

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU POLİTİKASI BİLİM DALI

**TÜRK SİYASETİNDE KÜLTÜREL HEGEMONYA
MÜCADELESİ: TEK PARTİ VE AK PARTİ
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

METİN EROL

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU POLİTİKASI BİLİM DALI

**TÜRK SİYASETİNDE KÜLTÜREL HEGEMONYA
MÜCADELESİ: TEK PARTİ VE AK PARTİ
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

METİN EROL

Danışman: Doç. Dr. Rûveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ Anabilim Dalı KAMU POLİTİKASI
Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi METİN EROL'nın TÜRK SİYASETİNDE
KÜLTÜREL HEGEMONYA MÜCADELESİ: TEK PARTİ VE AK PARTİ
DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 18.04.2019 tarih ve 2019-10/23 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi .02../.05../.2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. RÜVEYDA KIZILBOĞA ÖZASLAN	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. İMAM BAKIR KANLI	
3.	Jüri Üyesi	Dr.Öğr.Üyesi İSMAİL ÇAĞLAR	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Metin EROL
Ana Bilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı	: Kamu Politikası
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans Tezi – Mayıs 2019
Anahtar Kelimeler	: Kültür, Kültür Politikası, Kültürel Hegemonya, Kemalizm, Tek Parti, Adalet ve Kalkınma Partisi

ÖZET

TÜRK SİYASETİNDE KÜLTÜREL HEGEMONYA MÜCADELESİ: TEK PARTİ VE AK PARTİ DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ünlü İtalyan siyaset bilimci Antonio Gramsci tarafından kavramsallaştırılan ‘kültürel hegemonya’ kavramı dünyada olduğu kadar Türkiye’de de bilimsel açıdan oldukça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Buna rağmen genel bilimsel yazındaki mevcut çalışmalar bu alandaki açıkları yeteri kadar dolduramamaktadır. Buradan hareketle bu tez Türkiye’deki ‘kültürel hegemonya’ tartışmalarına yönelik önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çerçevede çalışma 1923-1950 arası Tek Parti dönemiyle 2000-2018 arası AK Parti dönemini ‘kültürel hegemonya’ kavramını baz alarak eleştirel bir bakışla tahlil etmektedir. Öncelikle ‘kültür’ ve ‘hegemonya’ kavramlarına yönelik detaylı bir tartışma yürüten tez daha sonra bu iki kavramın Türkiye’deki politik tartışmalarda nasıl konumlandırıldığını incelemektedir. Ardından 1923-50 arası Tek Parti dönemi ile 2000-2018 arası AK Parti döneminde atılan ve kültürel yaşantıyı doğrudan etkileyen politik adımları karşılaştırmalı şekilde ele almakta ve Kemalist Kültürel Hegemonya ile

Muhafazakâr Kùltürel Hegemonya'nın teşekkùl ve tevessùl aşamalarını mukayese ederek Türkiye'deki hegemonya mücadelesinin bir resmini çekmeye çalışmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Metin EROL

Field : Political Science and Public Administration

Programme : Public Policy

Supervisor : Associate Professor Rüveyda KIZILBOĞA ÖZASLAN

Degree Awarded and Date : Master – May 2019

Keywords : Culture, Cultural Policy, Cultural Hegemony, Kemalism,
Single Party and Justice and Development Party

ABSTRACT

THE CULTURAL HEGEMONY STRUGGLE IN TURKISH POLITICS: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SINGLE-PARTY AND AK PARTY PERIODS

The concept ‘cultural hegemony’ conceptualized by the famous Italian political scientist Antonio Gramsci has become quite a trending topic in the global academic circles as well as in Turkey. However, existing studies in the general literature is not able to fulfil the gaps in this field. From this viewpoint, this thesis fills an important gap in the literature related to ‘cultural hegemony’ in Turkey. In this context, this research critically analyses “single-party era” between 1923 and 1950 and in the era of conservative AK Party between 2000 and 2018 based on the Gramsci’s “cultural hegemony” concept. The thesis firstly carry on a detailed discussion about the two concepts ‘culture’ and ‘hegemony’, and then explores how these two concepts are positioned in the political debates in Turkey. Then it focuses on the policies that affected cultural life in the country. For this the thesis comparatively examines the policies implemented in the single-party era between 1923-1950 and in the AK Party era between 2000-2018. Therefore it tries to

uncover the struggle of hegemony in Turkey by comparing the cores of two different ideologies, namely Kemalist Cultural Hegemony and Conservative Cultural Hegemony by analyzing their configuration and establishment process on the Turkey.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Türkiye'nin son yüz yılda yaşadığı tarihsel süreç, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümler üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Siyasi alanda atılan adımların doğrudan kültürel ve sosyal alana olan yansımaları karşılaştırmalı örnekler üzerinden incelenmiştir. Türkiye'de çok farklı toplumsal grupların bulunduğu gerçekliğinden kopulmamış fakat 1920'den günümüze siyasi alanda yaşanan gelişmelerin tabii bir sonucu olarak meydana gelen Kemalist Kültürel Hegemonik ile Muhafazakâr Kültürel Hegemonik alan (*'sınıf' ve 'blok' kelimelerini özellikle tercih etmedim*) karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Evvelâ, tez konusu seçerken ilgi alanlarımı, istek, arzu ve şevkimi göz önünde bulunduran, tez süresi boyunca her türlü desteği sağlayan, teklif, tenkit, meth, muaheze ve titizliğiyle tabiri caizse "*canıma okuyan*" kıymetli tez hocam Doç. Dr. Rüveyda Kızılboğa Özaslan'a minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Saniyen, tez konumun belirlenmesi sürecinde yol gösteren, yönlendiren ve bu konuyu çalışmam hususunda şevkimi arttıran sayın Prof. Dr. Fahrettin Altun'a teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde telkin, öneri ve yönlendirmeleri hasebiyle Dr. Öğr. Üyesi İsmail Çağlar'a ve Mehmet Akif Memmi'ye de teşekkürü borç bilirim.

Salisen, bu zorlu tez sürecinde yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli refikam Tuğçe Erol'a, muhterem validem Sunay Erol'a, ablam Özge Erol'a, kıymetli yârenlerim Hacı Mehmet Boyraz, Ahmet Öztürk ve Yavuz Selim İşleyen'e sevgilerimi arz ederim.

Son olarak; üzerimde teşekkürü sığmayacak kadar çok hakkı ve hukuku bulunan değerli büyüğüm Dr. Öğr. Üyesi Celâl Fedaî'ye muhabbetlerimi arz eder, tezimi rahmetli babam Metin Erol'a ithaf ederim.

İstanbul, 2019

METİN EROL

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	İX
GÖRSEL LİSTESİ	X
KISALTMALAR	Xİ
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1. Kültür Kavramı ve Kapsamı.....	8
2.2. Kültürün İhtiva Ettiği Mefhumlar	16
2.3. Kültürün Özellikleri	23
2.4. Kültürün Öğeleri.....	26
2.5. Kültürle İlişkili Kavramlar	30
2.5.1. Kültür, Uygarlık ve Medeniyet İlişkisi	30
2.5.2. Kültür, Sosyal Yapı ve Değer İlişkisi	37
2.5.3. Kültür ve Politika İlişkisi Bağlamında Kültür Politikaları	40
2.6. Gramsciye Perspektifte Hegemonya ve Tahakküm Kavramları	44
2.6.1. Gramsci'nin Entelektüel Tanımı.....	49
2.6.2. Gramsci'nin Tarihsel Blok Kavramını Ele Alışı	50
2.6.3. Gramsciye Perspektifte Kültür ve Hegemonya İlişkisi.....	50
3. 1923-1938 ARASI DÖNEM: KEMALİST KÜLTÜREL HEGEMONYANIN TEŞEKKÜLÜ	54
3.1. Kemalist Devrimlerin Referans Noktası: Batılılaşma İdeali	54
3.2. Kemalist Devrimlerin Ortaya Çıkışı.....	58
3.3. Kemalist Devrimlerin Kültürel Alana Etkileri	63
3.4. Atatürk Dönemi Kültür Politikalarını Şekillendiren Ana Dinamik: Ulus Devlet.....	69
3.4.1. Ulus Devletin Milliyetçilik Tanımı ve Kültür	70
3.4.2. Ulus Devlet ve Kültür İlişkisi	71

3.4.3. Kùltür Kurumları	75
3.5. Kùltürel Alandaki Tahakküm ve Hegemonyanın Teşekkülünde Öncü Uygulamalar	83
3.5.1. Harf/Alfabe Devrimi	84
3.5.2. Türk Tarih Tezi	91
3.5.3. Halkevleri.....	92
3.5.4. Sanat Politikaları	95
3.5.5. İskân Politikası.....	96
3.6. Kùltür Devrimleri ve İslâm	97
3.6.1. ‘Yeni Türk’ün Terkibinde İslâm’ın Yeri	99
3.6.2. Yapısal Dönüşüm: Kurumsal Laikleşme ve İslâm’ın Devlet Kurumlarından Tecridi.....	101
3.6.3. Devrimlerin Çıktıları ve İslâmî Yaşantı.....	102
3.6.4. Sembolik Değişim ve İslâm	105
3.6.5. Mustafa Kemal Atatürk Siyasetinde İslâm’ın Yeri.....	108
3.7. İsmet İnönü Dönemi Kùltür Politikaları.....	110
3.7.1. İnönü Hükümet Programında Kùltür Politikaları	114
3.7.2. Halkevlerinden Köy Enstitülerine.....	114
4. 2000 SONRASI DÖNEM: MUHAFAZAKÂR KÜLTÜREL HEGEMONYANIN TEŞEKKÜL DEVRİ.....	118
4.1. AK Parti Dönemi Hegemonya Tartışmaları	118
4.1.1. 2002-2009 Arası Dönem.....	122
4.1.1.1. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Cumhuriyet Mitingleri	123
4.1.1.2. E-Muhtıra	124
4.1.2. 2009 Sonrası Dönem.....	127
4.2. AK Parti’nin Hegemonyasının Tebarüz Ettiği Alanlar	133
4.2.1. Ezan-ı Muhammedî Tartışmaları (2009)	134
4.2.2. Kur’an-ı Kerim ve Siyer Seçmeli Dersleri (2012).....	137
4.2.3. Kamuda Başörtüsü Yasağının Kaldırılması (2013)	138
4.2.4. Öğrenci Andı (2013)	143

4.2.5. Kılık-Kıyafet Yönetmeliği Değişiklikleri ve Yaşam Tarzına Müdahale Tartışmaları (2014)	145
4.2.6. Osmanlıca Tartışmaları (2014)	149
4.2.7. Cenaze Marşının Değişmesi Tartışmaları (2016)	152
4.2.8. Cuma Namazı İzni (2016).....	155
4.3. AK Parti Hegemonyasına Eleştirel Bakışta Kullanılan Araçlar.....	156
4.3.1. Mizah	156
4.3.2. Şiir.....	164
4.3.3. Sinema.....	167
4.4. Devrimlere Dayalı Hegemonyanın Gerilediği Alanlar	169
4.4.1. Medya	170
4.4.2. Tarih.....	172
4.4.3. Yayıncılık.....	178
4.4.4. Fuarcılık	181
4.5. AK Parti'nin Kültür Politikaları	183
4.5.1. İstanbul Kültür Başkenti (2010).....	189
4.5.2. Kültürel Kalkınma Eylem Planı.....	192
4.5.3. Üçüncü Millî Kültür Şûrası.....	194
4.5.4. TRT 2 Kültür Kanalı.....	204
5. SONUÇ	208
KAYNAKÇA	213

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: Kùltür ve Uygarlık İlişkisi.....	8
Tablo 2: Kemalist Devrimler	59
Tablo 3: Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Kùltür Kurumları (1920-1938)	60
Tablo 4: Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Eğitim Kurumları (1920-1938).....	79
Tablo 5: Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Basın Yayın Kurumları (1920-1938).....	82
Tablo 6: AK Parti'nin Medeniyet Siyaseti ile Yerli-Milli Siyasetinin Karşılaştırması	118
Tablo 7: Türkiye'deki Tarih Programları, Dizileri ve Dergileri.....	163

GÖRSEL LİSTESİ

	Sayfa No.
Görsel 1: Andımız Gitti Türban Geldi	142
Görsel 2: Demokratikleşme Paketi	142
Görsel 3: Demokratikleşme Paketi 2	142
Görsel 4: Demokratikleşme Paketi 3	142
Görsel 5: 29 Pare Top Atışıyla Cumhuriyeti Kutluyoruz	143
Görsel 6: Odun Yerine	158
Görsel 7: Hayvanlar ve İnsanlar	158
Görsel 8: Yeter	159
Görsel 9: Her Şey Dört Yüz Vekil İçin	160
Görsel 10: Hacı Senin Kaç Kırığın Var	161
Görsel 11: Hepimiz Charlie'yiz	161
Görsel 12: Penguen Dergisinin Kürt Açılımı Hakkındaki Kapağı	162
Görsel 13: Gırgır Dergisinin Alevi Açılımı Hakkındaki Kapağı	162
Görsel 14: Leman, Uykusuz ve Penguen Dergilerinin AK Parti'nin Kapatılmaması Üzerine Yayınladıkları Kapaklar	163

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
BBC	: British Broadcasting Corporation
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CSO	: Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DBP	: Demokratik Bölgeler Partisi
DEAŞ	: Devlet’ul Irak ve’s Şam
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	: Doğru Yol Partisi
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
FP	: Fazilet Partisi
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
HPG	: Halk Savunma Güçleri
KADEM	: Kadın ve Demokrasi Derneği

KCK	: Kürdistan Toplulukları Birliği
KESK	: Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan
RP	: Refah Partisi
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCBB	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TEDA	: Türk, Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Türkçe Dışındaki Dillerde Yayımlanmasına Destek Projesi
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Federasyonu
TIKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyonu Ajansı
TRT	: Türk Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TTT : Türk Tarih Tezi

TTTAŞ : Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi

TÜSAK : Türkiye Sanat Kurumu

TÜYAP : Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş.

UNESCO : Birleşmiş Milletler, Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

ÜAK : Üniversiteler Arası Kurul

YÖK : Yüksek Öğretim Kurumu

1. GİRİŞ

Bu bölümde tezin sorunu, amacı, önemi, kapsamı, sınırları, araştırma soruları ve varsayımları, yöntem ve içerik planı hakkında genel bilgi sunulmaktadır.

Sorun, Amaç ve Önem

Hegemonya konusu 2000 sonrası Türkiye'nin en önemli tartışma başlıklarından biri olarak dikkat çekmektedir. İmparatorluklardan ulus devlete geçiş sürecine, 1923 yılında kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti ile dahil olan Türkiye, yeni devlet sistemi ve yönetim modeliyle hegemonya tartışmasının toplum hayatında sıkça gündeme geldiği ülkelerden biri olmuştur. Cumhuriyetin ilanına paralel olarak Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici elitleri eliyle hayata geçirilen Kemalist devrimler, ferdî ve içtimâî hayatı derinden etkilemiştir. İnsanların nasıl konuşacaklarından ne dinleyeceklerine; nasıl giyineceklerinden, ne okuyacaklarına; nasıl ibadet edeceklerinden, nasıl düşünmeleri gerektiğine kadar Kemalist devrimler bireyi ve toplumu yeniden şekillendirme hamlesi olarak değerlendirilebilir. Devrimlerin hayata geçirilmesi sürecinde devlet aygıtının her türlü imkanından faydalanılmıştır. Gramsci'nin tahakküm olarak kavramsallaştırdığı metot ile devrimlerin kısa sürede içselleştirilmesi sağlanmaya çalışılmış, sürece devlet aygıtının yanı sıra entelektüeller (elitler) de öncülük etmişlerdir.

1923-1950 yılları Türkiye'de Tek Parti iktidarı eliyle, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi olarak belirlenen Kemalizm'in hegemonyasını teşekkül ve tevsî yılları olarak özetlenebilir. Yaşanan süreçte toplumun topyekûn bir değişim ve dönüşüm geçirdiği söylenemese de Kemalist devrimler devlet aygıtında ve toplumun azımsanmayacak bir kesiminde karşılık bulmuş ve Kemalist ideolojinin teminatı olarak bir kültürel hegemonik alan meydana getirmiştir. Her ne kadar 1950 sonrası Türkiye'de demokratik seçimler gerçekleştirilse de devlet, bürokrasi, asker ve yargının Kemalist hegemonyanın tamamen kontrolü altında olması, darbelerle demokratik süreçleri kesintiye uğratmıştır. 2002 yılına kadar devlet, yargı, bürokrasi, askeriye, medya, yayıncılık, sanat, edebiyat, sinema vb. birçok alanda Kemalist hegemonya gücünü maksimize etmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)

2002-2009 yılları arasında izlemiş olduğu politikalarla iktidarını muhafaza etmeyi başarmıştır. 2009 sonrası süreçte AK Parti'nin attığı adımlar muhafazakâr hegemonyanın Türkiye'deki ilk tebarüzü olarak değerlendirilebilir. Kemalist hegemonyanın şekillendirdiği kamusal alanda, kendisine yer bulamayan aktörler, 2009 sonrası süreçte görünürlük kazanmış, bu dönemde, Kemalist hegemonya ile henüz teşekkül aşamasında olan muhafazakâr hegemonya karşı karşıya gelmiştir.

Çalışmanın amacı, 1923-1950 ve 2002-2018 yılları arasında mevcut iktidarlar tarafından ortaya konulan somut politikaları ve tartışmaların hegemonik boyutunu tespit etmektir. Çalışmanın önemi Kemalist ve muhafazakâr hegemonyanın kuruluş aşamalarını ve mücadele alanlarını tarihsel bir okumayla sosyo-siyasi perspektiften ve somut örnekler üzerinden mukayeseli olarak ele alıyor olmasıdır. Ulusal literatürde kültürel hegemonya boyutuyla böyle bir mukayeseli çalışmanın yapılmamış olması da çalışmanın literatüre sunacağı katkı açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışma, Türkiye'de hegemonya tartışmalarının içerik ve kapsamını inceleyen, literatür taraması temelli hazırlanmış nitel bir araştırmadır. Çalışma, kültür ve hegemonya kavramlarıyla ilgili detaylı bilgiler içermekte ve her iki kavramın Türkiye'deki politik tartışmalarda nasıl ve ne şekilde konumlandırıldığıyla ilgili bilgi sunmaktadır. Çalışma kültür kavramının farklı kavramlarla olan ilişkisinin çerçevesi ve türü konusunda öğretici olmakla birlikte özellikle kültür politikalarının siyasal ve sosyal alandaki rolüne dikkat çekmektedir. Çalışmanın kavramsal perspektifi kısmında kültür ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür taranmıştır. Kültür ile ilgili ulusal literatür son derece geniştir fakat tahakküm, hegemonya, tarihsel blok mefhumları konusunda ulusal literatürün yetersizliği sebebiyle uluslararası literatüre ağırlık verilmiştir. Hegemonya kavramının mucidi olarak kabul edilen Gramsci'nin hegemonya kavramını nasıl ve ne şekilde ele aldığı konusunda bilgiler sunan çalışma ayrıca Gramsci'nin entelektüel, tahakküm ve tarihsel blok şeklinde literatüre dahil ettiği kültür ve hegemonya ile doğrudan ilişkili iki farklı kavramın da üzerinde durmaktadır. Çalışmada hegemonya kavramı sadece Gramsciyen perspektifte ele alınmamış, mefhumun farklı tanımları ve başka kavramlarla olan ilişkisine de odaklanılmıştır.

Kavramsal perspektifte kültür, hegemonya, kültür politikası konseptleri detaylı şekilde ortaya konulduktan sonra kültür merkezli hegemonik tartışmalara odaklanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşaması olan Tek Parti dönemi detaylı şekilde incelenmiştir. Kültür devrimleri olarak adlandırılan Kemalist devrimlerin menşei, kapsamı ve içeriğine odaklanılmıştır. Cumhuriyetin kurucu ve yönetici kadrolarının aşkın ideali olarak ifade edilen Batılılaşma, modernleşme yahut muasır medeniyetler seviyesine erişme hayalinin, kültür devrimlerini nasıl şekillendirdiği konusunda detaylı bilgi sunulmaktadır. Bu minvalde devrimlerin referans noktası olan Batılılaşmanın devrimlerin ortaya çıkışındaki etkisi de incelenmektedir.

Çalışma, Kemalist devrimlerin kültürel alana yaptığı etkiyi ortaya koymaktadır. Bu kapsamda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikalarını şekillendiren ana dinamik olarak ulus devlet konseptine odaklanılmakta ve ulus devlet dinamiklerinin kültür tanımını nasıl şekillendirdiği noktası araştırılmaktadır. Buradan hareketle Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür politikalarının ana eksenini tartışarak, Tek Parti dönemindeki kültür kurumları incelenmektedir.

Çalışma, Kemalist devrimler içerisinde özellikle sosyal alanı doğrudan etkileyen Harf devrimi, Türk Tarih Tezi, Halkevleri, Sanat ve İskân politikaları konularıyla ilgili detaylı bilgi sunmaktadır. Çalışma, söz konusu devrimlerin dönemin kültürel hayatı üzerinde nasıl bir tahakküm kurduğu ve bu tahakkümün hangi araçlarla zaman içerisinde hegemonik genişlemeye dönüştüğü noktasında detaylanmaktadır. Bu noktada Kemalist devrimlerin İslâm ile karşı karşıya geldiği alanlara odaklanılmaktadır.

Çalışma, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından Milli Şef olarak nam salan İsmet İnönü dönemi kültür politikaları ve bu politikaların Kemalist devrimlerin devamlılığındaki rolü konusunda da bilgi sunmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün kültür politikaları konusundaki farklılığına da dikkat çekilmektedir.

Çalışmanın en önemli özelliklerinden biri Tek Parti dönemi (1923-50) ile AK Parti dönemini (2002-2018) Türkiye'deki hegemonik tartışmalar özelinde karşılaştırmalı olarak ele almasıdır. 1950-2000 arası, Türkiye'de siyaset kurumunun doğrudan halk iradesi tarafından işleyemediği, darbelerle sürekli olarak kesintiye uğratıldığı bir dönemi

kapsamaktadır. Bu dönem; demokratik seçimle iş başına gelen iktidarların hegemonik bir genişleme gösterecek kadar uzun süre iktidarda kalamadığı, askeri hegemonyanın son derece katı şekilde siyaset kurumu üzerinde tahakküm kurduğu gerçeği göz önüne alınarak çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu sebeple çalışma Tek Parti iktidarı döneminin incelenmesinin ardından 2000 sonrası döneme geçerek, karşılaştırmalı olarak devam etmektedir. 2000 sonrası dönem de, tezin kaleme alındığı zaman dilimi dikkate alınarak 2018 yılı ile sonlandırılmıştır.

Çalışma, 2000 sonrası döneme odaklanmadan önce AK Parti iktidarına giden süreçteki temel hegemonik tartışmalardan biri olarak klişeleşen 28 Şubat konusunda da bilgi sunmaktadır. Bu alana temas edilmesinin temel sebebi AK Parti'nin muhafazakâr-demokrat bir siyasi parti olarak iktidara geldiği dönemin hegemonik koşullarını anlayabilmektir.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan 2000 sonrası dönemde, AK Parti'nin ilk dönemi olarak adlandırılan 2002-2009 arası hegemonik tartışmalara yer verilmektedir. Bu kapsamda özellikle AK Parti'nin siyasi alanda atmış olduğu adımlar ve bu adımlara karşı yükselen hegemonik tepkilere odaklanılmaktadır. 2009 sonrası AK Parti'nin 'Demokratikleşme Paketi' adıyla hayata geçirdiği, özgürlükler paketi olarak da adlandırılan siyasi ve sosyal adımlar karşısında hegemonyasını genişletmeye çalıştığı alanlar değerlendirilmektedir. Söz konusu süreçte AK Parti'nin hegemonyasını genişletme çalışmalarına karşı, muhaliflerin ortaya koyduğu eleştirel araçların neler olduğu ve bu araçların nasıl kullanıldığı konusunda detaylı bilgi sunulmaktadır. Ayrıca AK Parti'nin, Tek Parti dönemi kültür devrimleriyle başlayan süreçte tebarüz eden hegemonyanın yayıldığı medya, tarih, yayıncılık ve fuarcılık alanlarındaki hegemonyayı nasıl ve ne şekilde geriletmediği konusuna da odaklanılmaktadır.

Çalışma kapsamında son olarak AK Parti'nin siyasi alanda attığı adımlarla kurmaya ve genişletmeye çalıştığı hegemonyasının yanı sıra muhafazakâr kültürel hegemonyanın tesisi konusunda da attığı adımlar; dönemin kültür politikaları üzerinden ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Araştırma Soruları ve Varsayımlar

Araştırma kapsamında yanıt aranacak sorular şu şekilde sıralanabilir;

- Kültür kavramının kapsamı ve sınırları nedir?
- Kültürün ilişkili olduğu farklı konseptler nelerdir?
- Kültür ve politika arasındaki ilişki nasıl tanımlanmaktadır?
- Kültür hegemonik bir kavram mıdır?
- Gramsci kültür kavramını nasıl okumaktadır?
- Kültür ve hegemonya arasındaki ilişki nasıldır?
- Gramsci'nin 'entelektüel', 'tahakküm' ve 'tarihsel blok' olarak adlandırdığı kavramsallaştırmalarla kültürün ilişkisi nedir?
- Kültürel hegemonya nedir?
- 1923 yılında kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti'nde kültürel hegemonya nasıl ortaya çıkmıştır?
- Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata geçirdiği Kemalist devrimlerin referans noktası nedir?
- Kültür devrimleri olarak da adlandırılan Kemalist devrimlerin ana dinamiği nedir?
- Tek Parti dönemi kültür kurumları nelerdir?
- Kemalist kültür devrimlerinden hangileri kültürel hegemonyanın teşekkülüne öncülük etmiştir?
- Kültür devrimi olarak adlandırılan Kemalist devrimler ile İşl m arasında nasıl bir ilişki kurulmuştur?
- Kemalist devrimlerin çıktıları Türkiye'deki İşl m  yaşantıyı etkilemiş midir?
- Kemalist devrimlerin toplumda karşılık bulması için hangi yöntemler izlenmiş, hangi araçlar devreye sokulmuştur?
- İşmet İ on  döneminde Kemalist devrimler hangi kültür politikaları aracılığıyla yaşatılmaya çalışılmıştır?
- 2000  ncesi dönemde Türkiye'deki kültürel hegemonya tartışmalarının ana eksenini nedir?

- 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) ilk dönemi olarak da adlandırılan 2002-2009 yılları arasında yaşanan hegemonik tartışmalar nelerdir?
- 2009 sonrası AK Parti'nin özellikle 'Demokratikleşme Paketi' olarak kamuoyuna sunduğu özgürlükler paketi olarak da adlandırılan siyasi hamleleri hangi hegemonik tartışmaların başlamasına sebep olmuştur?
- AK Parti, 2009 sonrası dönemde kendi hegemonyasını hangi alanlar üzerinden inşa etmeye başlamıştır?
- AK Parti'nin hegemonik genişlemesi karşısında muhalefet hangi araçları kullanmıştır?
- AK Parti, Kemalist hegemonyaya galebe çalabilmiş midir?
- AK Parti kültürel hegemonya alanını hangi kültür politikalarını izleyerek genişletmeye çalışmıştır?
- AK Parti kültür politikalarına yapılan temel eleştiriler nelerdir?

Yöntem ve İçerik Planı

Bu tezde, Tek Parti dönemi (1923-50) ve AK Parti dönemindeki (2002-2018) hegemonya tartışmaları incelenmektedir. Konuyla ilgili olarak hem yabancı hem de yerel kaynaklardan faydalanılarak teorik ve kavramsal anlamda ayrıntılı açıklamalar yapılmaktadır. Tez beş bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümü olan girişte, tezin konusu, amacı, önemi, kapsamı, araştırmanın soruları, yöntem ve içerik planı hakkında bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde kültür kavramı incelenmektedir. Genel anlamda kültür kavramının etimolojisi hakkında bilgi verildikten sonra kavramın kronolojik kullanımına odaklanılmaktadır. Kültür kavramının özellikleri, öğeleri ve ilişkili olduğu temel konseptler üzerinde durulmaktadır. Tezin ana tartışması olan kültürel hegemonya kavramı da bu bölümde Gramsciye perspektifte ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde kültürel hegemonyanın modern Türkiye Cumhuriyeti'ndeki teşekkülü araştırılmaktadır. Bu kapsamda Tek Parti döneminde kültür devrimleri olarak

hayata geçirilen Kemalist devrimlerin içeriğine odaklanılmakta ve devrimlerin nasıl ve hangi araçlar kullanılarak hegemonik bir sürece dönüştürüldüğü incelenmektedir.

Dördüncü bölümde öncelikle 2000 öncesi Türkiye'deki hegemonik tartışmaların ana eksenini üzerinde durulmakta ve ardından 2002 sonrası iktidara gelen AK Parti'nin siyasi ve sosyal alanda atmış olduğu adımlar çerçevesinde Türkiye'deki hegemonik tartışmalar incelenmektedir.

Beşinci bölüm çalışmanın sonuç kısmını ihtiva etmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde kültür mefhumunun literatürdeki tanımı, kapsamı, özellikleri ve öğelerine ilişkin bilgi verilmektedir. Kültür kavramının tarihçesi kavramla ilgili tanımlar üzerinden ortaya konulmaktadır. Kültür kavramının etimolojisi ve ontolojisi gereği doğrudan ve dolaylı olarak etkileşim içinde olduğu uygarlık, medeniyet, sosyal yapı, değer ve politika konularıyla ilişkisi aktarılmaktadır. Kültür ve hegemonya ilişkisi Gramsciyen perspektifte değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Gramsci'nin hegemonya, tahakküm ve tarihsel blok kavramlarını ele alışına odaklanılmakta ve çok yönlü kültür-hegemonya ilişkisinin toplumsal ve siyasal yapıya olan etkisine incelenmektedir.

2.1.Kültür Kavramı ve Kapsamı

İki yüzün üzerinde farklı tanımı olan kültür, ulus devletin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte en çok konuşulan ve tartışılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Polimat bir kavram olan kültürün Aristotal (tek cümlelik) bir tanımı yapılamamaktadır. Antropolojiden, siyaset bilimine, sosyolojiden botaniğe, sosyal ve beşerî bilimlerin birçoğu ile ilişkili olan kültür kavramı çok geniş ve kapsamlı bir anlam alanına sahiptir. Beşer ve cemiyet ile bağlantılı olan kültür durağan değil, gelişen ve değişen bir kavramdır. Canlı bir yapıya haiz olan kültür kavramını standart, tek düze bir tanıma sıkıktırmak olanaksızdır.

Mevcut tanımlar, kavram ile ilgili farklı niteliklerin sayılmasından öteye gidememiştir. Niteliksel açıklamalar kapsamında kültür; beşerin ürettiği ve beşer tarafından öğrenilip, öğretilen, değişen ve değiştirilebilen farklı anlam alanları şeklinde tanımlanabilir (Aydın, 2013, s. 258-265). Kültür tıpkı demokrasi kavramı gibi esnek bir tanım alanına sahiptir ve tanımlanmaktan maada örneklerle açıklanan bir kavramdır (Turan, 2017, s. 16). Ögün (2010, s. 1) ifadesiyle modernliğin bir ürünü ve sosyal düşüncesinin en gerilimli kavramlarından biri olan kültür üzerine çalışan birçok entelektüel mefhumu kendi uğraş alanları ve değerleri açısından tanımlama yoluna gitmiştir.

Kültürün zengin anlam alanına sahip olması, aynı zamanda kavramı müphemleştirmiştir. Müphemliğin bertarafı için kavramın etimolojisine eğilmek gerekir.

Meriç (2018a, s. 87) kelimenin vatanının Fransa olduğunu ve Fransızcada üç farklı anlama geldiğini aktarmıştır: (i) beden ve zihin melekelerinin geliştirilmesi, (ii) okuma vesilesiyle zevk edip tenkit ve muhakeme kabiliyeti kazanmış insana ait bir özellik, (iii) medeniyet.

Marcus Tullius Cicero'nun kültür kavramını antikçağdan itibaren beşeriyetle ilintili olarak ruhun terbiye edilmesi, işlenmesi anlamında kullandığını aktaran Kuçuradi (1988, s. 40) kültürü “*kişilere insan olarak olanaklarını geliştirmeyi (bu olanakların işlenmesini, kulture edilmesini) sağlayan etkinliklerin tümü; sanat, felsefe yapma ve bu yapılandan yararlanma*” şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla Romalı devlet adamı Cicero'nun kültürün anlam alanını maddeden beşeriyete intikal ettirdiği söylenebilir. Toprağı ekip işlemek ve verimli hale getirmek anlamında kullanılan kültür, insanı işlemek, bilgilendirmek, ruhunu geliştirecek şekilde donatmak anlamında manalandırmıştır.

17. yüzyılla birlikte Kartarı (2006, s. 14) kültür kavramının “*insanın, doğanın verdiklerinin yanında kendi arzusu ve birikimleri ile ortaya koyduklarının tümüne verilen ad*” şeklinde kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir. 17. yüzyılın sonlarında kültür, Almanca ve İngilizcede belli bir insan topluluğunun “*bütün bir yaşam biçimi*” anlamına gelen “*tin*” genellemesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.¹ Nitekim Alman filozofu Herder (1744-1803) kültür kavramının tanımını uygarlığın tekil anlamından kurtarmış, rasyonel bir ayırım yaparak kültürler manasında kullanmıştır. Herder'in bu kullanımı sonrası kültür “*çoğulcu, bütüncül ve ayrı bir yaşam biçimini ifade etme özelliğini*” devam ettirmiştir (Williams, 1993, s. 8-9). Özkul'un (2008, s. 19) aktardığına göre 17. yüzyıl hukuk düşünürlerinden Samuel von Pufendorf, “*doğaya karşıt olan ve belli bir toplumsal bağlam içinde ortaya çıkan tüm insanların eserleri*” anlamında kültür kavramının anlamını çeşitlendirmiştir.

18. yüzyıldan önce evvela “*doğal büyümenin yönlendirilmesi*”, daha sonra da “*insanın yetiştirilme süreci*” anlamlarını taşıyan kültür (Williams, 2017, s. 27-28) 18.

¹ Turan (2017: 15) 20. Yüzyılda ‘kültür’ alanında yapılan çalışmaların Doğu İslâm ülkelerine yansıdığını ve İralılar’ın kültür mefhumunu “*bilim, edeb, hüner, yetenek*” anlamlarını ihtiva eden *ferheng* kelimesi ile karşıladıklarını belirtmiştir.

yüzyıl sonlarına doğru İngilizce ve Fransızca'da “*barbarlık ve ilkelikten kalkıp incelmeye, yontulmaya, düzene-ileriye doğru olan, insan kalkınması*” anlamında kullanılmıştır (Alemdar ve Erdoğan, 1994, s. 167). 19. Yüzyıldaki kullanımında ise kelime insanın tekâmülüne işaret eder; “*aklın/zihnin genel durumu*” manasına gelir. Bunun yanı sıra “*cemiyet hayatındaki düşünsel gelişmenin genel durumunu da ifade eder*” ve “*sanatların genel gövdesi*” anlamında kullanılır. 19. yüzyılın ikinci yarısında “*maddi, manevi, düşünsel yanlarıyla, bütünlüklü bir yaşam tarzı*”nın adıdır. Kültürün geçirdiği gelişim süreci çarpıcıdır çünkü toplumsal, ekonomik ve siyasi alandaki değişmelere yönelik önemli ve süregelen bir dizi tepkinin ürünüdür (Williams, 2017, s. 27-28).

“*Sosyal kalıtımın tümü*” olarak da ifade edilen kültür, insan hayatına kılavuzluk eden ve toplumu şekillendiren temel yapı taşlarından biridir. Zaman içinde toplumda üretilen ve paylaşılan bilgileri, inanç ve düşünce sistemlerini, zanaatı, sanatı, ahlakı, hukuku, töreleri, gelenekleri, toplumca belirlenen davranış şekillerini ve kişinin toplumun bir üyesi olarak edindiği alışkanlıkları içeren kompleks bir bütündür. Bu aktarım sayesinde kuşaklar arasında bütünleşmiş davranış örüntüleri meydana gelir. Bu sebeple insanlar içinde yaşadıkları kültürün ve tarihin ürünleridir (Newman, 2013, s. 48-49; Tylor, 1920, s. 1; Wells, 1984, s. 43-44; Hiller’den aktaran Kantarcıoğlu, 1990, s. 3).

Sosyal-psikolog Abraham Moles’a (1983, s. 17) göre kültür “*insanın kısmen eğitim yoluyla, kısmen de içinde bulunduğu sosyal çevreden*” kaynaklanır.

Türk Dil Kurumu’nun (TDK) Büyük Türkçe Sözlük’ünde ise kültür kavramı yirmi üç farklı anlamı ihtiva edecek şekilde, “*Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin*” olarak tanımlamıştır. TDK’nın kültür tanımını şu şekildedir: “*Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.*” Ayrıca TDK’ya göre kültür “*bireyin kazandığı bilgi*” ve “*tarım*” anlamlarına da gelmektedir. Diğer tanıma göre de kültür “*bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü*”dür. TDK kültür kavramını biyoloji, budunbilimi, eğitim, felsefe, halkbilimi ve zooloji alanlarına göre de tanımlamıştır (TDK, t.y.).

Kültürün tanımı disiplinlere göre farklılaştığı gibi tekil ve çoğul, kültür ve kültürler olarak da farklılaşmaktadır. Kuçuradi (1988, s. 40-42) tekil ve dar anlamda kültürü “*kişilere insan olarak olanaklarını geliştirmeyi sağlayan etkinliklerin tümü sanat, felsefe yapma ve bu yapılandan yararlanma*” olarak tanımlarken; geniş anlamda ise “*grupsal kimlik ve kolektif kişilik*” olarak ifade etmiştir. Günümüz dünyasında geniş anlamıyla daha çok tebarüz eden kültür kavramına bu anlamı kazandıran Alman filozofu Johann Gottfried von Herder’dir. Özkul’un (2008, s. 19) aktardığına göre Herder, kültürü “*bütün tekil anlamlarından kurtarıp, bilinçli bir ayırımla, kültürleri kastetmek üzere*” kullanmış, bu kapsamda kültür ile bir ulusun ya da topluluğun ortak yaşam tarzını ifade etmiştir.

Dil ve kültürü, insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik olarak ifade eden Korkusuz (2013, s. 7) kültürü; “*insanın varoluşunu hayatın içindeki her türlü üretim faaliyeti ile zenginleşip güçlendirirken insani değerlerle iç içe bireysel ve toplumsal kurumlar oluşturarak anlamlandırma ve temellendirme gereksinimini karşılama sürecinde bir hayat tarzı ve tutum geliştirmek*” olarak tanımlar. Şener de (2013, s. 133-136) kültürün bir topluluğun arka planını meydana getiren değerler bütünü olduğunu belirtir ve kültürün insan üzerinde yoğunlaştığını vurgular. Kültürün hedefi mükemmel bir insan ve toplum hazırlamaktır. Kültür bir yaşam tarzıdır. Kültür, sadece dış dünyada karşılığı olan somut bir varlık değildir; varlığı ortaya çıkmadan önce, insan zihni tarafından, soyut olarak üretilmiştir. Kültür, bir kavrayış tarzıdır. Bu nedenle kültür, insanların kavrayış biçimine göre değişir ve bir toplumun değişme potansiyelini içinde taşıyan bütün bir hayat alanıdır. Dolayısıyla, hayatın bilinçli olarak gerçekleştirilen her yönü kültüre aittir (Özkul, 2008, s. 22-23). Dönmezer de (1984, s. 116) kültürü “*insanın yarattığı hayat tarzı*” şeklinde tanımlar. Bu kapsamda kültür “*insan tarafından üretilen, öğrenilip aktarılabilen, değişen ve değiştiren, ideali işaretleyen anlam haritaları*” şeklinde tanımlanabilir (Aydın, 2013, s. 258-260).

Kültür “*toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevi*” ve “*bir toplumun ya da bütün toplumların birikimli uygarlığı, belli bir toplumun kendisi, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi ve bir insan ve toplum kuramı*” şeklinde tanımlanabilir (Güvenç, 1970, s. 13;

Güvenç, 2016, s. 121). Güvenç'e göre bu kuram, insan türü ve canlı üstü varlık alanı ile etkileşim ve değişim sürecini açıklar (Güvenç, 2018, s. 56-57). Kültürün bütünlük kavramına bağlandığı, somut bir eyleme ve olguya değil; soyut kavramsal bir yapı ve ilişkiler alanına işaret ettiği belirtilmiştir. Kültür "*doğrudan doğruya insanoğlunun yaşam sorunları, geleceğe dönük amaçları, yazgısı, topluma ve dünyaya bıraktıkları ile bağlantılı*" bir kavramdır ve en geniş anlamıyla "*soyut kavramları anlayabilme ve kullanabilme biçimi*"dir (Çeçen, 1996, s. 320-325). Güvenç kültürün somut yanına da vurgu yapar ve 'insan'ı merkeze alarak kavramı tanımlar. Ona göre insan kültürün "*hem yaratıcısı hem yaratısıdır*" ve "*kültür, öğrenilen, dilde saklanıp korunan, eğitimle yeni kuşaklara aktarılıp aşıl原因an bir muhtevadır.*" (Güvenç, 2018, s. 54). Kültür somut ve soyut yanıyla "*Toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan, birbirine bağlayan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içine alır.*" (Güvenç, 2018, s. 15).

Uygur (1996, s. 17) da kültür için insanı merkeze alan bir tanımlama yapmıştır:

"İnsanın nasıl düşündüğü, duyduğu, yaptığı, istediği; insanın kendisine nasıl baktığı, özünü nasıl gördüğü; değerlerini, ülkülerini, isteklerini nasıl düzenlediği, bütün bunlar hep kültürün öğeleridir. İnsanın ne tür bir yaşama biçimi, ne tür bir var olma programı, ne tür bir eylem kalıbı benimsediği kültürdür hep. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet, yöntem -insanın meydana getirdiği her şey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar, tüm kendilerine ilişkin şeylerle birlikte kültürden sayılırlar. İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşmelere, her türlü yapıp yaratma alışkanlıklarına, bütün 'manevi' ve 'maddesel' yapıt ve ürünlere kültür denir."

Turhan (1959, s. 40) ise maddi kültüre vurgu yaparak kültürü şu şekilde tanımlamıştır:

"Bir milletin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki toplum içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umûmi atitüt, görüş ve zihniyetleriyle her nevi davranış

şekilleridir. Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden husûsi bir hayat tarzı temin eder”.

Güngör de (1996, s. 31). maddi yönüne dikkat çekerek kültürü “*Bir cemiyetin kendi meselelerini çözmenin bir tarzı olarak benimsemiş olup kullandığı her türlü davranış sistemleri ve maddi vasıtaların bir terkibi*” olarak tanımlamıştır.

Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün “*fikirlerimin babası*” diyerek önem atfettiği, bu sebeple de Mustafa Kemal Atatürk’ün fiiliyata intikal ettirdiklerinin geri planındaki önemli isimlerden biri olan ve Türk sosyolojisinin kurucu babası olarak kabul edilen Ziya Gökalp, Durkheim’in fikirlerinden hareketle kültür kavramını hars kelimesi ile karşılamıştır. Gökalp’e, (2014, s. 31-38) göre

“Nefsî bir mahiyeti haiz olan itikatlar, ahlâki vazifeler, bediî (estetik) şekiller ve alelumum (genel olarak) mefkûreler (ülküler) bir hars (kültür) zümresinin telâkkileridir (anlayışlarıdır)... Hars hadiseleri, fertte inşai mefhumları yani kıymetleri takdir ve tasnif hizmetiyle mükellef olan vicdan melekesini husule getirmiştir... Hars için fert içtimaî bir vicdanın iradelerini kendine kıymetli mefkûreler (ülküler) addedip onları düstûru’l-amel (uyulması gereken kurallar) ittihaz etmeye (kabul etmeye) mecburdur”.

Kültür “*cemiyetin bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani aralarında bir dayanışma vücuda getiren dini, ahlaki, hukuki, bedii, içtimâî, iktisadi ve fenni müesseselerin hey’eti mecmuasıdır.*” (Gökalp, 1976, s. 25).

Cemil Meriç, Gökalp’in Âsım’ın Firuzâbâdî tercümesinden hareketle kültürü, hars olarak karşıladığını belirtir ve buna ilk itirazın Raif Necdet Bey’den geldiğini hatırlatır (Meriç, 2018b, s.35-36). Kültür kelimesini hars olarak karşılayan Gökalp’i “*tıflane bir iştikak merakıyla kültüre hars demişiz*” diyerek eleştirir (Meriç, 2018a, s.87). İkinci Meşrutiyet aydınlarının, İttihat ve Terakki’cilerin kavram üzerine kafa yorduklarını, ancak sonunda Avrupa’da doğmuş olan kelimeyi olduğu gibi (*kültür*) iktibas ettiklerini ifade eder. Meriç’e göre kültür yabancı (Avrupalı) bir kelimedir ve bu sebeple Türk aydınına cazip gelmiştir, ancak Avrupa’nın uydurduğu uğursuz bir

mefhumdur². Çünkü her zevke uyan mefhum “Batı’nın düşünce sefaletini belgeleyen kelimelerden” biridir. Mefhum “çok netameli ve hiçbir zaman berrak bir tarife kavuşturulamamıştır”. Meriç, kültürü irfan ile tartıya koyar; irfan ağır basar.³ “Kültür, irfana göre katı, fakir ve tek boyutludur. Kültür, homo ekonomikusun kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal.” Meriç’e göre kültürün vatanı Batı; irfanın ise Doğu’dur. Nihayetle kültür “kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa’dır. Tarif edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda kâh karada yaşayan bir hilkat garibesi”dir. Meriç, gerçek kültürü Pierre Emmanuel’dan iktibasla “bir tutku, insana inanış, bir sevgi ve insanın kendi kendini feth edişi” şeklinde tanımlar ve insanların gerçek kültürü benimseyerek tekrardan insanlaşmalarını temenni eder. Nihai olarak Meriç kültürün tarifini Taylor ve diğer entelektüellerin tariflerinden esinlenerek şu şekilde yapar: “Az veya çok kalıplaşmış düşünüş, duyuş ve davranış tarzları; bu bütünü birçok insan öğrenir ve bölüşür. Böylece kültür, belli kişileri hem objektif hem de sembolik olarak başkalarından ayrı bir topluluk haline getirir... demek ki kültür her türlü insan faaliyetini kucaklar: fikrî, hissî, harekî her faaliyeti. Her şeyden önce yaşanılan bir eylem...” (Meriç, 2018b, s. 31-37, 67).

Meriç’in görüşlerini Gümüştekin de (2007, s. 317-318) destekler: “Toplumsal gelişmenin her aşamasının kendine özgü bir kültürü vardır. Ancak her toplumsal aşama kendi kültürünü oluştururken, geçmişin kültür mirasını devralır ve kendi kültürünü bunun üzerine kurar”. Kültürün toplumsal tarafına vurgu yapan Gümüştekin’e göre kültür “insanın düşünsel, inançsal, duygusal etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan yaratılar, değerler ve kuşaktan kuşağa aktarılan davranışlar bütünüdür. İçgüdüsel ve kalıtsal değil, her bireyin doğduktan sonraki yaşantısı içinde kazandığı alışkanlıklardır”

Kültür ve Medeniyet başlıklı eserinde Topçu (2018, s. 20) ise kültürü şu şekilde tanımlar:

² Meriç’e (2018a, s.37-38) göre Avrupalı ‘kültür’ kelimesi için iştikaki açıdan tam bir muamma söz konusudur. Ancak “İslâm bu keşmekeşten asırlar önce kurtulmuş. Medeniyet ve kültür aynı bütünün iki cephesi. Bütün, tek kelime ile ifade edilmiş: Umran. İbn Haldun’un toplumların maddî ve manevî fetihlerini tek kelimeyle ifade etmişti, Avrupa’nın asırlarca tanımlayamadığı tek ve bölünmez gerçek, tarihin, sosyolojinin, antropolijinin ana konusu: Umran’dı”

³ Meriç’e (2018, s.33) göre “irfan insanoğlunun has bahçesidir. Ayrılmaz, birleştirir... Uzun ve çileli bir nefis terbiyesidir irfan. Kemale açılan kapı amelle taçlanan ilim. İrfan, bir Tanrı vergisi, cehitle gelişen bir mevhibe.

“Okuyan insanın zevkini, tenkit etme ve hükümler verme kabiliyetini inkişaf ettirmesidir. Şu halde bir milletin kültürü, onun bütün fertlerinin sahip olduğu, hadiseleri karşılayan duyuş şekilleriyle, bütün tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümleridir. Bu değer hükümleri, ilim, felsefe, sanat ve din tarafından yaşatılmaktadır. İnsanı kâinatın merkezi yapan bütün meseleleri bunlar paylaşmışlardır ve her cemiyet, her millet bunları kendi ruh kabiliyeti ile, kendi iradesiyle yoğurmuş, birbirine kendi karakterini vermiştir. Kültür, onu yaratmış olan milletin malıdır”.

Korkusuz (2013, s. 8) kültürün ontolojik bir zeminde değerlendirildiğinde *“İslâm başta olmak üzere tek Tanrılı dinlerdeki ilk insanın aynı zamanda ilk Peygamber olması insanın kültürlü bir varlık ve bu kültürünü geliştirebilen bir konumda olduğu anlamına”* geldiğini belirtir. Nitekim meseleyi dini açıdan ele alan Er (2008, s. 249) kültürü *“insan tarafından tesis edilmiş ve vücuda getirilmiş çevresi”* olarak tanımlar. Şener’e göre (2013, s. 133-136) *“din de bir kavmin yaşam tarzıdır.”* Bu açıdan meseleye yaklaşan Şener, din ile kültürü bir kabul eder ve *“din, halkın kültürü ile aynı şeydir”* tespitini yapar.

Antropolojik açıdan ise kültür *“Aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplam”*dır (Malinowski, 1990, s. 79).

İnsanın aklına gelebilecek ve saymakla bitmeyen birçok farklı değeri içeren kavramın farklı disiplinlerle olan yakınlığı, tek bir tanımla ifade edilmesine ve herkesin üzerinde birleşebileceği bir tanımın ortaya konulmasına imkân vermez. Bu haliyle kültürün A. Lawrance Lowell’in tespitiyle tahlil ve tasvir edilemeyen *“kaypak”* bir kavram olduğu söylenebilir (Lawrance’dan akt. Şener, 2013, s. 134). Kültür konusunda onlarca tanımlamanın yapılıp, bir noktada birleşilememesinin asıl sebeplerinden biri de Özkul’un (2008, s. 22-23) aktardığı gibi *“kültürün bir kavram olduğunun gözden kaçırılıp, bir varlık olduğunun düşünülmesi”*dir. Dolayısıyla kültürü insanın dışında, insandan bağımsız bir varlık olarak algılamak ve bu noktadan hareketle tanımlamaya çalışmak, entelektüelleri ortak bir anlam üzerinde buluşturamayacaktır.

2.2.Kültürün İhtiva Ettiği Mefhumlar

TDK'nın 'kültür' ile ilgili belirlemiş olduğu tanım alanı kavramın oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Büyük Türkçe Sözlük'te birinci ya da ikinci kelimesi kültürü ihtiva eden varlıklarının sayısı 143'tür (TDK, t.y.). Bu durum kavramın, Türkçede sahip olduğu geniş anlam alanını ortaya koymanın yanı sıra yeni anlamları karşılamak için başka kelimelerle bir araya getirilme konusunda da esnek olduğunu gösterir. Nitekim milli kültürden, halk kültürüne, kent kültüründen arabesk kültüre kadar birçok alanı kapsayan kültür Eagleton'un (2011, s. 43) ifadesi ile "her şeyin içine süpürüldüğü" bir kavramdır.

Özkul (2008, s. 33-39) kültürle ilintili yedi kavram tespit eder; *kültürlenme*, *kültür şoku*, *karşı kültür*, *kitle toplumu*, *kitle kültürü*, *kültür endüstrisi* ve *kültürel rölativizm*. *Kültürlenme* iki farklı şekilde gerçekleşir. İlk olarak, iki farklı değerler bütününe sahip toplumsal ya da etik gruplar arasında gerçekleşecek olan doğrudan ve sürekli etkileşim sonucunda grupların her birinin ya da her ikisinin 'diğer' grubun kültürünü tümünden ya da kısmen benimsemesi sürecidir. İkinci olarak ise bir toplumun kendi kültürünü kendi üyelerine aktarma sürecidir. Kültürlenme modern toplumlarda kural ve normların eğitim yolu ile bireylere kazandırılması sürecinde de teşekkül eder. Ayrıca kültürlenmede tek yönlü bir etkilenme olmadığı için asimilasyondan farklıdır. Toplumda anomik durumların meydana gelmesine sebep olan *kültür şoku* fertlerin aşına oldukları kültürden tamamen farklı değerler ve normlar sistemi içerisine girdiklerinde yaşamış oldukları şaşkınlık ve yönsüzlük duygusudur. Kültür şoku ile ilintili bir diğer kavram ise *kültürsüzleşme/kültür yitimidir*. Fertlerin kültürlenme sürecinde kendi değerler ve normlar sistemini tümünden ya da bir bölümüyle yitirmeleri *kültürsüzleşme/kültür yitimi* olarak tanımlanır. Cemiyet hayatının var olan (yerleşik) kültürüne karşı çıkarak, fikri, tarihi ve sosyolojik temelden yoksun bir alternatif kültür oluşturulması ise *karşı kültürdür*. Karşı kültür geleneksel aile hayatını engelleyici olarak görür, insanlara özgürce kendi hayatlarını yaşamaları gerektiğini telkin eder, bilhassa cinsel özgürlük konusunda erdem savunuculuğu yapar. Özkul, *kitle toplumu* kavramını Gasset ve Hiedegger ile Adorno ve Horkheier'a iktibasla aktarır. Gasset ve Heidegger gibi düşünürlerin nazarında kitle toplumunun, özgürlüklerini çok büyük ölçüde yitirmiş,

geleneksel kültürün uygarlaştırıcı etkisiyle aydınlanamamış, basmakalıp değerleri benimsemek zorunda kalan, yabancılaşmış, ilkel, kültürsüz, alelade insanlardan oluşan bir yığın olduğu ifade edilirken; Adorno ve Horkheimer'in nazarında ise kitle toplumu, insanların edilgen, ilgisiz, atomize varlıklar haline geldikleri, geleneksel bağlarından, dini kimliklerinden koparıldıkları, kitle iletişim araçlarının tek yönlü baskısı altında yalnızlaştırıldıkları, tepeden inme tahakküme imkân veren bir toplum biçimidir. Swingewood (1996, s. 18) *kitle kültürü* kuramının gelişmesini üç aşamada tespit eder; burjuva sınıfının gelişimi, modern işçi sınıfı hareketleri ve sosyalist kuramın ortaya çıkışı. Marksist geleneğin en önemli temsilcilerinden olan Frankfurt Okulu savunucularının Eleştirel Teorisi kapsamında kitle kültürü “*metalaşmış, şeyleşme ve ideolojik egemenlik*” kavramları ile açıklanmıştır. Liberal perspektifte kitle kültürü, demokratikleşmenin bir biçimi olarak ifade edilir, sanayileşme ve kapitalizm sayesinde imkânların tek bir sınıfın tekelinde kalmadığı geniş kitlelere ulaştığı vurgulanır ve bu yolla daha iyi eğitim fırsatlarına erişebilen kitlelerin demokratikleşmeyi gerçekleştirdikleri söylenir. Bu anlamda da kitle kültürü toplumun fakirleşmesine değil, zenginleşmesine karşılık gelir (Swingewood, 1996, s. 43). Kitle kültürü sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreçleriyle ortaya çıkan ve kapitalizmin bir ürünü olarak fertler arasındaki farklılıkları törpüleyen, özgürlükleri azaltan ve insanları birbirine benzer hale getirerek aynileştiren bir kültür türüdür. Kitleyi oluşturan fertler Özkul'un (2008, s. 36) ifadesiyle “*seçici olmayan beğenilere sahip*” tiplerdir. *Kültür endüstrisi* ise popüler kültürü ve popüler kültür vasıtasıyla kültürün standartlaşmasını ifade eder. Frankfurt Okulu düşünürleri “*kültür endüstrisinin öncelikli amacının bireyin kapitalizmi benimsemesini kolaylaştırmak olduğunu öne sürmüşlerdir.*” *Kültür endüstrisi* fertleri özne değil nesne konuma koyar, üretimi pazar amaçlı planlar ve bu yolla kültür ürünlerini standardize ederek estetik formları asgari bir müşteriye indirger. *Kültürel rölativizm* ise (i) gelenek, değer, inanış vb. tüm kültürel değerlerin bir kültürden diğerine farklılık göstermesini (ii) bireylerin kültür çerçevesinde edindikleri ahlaki inanç, tavır ve değerlerin toplumsal kabul görerek içselleştirilmesini (iii) bireylerin farklı toplumlarda farklı ahlak türlerini kabul etseler de tek doğru ahlakın kendi ahlakları olduklarına olan inançlarını ifade eder (Özkul, 2008, s. 38-39).

Gupta ve Ferguson (1997, s. 1-29) çağdaş antropologların günlük eylemlerin, pratiklerin ve karşı koymaların kültürü inşa ettiğini ve yeniden inşa edebileceği vurgusuna dikkat çekmişlerdir. Bu noktada ise *popüler kültür*, *kent kültürü* ve *genel kültür* antropologların ilgi alanına dönüşmüştür. Gezon ve Kottak (2016, s. 28-29) John Fiske'nin *Understanding Popular Culture* adlı kitabından (1989) yaptıkları aktarımda popüler kültürün her geçen gün çeşitlenmekte olduğunu ve ülkeden ülkeye farklılaştığını belirtmişler ve Fiske'nin popüler kültüre ilişkin şu vurgularını aktarmışlardır:

“Popüler kültür hepimizin erişimine açık olsa da onu, seçici bir şekilde kullanırız ve anlamlar, kişiden kişiye değişir... Ortaya koyduğum anlamların (popüler kültürden) benim anlam dünyamın bir parçası olduğunu hissettiğimde ve onları, hayatımla doğrudan ilişkilendirdiğimde bu anlamlar haz verici hâle gelir”.

Popüler kültür; herkesin erişimine açık olması yönüyle sınırsız, insanların kendilerince anlamlandırmaları yönüyle değişken ve haz verici yönüyle de çekicidir. *Kent kültürü* her ulusun sahip olduğu ve bir ulusun vatandaşlarının yasal sistemlere uyumunu, resmî seçimlere katılımını ve inanç sistemleri ile kurdukları gönüllü bağı içermektedir. *Genel kültür* ise umumi olarak kabul edilmiş sosyal davranışlar, giyiniş kodları, konuşma ve vatandaşların umumi alanlarda harekete geçme şekilleridir. *Ulusal kültür*; popüler kültürü, kent kültürünü ve umumi kültürü içeren bir üst çatıdır. Ulusal kültürde inançlar, öğrenilmiş davranışlar, değerler ve aynı milletin vatandaşları tarafından paylaşılan kurumlar gömülü halde bulunur. *Uluslararası kültür* ise difüzyon, göç, sömürgecilik ve küreselleşme ile birlikte oluşmuştur. *Alt kültür* de aynı karmaşık toplumda alt gruplarla ilişkilendirilen farklı kültürel sembol temelli geleneklerdir. Gezon ve Kottak antropolojik olarak üç kültür düzeyi belirlemiş ve bunları spor aktiviteleri ile şu şekilde örneklendirmiştir: Uluslararası kültür düzeyi futbol ve basketbol; ulusal kültür düzeyi monster truck rallileri; alt kültür düzeyi ise Çin bowlingidir.

Newman (2013, s. 51) da *küresel kültür* ve *alt kültür* kavramlarına vurgu yapmıştır. *Küresel kültür* ile ilgili olarak salt bir tanım yapmamış, bazı toplumlarda bazı insanların diğer kültürlerden kendi kültürlerine geçen ve geçmekte olan kültürel unsurları milli birlik ve beraberlikleri için bir tehlike olarak gördüklerini ifade etmiştir. *Alt kültürü*

ise bir grubu ana kültürden farklı kılan değerler, davranışlar ve fiziki nesneler olarak tanımlamıştır.

Kültürü, maddi ve manevi olarak ikiye ayıran Newman (2013, s. 48-49) manevi kültürün “*zaman içinde toplumda üretilen ve bireylerce paylaşılan, fiziki varlığı olmayan bilgi, inanç, değer, gelenek-görenek, örf ve âdet, sembol ve ahlaki değer gibi her şeyi kapsayan*” bir yapıda olduğunu belirtmiştir. Bu noktadan hareketle kültürü, bir toplumu diğerlerinden ayıran hayat tarzı olarak özetlemiştir. Bu yönüyle kültür, bir topluma dair, o toplumun nasıl işlediği, günlük hayatın nasıl sürdürüldüğü ve insanların ilişki düzeyleri hakkında gerekli kodları da verir. Maddi kültürün ise “*bir toplumun üyelerinin hayatlarını şekillendiren ya da yansıtan fiziksel nesneler ve eserleri*” kapsadığını ve maddi kültürde yaşanacak herhangi bir değişimin yeni ihtiyaçları ortaya çıkaracağını belirtmiştir.

Gümüştekin de (2007, s. 319) *maddi ve manevi kültüre* değinmekte, ikisi arasındaki denge ve ilişkiye şu şekilde dikkat çekmektedir:

“Herhangi bir toplumun belli bir zaman dilimindeki yapısı, bütün sorunlarıyla birlikte, o toplumun maddi ve manevi kültürü arasındaki ilişki tarafından biçimlenir. İki kültür arasındaki dengesizlik büyüdükçe sorunlar çoğalır ve belirginleşir. Maddi ve manevi kültür arasındaki uyum arttığı zaman ise toplumun sorunları da azalır. İster maddi ya da manevi ister ikisi birlikte, kültürün evrensel gelişme doğrultusu ve birikimi kendi içinde bir anlam ve amaç taşır: Kültürel birikim, insan-doğa, insan-insan çelişkilerini çözmeye yöneliktir. Kültürel birikimin toplumsal gelişmeye yol açabilmesi, önemli ölçüde maddi ve manevi kültür arasındaki denge ve uyuma bağlıdır.”

Kültür kavramıyla ilintili olarak *kültürcülük* ve *kültürleşme* kavramları da ele alınmaktadır. Sosyal bilimlerde Lokalizm veya Culturalizm şeklinde ifade edilen kavram Türkçeye *kültürcülük* olarak tercüme edilmiş ve kavramın küreselleşmenin karşısında yerelliği ifade ettiği belirtilmiştir. *Kültürcülük* evrensel, genel/geçer kuralları ve değerleri yok sayan ve tepkisellik içeren bir ideolojidir. Her ideoloji gibi kültürcülük de gerçekleri değil içinde bulunulan durumları açıklayıp, meşrulaştırır, doğru ve eğrileri iç içe yanlı olarak yansıtır. Kültürcülüğün olumlu ve olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı, toplumlara

içinde bulundukları durumu yeniden üretme fırsatı vermesi iken olumsuz yanı; kendini putlaştırma, başkalarını düşman bilme gibi radikal noktalara ulaşabilmesi ve kültürel farklılıkları kabul etmemesidir. Bu sebeple kendisini yeniden üretemez. *Kültürleşme* ise farklı kültürlerin karşılıklı etkileşime girmesi ve ikisinin az ya da çok bir değişime uğraması sürecidir. 1880'lerden beri literatürde yer alan kavram işteş bir yapıya sahiptir. Bu sebeple kültürleşme süreci etkileşime ve değişime haizdir. Günümüzde kitle iletişim araçları, gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon vb. kültürleşmenin araç ve yolları olarak gösterilebilir. Kültürleşme süreci kültürlenme ya da kültürlenememe şeklinde sonuçlanabilir. Kültürlenmeden yeni bir sentez doğar, kültürlenememe durumunda ise kültürsüzleşme, kültürel yozlaşma, trans-kültürasyon, asimilasyon, kültür şoku, zenginlik ve yoksulluk kültürleri gibi olumsuz durumlar ortaya çıkabilir (Aydın, 2013, s. 260-265).

Şener (2013, s. 136-142) kültür ile ilintili olarak *çok kültürlülük*, *genel kültür*, *alt kültür*, *sivil inisiyatif kültürü* kavramlarını incelemiştir. *Çok kültürlülük* ilk defa İsviçre'de, 1957'de dil ve din zenginliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Kavram, 1971'de Kanada'da azınlık ve göçmenlere yönelik resmi politikaların uygulanması esnasında tekrar gündeme gelmiştir. Şener çok kültürlülük kavramından yola çıkarak çok kültürcülük kavramını literatüre kazandırmıştır. Bir ülkedeki çeşitliliği betimlemek amacıyla çok kültürlülük kavramının; söz konusu çeşitliliği olumlamak ve bunu bir politika olarak savunmak için ise çok kültürcülük kavramının kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Çok kültürlülük kavramı iki farklı görüşün çatışma alanıdır. Ulus devlet ideolojisi çok kültürlülüğü tehdit eder. Ulusal bir kültür inşa etmek ulus devletin en önemli amacıdır ve ulus devlet bu amacı gerçekleştirebilmek için bir etnik grubun kültürünü yüceltirken, sınırları içerisindeki diğer kültürleri kendi potasında eriterek, yok etmeyi ister. Dolayısıyla çok kültürlülük ulus devletlerin önünde bir engel teşkil eder (Canatan, 2008, s. 102). Bir diğer bakış açısı da küreselliğin çok kültürlülüğü araçsallaştırdığı ve milli kültürlerin yapısını tahrip ettiği yönündedir. Radikal çok kültürlülüğün ulus devlet çatısı altında yaşayan vatandaşları milli duygu, düşünce ve milli topluma mensup olma algısından uzaklaştıracağı ifade edilmiş, ayrıca homojen yapılarla sahip olan Türkiye gibi ülkelerde çok kültürlülüğün çatışma kaynağı olacağı belirtilmiştir (Erkal, 2005, s. 64-65). Yalnızca kendi sahip olduğu imkânlar ile gelişmiş bir kültürün olmadığını ifade eden Kula (1992, s. 37) kültürlerin öz kaynaklarının yanı sıra diğer

kültürlerin yaratımları ve o kültürlerle olan etkileşim sayesinde geliştiğine vurgu yapmıştır. Şener (2013, s. 139-140) çok kültürlülüğe yönelik eleştirileri şu şekilde özetlemiştir;

- Ekonomik ve politik meseleler sadece kültürel farklılıklar yüceltilerek çözülemez.
- Bir sosyal gruba ait olan her adet kutsanmaya değer olmayabilir ve bu sebeple “özel” kültürel pratiklerin yüceltilmesi tehlikelidir.
- Çok kültürlülük tıpkı Avrupalılaşıma, modernleşme gibi çerçevesi tam olarak belli olmayan bir kavramdır.
- Çok kültürlülük kültürler arası etkileşimlerde İngilizce üzerinden varlık bulmaktadır, ancak bir toplumda dilin değişimiyle kültür edinme süreci o toplumun kendi kültürlerini, inançlarını dejenere etmektedir.

Genel kültür ise bir toplumun hâkim inançları, değerleri, hareket ediş tarzları ve yatırımlarının türleridir. *Alt kültür* (sub-culture) bir toplumdaki hakim değerleri içine alan fakat kendine has yaşama şekilleri ve değerleri de içeren kültürdür. *Sivil inisiyatif kültürü* ise herhangi bir siyasî veya hükümet irade ve görüşünü benimsemeden kendi grup veya halk kesimlerinin temsilini sağlayan, bu yolla halk gruplarının toplumsal kararlarda söz sahibi olmasına imkân sunan ve toplum içinde sorumluluk sahibi dinamik gruplar ortaya çıkaran kültürdür. Buna, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde varlık bulmuş olan vakıf, tekke, zaviye ve esnaf dernekleri örnek gösterilmektedir (Şener, 2013, s. 141-142).

Güvenç (2016, s. 159), kültürel süreçleri sınıflandırırken kültür ile ilgili kavramları kullanmıştır. Bunlar *kültürleme*, *kültürel yayılma*, *kültürleşme*, *kültürlenme*, *kültür şoku*, *zorla kültürleme*, *kültürel özümseme*, *kültürel değişme* veya *kültür değişmesidir*. *Kültürleme*, sosyal bilimlerdeki sosyalizasyon ya da geniş anlamlarıyla eğitimidir. Bireyin doğumundan ölümüne kadarki süreçte toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesidir. *Kültürel yayılma*, belli bir toplumda, dıştan içe doğru ya da içten dışa doğru, maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılmasıdır. *Kültürleşme*, kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle

başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonunda her ikisinin de değişmesidir. *Kültürlenme*, belli bir toplumun alt-kültürlerinden ya da farklı topluluklarından kopup gelen birey ve grupların buluşması ve bir etkileşim süreci sonunda, asıl kültür ve alt-kültürde bulunmayan yepyeni bir birleşime varılmasıdır. *Kültür şoku*, bir kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum sağlamada karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkilerdir. *Zorla-kültürleme*, bir kültüre mensup birey ve grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesidir. Kültürel özümseme (*assimilation*), bir kültürel sistemin başka bir kültürel sistemi, giderek kendine benzetmesi, egemenliği altına almasıdır. *Kültürel değişme veya kültür değişmesi*, yukarıdaki bütün süreçlerin ve öteki kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi ya da değişikliğe uğramasıdır.

Toplumlar farklı kültürel değerlere sahip olsalar da cemiyet hayatındaki fertlerin benzer isteklere sahip oldukları gerçekliği göz önünde tutulduğunda, farklı toplumlara ait kültürlerin birbirleriyle benzerlik göstermeleri mümkündür (Özaslan ve Erol, 2018, s.24). Bununla birlikte antropologlar üç farklı kültürel değişim mekanizması tespit etmişlerdir; *difüzyon*, *kültürleşme* ve *bağımsız keşif*. Kültürlerin birbirleriyle etkileşim halinde olması ve bu etkileşimden doğan olası geçişler difüzyon olarak adlandırılır. Difüzyon en geniş tanımı itibariyle kültürler arasındaki bilgi, ürün, değer ve norm değiş tokuşudur. Difüzyonun *doğrudan*, *dolaylı* ve *zorlama* olarak üç şekilde gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Günümüz dünyasında difüzyon, kitle iletişim araçları ve artan bilgi teknolojileri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. *Kültürleşme* ise iki farklı grup arasında birinci elden gerçekleşen temas neticesinde ortaya çıkan kültürel öğelerin değiş tokuşudur. İki gruptan birinin veya her ikisinin önceden var olan kültür örüntüleri değişebilir, ancak gruplar birbirinden farklı kalır. Kültürel genellemelerin var olmasının bir sebebi olarak gösterilen *bağımsız keşif* ise aynı kültürel özelliklerin veya kalıpların kıyaslanabilir ihtiyaçlar ve çeşitli olaylar sonucunda farklı kültürlerde gelişmesidir. Antropolojik açıdan kültürle ilintili bazı kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında *etnosantrizm*, kişinin kendi kültürünü yüksek görmesi ve kendi kültürel değerlerini temel alarak diğer kültürleri, kendi kültürü açısından değerlendirip yargılamasıdır. Etnosantrizm bir yönüyle aynı kültürel geleneği paylaşan insanlar arasında bir mobilizasyon meydana getirirken,

diğer yönüyle kendi kültürleri dışında kalan grupları ‘öteki’ olarak konumlandırması hasebiyle ayrıştırıcıdır. Etnosantrimzin karşıtı olarak *kültürel görecilik* kavramı kullanılmaktadır. Kültürel görecilik, bir kültüre ait herhangi bir davranışın başka kültürlerin standartlarına göre yargılanmamasını öngörmektedir. Kültürel görecilik, değerler ve kültürel standartların farklılaştığı ve saygıyı hak ettiği bir konumdur. Ancak kültürel görecilik son raddede tüm kültürlerin ahlâki ve etik kurallarının aynı ölçüde saygıyı hak ettiği ve hiçbir üstün uluslararası veya evrensel ahlakiliğin olmadığını öne sürer. Kültürel görecilik, Nazi Almanyası’nda yapılanları açıklamakta yetersiz kalır. Kültür kavramı kapsamında ‘kültürel haklar’ ve ‘insan hakları’ arasındaki ayrıma da dikkat çekilmektedir. İnsan hakları, kültür ve dinlerdeki yasaların ve adetlerin ötesinde ve üstünde bir ahlaki anlayış olarak ifade edilirken; kültürel haklar bireylerce değil dini ve etnik azınlıklar ve yerel topluluk gibi gruplar tarafından kazanılmış, bir grubun kendi kültürünü koruma kabiliyetini içeren haklar olarak tanımlanmaktadır (Gezon ve Kottak, 2016, s. 30-33)

2.3.Kültürün Özellikleri

Gezon ve Kottak, (2016, s. 25-27)⁴ zaman ve mekân özelliklerini göz önüne alarak kültürün; *evrensel*, *genel* ve *tikel* özellikler taşıyabileceğini ifade etmişlerdir. Her kültürde var olan şeyler evrensel; her toplumda olmayan, fakat bir kısmında olan kültürel örüntüler ve özellikler genel; ayrışan veya biricik olan kültür özelliği, örüntüsü ve bütünleşmesi ise tikeldir

Gezon ve Kottak (2016, s. 18-22) Darwinist görüşü temel alarak yazdıkları *Kültür* başlıklı eserlerinde de kültürün özelliklerini sıralamışlardır. Buna göre kültür; öğrenilebilir, semboliktir, paylaşılr, doğa ile ilişkilidir, her şeyi kapsayıcıdır, örüntülüdür, yararlıdır, uyum sağlar ve uyumsuzdur. Hayvanlar tecrübeleriyle, insanlar ise türlerine has olarak sembol ve işaretlerin neye karşılık geldiğini doğal bir bağlantı olmaksızın anlayabilecek özel kapasitelere sahiptir. İnsanlar kültürle bilinçli/bilinçsiz, doğrudan ya da dolaylı olarak etkileşim içinde oldukları için onu içselleştirirler ve

⁴ Bu noktada Gezon ve Kottak (2016) İngilizce konuşmayı Kuzey Amerika ve Avustralyalıların paylaştıkları bir genellik olarak ifade etmişlerdir. Ancak sömürgeciliğin hakim olduğu alanlarda güçlü kültürün, zayıf kültüre adet ve prosedürleri empoze ettiğini belirtmişler, bu noktada İngilizce’nin *yayıma* (kültürel ödünç alma) yoluyla birçok ülkeye yayıldığını söylemişlerdir.

kültürel örüntüleri birleştirirler. Bu durum kültürün doğrudan ve dolaylı olarak öğrenilebilir olduğunun bir göstergesidir. İnsanlar içinde bulundukları kültürel ortamdaki davranış kalıplarını gözlemleyerek de öğrenebilirler. Bu durum da kültürün bilinçsiz şekilde öğrenilebilir olduğuna işarettir. White (1959, s. 3) da kültürün “*eşyalar, aletler, edevatlar, giysiler, süsler, gelenekler, kurumlar, inançlar, ritüeller, oyunlar, sanat ürünleri, dil ve benzeri şeyler üzerine kurulu*” olduğunu ifade ederek kültürün sembolik⁵ olduğunun altını çizmiştir. Kültür direkt olarak fertlere atfedilen bir özellik değil, belirli grupların üyeleri olan bireylere atfedilen bir özelliktir. Kültür toplumda iletilebilir ve kültürlenme insanları ortak tecrübelerle birleştirebilir. Kültür; doğrudan öğretim, gözlem ve bilinçdışı benimseyiş ile üç şekilde iletir. Kültür insanlara, diğer hayvanlarla paylaştığı doğal biyolojik dürtüleri alarak, bunları belirli yollarla dışa vurmasını öğretir. Kültür her şeyi kapsayıcıdır. Kültürler “*adetlerin ve inançların gelişigüzel koleksiyonları*” değil, aksine “*bütünleşmiş, örüntülü, düzenli sistemler*”dir. Kültür “*insanların uyum sağlamasının ve başarısının temel sebebi*”dir. İnsanlar kültürü biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi yararlarına kullanabilirler. Kültürel özellikler, fertlerin “*çevresel stres unsurlarıyla baş etmelerinde yardımcı*” olduklarında uyumlu; başka fertlerin ve grupların “*varlıklarının devamı için tehdit*” oldukları durumlarda ise uyumsuzdurlar.

Kültür konusuna kafa yormuş, bu konuda kalem oynatmış entelektüeller tarafından genel kabul görmüş özellikleri ise; *bütünlük, öğrenilme, paylaşılma, devingenlik ve simgeselliktir* (Güvenç, 1997, s. 54; Çalışlar, 1983, s. 268; Aslantürk ve Amman, 2001, s. 224-238). Bu kapsamda Güvenç⁶ (2016, s. 130-135) ve Barutçugil (2011, s. 21) kültürü sosyal öğretiler sistemi olarak değerlendirirler ve birçok kişi tarafından paylaşılan alışkanlık, inanç, değer, tutum ve kanıksanmış davranışların kültürü meydana getirdiğini belirtirler. Bu yönüyle kültür, *toplumsaldır*. Kültürü meydana getiren insan eylemlerinin kuşaktan kuşağa aktarılması, kanıksanması ve yaşanıyor olması, kültürün *öğrenilebilir* tarafıdır. Tarihin akışı içinde yaşanan teknik ve teknolojik

⁵ Gezon ve Kottak, sembolün *keyfi ve kurumsal olarak başka anlamlara gelen, doğal bir iletişim gerekmeksizin oluşan sözlü veya sözsüz işaretler* olarak tanımlamışlar ve ‘sembol’ün dil ile olan ilgisine dikkat çekerek insandan başka hiçbir canlının (*hayvanın*) dil kadar içinde çok sayıda sembol bulunduran karmaşık bir yaklaşım geliştirememiş olduğunu ifade etmişlerdir.

⁶ Güvenç (2016, s.129) kültürün oluşumuna ait bu faktör ve özellikleri G.P. Murdock’tan esinlenerek yaptığını belirtmiştir.

gelişmelere paralel olarak değişen toplumsal şartların meydana getirdiği yeni ihtiyaçlar ve bunlara bağlı olarak değişen yaşam şartları kültürün *değişken* olduğunun bir göstergesidir. Söz konusu değişim ve dönüşüm süreçleri aynı zamanda kültürün *tarihsel* ve *sürekli* bir boyutunu ortaya koyar. Savaşlar, göçler, doğal afetler vb. faktörler kültürün oluşumunda etkilidir. Bir toplumun kültürünü anlayabilmek için o toplumun tarihine aşina olmak gerekir. Kültür “*bireysel ve toplumsal ihtiyaçları karşılama ve tatmin duygusu yaratma*” işlevine sahiptir. “*İnsanlar, ihtiyaçlarını karşılamayan ve doyum sağlamayan bir kültürle yaşamak istemezler.*” Ayrıca fertler de cemiyet hayatı içinde “*ortak çıkarlar için*” en uygun ve en iyi buldukları kural ve koşulları kültür olarak ifade edebilirler. Kültür “*uyumlu ve dengeli bir bütünsel sistem oluşturma eğiliminde*”dir. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra tümüyle somut değil, aynı zamanda soyuttur. “*Kültür kavramı bir harita gibidir.*” Coğrafi bir haritanın bir bölgenin topografyasını (dağ, tepe, ova vb.) yansıttığı gibi kültür de bir toplumdaki kültürel öğeleri, kuramları, süreçleri, değerleri ve ilişkileri yansıtmaktadır. Fakat kültür sınırları itibariyle coğrafi haritalardan ayrılır, en azından ulus devlet sınırlarıyla çakışık değildir. Milli sınırlar içerisinde farklı birçok kültür olduğu gibi, milli sınırları aşan kültürler de vardır. Güvenç (2016, s. 143) söz konusu durumu Türkiye ile örneklendirmiştir. Türkiye;

- Tarih ve dil bakımından Asya kültürünün,
 - Türklerin Anadolu’yu bin yıldan uzun bir süreden beri yurt tutmuş olmaları hasebiyle Ortadoğu kültürünün,
 - Akdeniz havzasında yer alması hasebiyle Akdeniz kültürünün,
 - Türklerin Müslüman olması hasebiyle İslâm kültürünün,
 - Nüfusun hatırı sayılır bir kısmının kırlarda yaşıyor oluşu sebebiyle tarım kültürünün,
 - Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve NATO üyelikleri ile Avrupa Birliği üyelik süreci dâhilinde Avrupa kültürünün
- izlerini taşımaktadır.

Kültür kelimesini “*ihtiyaçların giderilmesi ve somut problemlerin çözümünde yardımcı araç*” olarak tanımlayan Malinowski (1992, s. 22) kültürle ilgili bir takım farklı özelliklere dikkat çeker;

(i) “*kültür bir araçtır ve ihtiyaçların giderilmesi, özel, somut problemlerin çözülmesinde yardımcıdır*”, (ii) “*kültür nesneler, eylemler ve zihniyetler sistemidir*”, (iii) “*kültür kurumlar halinde örgütlenmiştir*”, (iv) “*el ürünleri, gruplar ve sembolizm kültür sürecinin üç boyutudur ve birbirine sıkıca bağlıdır*”.

Kültürel antropoloji alanında önemli çalışmaları bulunan John Bodley (1994, s. 16) ise kültürün özelliklerini farklı açılardan sınıflandırmıştır. Buna göre kültür; hayvani dürtülere engel olan ve insanları hayvanlardan ayıran fikirler ya da öğrenilmiş alışkanlıklar bütünü olarak *zihinsel*; öğrenilmiş ve paylaşılan tüm insan davranışları açısından *davranışsal*; yaşamak için gerekli her türlü kural, değer ya da ideal kapsamında *normatif*; insanların çevreye uyum sağlaması ya da birlikte yaşamının getirdiği problemlere çözüm yolu olması ile *işlevsel*; gelecek nesille aktarılan sosyal miras ya da gelenekler ile *tarihi*; toplumla ilgili yapılacak her şeyi içermesi ile *kapsamlı*; kalıplaşmış ve birbirleriyle karşılıklı bağlantılı fikirleri, sembolleri veya davranışları temsil etmesi ile *yapısal* ve bir toplum tarafından paylaşılan ve keyfi olarak atfedilmiş anlamlar bütünü olması ile *semboliktir*.

2.4.Kültürün Öğeleri

Topçu (2018, s. 20-22) kültürün öğelerini *ilim, felsefe, güzel sanatlar, mimari ve din* olarak tespit etmiştir. *İlim*, içinde bulunduğu cemiyetin karakterinden izler taşıdığı için millidir. Bu duruma örnek olarak Topçu ilim konusunda Almanlar’ın akılcı, İngilizler’in tecrübeci, Fransızla’nın tenkitçi, Amerikalıların ise tenkitsiz olduğunu aktarmıştır. *Felsefe*, insanın kâinat görüşüdür. İmanı olan bir cemaatin mutlaka bir felsefesi vardır. *Güzel sanatlar*, bir milletin şahsiyet sahibi ferdinin eseridir, dolayısıyla bir sanatı icra eden ferdin milli karakteri mutlaka eserine yansır. Keza *mimari* de “*insan vücudunun hareketlerinden dansın binbir kıvılcığından zaptedilmiş bir jest, bir mâna değil midir?*” Öyle ise mimari de kültürün bir unsurudur. Topçu, Hristiyan ve Müslüman

mimarisini, terazisinde tartar. “*Hristiyan dünyasının ilâhî şaheseri olan Gotik mimarisi, yalnızca ibadetten çıkan ellerle değil, âlemden kurtulmak isteyen başla ve tövbe eden gözlerle göklere çevrilmiş olduğu halde, Müslüman Türk’ün ilâhî Selçuk mimarisi, bütün varlıkla secdeye kapanmıştır.*” Din de milli kültürün önemli bir kısmını oluşturur. Din milletin malı olmasa da milletin kuruluşunun esaslı bir kaynağıdır. Topçu şu tespiti yapar: “*Bugün Fransız ve İtalyan milliyetini Katolik inancından, Türk’ü Müslümanlıktan ayırmak imkânsızdır. Bu sun’i ve zoraki bir tasavvur olur. Denemelerin muvaffakiyetsizliği de meydandadır.*” Topçu’ya göre kültür bütün unsurları ile “*insan şahsiyetinin tabiata nüfuz etmesiyle, tabiatı insanlaştırıcı, insan ruhunun tabiat nizamına hakimiyetini sağlayıcıdır. Onunla dünyamız adeta ruh kazanmaktadır.*”

Turan (2017, s. 56) kültürün öğelerini *dil, yazı, din, bilim, giyim, sanat ve yerleşim* olarak aktarır. Barutçugil (2011, s. 26-27) ise kültürler arasında etkileşim sağlayan yedi temel öğeye dikkat çeker; *dil, din (inançlar), değerler, normlar ve kurallar, tutum (davranış), simgeler ve yasaları (ahlak kuralları)* hemen hemen her kültürün ortak öğeleri olarak ifade eder.

Dil, fertler arasındaki en kestirme, etkili ve sürekli iletişim, etkileşim aracıdır. Ferdî ve içtimâî bütün bilgi, bulgu, gözlem, tecrübe, deney vb. her şey dil sayesinde inkişaf eder. Ferdî ve içtimâî tüm olguların taşıyıcısı olan dil, kültürün en önemli unsurlarındandır. Bir toplumun kültürü, o toplumun dilinde karşılık bulur. Dil, kültürün âyinesidir. Kültürün, öğrenilir ve aktarılır oluşu göz önünde tutulduğunda, her iki sürecinde dil sayesinde gerçekleştiği bir gerçektir. Bir kültürün varlığının korunması ve devamlılığının sağlanması, dil sayesinde mümkündür.

Turan (2017, s. 85) yazıyı “*ağızdan çıkan seslerin, dolayısıyla dili oluşturan sözcüklerin gözle görülebilir ya da elle dokunulabilen işaretler, simgeler halinde biçimlendirilmesi*” olarak tanımlar. İnsanın en büyük buluşlarından biri olan yazı, ferdî ve içtimâî hayata ilişkin duygu, düşünce, olay, gelenek, görenek vb. tüm değerlerin, yaşanmış olayların ve dahi fikirlerin; yani bir toplumun kültürünün topyekûn aktarımını sağlaması hasebiyle, kültürün önemli unsurlarından biri olarak tebarüz eder.

Kültürün en önemli öğelerinden biri de *dindir*. Kültür konusunda çalışan araştırmacıların önemli bir kısmı dini, kültürü belirleyen, şekillendiren baş etken olarak değerlendirir. Nitekim T.S. Eliot’a göre din, tek başına bir kültürün ortaya çıkması için yeterlidir. Türk toplumu özelinde ise Mehmet Kaplan İslâm dininin Türk milletini yoğuran ananelerin başında yer aldığını ifade etmiştir. Kaplan’a göre Türk’ün varlığı İslâmîyet ile yoğurulmuştur. Dinin, kültür üzerindeki bütüncül etkisine rağmen, din eşittir kültür şeklinde bir kabul üzerinde görüş birliği sağlanamamıştır. Ancak, dinin kültürün belirlenmesinde, şekillenmesinde, yeni toplumsal etkileşimler sonucu yeniden yorumlanmasında başat bir rolü olduğu söylenebilir (Turan, 2017, s. 109). Ancak kültürün bir yaşam tarzı olduğu görüşünden hareketle Müslümanların ayrıca bir kültürünün olamayacağını, sünnetin Müslümanların kültürü olduğunu savunan entelektüeller de vardır. Sünnetin, İslâm dinine inanmış kişilerin ferdî ve içtimâî olarak nasıl davranmaları gerektiğini hem düşünsel hem de ameli boyutta düzenlediği belirtilmiştir. Bu noktada “*Müslümanın amellerinin hangi kalıpta ifade edeceğini yalnızca sünnet söyleyebilir*” (Arslan, 2016b, s. 186).

Kültürün bir diğer ögesi ise *bilimdir*. İnsanın bilme ihtiyacının bir sonucu olan bilim, bir değerler sistemi olan kültürün, öğrenilebilirliği ve sürdürülebilirliği özelliklerine sahip olması sebebiyle ayrılmaz bir parçasıdır. Bilim ve kültür ilişkisini inceleyen isimlerin en önemlilerinden biri olan Malinowski, bilimsel davranışlardan ve değerlendirmelerden nasibini almayan toplumların, kültürlerini devam ettiremeyeceklerini iddia etmiştir. Dolayısıyla bilim, toplumların canlılıklarını devam ettirmede ve kendilerini zamanın şartlarına göre güncellemede önemli bir unsurdur.

Giyim-kuşam kültürün bir diğer unsurudur. İçtimai hayattaki fertlerin giyim-kuşamları, doğrudan içinde bulundukları kültürün bir yansımasıdır. Turan’ın (2017, s. 231-35) aktardığına göre giyim-kuşamı belirleyen etkenler; korunma içgüdüsü, doğa koşullarına uyma, dinsel ya da felsefî inançlar, yapılan işe uygunluk sağlama, yönetsel düzenlemeler, ekonomik koşullar, psikolojik eğilimler-modadır. Tüm bu etkenlerin her birinin toplumun hayat tarzını yansıtmaları hasebiyle, kültürle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Kültürün, sanat ve gelenek/görenek olmak üzere iki yönü olduğu kültür konusunda yapılan farklı çalışmalarda öne sürülmüştür. Bireyin duygu, düşünce ve derinundaki bir ‘şeyi’ çeşitli yöntemler kullanılarak soyut halden somut hale geçirmesi sürecini ifade eden *sanat*, insanlarda heyecan uyandırarak, kişinin özündeki özge benini ortaya çıkararak ruhu harekete geçirir. Kültürün temel meydana getiricisi olan bireyin bir tasarısı ve yaratıcılığı olan sanat, kültürün şekil vericilerinden biridir. Müzik, resim, edebiyat, mimari, süsleme sanatları, tiyatro, sinema, seyirlik oyunları vb. tüm değerler; sanatın bünyesinde yer alır. Bir toplumun ruhunu yansıtan sanat, kültürün en önemli unsurlarından biridir.

Turan (2017, s. 35) *yerleşimi* de kültürün unsurlarından biri olarak aktarır. Yerleşik hayata geçen toplumlarda göçebe toplumlara kıyasla daha zengin şekilde neşvünema bulan kültür, toplumların yerleşim tercihleri etrafında da farklı özellikler kazanmıştır. Farklı toplumların oluşturdukları yerleşim düzeni, şehirleşmeleri, imaret faaliyetleri, vakıf kurumları, esnaf odaları, sivil toplum kuruluşları vb. tüm öğeler kültürü doğrudan ve dolaylı şekilde etkilemektedir. Bir toplumun, yaşadığı alana inşa etmiş olduğu yerleşim şekli, o toplumun kültür kodlarını verir. Benzer şekilde, değişen, dönüşen kültür de bir toplumun yerleşim düzenini şekillendirebilir, değiştirir, dönüştürebilir.

Doğan (2008, s. 408) Latince düzgü, kural, ölçü anlamına gelen *normların* da kültürün unsurlarından olduğunu ifade etmiştir. Çünkü normlar “*belirli bir grupta veya toplumda standartlaşmış yol gösterici ve idare edici davranış şekilleridir.*” Toplumun biçimlenmesinde kilit rol oynayan normlar, bir toplumun kimliğini de ortaya koyar. Örfler, gelenek, görenek, adetler vb. hepsi normları meydana getirir. Normların geçerliliği, içtimâî yaşantıda fertler tarafından bulduğu karşılık ile paraleldir. Fertlerin normlara olan bağlılığı, normlara toplumdaki bireylerin hareket ve davranışlarının belirleme gücünü kazandırır. Normların dayandığı inanç ve kurallar, fertlerin hareket ve davranış ölçülerini şekillendirir. Dolayısıyla ile normlar bir toplumdaki ortak davranış kurallarıdır ve bu sebeple kültürün en önemli unsurlarından biridir (Şener, 2013, s. 50-51).

Simgeler ve yasalar yani *ahlak kuralları* da kültürün unsurlarından biridir. İnsanları hayvanlardan ayıran bir özellik olan ahlak, birtakım kuralları haizdir. Şener (2013, s. 339) ahlak kurallarını iki gruba ayırır; bireysel ahlak kuralları ve toplumsal ahlak kuralları. Bu kurallar birtakım sosyologlara göre toplumdan topluma değişmektedir. Bunun yegâne sebebi toplumların kültürel farklılıkları olarak gösterilir. Dolayısıyla toplumların kültürel yapıları, o toplumdaki ahlak kurallarını da şekillendirir. Bunun tersi de mümkündür. Bir toplumda zaman içinde meydana gelen ahlak kuralları, o toplumun kültürünün şekillenmesinde etkilidir. Bu çift yönlü bir ilişkidir. Ahlak sadece fertlerin davranış tarzlarını değil, bunlarla ilgili kanaatleri ve yükümlülükleri de kapsar. Fertlerin hayatı kavrayış ve yaşayışlarında, toplumsal bir karşılık olarak tebarüz eden ahlakın kültürün diğer unsurları olan inanç, din, giyim-kuşam, dil (konuşma tarzı ve şekli) ve normlarla doğrudan ilgili olduğu söylenebilir.

2.5.Kültürle İlişkili Kavramlar

Kültür kavramının son derece geniş bir anlam alanına sahip olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Eagleton'un (2011, s. 43) ifade ettiği gibi "her şeyin içine süpürüldüğü" bir kavram olan kültürün, birçok farklı konseptle ilişkisi vardır. Kültürün ilişkili olduğu temel kavramlar uygarlık, medeniyet, sosyal yapı, değerler ve politika şeklinde değerlendirilebilir.

2.5.1. Kültür, Uygarlık ve Medeniyet İlişkisi

Turan (2017: 17-18) Batı Avrupa dillerinde uygarlığın *civilisation* kelimesiyle karşılandığını, Doğu İslâm dünyasında ise uygarlığın karşıtı olarak *medeniyet* mefhumunun kullanıldığını vurgulamıştır. Latince *civilis*⁷ kelimesinden *civiliser*⁸ deyimini türetilmiş ve bu kökten bugünkü *civilization* kelimesi doğmuştur.

Özkul (2008, s. 39-42) İngilizcede kültür ve uygarlık kelimeleri arasında herhangi bir somut ayrımın olmadığını; Almancada ise kültürün bir topluma özgü ve tekil olanı; uygarlık kavramının ise toplumlar arası aktarılabilen, alınıp-verilebilen bir anlamı

⁷ Yurttaşlara ilişkin hakları, ayrıcalıkları belirtir.

⁸ Toplumun genel özelliklerini ifade eden kelime aynı zamanda 'barbarlık' durumundan çıkma anlamına gelmektedir.

içerdiğini belirtmiştir. Söz konusu durum 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra değişmiş çünkü bu dönemde farklı kültürlerin ve uygarlıkların var olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Ayrıca kültür ve uygarlık kavramlarının iki ayrı kutbu oluşturduğu vurgulanarak uygarlığın barbarlığın; kültürün ise doğanın karşıtı olarak kullanıldığı belirtilmiş; uygarlığın ifade ettiği öznellik ve bireyselliğin kültürün aktarılabilirliğine, nesnellğine ve evrenselliğine karşı çıktığının altı çizilmiştir.

Elias (2002, s. 73-74) Batılı toplumlarda kültür kavramının uygarlıktan farklı olarak davranış biçimlerini, teknik gelişmişlik ve bilimsel bilgi düzeyini anlatmak için kullanıldığını; uygarlık kavramının ise İngilizce ve Fransızcada övünç içeren ve siyasi, ekonomik, dinsel, teknik ve ahlaki toplumsal olgular için kullanılan bir kavram olduğunu, Almandada ise insan varlığının dışında kalan yararlı şeyleri kapsadığını belirtmiştir.

Kültürü Fransızcadan Türkçeye uyarlayan Gökalp, mefhumun iki anlamı olduğunu belirtir; “*hars ve tehzib*”. Hars demokratik, tehzib ise aristokratiktir. Çünkü hars “*halkın an’anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, bedî ve iktisadî mahsullerinden ibarettir*”. Dolayısı ile “*bu Bediaların hazinesi ve müzesi halk olduğu için, hars, demokratiktir*”. Harsın en önemli özelliği millî oluşudur. Hars millîdir ve “*millet aynı harsta müşterek olan fertlerin heyet-i mecmuasıdır*”. Tehzib kavramı ise yüksek kültüre karşılık gelir. Tehzib dairesine girenler “*yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakikî münevverlere*”dir. Tehzibin esası “*iyi bir terbiye görmüş olmak; makulâtı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın dini; gösterişsiz, samimî bir aşk ile sevmektir.*” Kültür “*yaşayan ve millî orjinaliteyi yansıtan değerler bütünüdür*” (Gökalp, 2014a, s. 116-117).⁹ Bu sebeple biranda, topyekûn şekilde değiştirilemez. Medeniyet ise “*teknolojik ve bilimsel olanla birlikte evrensel, siyasal ve hukukî yapıları da kapsar*” (Çolak, 2014, s. 20). Gökalp’ın kültür ve medeniyet mefhumlarını birbirinden ayrı değerlendirmesini Erol Güngör eleştirir. Gökalp, değiştirilmesini engellemek istediği değerleri kültür, değiştirilmesi

⁹ Ayrıca Ziya Gökalp (2014a, s.121) kültürü Fransızların edebî kuvvetiyle dünya çapında bir yüksek kültür niteliğinde değerlendirdiklerini, Almanların ise kültürü askerî ve iktisadî kuvvetiyle bütün cihana hâkim olacak bir araç olarak gördüklerini ifade eder. Türk kültürünün faaliyetlerinin ise Fransız ve Almanlar’da olduğu gibi pasif değil aktif olduğunu vurgular. Gökalp’e göre Türk harsı *dünyaya gelmiş ve gelecek olanların en güzelidir.*”

mümkün olan değerleri ise medeniyet olarak kodlamıştır (Güngör, 1996, s. 17). Gökalp'in kültür/medeniyet ayrımı yalnızca bir sosyolojik çözümleme değildir, “*ümmetin’ fiilen ortadan kalkması nedeniyle*” milliyetçilik ile Batıcılık arasında uzlaşma arayan siyasal bir işleve sahiptir. Ahmet Çiğdem’e (2002, s. 73) göre Gökalp “*görünüşte kuramsal bazı gerekçeler*” sunmaya çalışsa da temel kültürel pratiklerin geri planında Osmanlı kültürünün tasfiyesi, kültürel alanda kozmopolitizm düşmanlığı ve yalnızca halkta bulunan harsı saklandığı yerden çıkaracak seçkinlerin faaliyetini olumlamaktadır.

Şener (2013, s. 133-136) Cemil Meriç ile Ziya Gökalp’i tartıya koyarak Meriç’in kültür ve medeniyeti aynı bütünün iki yönü olarak gördüğünü aktarır. Bütün ise ‘umran’dır. Gökalp ise Şener’in nazarında batıcıdır; “*batı sosyolojisini Durkheimn’in kalıplarında Türk toplumuna uyarlamaya çalışmıştır.*” Bu durumun tabîî bir sonucu olarak Gökalp, kültür ve medeniyeti birbirinden ayırır. Şener’e göre Gökalp, kültürü “*cemiyetin bir iç dinamiğinin neticesi*” olarak görmesi hasebiyle dar bir kalıba sıkıştırmıştır; çünkü bu surette Latin, Batı ve İslâm kültürü gibi millî hudutları aşan kültürleri nerede konumlandıracağız sorusu cevapsız kalmaktadır. Kültürlerin millî değerlerin ötesinde, milletlerarası seviyelerde ve hatta bütün insanlığı kapsayan değerlere sahip olabilecek yapılarda bulunacağı göz ardı edilmemelidir. Ayrıca 18. yüzyılın sonlarında Almanya’da kültür kavramının anlam alanında iki yönlü bir yönelim olmuş, *zivilisation* kelimesi uygarlık kelimesine karşılık olacak şekilde fertlerin davranışlarını değerlendirme, kibarlık ve incelik gibi. manalarda kullanılırken; kültür kavramı fertlerin entelektüel yaratıcılığını ve kapasitesini ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Alemdar ve Erdoğan, 1994, s. 167). Dolayısıyla kültür kavramının uygarlık şeklindeki tebarüzü 18. yüzyıl sonlarına doğru olmuştur.

İzzetbegoviç (2004, s. 85-90) *Doğu Batı Arasında İslâm* adlı eserinde kültür ve uygarlık mefhumları için şu can alıcı tespiti yapar: “*İnsanlar hemen hemen hiçbir hususta, kültür ve uygarlık hususunda olduğu kadar, büyük bir karmakarıklık meydana getirmediler ve mefhumları birbiriyle bu kadar karıştırmadılar.*” Kültür “*semadaki prolog*” ile başlar. Vasıtaları din, sanat, ahlâk ve felsefedir¹⁰. Uygarlık ise zoolojiktir;

¹⁰ Aliya İzzetbegoviç (2004, s.86) bu durumu şu şekilde izah eder; “*dinî inançlar, dram, şiir, oyunlar, folklor, halk bilgeliği, mitoloji, toplumun ahlâkî ve estetik kanunları, şahsiyetin değer ve hürriyetini teyit eden siyasî ve hukukî*

insan ile tabiat arasında madde teatisidir. İzzetbegoviç, kültür ve uygarlığı iki farklı mefhum olarak değerlendirir. Üç kavram ile kültür ve uygarlığı birbirinden ayırır; *tesir*, *hüner/maharet* ve *mütemadi meydana getirme*. Kültür dinin insan üzerinde ya da insanın insan üzerindeki tesiridir. Uygarlık zekânın tabiat ve dış dünya üzerindeki tesiridir. Kültür, insan olmak hüneri; uygarlık ise işlemek, üretmek, yönetmek, ‘şey’leri daha mükemmel yapma maharetidir. Kültür, durmadan kendi kendini yaratmak iken; uygarlık, durmadan dünyayı değiştirmek anlamına gelir. Uygarlık “*manevi değil teknik gelişmenin devamıdır... Uygarlık hayvanî atalarımızda imkân olarak bulunmuş olan kuvvetlerin gelişmesini, daha doğrusu varlığımızın tabii, mekanik, yani şuur dışı, mânâsız unsurlarının devamını teşkil etmektedir.*” Dolayısıyla uygarlık ile madde arasında doğrudan bir ilinti vardır ve uygarlık insanın maddeye olan bağımlılığını mütemadiyen artırır. Bu yönüyle uygarlık insan ile tabiat arasındaki madde alıverişi yoğunlaştırmaya, zahiri yaşayışı dâhilî olanın zararına teşvik etmeğe çalışmaktadır. İzzetbegoviç, uygarlığın karakterini iki yargı ile özetler; “*elde etmek için üretmek, israf etmek için elde etmek.*” Kültür ise bunun tam tersine; “*insani ihtiyaçların sayısını veya hiç olmazsa onların tatmin derecesini indirmek ve bu suretle insanın iç hürriyetini arttırmak ister.*” İzzetbegoviç’in nazarında kültüre dini bir mahiyet kazandıran da budur. Kültür insanları arzularının esiri olmaktan alıkoymaya çalışırken, uygarlık insanlara “*durmadan yeni yeni arzuları olsun*” diye fısıldar. Kültürün gayesi terbiye ile insanın kendi kendisine hâkim olmasını sağlamak, uygarlığın gayesi ise ilim sayesinde tabiata hâkim olmaktır. Kültürün taşıyıcısı insan; uygarlığın taşıyıcısı ise toplumdur. Meseleyi şöyle özetler; birisi dram, öteki ise ütopyadır: “*Uygarlık eğitir; kültür aydınlatır. Biri öğrenmeyi, diğeri meditasyonu, düşünmeyi ister.*”¹¹

Arslan (2016a, s. 223-224) ise kültürü tehlikeli bir kavram olarak niteler çünkü kültür sürekli değişir, gelenekler ise sabittir. 1700’lü yıllarda Batı’da tebarüz eden ‘kültür’ mefhumu Anadolu topraklarına çok sonraları gelir. Kültürün Anadolu

hayatın unsurları, hoşgörü, felsefe, tiyatro, galeriler, müzeler kütüphaneler “semada” Allah ile insan arasında geçen insan kültürünün aralıksız devam eden türevleridir.”

¹¹ Aliya İzzetbegoviç (2004, s.90-92) eğitim ve meditasyon (tefekkür) bahsini uygarlık ve kültür üzerinden didaktik bir şekilde aktarır. Tefekkür ya da meditasyon insanın kendi kendini ve dünyadaki yârini tanımak için sarf ettiği bir iç çabadır Aliya’ya göre; eğitim gerçekler ve gerçekler arası münasebet hakkında bilgi toplamaktan ibarettir. Dolayısı ile manası marifet olan tefekkür insanı hikmete, huzura götürürken; öğrenme ya da eğitim tabiata dönüklük olarak varoluşun şartlarını öğrenmek ve değiştirmek ile ilgilidir. Aliya’ya göre sadece eğitim insanları terbiye etmez, insanlara kabiliyet kazandırır ve topluma daha faydalı hale getirir.

topraklarına girişinden önce ananeler ve töreler vardır. Ulus devletin vatandaşına kimlik vermesinin sebebi kültürdür. Bu bağlamda Arslan, 1920’li yıllarla birlikte Türkiye’de kültürün geleneksel kökünden koparıldığını belirtir. “*Ulus devlet, modern siyaset ve kültür birlikte vardır*”. Kültür kavramının tanımı Batı geleneği içinde insanın tabiatla kurduğu ilişki üzerinden belirlenmiştir. Batı, Rönesans’tan sonra tabiatla insan arasında bir egemenlik ilişkisi kurmuş ve medeniyet bundan bağımsız gelişmemiştir. Asıl sorunda burada başlar çünkü İslâm “*her şeyi senin emrine verdik*” hitabıyla insana seslenmektedir. Arslan’a (2016b, s. 186) göre gerek insanoğlunun geçmişini ilkelik olarak algılayan medeniyet kavramını gerekse vatandaşın kimliğini tanımlamada devlet eliyle bir araca dönüştürülen kültür kavramı Müslümanlar için kullanışlı kavramlar değildir. “*Müslümanlar illa da bir kültür aramak istiyorlarsa Müslümanların kültürü sünnet olabilir*”. Sünnet İslâm dinine inanmış ve iman etmiş kişilerin yani Müslümanların kim olduğunu, nasıl davranmaları gerektiğini hem düşünce hem de ameli olarak düzenleyen asıl unsurdur. Bu noktadan hareketle Arslan, Müslümanların referans kaynağının kültür değil sünnet olması gerektiğini belirtir çünkü “*Müslümanın amellerinin hangi kalıpta ifade edeceğini yalnızca sünnet söyleyebilir*”. Hal böyle iken Arslan, Batı’nın anlam dünyasında anlamlanmış ve gayesi tabiata galebe çalmak olan bir kavramın dünyasından hareketle bir medeniyet kurma iddiasında olanlara karşı çıkar. Kültür “*çok malumat sahibi*” demek değildir. Arslan’a göre medeniyet kavramının da kaderi aynıdır.

Kültür ve uygarlık kavramları birbirlerinden ayrıştırılamaz kavramlar olarak değerlendirildiğinde uygarlık, modernliğin dünyasını aktarıcı olarak görülür. Hegel’in üçlü uygarlık tasnifine gönderme yapılarak aydınlanmış uygarlığın Batı olarak kabul edildiği dolayısıyla Batı’dan devşirilen medeniyet kavramıyla da Müslümanca bir gelecek kurmaktan vazgeçilmesi gerektiğinin altı çizilir. Sebep nettir; önüne İslâm kelimesi eklenince medeniyet ideolojik anlamından ayıklanmış olmamaktadır (Arslan, 2016a, s. 223-224). Medeniyet Batılı bir kelimedir ve tarihe ilişkin sunduğu algı İslâm ile zıttır. İnsanın kökeninin ilkelliğe dayandığını ve insanın bu ilkelikten evrile evrile mükemmele doğru yol aldığını kabul eden medeniyet algısının, Kur’ân-ı Kerim’de ifade edildiği üzere¹² Hz. Adem ve Hz. Havva’nın bilgiyle donatılmış olarak yeryüzüne

¹² Bakara Suresi, 31.âyet: “*Ve alleme âdemel esmâe kullehâ summe aradahum alel melâiketi fe kâle enbiûnâ bi esmâi hâulâi in kuntum sadikîn*”. Ve (Allah), Âdem’e, (Allah’ın) isimlerinin/esmasının, bütün varlıkların isimlerini, hepsini

indirilmeleriyle taban tabana zıt olduğu kabul edilir. İnsanlığın kökenine ilkelik ve vahşilik algısını koymanın da yanlış olduğu vurgulanır. Medeniyet mefhumunun en büyük tehlikesi sekülerleştirilmiş bir toplumun tarihi tecrübesine karşılık olarak kullanılmasıdır. Bu noktada medeniyet mefhumunu Batı için mütemadi olarak tarihin ve zamanın daha iyiye doğru evrildiği, ilerlemeci ve tekâmüle dayalı bir perspektifle kabul edilmektedir. Arslan bu noktaya da itiraz eder. Ona göre “*insan medeniyet algısında olduğu gibi tarihi süreç içinde kemal noktasına doğru gidiyor olsaydı o zaman peygamberlere gerek kalmazdı*” (Arslan, 2016b, s. 189-190).

Güvenç (2018, s. 97-98) uygarlık ve kültür kavramları arasındaki ilişki düzeyini “*birlik içinde çeşitlilik; çeşitlilik içinde birlik*” metaforu üzerinden açıklar. Birlik tek uygarlığı; çeşitlilik ise kültürü simgeler. Çeşitlilik ve birlik birbirlerine engel olmayacak şekilde işlemeli, çeşitlilik birliğe katılmayı önlememeli, birlik ise çeşitliliği ortadan kaldırmamalıdır. Türk-İslâm dünyasında uygarlığın, bilim ve tekniği; kültürün ise manevi değerleri ifade ettiği yönünde yaygın bir inancın olduğunu iddia eder.

Yapılan açıklamalar kapsamında görülmektedir ki kültür kavramı uygarlık ve medeniyet kavramlarıyla birlikte sıkça anılmıştır. Kimi zaman kültür ve uygarlık birbiriyle eş anlamlı kabul edilmiş kimi zamansa biri diğerini kapsayacak şekilde ya da tamamen farklı kabul edilerek tanımlamalar yapılmıştır. Bu kapsamda uygarlık ve kültür arasındaki ilişki üç farklı görüş ekseninde Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1
Kültür ve Uygarlık İlişkisi

Kültür=Uygarlık	Kültürle ilgili ilk bilimsel tanımlı yapan kişi olarak kabul edilen Taylor'a göre kültür ve uygarlık eş anlamlıdır. Nitekim Taylor, meşhur bilimsel tanımına "Kültür ya da uygarlık..." şeklinde başlar.
	Mümtaz Turhan da kültür ve uygarlık arasında açık bir ayrım görmez.

(ve bu isimlerdeki hikmetleri) öğretti. Sonra onları meleklere arz ederek dedi ki: “Haydi sadıklardan iseniz bunları isimleri ile bana haber verin (söyleyin).”

	Mustafa Kemal Atatürk de 1930'lu yıllarda yaptığı bir konuşmasında uygarlığı kültürden ayırmanın güç ve gereksiz olduğunu vurgulamıştır.
	Bozkurt Güvenç Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür ve uygarlık yorumuna katılır ve kültür ile uygarlığı birbirinden ayırmaz.
	Şerafettin Turan'ın aktardığına göre kültür=uygarlık görüşünü benimseyenler Alman bilim çevreleridir
Kültür/Uygarlık	Anglosakson sosyal bilimciler, her toplumsal grubun bir kültürü olduğu fikrinden hareketle uygarlık ve kültürü birbirinden ayırırlar.
	Amerikalı toplumbilimci Maciver uygarlık ve kültürü birbirinin zıttı iki kavram olarak tanımlar. Uygarlık insanların kontrol için oluşturdukları mekanizma ve örgütün bütünü iken; kültür yaşayış ve düşünüş biçimlerini ifade eder.
	P. Bagby'de kültür ve uygarlığı birbirinden ayırmıştır. Kültür, soyaçekim davranışları dışında kalan içsel ve dışsal davranış düzenlikleri; uygarlık ise bütün insanlığı kapsayan uyum halinde yaşanacak bir toplum durumudur.
	A. Toynbee'de Bagby'in görüşlerine katılır ve kültür ile uygarlığı birbirinden ayırır.
	Ziya Gökalp de kültür ve uygarlığı iki farklı kavram olarak niteler. Uygarlık kelimesinin eşanlamlısı olarak medeniyet kelimesini kullanan Gökalp, uygarlığı kültürden daha geniş bir kavram olarak tanımlar. Uygarlık beynelmilel; hars (kültür) ise millidir. Uygarlık, milletler arasında geçişkenlik gösterebilir, milletler uygarlıklarını

	değiştirebilirler. Uygarlık; iktisadi, dini, hukuki, ahlaki fikirlerin toplamı iken hars (kültür) dini ve estetik duyguların bütünüdür. ¹³
	Hilmi Ziya Ülken de kültürü ulusların çağdaş uygarlığa katılış biçimi etrafında değerlendirmiş ve bu yönüyle Gökalp'in görüşlerine katılarak kültür ve uygarlığı iki farklı mefhum olarak kabul etmiştir.
Kültür>Uygarlık	Kültürü uygarlıktan ayıran ve uygarlığa nispetle kültürü daha geniş bir mefhum olarak kabul eden isimlerin başında Oswald Spengler gelmektedir. Spengler'e göre kültür, tarihi belirleyen ve ona şekil veren ilkelerektir. Uygarlık ise çökmekte (ölmekte) olan bir kültürün son evresidir. Bu tanımlama etrafında Spengler kültürü bir bütün, uygarlığı da onun bir parçası olarak görür.
	Aliya İzzetbegoviç'e göre de kültür ve uygarlık birbirinden ayrılan iki mefhumdur. Aliya kültürü uygarlıktan üstün görür. Uygarlık, elde etmek için üretmek, israf etmek için elde etmek iken; kültür insani ihtiyaçların sayısını veya hiç olmazsa onların tatmin derecesini indirmek ve bu suretle insanın iç hürriyetini arttırmak ister. ¹⁴

Kaynak: Turan, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi*. 8.Baskı. İstanbul: Bilgi Yayınevi s. 17-24.

2.5.2. Kültür, Sosyal Yapı ve Değer İlişkisi

Şener (2013, s. 144-146) kültür ve değer ilişkisi üzerine yaptığı çözümlemelerde bir kültürün toplum üzerindeki etkisini doğrudan o kültürün sahip olduğu norm ve

¹³ Ziya Gökalp'in kültür ve uygarlık kavramları konusunda yaptığı görüşleri aktarırken şu önemli ayrıntıyı belirtmek gerekir. Gökalp, 1922 yılında *Küçük Mecmua*'da yayınlanan makalelerini 1926'da basılan *Türk Medeniyeti Tarihi* isimli kitabında toplar ve burada kültür (hars) ve uygarlığı (medeniyet) köken ve içerik itibarıyla birbirinden ayırır ancak 1923 yılında yayımlanan *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde de kültür (hars) ve uygarlık (medeniyet) kavramları arasında birleşme ve ayırım noktaları olduğunu vurgular. İki kavramın ortak noktaları olarak sekiz özellik (dini, ahlaki, hukuki, iktisadi, lisani, teknik, estetik ve akla uygun hayat) sıralayan Gökalp, bunların hem hars hem medeniyete ait olduğunu ifade etmiştir. İki kavram arasındaki farkları ise; hars (kültür) milli, medeniyet (uygarlık) beynelmilel; medeniyet usul vasıtası ve ferdi iradelerle vücuda gelen içtimâî hadiselerin toplamı iken harsa dahil olanlar ise usul ile, fertlerin iradesiyle vücuda gelmemişleridir, yapay değillerdir.

¹⁴ Aliyya İzzetbegoviç'in kültür ve uygarlık konusunda yaptığı ayırım Şerafettin Turan'a ait değildir. Tarafımızca eklenmiştir.

değerlere indirgeyerek, kültürel normlara uymanın ya da uymamanın sonucunda müeyyidelerin oluştuğunu ifade eder. “*Kültürlerin birer değer sistemi*” olduğunu vurgular. Toplumdaki müeyyidelerin değerlere dayandığını ve değerlerin toplumdaki varlıklarının, o toplumdaki insanların değerlere olan inanç ve bağlılığıyla doğru orantılı olduğunu savunur. Dolayısıyla bir toplumdaki değerlerin değişmesi imkânsız olmamakla birlikte değişim, o toplumda yaşayan insanların değerlere karşı olan inancına bağlıdır. Toplum için değer konusunun mahiyeti önemlidir çünkü ‘değerlerin’ uygulanmayışı (engellenmesi) sosyal düzensizliğe sebep olur (Nirun ve Erdoğan, 1977, s. 6). Değerler insanların sosyal hayattaki temel anlam dünyalarını ifade eden ideal kavramlardır. Dolayısıyla toplumsal değerlerde yapılacak büyük ve köklü değişiklikler sosyal düzensizliği ve çatışmayı tetikleyecektir. Nitekim Türkiye, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında kültür devrimi olarak adlandırılan devrimler sürecinde, büyük bir değer değişimi yaşanmış ve kültür devrimlerinin etkileri bugünlere uzanmıştır. Bugün Türkiye’de bir değer kargaşası ve zıtlaşması hala varlığını sürdürmektedir. Değer kargaşası “*fikri ve geleneksel değerler ile bağlantının kesilmesi sonucu yaşanan bir bilgi krizi olarak*” açıklanabilir. Değer zıtlaşması ise “*farklı kültür anlayışlarının, büyük ölçüde bilinçsiz kavgası ile meydana gelmektedir*” (Şener, 2013, s. 145). Bu açıdan bakıldığında kültür ile sosyal yapı arasında ciddi bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

İnsanlara ferdî ve umumî ilişkilerinde ortak bağlar ve paylaşım duyguları sunan kültür, toplumsal kurumlar ile de yakından ilişkilidir. Toplum kurumları, kültür normları tarafından güçlü şekilde desteklenir. Kurumlar içinde kalıplaşan davranışların, toplum içinde yaygınlık kazanması durumunu *kurumsallaşmış normlar* olarak tanımlayan Newman (2013) kurumsallaşmış normların insan davranışlarını sınırlandıran değerler olduğunu da ifade etmiş ve bir toplumdaki bireylerin ortak paylaşımı olan geleneksel davranışlardan doğan normların insan beklentilerinin sınırlarını belirtmiştir (Newman, 2013, s. 52-53). Aynı davranışta bulunan insanların sürekli tekrarlamaları yoluyla biçimlenmiş kültürel oluşumlar olan davranış örüntüleri, kültürün en önemli aracıdır. Davranış örüntüleri üç gruba ayrılır: Töre, gelenek ve görenek. Töre, zorunlu davranış örüntüleri; gelenek, törelere göre yapılması daha az zorunlu olan davranış örüntüleri; görenek ise yapılması zorunlu değil, fakat uygun olan davranış örüntüleridir (Aydın, 2013, s. 258-260; Güvenç, 2018, s. 33).

Kültürel kurallar neyi nasıl yapılacağı konusunda yol gösterici olsa da insanlar her zaman bu kurallara uymaz, sahip oldukları kültürel bilgiyi aktif ve efektif şekilde kullanma yoluna gidebilirler. Kültürün dinamik ve sıkça değişen yapısı içerisinde insanlar da kuralları farklı şekillerde öğrenip, yorumlayabilir ve kendi ilgi alanları doğrultusunda değiştirebilir. Bununla birlikte kültürün çekişmeli bir yanı da vardır ki; bu da cemiyet hayatı içerisinde farklı grupların, fikirlerin, ideolojik görüşlerin, değerlerin, amaç ve inançların hüküm mücadelesini ifade eder. Dolayısıyla ideal ve gerçek kültür ayrımı bu noktada anlam kazanır. *İdeal kültür*, insanların ne yapması gerektiği ve kendilerinin ne yaptıkları konusunda söyledikleri iken; *gerçek kültür* gözlemlenebilen, gerçek davranışları içerir. Dolayısıyla kültür gerek insanların zihinlerinde gerekse dünyada hem umumi hem de bireysel olarak ortaya çıkar. Birey ve kültür birbirine bağlıdır çünkü insanın sosyal yaşamı, kamusal mesajların içselleştirme sürecini ifade eder. Bu kapsamda kültür, sürekli yaratılan ve bugün de yeniden işlenen bir şey olmaktan ziyade, insanların ortak bir geçmiş yoluyla birbirine bağlandığı bir nesilden diğerine aktarılan bir sosyal birleştiricidir (Gezon ve Kottak, 2016, s. 27).

Rus asıllı Amerikalı sosyolog P. A. Sorokin; sosyo-kültürel yapı üzerine yaptığı derinlemesine incelemede kültürel ve sosyal yapıyı birbirinden ayırır (Kızılçelik, 1991, s. 30; Kongar, 1985, s. 123-124). Sorokin'in kültürel sistemin merkezinde kişiler ve gruplar yer alır. Kültürün temel bileşenleri olan anlam, değer ve kurallar, birey tarafından meydana getirilir. Toplumsal sistem; anlam, değer ve kuralların insanlar tarafından bilinçli şekilde anlamlandırılması ve birbirleriyle olan etkileşimleri sonucu oluşur. Sorokin toplumsal sistemi oluşturan kişi ve grupların kültürlerini de üçe ayırır; ideolojik kültür, davranışsal kültür ve maddi kültür. İdeolojik kültür; kişi ve grupların anlam ve değer dünyaları etrafında oluşan kuralları kapsar. Söz konusu anlam ve değerlerden ziyade kurallar etrafında şekillenen davranış örüntüleri davranışsal kültürü meydana getirirken, ideolojik kültürü ortaya koyan bütün araçlar maddi kültürü oluşturur. Ayrıca Kongar (1985, s. 123-124) Sorokin'in duyumsal, düşünsel ve ülküsel olmak üzere üç kültür sistemi tanımladığını aktarmıştır. Söz konusu kültürleri fertlerin algıladığı gerçeklik belirler. Bireylerin duyu organlarıyla algılayıp anlamlandırdıkları gerçeklik, duyumsal kültürün temelidir. Düşünsel kültür ise gerçekliğin madde dışında, ruhsal olarak algılandığı alanda oluşur. Bireylerin duyu organlarıyla algılayarak

anlamlandırdıkları duyumsal kültür ile ruhsal olarak algılayıp anlamlandırdıkları düşünsel kültürün rasyonel akılla birleştirilerek anlamlandırılması ölkesel kültürü meydana getirir. Sorokin'in üç kültür sistemi tanımlaması, insanların farklı kültürel alanlarda farklı nitelikler taşıdığını göstermektedir.

2.5.3. Kültür ve Politika İlişkisi Bağlamında Kültür Politikaları

Sartori (1973, s. 5) "*What is the Politics*" başlıklı makalesinde siyaset biliminin konseptine ilişkin şu bilgiyi aktarır: "*Siyaset biliminin konsepti iki değişkenin etkileşiminden meydana gelir. Birinci değişken bilgi organizasyonu, ikinci değişken farklı insan topluluklarının temel farklılaşmalarının derecesidir*". Sartori'ye göre insanların belirli görüşler, ideolojiler, arzular, istekler vb. 'değerler' etrafında bir araya gelmeleri, siyasi düzlemde birlikte hareket etmelerini tetikler. Bu durumun sebebi ise insan topluluklarının temel farklılaşma dereceleridir ki bu sahip oldukları kültürel farklılıklardan kaynaklanır. Dolayısıyla kültür ile politika arasında doğrudan bir bağ olduğu söylenebilir.

İngiltere'nin eski kültür müsteşarlarından Mark Fisher, 26-28 Ekim 1998 tarihinde düzenlenen Kültürel Açısından Avrupa Birliği'ne Yaklaşım Sempozyumu'nda yaptığı açılış konuşmasında, kültürün siyasal bir göreve sahip, birincil ve merkezi bir kavram olduğuna işaret etmiştir. Fisher'a (2006, s. 19) göre

"Kültür bir eklenti değildir, ulusların ya da bireylerin yaşamlarını güzelleştiren, dekore eden bir şey değildir, haftalık ya da günlük işlerimizden sonra yapacağımız bir şey değildir, yalnızca eğlence için yapılacak bir şey de değildir, bizim için, insanlar için merkezi bir şeydir. Düşünme biçimimiz, dünyayı görme biçimimiz, dünyanın büyük sanatçılarınca koşullandırılmıştır. Kültür kafamızdakileri, birbirimizi görüş, sevmeye ve ilişkilendirme biçimimizi değiştiren bir şeydir... Kültür yan ilgi alanımız ya da eğlence alanımız değil, mutlak ve merkezi önemi olan bir şeydir, insanlığın özünde vardır."

Kültür, dünya siyasetinde yaşanan büyük değişim¹⁵ öncesinde var olsa da devletlerin uluslaşma sürecinde milletleri kurgulamak, toplumları geçmişleriyle bugünleri arasında bir bağ kurmaya sevk etmek ve belki daha da önemlisi geleceği kurgulamak ve planlamak için sistematik şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Kireççi; 2015, s. 55). Eagleton'un (/2005, s.75) ifadesiyle siyasetin bir ürünü olan kültür ulus devlet sürecinde politik bir işlevi yerine getirmiştir. Dolayısıyla politika geliştirmenin toplumsal hayatı düzenleme sorumluluğu kuşkusuz kültürü kapsam dışında bırakmamaktadır (Oğuz, 2017, s. 51).

Bennet'in (2006, s. 123) belirttiği gibi kültür politikaları uygulamada politika yapmakla doğrudan ilgilidir. Alver ve Doğan (2007, s. 134)'ın de ifade ettiği gibi politikanın kültür ile ortak yönü her ikisinin de toplumun geliştirilmesi ve yetiştirilmesi işlevine haiz olmasıdır. Kültürü siyasetin bir dalı olarak gören Eliot (1962, s. 83) da siyasal bakış açısının kültürün içinde yer aldığını vurgulamaktadır. Miller ve Yüdice'e göre de kültür-politika kavramları arasındaki ilişkinin ve kültürün hangi boyutlarıyla yönetilebilir olduğunun tespit edilmesi için kültür politikası çalışmalarına yönelmek gerekir. Çünkü kültür politikası çalışmaları, bireysel ve toplumsal düzeyde iki önemli işlevi yerine getirmektedir; ferdî olarak yaratıcılığı, içtimâî olarak da birlikte yaşam biçimini -kurumsal açıdan- destekler (Miller ve Yüdice, 2002, 1-4).

Eski tarihlerden beri var olsa da 20. yüzyılda terim anlamıyla kullanılmaya başlanan kültür politikası kavramsallaştırmasının küresel alandaki ilk tebarüzü 1969 yılında gerçekleşmiş; “devlet tarafından uygulanan kültürel faaliyetlere temel sağlayacak ilkeler, idari ve mali uygulama ve prosedürler” bütünü olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 1969, s.19).

Çeçen (2010, s. 29) politikanın “belirli bir alanda izlenen yol ve tutumlar bütünü” olduğunu ifade ederken kültür politikasının da “kültür sorunları karşısında belirli seçeneklere göre bir tutumun izlenmesi” demek olduğunu belirtmiştir. Nitekim kültür dar bir kesimin malı değildir, çünkü insanlar bilinçlenmekte, insanca yaşama hakkını ve özgürlüğünü aramaktadır. Dolayısıyla Gümüştekin'in (2007, s. 326) ifade

¹⁵ İmparatorluktan ulus devlet sürecine geçiş.

ettiği gibi her politikanın bir kültür politikası olmalıdır. Topuz (1998, s. 7-8) ise kültür politikası kavramının özgürlükçü ve demokratik bir kavram olduğunu belirtmiş ve şu şekilde tanımlamıştır: *“Kültür politikaları bir ülkede kültürlerin ve kültür varlıklarının korunması ve geliştirilmesi için kültürle ilgilenen devlet kuruluşlarının, bakanlıkların, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin, vakıfların, derneklerin, üniversitelerin kültür alanlarında izledikleri politikalar”*dır. Topuz, kültür politikasının ne olduğundan daha çok ne olmadığı üzerinde durmuştur. Kültür politikası; otoriter rejimlerde güdümlü politikalar geliştirilmesi, devletin kültürlere yön vermesi, kültürel alanda yasaklar ve zorunluluklar getirmesi demek değildir. Kültür politikası; halkın kültürel yaşama katılabilmesi için elverişli koşulların yaratılması, toplumda her bireyin yaratıcılığını ortaya koyması ve geliştirmesi için alınan önlemler, kurulan örgütler, sağlanan ekonomik ve sosyal kolaylıklardır.

Bir süreç ve ilkeler bütünü olarak kültür politikası akılcı ve çağdaş hedefler doğrultusunda bir insanlaşma süreci ve kültürün üretilmesi ve geliştirilmesindeki ilkeler bütünüdür. Bennet (2006, s. 123) ise terimin kapsam itibarıyla zaman içinde genişlediğini, bu sebeple de bir ülkedeki kültür ve sanat alanında faaliyette bulunan tüm kurum, kuruluş ve sektörlerin desteklenmesi ve düzenlenmesi amacıyla merkezi ve yerel yönetimlerce oluşturulan ve uygulanan politikaların bütünü olduğunu ifade etmiştir.

Wise (2010, s. 221-231) da kültür politikalarının ekonomik tabanlı geliştirildiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle kültür politikaları küreselleşmeyle birlikte ekonomilerin canlandırılması ve yeni sanayi kollarının şekillendirilmesi alanlarına kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir. Kültür politikaları sosyal ağırlıklı olarak oluşturulmakta, bireylerin kültürel faaliyetlere erişiminin temini, yerel, ulusal ve uluslararası düzeydeki kültürel çalışmaların tanıtım, yayılım, geliştirme ve korunması amacıyla oluşturulan politikalar bütününe ifade etmektedir.

Kireççi (2015, s. 55-56) ise kültür politikalarının ulusal düzeyde millî devletlerin kendilerini inşa sürecinde belirleyip hayata geçirdikleri politikalar bütünü olduğunu belirtir. Kültür politikaları vasıtasıyla ulus devletler kendi konumlarını güçlendirirler, hatta diğer devletlere galebe çalmayı bile düşünürler. Kültür politikalarının hedefi, bir ülkede var olan veya keşfedilmeyi bekleyen kültürel mirası-birikimi, somut ve somut

olmayan kültürü yeni nesillere aktarmaktır. Dolayısıyla kültür politikaları bir ülkedeki tüm vatandaşları etkiler. Bu yönüyle de kültür politikaları temel insan hakları bağlamında devlet tarafından şekillendirilen ve güvence altına alınması gereken bir konudur. Kültür politikaları, içtimâî hayatta iki yönlü olarak tebarüz eder; fertlerin kültürel haklarının korunması ve kültür sanata olan erişimlerinin sağlanması (TÜSEV, 2013, s. 3-5).

Kültürün devralınan ve devredilen bir miras olduğunu belirten Koçdemir (2000, s. 148) kültür politikasının “*devralınan mirasın geliştirilip zenginleştirilerek kullanılmasını kolaylaştıracak, toplum fertlerinin bu mirasla ilgili müştereklerini azami seviyeye çıkaracak uygulamalar*” olduğunu belirtmiştir. Koçdemir’in tespitine göre kültür politikasının hedefi, devralınan mirasın geliştirilmesidir. Dolayısıyla kültür politikasını oluşturacak olan ‘gücün’ öncelikli olarak söz konusu mirasın ne olduğunu tespit etmesi, sonrasında da bu mirası geliştirecek ve gelecek kuşaklara aktaracak olan devamlılık sistemini oluşturması gerekmektedir.

Said (1998, s.12-14) kültürün iki veçhesine dikkat çeker. Kültür bir yönüyle haz veren estetik uygulamalar bütünü, diğer yönüyle de bir kimlik kaynağıdır. Kimlik kaynağı olarak kültür; ulus devlet ile bağlantılıdır. Kültür, ulus devlet anlamının ön planda olduğu, siyasal ve ideolojik yönleri belirginleşen, ‘biz’i onlar’dan ayıran ve toplumda ‘benlik bilinci’ni baskın hale getiren bir yapının karşılığıdır. Dolayısıyla kültür ve politika arasında bir ilişki vardır. Siyasal olanla kültürel olan bir bütündür.

Kültür ve politika arasındaki ilişkiye işaret eden tek kişi Said değildir. Sarı’nın (2010, s. 16) aktardığına göre “*aydınlanmanın romantik eleştirileri Herder’den itibaren kültür ve politika arasında içsel ve zorunlu bir ilişki öngörmüştür ve hemen hemen bütün milliyetçi, ırkçı ve diğer özcü ideolojiler de varsayılan bu zorunlu içsel ilişkiyi vurgulamış ve işlemiştir*”. Ayrıca Purtaş (2013, s.4) da Said gibi kültürün bir toplumun kendisini ifade ediş biçimi anlamına geldiğini ve bu sebeple kültürün kimliğin kaynağı ve yansıması olduğunu belirtmiştir.

Yasıçimen de kültür ve politika ilişkisi kapsamında devletin kültür politikaları üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Devletlerin, kültür politikalarındaki yerinin ve fon kullanım tasarruflarının tartışmaya açık olduğunu ifade eden Yasıçimen, devletin kültür-

sanat alanında altyapı ve maddi destek sağlamada zaruri fakat kültürel alanın mutlak belirleyicisi olmayıp, katılımı sağlama konusunda minimal bir aktör vazifesi görmesi gerektiğini ifade etmiştir (Yaslıçimen, 2018, s.16).

2.6.Gramsciyen Perspektifte Hegemonya ve Tahakküm Kavramları

Marx'ın 1859 tarihli *Ekonomik Politikin Eleştirisine Katkı* başlıklı eseri üzerinden “sosyo-ekonomik koşullar, kendi başlarına siyasal değişimler üretemezler” yargısına varan Gramsci, sosyo-ekonomik koşulların yalnızca değişimi imkânlı hale getirecek şartları oluşturacağını belirtmiş, değişimin inkişafı için ise siyasal düzlemdeki güç ilişkilerinin, muhalif güçlerin, siyasal örgütlenmelerin mücadele azimlerinin, birlik olabilmek kabiliyetlerinin, ideolojik sahada mücadeleye hazır oluşlarının nokta-i nazara alınması gerektiğini ifade etmiştir. Gramsci, bu bağlamda iki asal kavram geliştirmiştir; hegemonya ve tarihsel blok (Forgacs, 2018, s. 230).

Kültür mefhumunu ideolojik söylemlerin çatışma alanı şeklinde kavramsallaştıran Gramsci, hegemonyayı da radikal söylemlerle mücadele gerektiren mütemadi bir süreç olarak anlamlandırır. Hegemonya tek bir yönetici sınıfın tahakküm sürecinden daha fazlasıdır. Medyadan aileye, dinden askeri alana kadar tüm kültürel kurumlarla söz konusu mücadelenin devam ettiği asimetrik ilişkiler alanıdır. Asimetrik ilişkinin kaynağı; içtimâî hayattaki maddi kaynak üstünlüğüne sahip olanların avantajlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple hegemonya, daima başat söylemin aleyhine işlemektedir. Hegemonyaya karşı geliştirilen alternatif söylem ve ideolojiler de varlıklarını hegemon söyleme eklemlendikleri ölçüde devam ettirirler (Hall, 1999, s. 222-225; Williams, 1977, s. 110). Diyalektik bakış açısına sahip olan Gramsci, her türlü indirgemeciliğe ve determinist yaklaşımlara tezat bir şekilde hegemonyayı “*yönetici sınıf tarafından tatbik edilen kültürel liderlik olarak*” (Güngörmez, 2011, s. 202) şu şekilde tanımlar:

“Hegemonya terimi, hem yönetici bir sınıf olarak proletaryaya hem de bu yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu, proletarya ile işbirliği yapmaya razı olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan

müttefiklerin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir” (Gramsci, 1997, s. 28).

Gramsci’nin eğitim, dini alan ve sendikalar gibi ‘rıza’nın kaynağını oluşturan özel kurumlara özerklik alanı tanıyan, bağımsız bir sivil topluma dayansa da ‘devrim’i *“diğer sınıfların hepsi üzerinde kültürel bir tahakküm sağlayan bir sınıfın ürünü”* olarak değerlendirir. Nitekim Gramsci, işçi sınıfının egemen bir sınıf haline gelebilmesi için diğer katmanların desteğini alan bir kültürü benimsemek zorunda olduğunu ifade eder. Çünkü mevcut egemen sınıf kendi ahlakı, gelenekleri, dinsel ve politik pratikleri doğrultusunda sivil toplumu yönlendirmektedir. Buna karşın yükselen sınıfın üç sacayağında (ekonomik, politik ve askeri güç) entelektüel ve ahlaki önderlik vasıtasıyla diğer toplumsal katmanlar üzerinde otorite kurması gerekir. Dolayısıyla Gramsci, kültürel hegemonyanın devrim eyleminden önce geldiğini ve kolektif eylem ile meydana getirilmesi gerektiğini ifade eder. Gramsci’nin sınırlarını çizdiği üzere hegemonya toplumsal sınıflar arasındaki denge ve rızayla ilgili, tahakküm ise baskı ve devletle ilintilidir. Hegemonya, insan-devlet arasındaki ilişkiye aracılık edecek özel kurumlar ile sivil toplumun içinden neşet etmiştir. Tahakküm ise kaynağını devlet aygıtından alan kamusal kurumlar aracılığıyla uygulanan baskıdır (Gramsci, 1971, s.77-84).

Devleti sadece *“egemen sınıfın proletarya üzerindeki egemenliğini sürdürmek için kullandığı basit bir baskı aracı olarak”* görmeyen Gramsci’ye göre devlet üçlü bir yapıya haizdir; *“diktatörlük + hegemonya ve siyasal toplum + sivil toplum”*. Gramsci’nin söz konusu devlet tanımında diktatörlük ‘zor’, hegemonya ise ‘rıza’ unsurunu temsil eder. Dolayısı ile Gramsci’ye göre devletin dayanağı saf güç değil; rıza ve iknanın şiddet ve baskıya aracılık eden meşrulaştırıcı momentidir (Fontana, 2013, s. 272-277).¹⁶ Yalnızca

¹⁶ Gramsci’nin ‘siyasal parti’ tanımlaması da son derece önemlidir. Gramsci’ye göre ‘siyasal parti’ Machiavelli’nin ‘hükümdarı’ ile benzerdir. Fontana (2013) ikisinin aynı işlevi gördüğünü iddia etmektedir. Machiavelli’nin ‘hükümdarı’ yeni ve birleşmiş İtalya devletinin vücut bulması için en önemli araç iken Gramsci’nin siyasal partisi de sosyalist hegemonyayı meydana getirecek koşulları temin edecek yegâne güçtür. Fontana (2013)’ya göre Machiavelli’nin hükümdarı, İtalyan halkının *“parçalanmış arzularını birleştirerek ulusal-halkçı ve kolektif iradeyi ortaya koyacak olan yeni sentor ve silahlı peygamber iken*, Gramsci’nin devrimci partisi de *entelektüellerin yüksek kültürü ile kitlelerin halk kültürü arasındaki mesafeyi kapatarak, proletaryanın kolektif iradesini oluşturacaktır”*. Dolayısıyla devrimci parti de hükümdar da (Sentor) madun sınıfı (bilmeyenleri) ‘cesurca ve açıkça’ eğiterek, onlara yeni bir yaşam tarzı aşılacaktır. Siyasi partinin bir diğer işlevi ise egemen kültüre ya da burjuva sınıfının ideolojisine karşı sosyalist ve proleter bir ‘hegemonya’ inşa edecektir. Bu kapsamda Gramsci’nin ‘siyasal partisi’ yeni bir bilgi formu ve ahlakı ifade eden ve bunu yayan ‘hegemonik’ bir organizmadır. Bu organizma kitlelerin soyut arzularını, entelektüel ve ahlaki liderlik ile ulusal-halkçı kolektif irade biçiminde düzenlemektedir. Tüm bu süreçlerin nihai amacı *“burjuva düşüncesi ve kültüründe bütüncül bir dönüşüm olan reform sürecini”* başlatmaktır. Gramsci’ye göre modern

burjuvazi ve proletaryanın hegemonya kurmaya çalışacağını belirten Gramsci'nin hegemonyası, *“bir sınıfı kendi toplu çıkarlarını savunmaktan, diğer bütün toplumsal grupları birleştirme ve yönlendirme konumuna geçiren politik, entelektüel ve ahlaki önderliğin bir sentezi”*dir. Bu nedenle hegemonya; *“baskın toplumsal grupların, entelektüellerin ileri sürdüğü ve ifade ettiği karşılıklı olarak pekiştirici ve eklemelenmiş düşüncelerin karmaşık ağını kuşatarak egemen bir toplumsal düzeni meşrulaştıran bir ‘kalıcı rıza’ sistemi”* kurmasına yarayan bir araçtır. Dolayısıyla bir toplumsal grubunun üstünlüğü; tahakküm ve entelektüel ahlaki liderlik olmak üzere iki yolla elde ettiği söylenebilir (Swingewood, 1998, s. 247-251).

Swingewood (1998, s. 248-249) hegemonyayı şu şekilde tanımlar:

“Hegemonya, yönetilenler ile yönetenler arasında demokratik bir ilişkiyi; tabi grupların kendi çıkarlarını ifade edip onları savunmalarını, kendi özgün kültürlerini inşa etmelerini sağlayan kurumların varlığını içerir. Aynı şekilde devrim de devlet aygıtının ele geçirilmesi ve ekonomik güçlerin yeni bir sınıfa aktarılmasından ibaret değildir: Proleter devrimi, kitlesel katılıma dayalı bir süreç kültürüyle aktif bir özne ve hegemonik bir güç haline gelecek, böylece sivil toplumu ve onun demokratik yapılarını genişletecek olan bir sınıfın kolektif iradesini kullanmasıdır”.

Fontana (2013, s. 298) ise mefhumu şu şekilde özetlemektedir:

“Hegemonya, ahlaki-entelektüel ve kültürel bir dünya kavrayışına dair formülasyon ve detaylandırmadır; bunun toplum geneline yayılması, onu tüm halkın yaşam biçimi ve pratiğinin karakteristik bir formuna dönüştürür...”

hükümdar, yeni bir devlet ve yeni bir egemenlik formu yaratmak için *“mevcut toplumdaki ahlaki ve entelektüel reformu gerçekleştirmeye yönelik ideolojik ve kültürel bir mücadele yürütür...”* Bu mücadelede hükümdar *“müesses kalıtsal hükümdarın dayandığı kültürel, geleneksel ve ananevi ilişkilerin uyumunu bozmak ve meşruiyeti ortadan kaldırmak için”* bilinçli ve belirli bir amaca yönelik iradesi olan erdemini kullanır. Bu noktada Gramsci'nin devrimci partisi de *“burjuva toplumunun meşru kurumlarının kökünü kazımak için hegemonik bir mücadele yürütür.”* Gramsci'ye göre devrimci partinin proletarya için meşrulaştırıcı kurumlar yaratmanın yanı sıra mevcut iktidar yapısını istikrarsızlaştıracak stratejilerde geliştirmesi gerektiğine inanır. Çünkü bu durum *“rıza ve liderlik momentidir. Güç ve tahakküm momenti, yalnızca kitlelerin rızası elde edildiğinde ortaya çıkacaktır...”* Gramsci, meşrulaştırıcı bir hegemonyanın kurulmaması durumunda gerçekleşecek olan bir devrimin, mevcut iktidar ilişkilerinin toplumsal ve siyasal dokusunu yeniden üretmekten öteye gidemeyen bir askeri darbeden farkının olmayacağını belirtmiştir (Fontana, 2013: 283-286).

Hegemonya, düşünce ile eylem, etik ile siyaset, kültür ile halk arasında bir sentezdir... Hegemonya nosyonu kültür ile halk, felsefe ile siyasetin birliğini temsil eder... Hegemonya, felsefenin ve bilginin sosyopolitik ve tarihsel bir özünde somutlaşmasıdır ve bu somutlaşmanın kendisi, bu özenenin olanın etkin hakikatindeki eylemde oluşumu ve oluşudur...”

İktidarın meşruiyet kazanmasında kültürün rolüne vurgu yapan Gramsci, tahakküm ilişkilerinin zora başvurmaksızın rıza ile yeniden üretilmesinde kültürü hegemonik bir araç olarak kodlar.¹⁷ Dolayısıyla Marksist eleştiri, kültürün özgürleştirici değil egemen sınıfın tahakkümünü yeniden üreten, kullanışlı bir araç olduğunu iddia eder (Akçaoğlu, 2018, s. 8). İktidarın nihai amacı olan ‘kitlelerin rızasının kazanılması’ sürecinde hegemonya, meşruiyet ve otoritenin pekiştirilmesi bağlamında Gramsci’de anlamını bulur. Hegemonya “*sınıfsal tahakkümün içselleştirilmesini hedefleyen bir egemenlik biçimidir.*” Hegemonyanın açığa çıkması farklı yollarla olabilir. Örneğin “*itaat edenin itaat edilen ile özdeşlik kurması*”, “*çıkarların ortak gibi görünmesiyle, tasada ve kederde, sevinçte ve kıvançta birlik ve beraberlik duygusunun yaratılması*” vb. yollarla inkişaf edebilir. Dolayısıyla Gramsciye perspektif, hegemonyanın, “*egemen sınıfın egemenliğini zor kullanarak değil, egemenliği altına aldıklarının rızasını kazanarak hükmetmek*” olduğunu söyler. Bu yönüyle hegemonya sert gücü gizleyen bir örtüdür. Bu sebeple siyasal egemenlik ile hegemonik egemenlik arasında bir fark olduğu söylenebilir. “*Egemen, devlet erkini ve/veya siyasal iktidarı elinde bulunduran ya da ele geçiren iken hegemonik olan ise ideolojik, toplumsal ve kültürel alanlarda hakim konumda olan, bu alanlara yön veren ilişkiler içerisinde değer, düşünce, inanç, kanaat üretip, düşünsel ve duygusal malzemeye dönüştürebilendir.*” Siyasal iktidara sahip olanın, otorite ve meşruiyetini yenileyerek mütemedi kılması, hegemonik olabilmesiyle doğru orantılıdır. Siyasal iktidara sahip olan yapının hegemonya inşa etmesi önemlidir. “*Sınıflar arası ve sınıf içi farklılıkları egemen sınıf lehine uzlaştırmayı hedefleyen sosyopolitik ve kültürel müdahaleleri*” tanımlayan hegemonya, bu özellikleri ihtiva etmesi hasebiyle “*işlevsel bir kavramdır*” (Yıldırım ve Alpman, 2018, s. 23-24).

¹⁷ Gramsci’ye göre kültür gibi, medya, hukuk, aile ve eğitim de benzer bir role sahiptir. Tüm bunlar mevcut eşitsizliklerin üzerine örter ve dahi eşitsizlikler için rıza üretir.

Nihai olarak belirtmek gerekir ki; Gramsci'nin hegemonya kavramı sınıfsal bir ittifaka öncülük etmek anlamı taşır. 1905 devriminde proletaryanın burjuva-demokratik devrime, 1917 sonrasında ise köylüler başta olmak üzere sömürülen diğer gruplarla kurulan ittifaka öncülük etmesi, hegemonyanın söz konusu anlamı için örnek gösterilebilir. Hegemonyanın öncülüğü/önderliği *“yönetici sınıfın ekonomik açıdan sahip olduğu merkezi role dayanır, fakat aynı sınıfın kendi müttefiklerine ekonomik ödünler vermesi ve fedakârlık yapmasıyla da politik bir güvenceye kavuşur.”* Hegemonyanın yönetici sınıf haline gelebilmesi için proletaryanın kendi ekonomik öz çıkarını yenmesi ve diğer grupların¹⁸ desteğini kazanması gerekir. Hegemonya, Jakobenzim ve ulusal-halksal kavramlarıyla ilintiliyken, ekonomizm ve ekonomik-korporatizm kavramlarıyla terstir. Hegemonya, üretimin ekonomik ya da potansiyel yönden egemen burjuvazi ya da proletarya gibi toplumsal sınıflardan köklenir. Ancak, muhakkak ekonomik çıkarın ötesine geçerek, sınıf ittifakı oluşturup siyasal yönetim alanına yayılması gerekir. Bu temel anlam alanı üzerinden kavram genişler; sadece proletaryanın önderlik ettiği değil tarihin farklı dönemlerinde farklı sınıflarında egemenliğini anlatmak ve ittifak yapan gruplar ile bağımlı gruplar üzerindeki kültürel, moral ve ideolojik önderlik anlamında kullanılır. İttifak grupları ve bağımlı gruplar üzerinde kültürel, moral ve ideolojik anlamda bir üst çatı olarak önderlik vasfı kazanan hegemonya, bu yönüyle yeni bir ideoloji alanı oluşturur. İdeolojik alan içinde mefhum kültürel ve moral liderlik, aynı zamanda rıza ile özdeşleşir. Bu noktada kavram bağlantılar ve zıtlıklar zinciri haline gelir. Politik topluma karşı sivil toplum; zora karşı rıza; tahakküme karşı yönlendirme. Gramsci, hegemonya kavramıyla ilgili olarak şu noktanın altını çizer; *“hegemonya etik-politiktir, ama aynı zamanda ekonomik bir nitelik taşımaktadır, zorunlu olarak ekonomik etkinliğin can alıcı çekirdeğindeki önce grup tarafından icra edilen can alıcı işleve dayanmalıdır.”* Dolayısıyla hegemonya altındaki grupların pasif değil, aktif ve pratik olması gerekir. Gramsci, farklı hegemonya türlerinin birbirinden ayırt edilmesi konusunda titizdir. Burjuva hegemonyasının örneklerini, pasif devrim, transformizm, parlamenter rejim biçiminde aktarır. Proleter hegemonyayı ise *“egemen gruplardan oluşan hükümetin madun sınıfların rızasını kazanmak ve onlar üzerinde hegemonya*

¹⁸ Gramsci kendi dönemi için köylüler ve güneyli aydınları bu gruplar için örneklendirir.

kurmak için kullandığı araç değil; kendilerini yönetim sanatından eğitmek isteyen bu madun sınıfların dışı vurumu” şeklinde tanımlar (Forgacs, 2018, s. 506-508).

2.6.1. Gramsci’nin Entelektüel Tanımı

Gramsci’ye göre *“siyaset, zor ve rızayı, iktidar ve özgürlüğü, siyasal ve sivil toplumu kapsamaktadır.”* Dolayısıyla geniş siyaset gerek hegemonya gerekse diktatörlükle tasvir edilir (Gramsci’den akt. Fontana, 2013, s. 15). Gramsci hegemonyayı *“temel ögesi rıza ve ikna olan entelektüel ve ahlaki bir liderlik”* şeklinde tanımlar. Bir toplumsal grup ya da sınıfın kültürel ve ideolojik inanç sistemlerini, toplumun kendileri dışında kalan genele anlatmak ve yaymak gibi hegemonik bir rolü vardır. Dolayısıyla ideoloji, kültür, felsefe ve tüm bunları örgütleyici rolü üstlenen entelektüeller, hegemonyaya özgüdür. Entelektüeller, cemiyeti örgütleyen ve eğiten aktörlerdir. Entelektüellerin rolü sadece bununla sınırlı değildir; onlar egemen sınıf ile ast sınıfı birbirine bağlayan arabuluculardır. Gramsci’nin yüksek kültür olarak tarif ettiği egemen sınıfın kültürü ile madun sınıf kültürü olarak kodladığı halk kültürü arasındaki çelişkiyi/gerginliği entelektüeller çözer. Entelektüellerin kilit, arabulucu rolü ‘iktidarı’ madun gruplar için makul hale getirmeleridir. Entelektüeller ideoloji ve rızanın yeşermesinde kilit bir role sahiptir. Entelektüellerin işlevi, *“belirli bir yaşam tarzı ve dünya konsepti yaratmanın yanı sıra belirli bir toplumsal grubun çıkarlarını ve değerlerini, ortak değer ve çıkarlara dönüştürmektir.”* Entelektüeller, toplumsal birliğin sağlanması gibi ciddi bir görevi ihtiva ederler. Gramsci’ye göre entelektüeller *“toplumsal gruplardan daha yavaş biçimde gelişip egemen bir sınıfın çıkarlarını ifade etmelerine rağmen, aynı ölçüde, bütün bir halkın kültürel geleneklerini de dile getirirler.”* Gramsci’nin entelektüeller üzerinden ortaya attığı fikirlerin nirengi noktası *“burjuva toplumunun giderek merkezileşme yönündeki özgül tarihsel gelişmesi”*dir. Gramsci’nin yaşadığı toplumda burjuva adım adım ulusal eğitim sistemi, yerel ve ulusal çaplı kamu yönetimi, kilisenin (ilahiyatın) ve mesleklerin hızla devlet aygıtına paralel olarak gelişmesi ve güçlenmekteydi. Dolayısıyla *“hegemonya kurmaya uğraşan bir toplumsal sınıf, ilk baştaki biçimsiz yapısından çıkıp, kendi müttefiki olan entelektüeller sayesinde evrensel kavramlar üretecek, homojen, ideolojik bakımdan birleşik bir grup haline*

gelmeliydi.” Dolayısıyla Gramsci entelektüelleri yapı ve işlemin yanı sıra bilinç ekseninde de tanımlamıştır (Gramsci’den akt. Swingewood, 1998, s. 247-251).

2.6.2. Gramsci’nin Tarihsel Blok Kavramını Ele Alışı

Hegemonya ile birlikte Gramsci’nin ortaya attığı bir diğer kavramda Tarihsel Blok’tur. En geniş anlamda farklı unsurların, farklı çıkarları elde etmek amacı ile oluşturdukları tarihsel koalisyonlar şeklinde tanımlanabilir (Gramsci, 1971, s. 202-205, 366, 377, 418). Gramsci, *Hapishane Defterleri*’nde Tarihsel Blok kavramını Sorel’e atfetse de yapı ile üst yapı birlikteliği şeklinde kodlanan Tarihsel Blok kavramsallaştırması Gramsci’ye özgüdür. Tarihsel Blok “*yapı ile üstyapının, kuram ile pratiğin, aydınlar ile kitlelerin diyalektik birliğini*” ifade eder. “*Yapılar ve üstyapılar tarihsel bir blok oluşturur... O karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üstyapılar topluluğu, toplumsal üretim ilişkileri topluluğunun yansımasıdır.*” (Forgacs, 2018, s. 513-514). Kahraman (2010, s. 123) Türk modernleşmesinin bugüne kadar üç model üzerinden (Merkez-Çevre modeli, Devlet-Egemen modeli, Kültürel model) açıklanmaya çalışıldığını fakat bu üç modelin Türk modernleşmesini siyaset teorisi bağlamında açıklamakta yetersiz kaldığını ifade ederek, Tarihsel Blok modeli etrafında Türk modernleşmesini açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Tarihsel Blok Türkiye’de, “*Osmanlı modernleşmesinin son dönemi olan 1889’dan başlayarak ordu-aydın ve bürokrasiden*” oluşmuştur. Tarihsel Blok modeli, siyasal etkileşim ve ittifaklar bağlamında tanımlanabilir. Türkiye’de kültürel hegemonyanın teşekkül devrini anlamak ve tarihsel süreç içerisindeki seyrini kavrayabilmek adına, Gramsci’nin hem hegemonya hem de tarihsel blok kavramı önemlidir.

2.6.3. Gramsciye Perspektifte Kültür ve Hegemonya İlişkisi

Philip Smith ve Alexander Riley (2016, s. 67-69) *Kültürel Kurama Giriş* başlıklı çalışmalarında, kültürü, ideoloji olarak ele alan batı Marksistlerini ayrı bir bölüm altında değerlendirmişlerdir. Söz konusu çalışmada Gramsci’nin kültür kavramına nasıl eğildiğini ele almışlardır. Gramsci, *Hapishane Defterleri*’nde Marx düşüncesindeki iki boşluğa işaret eder; politika ve kültürün ihmali. Yirminci yüzyıla kadar sorulmamış bir soruyu gündeme getiren Gramsci; “*kültürün ve politikanın ‘kaçınılmaz’ bir devrimci*

*değişimi nasıl sağlayabileceği” üzerine kafa yormuş ve Marksist siyasal literatüre bu soru üzerinden ciddi bir katkı sağlamıştır. Hapishane Defterleri’nde siyaset, kültür ve sosyalist strateji arasındaki ilişki üzerine odaklanan Gramsci, Smith ve Riley’e (2016) göre “egemenliğin salt ekonomik alana dayanmadığını, ayrıca önemli siyasal ve kültürel unsurlarının da olduğunu savunur.” Gramsci’yi bu düşünceye iten sosyolojik ortamdaki hareketliliklerdir. Vaktinin İtalya’sında (1891-1937) devrimin nesnel koşulları¹⁹ sağlanmıştır, fakat devrim gerçekleşmemektedir. Devrimin gerçekleşmeme ‘çelişkisi’ Gramsci’yi devlet-aydın ve fikir ilişkisi üzerine kafa yormaya itmiştir. Gramsci, sermayenin ve burjuvazinin çıkarlarını temsil eden devletin her geçen gün büyüdüğünü ve sivil toplumu kuşattığını²⁰, bir baskı aracı olmanın yanı sıra fikirleri de denetim altına aldığını keşfeder. Kültür tam da bu noktada resme dahil olur. Gramsci’nin anahtar mefhumu ‘hegemonya’dır. Hegemonya, “devletin ve yönetici sınıfın, sivil toplum içinde inançları düzenleme yetisidir.” Devlet hegemonik inançları eleştirel düşünce girişimlerinin önünü kesen *kültürel motifler* olarak araçsallaştırmaktadır. Devletin söz konusu programı *organik aydınlar* vasıtasıyla yürütülür. *Organik aydınların*²¹ faaliyetleri, hegemonik inançların yayılması ve kitleleri yönlendirme açısından kilit bir role sahiptir. *Organik aydınlar hegemonik blok*²² oluşumunun en önemli aktörlerinden biridir. Bu gruplar “milliyetçi ve ortak düşünüşün görünümelerini birleştiren ve bunu farklı çıkarların ve sınıfsal konumlanışların üzerini örtmek için kullanan, hegemonik bir ideoloji ile bir arada tutulurlar.”*

Gramsci, kültür kavramını farklı muhalif grupları ve sınıfları birleşik bir toplumsal bütüne bağlayan birleştirici bir süreç olarak kuramlaştırmıştır. Kültür hem kurumlar hem pratikler olarak, tarih ve siyasetle sıkıca bağlanmış, iktidar ilişkileriyle iç

¹⁹ Krizde olan bir kapitalist ekonomi, büyük bir proletarya vb.

²⁰ Kilise ve sendikalar gibi ‘önceden’ bağımsız olan kuruluşların yönetiminin idari aktörler tarafından ele geçirildiğini ve düzenlendiğini müşahade etmiştir.

²¹ Gramsci, *organik aydınları* karmaşık felsefi ve siyasal meseleleri gündelik dile çeviren papazlar ve gazeteciler gibi grupların oluşturduğunu belirtir.

²² Gramsci, *hegemonik blok*’un yıkılması için *dayanışmacı bloğun* oluşması gerektiğini belirtir. Ona göre hegemonyayı çözmek, sosyalist eğilimleri seferber ederek, devrimci bilincin harekete geçirilmesi ile mümkündür. Bu işin ilk adımı da *organik aydınların* dönüştürülmesi ya da *sosyalist aydınların* oluşturulmasıdır. *Dayanışmacı bloğun* oluşturulmasında sivil toplum içindeki kurumların yeniden özerkliğine kavuşturulmasının da önemli bir rolü olacağını ifade eden Gramsci, kilisenin de burjuvazinin bir aracı değil madun sınıfların ahlaki ve entelektüel lideri olacağına inanıyordu.

içe geçmiştir. Kültür tarafsız değildir, toplumsal kurumlardan kendiliğinden yayılmaz (Hall, 1999, s. 215).

Gramsci'nin (1997, s. 28) ifade ettiği gibi:

“Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryaya hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü de geliştirir” Dolayısıyla kültür, siyasi bir anlam alanında yöneten ile yönetilen sınıf arasındaki ilişkiyi de açıklayan bir kavramdır.

Gramsci'nin kültür mefhumuyla ilinti olarak ele aldığı hegemonya kavramı tabii olarak kültürel çalışmalarla derinden bağlıdır. Özbek (2003, s. 79-80) hegemonya kavramını *“eskiden devlet organlarıyla bastırılan farklı ve karşıt anlamların, kültürel hegemonya ile kontrol altında tutulduğunu vurguladığını”* belirtir. Bu tanımlama etrafında hegemonyanın hâkim sınıfların otoritelerini kurma ve bu otoriteyi bağımlı sınıflara kabulde bir rıza süreci olduğu açıktır. Özbek Gramsciyan hegemonyanın üst-yapılar vasıtasıyla kurulduğunu ve ideolojiyi de kendisine silah olarak seçtiğini aktarır. Kitle iletişim araçlarını da kültürel hegemonyanın en önemli vasıtaları olarak kabul eder.

“Temel bir sınıfın diğer müttefik sınıfları yanına alarak, karşıt ve tâbi sınıfla da sınıflar arasındaki mücadele pratiği içinde ulaşılan ve nihai olarak da sistemin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir ideoloji sentezi” olan hegemonya (Üşür, 1997, s. 34); gelenek, görenek, tarih, din, milliyet, kimlik vb. kavramlar üzerinden muhayyel benzerliklere işaret ederek meydana getirildiğinde, kültürel malzemeler ve bunların olanakları doğrudan egemenlik inşasının bir parçası haline gelir. Bu noktada ifşa olan kültürel hegemonya *“sınıf hâkimiyetinin siyasal ve sosyal müdahalelerinin kültürün içerisinde yer alan malzemeler ile rasyonelleştirilmesini ve içselleştirilmesini hedefler”* (Yıldırım ve Alpman, 2018, s. 24). *“Politika sadece araçtır, amaç, hedef kültürdür”* diyen Lukâcs, kültürün saf ve masum bir kavram olmayıp, hegemonya mücadelesinin bir sahası olduğunu 1918 yılında ifade etmiştir. Lukâcs'ın beyanı Marksistlerin kültür meselesine

bakışını özetler. Aynı paralelde Gramsci'nin de kültürü “*kapitalist modernleşmenin gelişmesi ve toplumun karmaşıklaşması oranında, politik mücadelenin öncelikli bir sahası olarak gördüğü malûmdur*” (Lukâcs'tan akt. Bora, 2018, s. 55-56).

Sonuç olarak, Gramsci, Marksist perspektifte kültür ve hegemonya kavramları arasında doğrudan bir ilişki kurmuş, bu ilişkiyi kültürel hegemonya olarak kavramsallaştırmıştır. Kültürel hegemonya birçok farklı yönü olmakla birlikte nihai olarak egemenliğin rıza yollu pekiştirilmesi anlamını ihtiva etmektedir.

3. 1923-1938 ARASI DÖNEM: KEMALİST KÜLTÜREL HEGEMONYANIN TEŞEKKÜLÜ

Bu bölümde Mustafa Kemal Atatürk'ün modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş aşamasında hayata geçirdiği kültür devrimleri anlatılmaktadır. İlk aşamada Kemalist devrimlerin orta çıkış sebeplerine ve içeriğine odaklanılmaktadır. İkinci aşamada Kemalist devrimlerin kültür politikası olarak ne şekilde ve hangi kurumlar aracılığıyla hayata geçirildiği incelenmektedir. Üçüncü aşamada Kemalist devrimler içerisinde ferdî, içtimâî ve kültürel alanda tahakküm ve hegemonyanın oluşmasına öncülük etmiş devrimler kritik edilmektedir. Dördüncü aşamada ise devrimler ve İslâm arasındaki ilişki yapısal ve eleştirel olarak ele alınmaktadır. Beşinci aşamada ise Kemalist devrimler ile kurulan tahakküm ve hegemonyanın İnönü önderliğindeki Tek Parti döneminde nasıl ve hangi araçlar ile sürdürülmeye çalışıldığına odaklanılmaktadır.

3.1.Kemalist Devrimlerin Referans Noktası: Batılılaşma İdeali

Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri ve idari alanda başlamış olan Batılılaşma hareketleri 19. yüzyıl sonlarına doğru her alanda Batılılaşma hamlesine dönüşmüştür (Toker ve Tekin, 2002, s. 82). Nitekim Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Cumhuriyetin kurucu kadrosu, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık ideolojilerinden, ağırlıklı olarak toplumsal yaşamın her noktasında Batılı modelleri örnek alacak toptan bir değişim ve dönüşüm içeren, siyasi yanı itibariyle de sekülerleşme anlamına gelen Batıcılığı örnek almışlardır.²³ İmparatorluğun tarih sahnesinden çekilmeye başladığı yeni dönemde Türk devletinin ruhunda Batılılaşmanın; bedeninde ise Kemalist ideolojinin hâkim sürdüğü belirtilmektedir.²⁴ Kemalizm'in, 1931 yılında resmî ideoloji olarak ihdas edilmiş olsa da Mustafa Kemal Atatürk'ün tek adam olarak yegâne aktör haline geldiği

²³ Mustafa Kemal önderliğindeki Cumhuriyetin kurucu elitleri, gelenek referanslı Türk kültürünün altını çizmek kaydı şartıyla medeni dünyanın bir parçası olmayı öneren Türklükten daha çok sıfırdan bir sosyal yapı ve kültür inşa etme eğilimlerine mündemiç Batıcılığı referans almışlardır.

²⁴ Tanıl Bora'ya göre “*Kemalizm ve milliyetçiliği, Türkiye’de resmi ideolojinin ana eksenini tanımlayabiliriz*”. Milliyetçilik, Türkiye’de “*siyaset-ötesi ve ideolojiler-üstü bir temel ilke hükmündedir*”, böylece de, “kendisini bir “refleks”, bir “doğal duygu”, bir ilksel aidiyet bağı olarak, ideoloji-öncesi bir gayri-iradi zihni yapı olarak takdim etmekte ve bu, genel kabul görmektedir” (Bora, 2002: 15-16).

1920 sonrası henüz adı konmamış canlı bir ideoloji olarak devrede olduğu vurgulanmaktadır (Çolak, 2017, s. 92).

Kahraman'a göre (2010, s. 93-98) Batılılaşma 1918'e kadar evrilerek devam etmiştir. Tanzimat ile birlikte 1839-1905 yılları arasında Batı düşüncesinden etkilenen Osmanlı düşünürlerinin reformist açıdan 'devrimci' olmadıklarını, fakat Namık Kemal ile birlikte Tanzimat düşünürlerinin, Osmanlı toplum ve siyasi hayatı için tasarladıkları radikal değişim düşüncesinin de Fransız Devrimi'nden tevarüs ettiğini ifade etmiştir. Fransız Devrimi'nin özgürlük-eşitlik-kardeşlik sloganı Osmanlı'ya hürriyet-müsavvathuvvet olarak çevrilmiştir. Avrupa'da bulunan Jön Türkler'in Marksist çevrelerden uzak oluşu ve Jön Türk devriminin 1917 Rus devriminden dokuz yıl kadar erken gerçekleşmesi de Osmanlı düşünürlerini 1905-17 arası cerayan eden devrim teorisi ve hazırlıklarından uzak tutmuştur. Dolayısıyla *"Osmanlı toplumundaki dönüşüm arayışının şiddetli bir kopuşu öngörmediği iddia edilebilir"*. Burada kilit nokta Osmanlı düşünürlerinin devlet nasıl ortadan kaldırılır değil devlet nasıl kurtarılır sorusu özelinde kafa yormalarıdır. Bu sebeple *"1918'e kadar devam eden süreçte devletin bütün köklerinden koparılması akla gelen bir çözüm olmamıştır. Bu dönemdeki oluşumlar, devrimci sayılabilecek niteliğine karşın daha çok Bonapartist diye nitelenmektedir."* Asıl kopuş, *"1918 sonrasında biçimlenmeye başlar ve 1923'le birlikte başlayan dönemin ana siyasal zihniyet motifi haline gelir"*. Fakat Kemalist devrimleri hayata geçiren kadroların, kendinden önceki dönemlerle derin ve açık bir etkileşim içinde oldukları gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu kadrolar askeri eğitim sistemi içinde yetişmiş ve bu okullarda verilen pozitivist-materyalist eğitimle donatılmışlardır. Birçoğunun kimliği II. Abdülhamid dönemine, dolayısıyla da Osmanlı siyasi ve sosyal düzenine karşı muhakeme²⁵, nefret ve mücadele içinde tebarüz etmiştir. Ancak 1923 kadrolarının ortaya koydukları reform, daha öncekilerden önemli ölçüde ayrılır²⁶. Öncelikle, Cumhuriyet kadroları *"1923 öncesinin öngördüğü kopuş içinde süreklilik anlayışının dışında bir tutum sergiler. 1923 sonrası, kesin ve keskin bir kopuşu öngörecektir ve dayatacaktır. Buna süreklilik içinde kopuş demek yanlış olmayacaktır."* Bu durumun temel sebebi 1923 sonrası siyasal rejimin bütünüyle

²⁵ Hasan Bülent Kahraman, bu muhakemeyi ikiye ayırır; sivil ve militer. Sivil muhakeme istibdada karşı özgürlük direnişi, militer muhakeme ise söz konusu bir değişimin askersiz gerçekleşmeyeceğine olan inançtır.

²⁶ Melzig'in (1944, s.186) aktardığına göre İsmet İnönü de Türk inkılabı hamlelerinin Osmanlı ıslahat ve ihtilal hareketinin bir devamı olmadığını ifade etmiştir.

değiştirilmesidir. Sadece sultanlık gitmiş Cumhuriyet gelmiş değildir. Milli egemenlik adı altında bambaşka bir siyasal rejim anlayışı oluşturulmuştur. Türk modernleşmesi homojen, durağan değildir. *“Uzun tarihi boyunca farklı anlayışlarla iç içe geçmiş, farklı etkiler altında biçimlenmiş ve farklı öncelikler taşımıştır. Bir eklemlenme içinde oluşan Türk modernleşmesi, zaman zaman kopuş sayılabilecek özellikler göstermiştir”*. Bir diğer farklılık, Cumhuriyet döneminde dini kültürün dönüştürülmesinin asli bir mesele olarak işlev görmesidir. Oysa Osmanlı’da batılılaşma çalışmaları laiklik değil dini eksenli yürütülmüştür. Bu durum Osmanlı devlet geleneğinin tabii bir sonucu olarak değerlendirilir. Çünkü *“İslâm’ın bekasının devletin bekasıyla aynileştirilmesi ve devletin bekasının da ‘zarureten’ ıslahatla mümkün görülmesi, dinin/geleneğin aslına ‘sadakatten’ daha ziyade uygun yeni çözümleri dini bir kalıp içinde sunma, sunabilme gayretlerini birinci plana çıkarmıştır.”* Bu dönemdeki batılılaşmanın mimarları İslâm âleminde de mesul Müslüman bir devlet oldukları düşüncesiyle çalışmalar yapmışlardır. Cumhuriyet döneminde ise *“birçok konuda İslâm’la çatışmanın göze alındığı ve İslâm’la çatışarak bir kimlik oluşturulmaya çalışıldığı”* ifade edilmektedir (Kara, 2008, s. 27-28). Cumhuriyet elitlerinin yegâne hedefi olan yeni Türk’ün ve yeni Türk toplumunun Batı’ya entegrasyonu projesinin tartışmaya açık birçok tarafı olduğu literatürde vurgulanmaktadır. Güvenç’in (1996, s. 126) Batı’nın kendisini nasıl tanımladığı noktasındaki tespitlerinden hareketle Türklerin Batı’ya ferdî ve cemiyet anlamında uyum sağlayıp sağlamayacaklarını düşünmek, söz konusu tartışmaları anlamak açısından yeterlidir. Güvenç (1996, s. 127)’e göre Batı kendisini; Yunan-Roma kültürlerinin devamı, Hint-Avrupa dil ailesinin üyesi, Yahudi-Hristiyan dünya görüşünün ve dinlerinin takipçisi, Rönesans ve aydınlanma çağlarının mirasçısı, bilimsel keşifler ve endüstri çağının temsilcisi, özgürlükçü demokrasinin savunucusu, geleceğin bilgi ve bilişim çağının adayı, dünya medeniyetinin bayraktarı, kalesi ve koruyucusu olarak görür. Türk Batılılaşması ise üst yapısalıdır (Belge, 2002, s. 49). Türk devlet yapısının ulus devlet²⁷

²⁷*“İslâm, kavmi reddetmez, kavmiyetçiliği reddeder... Fakat İslâm’ın dediği kavim nation kavminin karşılığı değil. Nasıl ki millet nation karşılığı değilse, kavim de onun karşılığı değil... Aynı ulusun içinde sayısız kavimler olabilir... Dolayısı ile kavmi ulusla bir tutamayız... Kavim, biraz aşiret üstü, aşiret anlamında bir şeye denk gelmektedir... Kavim organik, ulus ise sentetiktir... Nation her şeyden önce bir inşadır... Tabii bir oluşumun meydana getirdiği bir sosyal dünya değildir...”* (Arslan, 2017: 142-143). Arslan, ulusun Batılı bir kavram olduğunun altını çizerek kavramın tarihsel arka planına odaklanır. 1830’larda Avrupa’da *“Ben Almanım”*, *“Ben Fransızım”* cümlelerinin kurulduğunu belirtir. *Nation* kelimesinin varlığını Protestanlık’a borçlu olduğunu söyler. Katolikliğin evrenselliğine karşı çıkan Protestanlık, Roma Katolik Kilisesinin nüfuz alanını daraltmaya yönelik bir harekettir. İlk adımlar, insanları bir başkasına karşı kendiliğini korumaya yönelik bir imkân olarak atılıyor. Dışarıdan gelen müdahalelere karşı insanları koruyan kavram

formuna dönüşmeye başladığı dönemlerde, yeni bir toplum ve kültür meydana getirme projesi olarak devreye sokulan ve devletin ‘kutsalı’ haline gelen Batılılaşmanın temel amacı “devletin bekasının korunması” fikri olarak izah bulur.

Mustafa Kemal Atatürk’e göre muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için Batı’ya benzemek yetmez. Batı’ya benzemeli, Batı’nın yaptığı yapılmadır. Ancak Batı’yı taklit ederken bir şekilde kendimiz kalmalı ve kendimize uygun yolları da bulmalıydık (İnan, 1972, s. 4). Batılılaşma projesini Şerif Mardin, kişi egemenliği meselesi olarak değerlendirmektedir. Mardin’e göre Mustafa Kemal Atatürk, İslâm medeniyetinde ilahi varlığın ve devletin karşısında davranış meşrulaştırıcısı olarak kişi onurunun değerini yitirdiğini iddia ederek, 18. yüzyıl sonrası Batı’nın genel çizgisinde böyle bir kayıp söz konusu olmadığı için Batıcılığa yöneldiğini ve bu yolla da Türk toplumuna, Batı’nın temel değerlerinden olan kişi onurunu aşıladığını ifade eder (Mardin, 2002, s. 18-19).

olarak Batı’da *Patriotism*; vatanseverlik olarak inkişaf ediyor. Söz konusu kavramın Batı tarihinde iki defa kullanıldığını belirtir Arslan; ilki Roma İmparatorluğu’nun istilacı gücüne karşı doğduğu yeri müdafaa edenler için, diğer kullanım ise 16. yüzyılda başlayan Roma Katolik Kilisesi’nin örgütsel yapısındaki çözülmeyle birlikte yaşanan gelişmeler neticesinde, Almanya başta olmak üzere Batı’daki ülkelerin Roma Katolik Kilisesine karşı bağlı oldukları imparatorun topraklarını -kendi topraklarını- kiliseye karşı koruma çabalarıdır. Dolayısıyla Arslan bugün vatanseverliği düşmana karşı, yaşanan toprakların korunması olarak algılandığını ancak ortaya çıkışı itibarıyla ise dinin -Katolik Kilisesi’nin- nüfuz alanının daraltılmasına ilişkin olduğunu ifade etmiştir. Arslan’ın buradan hareketle vardığı nokta ulus devletin temeli olarak kabul edilen 1648 Vestfalya Antlaşması’dır. Söz konusu antlaşma ile Roma Katolik Kilisesi, artık Avrupa’daki bütün topraklara kendi nüfuzunu yayamaz olur. Söz konusu tarihsel okuma insanların *nation* kelimesini “*aynı yerde doğmaktan ileri gelen birlikte olma biçimi anlamında*” kullanmışlardır. Nitekim Arslan “1830’lu yıllara kadar Batılılara neredensiniz diye sorduğunuzda, genel olarak *Kristendom* diyorlardı. Yani Hristiyanlığın hüküm sürdüğü topraklarda ya da Hristiyanların yaşadığı topraklardanız anlamına gelen böyle bir kavramın” kullanıldığını belirtmiştir. Hristiyanlığın çözülmeye başlamasının ardından 1815 Viyana Kongresi’ne kadar insanları hangi temelde bir arada tutacağız sorusunun bir cevabı yoktur. 1815 Viyana Kongresi’nde bu soru etnisite olarak cevap bulur. Etnisite “*aynı ırktan ya da aynı biyolojik yapıdan meydana gelmiş ya da aynı biyolojik özellikleri taşıyan saf bir topluluğu*” ifade eder. Batı’nın tarihsel arka planında Viyana Kongresi’nde alınan karar Batı için anlamlı bir karardır. Çünkü Batı yıllar süren mezhep savaşları yüzünden bitme noktasına gelmiştir. Almanya nüfusunun üçte ikisini kaybeder. Avrupa’da 1600’lerde din kelimesinin karşılığı savaştır. Bu noktada Batı’daki arayış 1815’de son bulur. İnsanların birliğini sağlamada başvurulacak yer din değil etnisite olarak tebarüz eder. Yaşadıkları acı tecrübeleri unutmak için Batı, din öncesi ırklarına döner; Keltler, Vizigotlar, Gotlar, Eski Grekler... Böylelikle dine karşı ulusçuluk tarih sahnesindeki yerini almaya başlar. Arslan, *nation* kelimesinin siyasi bir kelime olduğunu ve Hristiyan Roma Katolik Kilisesine karşı kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla milliyetçiliğin ortaya çıkışı Katolik kilisesine karşı bir özerklik elde etme çabasıdır. Mefhum doğuştan Batılı ve sekülerdir. Arslan’a göre “*milliyetçiliğin Batı dışı toplumlardaki işlevi ulusların hayallerini boşa çıkarmak olmuştur. Zira onların milliyetçilikle millet dedikleri ya da ulus dediğimiz siyasi, sosyal yapılarıyla Batı karşısında var olacaklarını ve varlıklarını da bu yapının imkânlarıyla koruyabileceklerini düşünerek ulus devlet haline geldiler. Batı dışındaki bütün toplumların ulus devlet hâline gelme çabaları Batı karşısında bir gerçeklik kazanma arzusudur. Milliyetçilik de onun getirdiği hegemonyaya karşı bir direnmedir. Ama tarihte görüyoruz ki, hem milliyetçilik hem ulus devlet Batı dışı toplumlara ümit ettikleri kurtuluşu getirmedi. Getirmediği gibi bu toplumları modernliğin istediği kalıplara döktü, değerlerini buna göre dönüştürdü ve nihayetinde bu toplumları küresel sistemin bir parçası haline getirdi.*” (Arslan, 2017: 145-155). Detaylı bilgi için bkz: Abdurrahman Arslan, *Yeni Politik Kültürün Dünyasında*, 2017, Der: Asım Öz, Beyan Yay. İst.

3.2.Kemalist Devrimlerin Ortaya Çıkışı

Batılılaşma idealinin devrimlerle gerçekleştirileceğine ilişkin ilk sinyal, Halk Partisi'nin Nisan 1923 yılı programında verilmiştir. Programda üç temel konuya işaret edilmiştir; modernleşme, hukuk ve partiye üyelik (Tunçay, 1992, s. 58). Parti programındaki modernleşme, yeni ulus devletin ana yol haritasını yani Batılılaşmayı; ikinci husus olan devlet hukuku, Osmanlı'dan kopuşu; üçüncü ve son husus olan partiye üyelik ise vatandaşlık ile doğrudan ilgilidir (Çolak, 2017, s. 96).

Eroğlu (1972, s. 18-21) devrimlerin üç aşamada gerçekleştiğini belirtir. Devrimlerin ilk aşaması 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1920 arası dönemdir. İkinci dönem ise İstiklal zaferinin sona erişinden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadarki dönemdir ki Eroğlu, Lozan'ı bir başarı addeder.²⁸ Devrimin üçüncü aşaması ise *“ihtilâl ile yıkılan, sarsılan ve bozulan eski düzenin yerine yenisini koyma, topluma yeni bir yön verme”* dönemidir. Bu dönem reformlar safhasıdır ve *“Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseler konulmuş”* tur. Böylelikle Türk milleti *“tarih sahnesine yeni bir ruh ve yeni bir zihniyetle”* çıkartılmıştır. Artık Türk milleti *“dini nitelik ve kisvesini terkedip, dünyevî ve beşerî ihtiyaçları karşılayan medenî bir toplum”* haline gelmiştir.

Akkaya (1972, s. 29-32) devrimleri yedi ana prensip güce dayandırmıştır. Buna göre devrimler;

1) Felsefi bir metoda sahiptir. Bu felsefi metot *“toprak bütünlüğü dahil, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan hür ve bağımsız ve tamamen millî çıkarlara dayanan bir Türkiye'nin kurulması ve onun lâyık olduğu kalkınmaya ulaşılması”* dır.

2) Dogmatizm ve gelenekçilikten ayrılma prensip gücüne dayanır.

²⁸ Prof. Dr. Şaban Teoman Durallı, *Omurgasızlaştırılmış Türklük* başlıklı eserinde Lozan hakkında şu tespiti yapar: *“Lozan'da bedeninizi geri vereceğiz, buna karşılık ruhunuzu bize teslim edeceksiniz denilmiştir. Ruhun teslim edilmesi teklifinin gerektirdiği bütün öldürücü hamleler (ameliyeler) eksiksizce yerine getirildi: Halifelîğin ilgası, yazı ile dil devrimi ve nihayet köklü bir İslâmsızlaştırma hareketi gibi. İşte uğramış olduğumuz ruhi manevi soykırımın serencamı. Peki, bedenimizi kurtarabildik mi? Ruh uçuş gitmiş vücuda ceset diyoruz. O halde kurtarabildiğimiz, cesedimizmiş.”* (Durallı, 2010, s. 133)

3) Plânlı ve bilinçli bir stratejiye maliktir.

4) İhtilalci ve radikaldir.

5) Gerçekçi ve pratiktir.

6) Milli ruh ve heyecan, milli çıkar ve birlik prensip gücü üzerine temellenmiştir.

7) İdealist, ülkücü ve devrimci bir kadro tarafından hayata geçirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Cumhuriyet elitlerinin Batılılaşma ideali Tablo 2’de yer verilen devrimlerle hayata geçirilmiştir.

Tablo 2
Kemalist Devrimler

DEVİRİM	ZAMAN
Saltanatın Kaldırılması	1.Kas.22
İzmir İktisat Kongresi	17.Şub.23
Ankara'nın Başkent Olması	13.Eki.23
Cumhuriyet’in İlanı	29.Eki.23
Halifeliğin Kaldırılması	3.Mar.24
Şeriye ve Evkaf Vekaleti’nin Kaldırılması, Şeriye Vekaleti yerine Diyanet İşleri Başkanlığı, Evkaf Vekaleti yerine de Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kurulması.	3.Mar.24
Dini Mahkemelerin Kapatılması	8.Nis.24
1924 Anayasasının Kabulü	20.Nis.24
Tevhid-i Tedrisat Kanunu	3.Mar.24
Aşar Vergisinin Kaldırılması	17.Şub.25
Takriri Sükun Kanunu Çıkartılması ve İstiklal Mahkemeleri’nin Yeniden Açılması	4.Mar.25
Tekke ve Türbelerin Kapatılması	2.Eyl.25
Şapka Kanunu’nun Kabulü	25.Kas.25
Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması	30.Kas.28

Miladi Takvimin Kabulü	26.Ara.25
Mecelle'nin Kaldırılması ve Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü	17.Şub.26
Hakimler Kanunu'nun Kabulü	3.Mar.26
Ceza Kanunu'nun Kabulü	22.Mar.26
Borçlar Kanunu'nun Kabulü	22.Nis.26
Ticaret Kanunu'nun Kabulü	29.May.26
Kabotaj Kanunu'nun Kabulü	1.Tem.26
Anayasadan “Devletin dini İslâm dinidir” ifadesinin Çıkartılması	11.Nis.28
Harf İnkılabı	1.Kas.28
Millet Mektepleri ile Okuma-Yazma Kampanyasının Başlatılması	1.Oca.29
İcra ve iflas Kanunu'nun Kabulü	4.May.29
Arapça ve Farsça Derslerin Kaldırılması	1.Eyl.29
Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı'nın Verilmesi	3.Nis.30
Ölçülerde Değişiklik Yapılması	1.Nis.31
Türk Tarih Kurumu'nun Kurulması	15.Nis.31
Halkevleri'nin Açılması	19.Şub.32
Türk Dil Kurumu'nun Açılması	12.Tem.32
Ezan-ı Muhammedi'nin Yasaklanması	7.Şub.33
Üniversite Reformu: İstanbul Darülfünü'nun kapatılması yerine İstanbul Üniversitesi'nin açılması	6.Haz.33
İskân Kanunu'nun Çıkarılması	14.Haz.34
Soyadı Kanunu'nun Kabulü	21.Haz.34
Lâkap ve Unvanların Kaldırılması	26.Kas.34
Dini Kıyafetlerin İbadethane Dışında Giyiminin Yasaklanması	3.Ara.36

Kaynak: Yazar Derlemesi.

İnan'a (1975, s. 101) göre devrimler ile “*Türk toplumu iptidai ve hurafepere bir vasattan kurtarılmış, bazı riyâkâr, milleti atalet ve tembelliğe sürükleyen, hayat ve kaderleri üzerinden menfi bir rol oynayan bir zümre ortadan kaldırılarak uygar bir toplum düzeninde bulunması gereken sıhhatli ve rasyonel şartlar*” meydana getirilmiştir. Akkaya (1972, s. 29-32) devrimleri “*realist ve hümanist bir Rönesans hareketi*” olarak tanımlar. Devrimler “*politik, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda, Türk toplumunun*

kalkınmasını engelleyen bütün hür düğümleri çözmüş, engelleri yok etmiş ve bütün kapıları açmıştır.” Nitekim İnancık da (1972, s. 34) devrimleri Türk modernleşmesinin bir parçası olarak görür ve “*Atatürk ihtilâli topyekûn bir ihtilâldir*” değerlendirmesinde bulunur. Bu ihtilâl hareketinin amacını Macit Gökberk (1997, s. 5) İslâm kültür çevresinden ayrılış, Batı kültür çevresine giriş olarak özetler. Mustafa Kemal Atatürk de 30 Ağustos 1925’te Kastamonu’da devrimlerin mahiyetini halka şu şekilde vaat eder: “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin ereği, Türkiye Cumhuriyeti halkını bütünüyle çağdaş ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum durumuna vardır.* Devrimimizin temel ilkesi budur” (Atatürk’ün Söylem ve Demeçler II., 1959, s. 217). Sonuç itibarıyla devrimler Gökberk’in (1997, s. 47) ifadesiyle “*yıkıcılığı ve yapıcılığı ile gerçek, köklü bir değişimdir: Ortaçağ artıklarıyla, döküntüleriyle yüklü bir yapıdan yeniçağa bir bütün olarak geçiş kararıdır*”.

Devrim çalışmalarını Said (1997, s. 67) ise modernleşme yolunda sonuca ulaşmayı sağlayacak bir yöntem değil, kendi içerisinde değerli bir proje olarak görür. Bu projede modernleşme “*sosyal ve siyasal hayatta var olan kural ve normların Batılı medeni ulusların benimsedikleri norm ve kurallara uyumlu hale getirilmesi*” anlamına gelmekte ve modernleşme ile ulus devlet inşa süreci “*modern medeniyetin karşı koyulamaz ve sonsuz ilerlemesine yönelik inançla eş*” tutulmaktadır. Bu süreçte Kemalist ideoloji²⁹ muasır medeniyetler seviyesine erişmek için ‘modern hayat tarzı’ olarak adlandırılan yeni bir kültür formu meydana getirmiş ve yaymıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 yılında söylediği şu sözler de modern hayat tarzı ve yaşayışına işaretin bir ifadesidir: “*Memleketler çeşitlidir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin gelişmesi için bu tek medeniyete katılması lazımdır.*” (Çolak, 2017, s. 87). Çünkü Mustafa Kemal Atatürk’e göre modern medeniyet “*tüm insanlığın tek temsilcisi*”dir ve Türkiye’nin müreffeh olabilmesi için modern medeniyete dahil olmak şeksiz şüphesiz bir “*hayat davası*”dır. (Atatürkçülük, 1983, s. 353). Çolak (2017, s. 89) medeniyet söylemi üzerine temellendirilmeye çalışılan devrimlerin mahiyetinin kavranabilmesi için Doğu ve Batı’nın yalnızca coğrafi bir karşılığının olmadığını bunun yanı sıra her iki mefhumunda

²⁹ “Kemalizm’ terimi ilk kez 1934 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından, Türk kültürü ve Türkiye Cumhuriyeti’ni tanıtmaya amacıyla çıkarılan *La Turquie Kemaliste* (Kemalist Türkiye) dergisinde kullanılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 9 Mayıs 1935’te toplanan IV. Kurultayı’nda kararlaştırılan 1935 Programı’nda ise ‘Kemalizm’ terimine yer verilmiştir.”

birer halet-i ruhiyeye tekabül ettiğini belirtmiş ve devrimleri gerçekleştirenlerin Bennet (1998, s. 97-98)'in *Culture: A Reformer's Science* 'ında 19. yüzyıl Avrupa modernleşmesi için çizdiği çerçeveye³⁰ sıkı sıkıya bağlı olduklarını aktarmıştır.

Toker ve Tekin (2002, s. 90) devrimleri “*kolektif belleği zedelenmiş, içinde yaşadığı dünyayı kendinin kılma ve bu sayede dünya üzerinde etkide bulunma kapasitesi sekteye uğratılmış bir toplum inşası*” olarak tasvir etmiştir. Aynı zamanda sadece toplumsal alanda değil devlet mekanizmasında da bürokrasinin gücünün perçinlendiği, demokratik düzene karşılık gelen bir kamusal alan oluşumunun engellendiği vurgusu yapmışlardır.

Meriç ise bilhassa Harf inkılabı özelinde devrimleri bir kopuş olarak niteler ve yaşananları Fransız İhtilali'nde yaşananlara benzeterek, meselenin yeni bir toplumsal düzen meydana getirmenin ötesinde, devamlılık fikrine son vererek, geçmişi unutturmak olduğunu aktarır (Meriç, 1985, s. 86). Nitekim Mustafa Kemal Atatürk “*Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur, Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur*” sözleriyle Meriç'in tespitini kuvvetlendirir. Dolayısıyla devrimlerin demokratik modernleşmenin değil, “*otoriter modernleşme*”nin somutlaşmış hali olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu sebeple Cumhuriyet sonrası Türkiye'de otoriter modernleşmenin ahlak ve etik dışı, toplumun kanaatini hiçe sayan, biz ve öteki ayrımını pekiştiren bir hegemonik süreç şeklinde işletildiği düşünülmektedir (Aydın, 2013, s. 181-183).

Tüm bunların bir sonucu olarak Kemalist söylem Cumhuriyet tarihinin büyük kısmında hegemonik bir söylem olarak kendisine muhalif ya da yakın bütün diğer söylemlere çerçeve oluşturmuştur. Bu bağlamda, Batılılaşma projesine muhalif muhafazakâr ya da milliyetçi söylemlerin dahi Kemalist ideolojiyle kesişme ve

³⁰ Nitekim Bennet (1998: 97-98)'e göre 19.yüzyıl Avrupası'nın modernist projeleri geleneğe ait tüm formları yok etmiş, geçmişi geçmişte çürütmüştür. Yılmaz Çolak, Kemalist elitlerin, Batılılaşma yolunda atmış oldukları adımların bu inanca sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirterek, Kemalist elitlerin yaşayan değerlere ve şekillere karşı hep bir tiksinti duyduklarını, Yaşar Nabi'nin “eski ahşap evleri, yabancı takkeleri ve kıyafetleriyle erkekleri, başörtülü kadınları ve kaotik pazarlarıyla resimlik Doğu'nun ticari ürün olarak sergilenmesine” dahi hoş bakmadıklarını dile getirerek aktarmıştır (Çolak, 2017: 89).

eklemlenme noktaları Cumhuriyet tarihinde giderek artmıştır. Bu sürecin sonucunda ise Çelik'in (2001, s. 90) ifadesiyle Kemalizm:

“Siyasal arenada tanınabilmenin bir aracı ve Batı dışı bir modernleşmenin göstereniydi, siyasal mücadelelerin kendi olabilirlik koşullarını buldukları bir ufuktu. Kemalist özne konumu etrafındaki eklemlenmelerin çoğalması, olası bir Kemalist kimlikle diğerleri arasındaki sınırı belirsizleştirdi. Kemalizm, çevresinde birleşen eşdeğerliklerin içini boşaltıp gerçek içerikleriyle bağlarını zayıflattı, böylece boş bir gösterene dönüştü. Kendi yokluğunun göstergesi olmaya başladığında Kemalizmin konumu belirsiz ve kararsız hale geldi.”

3.3.Kemalist Devrimlerin Kültürel Alana Etkileri

Devrimlerin kültürel alandaki yansımalarına değinmeden önce devrimlerin gerçekleştircisi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür tanımlamasına yer vermek devrimlerin amacının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Mustafa Kemal Atatürk'e göre kültür *“okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, uyarı almak, düşünmek ve zekâyı terbiye etmektir”* ve *“Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür”dür*. Bu kapsamda *“Avrupa kültür ve metotlarından yararlanmanın şart olduğunu ve bunun için Türk aydınlarının bu uygar âlem ile temas etmelerinin ve kültür alışverişi yapmalarının zarureti”* işaret etmiştir.” Mustafa Kemal Atatürk kültürü maddi anlamı dışında bir zevk ve estetik değer olarak İnan'ın (2007, s. 375) aktardığına göre şu şekilde tanımlamıştır:

“Kültür, tabiatın yüksek feyizleri ile mesut olmaktır. Bu ifade içerisinde çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık vs. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır. İşte kültür kelimesini mastar ekine soktuğumuz zaman, tabiatın insana verdiği yüksek vasıfları kendi çocuklarına, hafidlerine ve atisine vermesi demektir.”

Devrimlerin mahiyeti ve gayesi Batı iken, Mustafa Kemal Atatürk'ün kültüre ilişkin açıklamalarında vurguladığı önemli iki nokta 'millî' ve 'ulusal'dır. Mustafa Kemal Atatürk, 1932 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapmış olduğu açılış

konusmasında milli kültürün Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olduğunu ve her çağırda milli kültürün yükseltilmesi gerektiğini belirtmiştir (Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri I, 2006, s. 390). Cumhuriyet'in onuncu yıl nutkunda da milli kültürü muasır medeniyet seviyesinin dahi üstüne çıkaracaklarını vaat eder (Atatürk'ün Söylem ve Demeçleri II, 2006, s. 318). Söz konusu vaadin yerine getirilebilmesinin temel şartını “*Türk ulusunun varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çerçevelemek*” olarak belirtir. Ancak bu aşamadan sonra Türk ulusu uluslararası alanda tanınacaktır. Dolayısıyla İnan'ın (2007, s. 374-375) aktardığına göre Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusal ve milli kültüre yönelik olarak şu cümleleri önem arz eder:

“Kültür, bir milletin bütün tarihi seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve sürdürmek için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı bir kültürleri bulunmazsa, temel sağlam olmaz. Onun içindir ki, tarihlerinde kültür izi bırakmayan ulusların en nihayet yalnız adları kalmıştır... Türkiye Cumhuriyeti, kültürünü bugünkü şartlar içerisinde geliştirmektedir. Burası muhakkak olmakla beraber, Türk Kültürcüleri eskiye de önem vermekte, eskinin ve tarihin derinliklerini araştırmaktadırlar”

Mustafa Kemal Atatürk'ün, kültüre yaklaşımını Turan (2017, s. 31-32) üç ayrı boyutta (birey-toplum-evrensel) inceler. Mustafa Kemal Atatürk, ulus kültürünün devamlılığını sağlama açısından birey odaklı kültür tanımlarına yer verir. 1930 yılında “*kültür, insanlık niteliğinde insan olabilmek için bir temel öğedir*” değerlendirmesinde bulunur. Mustafa Kemal Atatürk'e göre kültür ve uygarlığı birbirinden ayırmak hem güç hem de gereksizdir. Bu yönüyle de Mustafa Kemal Atatürk kültürü bireysel alandan toplumsal alana genellemiştir.

Güvenç (1996, s. 119-125) Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür anlayışını “*akla ve bilime dayalı bir yaşam biçimi, çağdaş dünyaya açılmayı, toplum olarak katılmayı, Türk toplumunu refah, barış ve mutluluğa kavuşturmayı hedef alan bir dünya görüşü, varlık bilinci ve başarı güvenci*” şeklinde ifade etmiş ve Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür anlayışının altı özellik ihtiva ettiğini aktarmıştır; *Tarihi gerçekçidir, Akılcı ve bilimcidir, Kavram ve kapsamında bütüncüdür, Evrimci ve yenilikçidir, Çağdaş ve batılıdır, Milliyetçi değil, ulusçudur*. Mustafa Kemal Atatürk, kültür ve medeniyet kavramlarını

birbirinden ayırmaz. Meseleye İngiliz antropolog Tylor'ın baktığı yerden bakar; kültür ve uygarlığı cem eder, insanın yapıp ettiklerinin bütünü şeklinde değerlendirir. Kültür ve medeniyet tüm insanlığın ortak malı ve birikimini temsil eder. Kültür anlayışı 19. ve 20. yüzyılın evrimci kültür tarihçileriyle paraleldir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, milli davayı bir yaşam davası haline dönüştürmüş ve ekonomik gücün kültüre (yetiştirilmiş insan gücüne) bağlı olduğunu savunmuştur. Bu yönüyle Mustafa Kemal Atatürk “*tarihi gerçekçi*” bir kültür yaklaşımına sahiptir. Batı'nın kültüre karşı olan süper organik yaklaşımını da benimser. Kültürü canlı-üstü bir varlık kabul eder. Bu yönüyle kültür kavrayışı akılcı ve bilimseldir; kültürün öğelerini maddi, manevi ve insani unsurlara bölüp parçalamaz, holistik bir yaklaşıma sahiptir. Onun nazarında kültür, toplumun maddi, manevi ve beşerî yapı, işlev, kurum ve güçlerinin bir bileşkesini oluşturmaktadır. Kültüre ilişkin teorik yaklaşımı, açık şekilde pratiğe de yansımıştır. Türk toplumunun geleceğini “*Batının temsil ettiği çağdaş toplum ailesine katılmada*” görür. İster çağdaşlaşma, ister batılılaşma isterse de modernleşme olarak adlandırılınsın, Batı'ya endeksli bir kültür değişiminden yanadır. Dolayısıyla kökten yenilikçi bir kültürel yaklaşımla eskiyle olan bütün bağları koparmaya yönelir. “*Eğitim-kültür-dil*” sacayağında yeni bir toplum ve insan tipi inşa etmeye çalışır. Bu süreçte vazgeçilmez, yegâne ve ‘kutsal’ dayanağı Batı’dır.

Batılılaşma idealinin kültürel değerlere yansımalarını olumlayan Erker’e (1976, s. 26-28) göre Avrupa’ya ait olan kültürel değerler³¹ “*ulu*”dur, *Türk’ün tarihsel yapısına uygun*”dur. Erker Batı kültürünün “*yüce gücünü*” oluşturan bu değerlerin yedi kültür kalıbı oluşturularak Türk toplumunda inkişaf ettirildiğini vurgular. Bunlar; (i) Latincenin evrensel dil olmaktan çıkarılması, (ii) otarşinin sağlanması, (iii) töresel hukukun yerini

³¹ Erker’e göre Avrupa’nın ulu değerleri şunlardır: “*Verilmiş sözün kutsallığı, sözleşme bilinci, uzlaşma ruhu; kendine yetme, istem özgürlüğü, yiğitlik; çıkarların savunulması gücü, karşılıklı yükümlülük bilinci, kümeleşerek dayanışma ruhu; eşitlik tutkusu, aşağılık duygusunu yenme gücü, onur; ortama ayak uydurma yeteneği, toplumlaşma erki; eksiksiz, gediksiz lâik bir hukuk, kamu görevlerinin din adamlarından arıtılması; ulusçuluk; kamu-erki, kamu yararı; devlet kavramı, devletleşme gücü, siyasal bilinç; büyük toprakların ekimi, tarımsal devrim; yayılma, sömürme, yeniliklere koşma tutkusu; boyun eğmeme, savaşım gücü, başkaldırma ruhu; onur satma, büyüklük taslama yerine, içten incelik. Hoşgörülük; yazgıya inanmamak, kişinin yazgısını, kendisinin yazacağı hakkındaki sağduyu, us’a bağlılık; hırsızlık bir de yalan düşmanlığı; özgürlük sevgisi, güdülmemek bilinci; filozofik atımlar, yüksekliklere kanat çırpma; bilim sevgisi ve özerkliği, bilimde devrimcilik; doğayı yenme istemi; araştırma, yaratma tutkusu, buluş gücü, gerçeği bulma istemi; kamutay (parlamento) bilinci, demokrasi ruhu, halk egemenliği; geleneğe bağlanmama; endüstride devrimcilik, denenmemiş teknolojilere koşma isteği; iş bölümü, uzmanlaşma eğilimi; dinsel ölüm kavramından, olguncu, nesnel (fiziksel) ölüm kavramına geçiş; insancılık, insan haklarına saygı; sosyal devlet anlayışı (sosyal güvenlik, sosyal adalet); hukukun üstünlüğü; atlantik birliği, birleşmiş uluslar düşüncesi; ekonomik, siyasal Avrupa birliği.*”

yazılı hukukun alması, (iv) orduların sürekli hale getirilmesi, elçiliklerin oluşturulması, (v) ulusal gümrük duvarlarının teşekkül ettirilmesi, (vi) vergi siyasasının hayata geçirilmesi, (vii) üniversitelerin uluslaştırılmasıdır.

Erker'in aksine Batılılaşma idealinin kültürel değerlere dönüşmesine bir takım eleştirilerde gelmiştir. Küçükömer'e (akt. Çelik, 2001, s.75-76) Batılılaşma kültür devrimine dönüşmüş ve Kemalist ideolojinin, devletin tüm imkanlarını kullanarak tahakküm ile gerçekleştirmeye çalıştığı toplumsal dönüşüm, istenilen kıvama gelmedikçe kültürel ve politik vurgu ağırlık kazanarak, Batılılaşma ideolojisini bir hâkim sınıf söylemi olarak somutlaştırmıştır. Koçak da (2001, s. 370) Batılılaşma adına kültürel alanda atılan politik adımlar *"Kemalizm'in hem kurucu bir yapısal ögesi hem de tinsel düzlemdeki görüntüsü"* haline geldiğini ifade etmiştir. Batılılaşma yolunda atılan adımların -bilhassa kültürel devrimlerin- *"farklı kimliklerin değişen taleplerine kapalı bir siyasal ve toplumsal örgütlenme modelinin benimsenmesine"* yol açtığı düşünülmektedir (Çelik, 2001, s. 78). Belge (1983, s. 62) de Türkiye'de bilhassa 19.yüzyıldan sonra bir kültür buhranı yaşandığını ve kültürün 'sorun' olarak algılanmasının Cumhuriyet dönemindeki topyekûn Batılılaşma sürecinde tebarüz ettiğini belirtir. Söz konusu süreci *"kültürel iktidar inşası"* olarak değerlendiren Çolak (2017, s. 92) ise Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde modern hayat tarzı görüşünü hayata geçirebilmek için bir kültür formunun üretildiğini ve bu kültür formunun zamanla bir iktidara dönüştüğünü belirtir. Türkçülükten ziyade Batıcılıktan ilham alan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları *"Batı'yı medenileştirici elit için kültürel bir kimliğin adı"* haline getirmişlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk, toplumsal 'sil baştancılığın' temeli olan kültür devrimlerini gerçekleştirme konusunda kararlılığını 16 Ocak 1923 yılında İzmit'te yapılan bir basın toplantısında *"devrimin yasası, tüm yasaların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki akımı boğmadıkça, başladığımız devrim ve yenileşme atılımı bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki dönemlerde de bu böyle olacaktır"* sözleriyle deklere etmiş, toplumun topyekûn değişimine dair ilk sinyalleri vermiştir. Cevdet Perin, Mustafa Kemal'i Ziya Gökalp'in tespitiyle *"Türk kültürünü, yüzyıllardan beri süren Doğu'nun skolastik ve teokratik baskısından kurtarıp Batı'ya yöneltmek amacıyla ortaya attığı"*

düşüncelerinde, çağdaş bir anlayışla oluşturarak, eylem haline getiren, onlara dinamizm veren bir devrimci” olarak tarif etmektedir (Perin, 1982, s. 53).

İnan (1975, s.101) Mustafa Kemal Atatürk’ün

“ben bazıları gibi kamuoyunu yavaş yavaş benim düşüncelerimin derecesinde tasavvur etmeğe alıştırmak suretiyle bir devrimin yapılabileceğini kabul etmiyorum. Neden ben bu kadar senelik yüksek eğitim gördükten sonra kültürü olmayanların seviyesine ineyim. Onları kendi seviyeme çıkarırım”

sözleriyle kültür devrimini evrimsel değil devrimsel bir metot ile yapacağını belirtmiştir. Nitekim Cumhuriyet’in ilanının yıl dönümünde (1924) yaptığı konuşmasında İnan’ın (1975, s.101) aktardığına göre:

“Mefkûreyi dimağında daima canlı bulunduranların attığı kuvvetli ve maddî adımlar esersiz kalmamıştır. Fakat her hatveyi kısa ve na-kâfi görmek, her an daha uzun ve mütevali esaslı adımlarla ileriye yürümek bütün vatandaşlarca esas meslek addedilmedikçe israf olunan uzun asırların zayıyatını nisbeten az zamanda telâfi olacağı kanaatindeyim”

sözleriyle de Osmanlı İmparatorluğu zamanlarını israf olunan uzun asırlar olarak nitelemiş ve devrimcilik felsefesini ortaya koymuştur. Bu felsefeden hareketle kültür devrimlerini gerçekleştirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün kültür devrimleri ile hayata geçirmek istediği amaçlardan birisi *“müspet ilimlerin temellerine dayanan güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek”* tir (Gökbilgin, 1972, s. 9-11). Mustafa Kemal Atatürk devrimci hedeflere ulaşmak için milliyetçi ve cumhuriyetçi tüm güçlerin Cumhuriyet Halk Fırkası çatısı altında toplanması gerektiğini düşünür (Atatürk’ün Söylem ve

Demeçleri III, 1989, s. 130). Tüm milliyetçi ve cumhuriyetçi güçler içerisinde mason locaları³², kadın örgütleri ve Türk Ocakları vardır (Kaya, 1938, s. 9).

Erker'e (1976, s. 19-23) göre Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata geçirdiği kültür devrimi Türk milletine uygarlık hakkını kazandırmıştır. Ayrıca kültür devrimi Büyük Taarruz ruhuyla bir strateji olarak iki kesitte hayata geçirilmiş ve *"köhne kültürü bütün kurumlarıyla yok etme savaşı"* vermiştir. Bu durum Erker'e (1976) göre bir *"ulusal savaşım"*dır. Söz konusu savaşımın ilk ayağında Mustafa Kemal Atatürk, öncelikle Uygarlık Hakkı (1921), Yüksek Öğrenim (1921), Büyük Düşün Akımları (1922), Türkiye Devleti (1922), Kökten Değişme (1924), Yasalar (1924) ve Kültürden Ekonomiye Geçiş (1924) ilkelerini devreye sokmuştur. Uygarlık Hakkı ilkesi dahilinde *"siyasal, her yönüyle sağlam, parçalanmaz bir bütün olarak kültür politikasının başlıca öğelerini"* hayata geçirmiş; öğretim birliği, öğrenimin ulusallaştırılması, hukukun Batılılaştırılması, yeni Türk alfabesini hayata geçirilmesi, kadın hakları ve eşitliği, Türk dilinin özleştirilmesi, Türk tarihinin öz kaynaklarına kavuşturulması, uygarlık hakkında yurttaşın salt payını almasını öngören kültürel halkçılık, toplumun yazgıcılıktan kurtarılması-gizemcilikten arındırılması sağlanmıştır. Kültür devriminin ikinci ayağında ise devrimleri ayakta tutacak kurumların başlıcaları olan; Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Enstitüsü, Halkevleri Atatürk Enstitüsü kurulmuştur. Netice itibarıyla *"kültür devrimi yöntemiyle, geleneksel, alabildiğine yazgıcı, son kertesinde gizemci, durgun, suskun, ölü bir toplum çağdaş, devingen bir toplum niteliğine kavuşturulmuştur"*

Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür tanımlamasını verdikten sonra Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının şekillenmesindeki temel dinamiklerin neler olduğuna odaklanmak, Atatürk dönemi kültür politikalarını anlayabilmek açısından önem arz eder. Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının esasının ulus devlet olduğu değerlendirmesinde

³² *Büyük Şark* ismiyle yayın yapan mason dergisinin 1934, No.14, İkinci Kanun – Şubat sayısında şu ifadeler yer almaktadır: *"Türk Masonları inkılap yolunda M. Kemal'in en sadık en disiplinli askerleridir."* Ayrıca dergide Kemalist devrimlerin mahiyetine ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir: *"İnkılapçılık Türk milletinin yükselme aşkını temsil eden milli şiarıdır, ve öyle kalacaktır. İşte bunun içindir ki İnkılap Türkiyesinde kendini tescil kudretini bulan Masonluk ad ararken (Türk Yükselme Cemiyeti) ismini bulmuştur. Evet Türk şanlı tarihinin kendisine verdiği çok şerefli mevkiini daima yüksek olarak muhafaza edecek; muasır medeniyetin icabatına uyarak fırlatıp attığımız hurafeler yerine İnkılabın nurunu getirerek; medeni alemde layık olduğu mevki bîhakkın alacaktır, ve almıştır. İşte biz bu yolun ve bu şefin yorulmaz askerleriyiz. İşte bunun içindir ki Türk yaşadıkça Türk Masonluğu da yaşayacaktır."*

bulunulabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet olarak teşekkül etmiştir. Ulus devlet yapısı, yeni kurulan devletin yapısal ve politik birçok alanında etkili olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk dönemi kültür politikalarının esasında da bu etkiyi görmek mümkündür.

3.4. Atatürk Dönemi Kültür Politikalarını Şekillendiren Ana Dinamik: Ulus Devlet

Walzer'ın (1992, s. 67) ifade ettiği gibi “*görünmeden önce şahıslandırılmalı, sevilmeden önce sembolleştirilmeli, algılanmadan önce hayal edilmeli*” olan ulus devlet “*devlet ideali ile sembolik olarak düzenlenmiş cemaat (yani millet veya kültür) idealinin birleşimiyle oluşan kurumsal bir yapıdır.*” Dolayısıyla ulus devlet, kültürel ve ulusaldır. 18. yüzyılın sonlarında tebarüz eden ve yasal bir organizasyon olan ulus devlet Weber'in (1978, s. 54) ifadesiyle anayasal bir idareyi, merkezileşmiş bir otoriteyi, belirli bir toprak parçasını, akılcı bürokrasisi ve sınırları belirli bir alanda meşru şiddet kullanımını tekelinde bulunduran organizasyondur. Nitekim ulus devlet “*sınırları dâhilindeki bireyleri kültürel ve sosyal (etik, sınıfsal, dini, kabile, kast gibi) bağlarından soyutlayarak bir genel siyasî otorite altında toplayan*” Tilly'in (1994, s. 140) belirttiği gibi “*merkezi kontrolü*” tekelinde bulunduran, “*bütünleştirici*” ve “*meşrulaştırıcı*” iki önemli kritik fonksiyona sahip olan idarî bir sistemdir ki bu kapsamda ulus devletin kültürel birliği ifade ettiği söylenebilir.

Ulus devlet için vatandaşlık “*siyasal bir cemaate kültürel ve yasal olarak belirlenmiş üyeliği ifade eden bir kimliktir*”. Dolayısı ile devlet ve milletin hemhal olduğu bir yapıyı da ifade eder ki bu anlamda devlet Weberyen yaklaşımın temelini oluşturur. Weber (1978, s. 389) fertlerin grup aidiyetine olan inançlarının siyasal cemaatin oluşumu için önemli olduğunu düşünür. Dolayısı ile Weber (1978, s. 922)'e göre siyasal cemaat “*paylaşılan hafıza cemaatidir*”. Weberyen devlet modelinde farklılıklar her zaman kültürel olarak adlandırılmaz çünkü kültürel çeşitlilik ulus devletin yekpare yapısının devamlılığını temin eden semboller için tehlikelidir. Bu sebeple fertlerin kültürel aidiyetlerini geliştirme ve pekiştirme biçimi ve yolu olan ulus devlet inşa süreci, Çolak'ın (2011, s. 19) ifadesiyle “*siyasal kültürün ayrılmaz bir parçası olan kültürel kontrol hareketinde cismanîleşir*” ve Tilly'in (1994, s. 140) belirttiği üzere “*ulusal sınırlar*

dâhilindeki bütün var olanlardan tek bir dil, tarih, sanat ve pratik gelenek yaratılması” sonucunda meydana gelir. Dolayısıyla nihai noktada varılan yer devletin sadece şiddet kullanımını tekelinde bulunduran örgütlü bir yapı olmasının yanı sıra kültürün de meşru kullanıcısı olduğu gerçeğidir. Nitekim Çolak’ın (2011, s. 19) ifadesi ile ulus devlet için kültür;

“ortak amaç doğrultusunda bireylerin hareketlerini belirleyen ve normatif bir yolla yönlendiren, yani onları bir bütün haline getiren kuvvetlerdir. Bu, ulus devletin hayali bir harmonisidir çünkü modern zamanlarda insanları devlete bağlayan en biricik yol, hayali milli kültür ve paylaşılan ortak (siyasal ya da kültürel) kimlik temelinde oluşturulan bütünlük hissidir.”

3.4.1. Ulus Devletin Milliyetçilik Tanımı ve Kültür

Charles Tilly (1996, s. 303-304) milliyetçiliği yukarıdan-aşağıya ve tersi olmak üzere iki gruba ayırır ve yukarıdan-aşağıya milliyetçiliği ulus devletin bir millet ve kültür inşa etmesi; diğeri ise fertlerden müteşekkil olan halkın kendi ulus devletini oluşturmasıdır. Tilly’nin yapmış olduğu sınıflandırmada, yukarıdan-aşağıya milliyetçilikte uygulayıcılar ya var olan devleti modernleştirme yoluna giderler ya da çağın dışında kalmış olduğu düşünülen halkı medenileştirmeye çalışırlar. Bu bağlamda siyasal elitlerin amacı milli ve kültürel kimliğin oluşumu için ortak değerler meydana getirmektir. Nitekim milli ve kültürel kimlik vatandaşlığın olmazsa olmazıdır. Tilly’nin sınıflandırmasındaki ikinci milliyetçilik şekli olan ‘aşağıdan-yukarıya milliyetçilik’te ise kültür tüm geçmiş birikimleriyle vardır ve diridir. Yeni bir kültür oluşturulma yoluna gidilmez. Dolayısı ile elitlere düşen var olan kültürü işlemek, buradan millete has olan değerleri bulup çıkarmak ve onu dış etkilere korumaktır (Çolak, 2011, s. 21).³³

³³ Yılmaz Çolak makalesinde Tilly’nin sınıflandırdığı milliyetçilik türlerini Fransa ve Almanya örnekleri üzerinden açıklar. Çolak (2011: 22-23)’a göre Fransa yukarıdan-aşağıya milliyetçiliğin uygulandığı bir ülke olagelmiştir. Çünkü Fransız Cumhuriyeti’nin devrimci gelenekten beslenen ve medeniyet fikriyle kesişen yaklaşımları haizdir. Alman-romantik geleneğinden gelen kültürün organik ve farklılaştırıcı bir tarafı vardır. Yukarıdan-aşağıya milliyetçilik anlayışında kültür düzenli ve medeniyet vizyonu ile örtüşen, işlenebilen bir ‘şeydir’. Burada kültür iyi ve gelişmiş hayat tarzının da bir ifadesidir. Aydınlanmış ve medenileşmiş yöneticiler ancak bunun uygulayıcısı olabileceklerdir. Nitekim Fransız devrimi sonrası Jakobenlerin yönetimi altında bu milliyetçilik kapsamlı bir siyasi proje haline dönüşmüştür. Amaç; medenileştirici idareciler tarafından kültürün bir haçlı seferinin nesnesi haline getirilmesidir. Kısaca yukarıdan-aşağıya milliyetçilik anlayışı içinde kültür geri kaldığı düşünülen insanlara dayatılmıştır. Bu sebeple de asimilasyonist hem kapsayıcı hem dışlayıcı bir kültür anlayışı burada hakimdir. Jakobenlerin kurmaya çalıştıkları sistemin kapsayıcı tarafı her ferdin medeni ve vatansever bir vatandaş olma potansiyeline haiz olması; dışlayıcı tarafı ise yabancılardan Fransız milletinden olma şartının ancak ve ancak kendi arkaik hayat tarzlarından vazgeçmeleri ile mümkündü.

Kemalist milliyetçiliğin Tilly'nin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre yukarıdan-aşağı olduğu söylenebilir. Kemalist devrimler, halkla istişare edilerek değil, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Cumhuriyet elitleri tarafından yukarıdan-aşağıya hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk dönemi kültür politikalarının şekillenmesinde, ulus devlet olma sürecindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti için benimsenin yukarıdan-aşağıya milliyetçiliğin etkili olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

3.4.2. Ulus Devlet ve Kültür İlişkisi

Çolak (2011, s. 12) 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar ulus devletin kültürü tanımlayan, işleyen ve kullanan tek hâkim unsur olduğunu ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında da ulus devlet olarak inşa edilmeye çalışılan Türk devleti, fertler ve içtimâî hayat üzerinde iktidarını³⁴ temerküz ederken kültürü bir araç olarak kullanmıştır. Kültürün araçsallaştırıldığı bir düzlemde ulus devlet meşruluğunu halk iradesine dayandırmıştır. Dolayısı ile “*yekpare kültüre sahip halk yığını, devletin tek sahibi olarak telakki edilmiştir*”. Hayatı kavrayışı, yaşayışı, gelenek, görenek, örf ve adetleri ile bu yekpare kültürü kabul etmeyen, ya da ne yaparsa yapsın, tarihi öğretisi ve mevcudiyeti ile bu yekpare tanımlanmış/üretilmiş kültürel alan içerisinde kendisine yer bulamayan fertler, modern Türk devletinin varlığı için tehdit olarak görülmüştür. Romantik gelenek içinde kültür “*otantik, biricik ve organik bir bütünü*” ifade eder ve “*bireyler ancak ve ancak onun parçası olmak suretiyle bir kimlik ve kişilik kazanırlar*”. Dolayısı ile Romantik gelenekteki kültür tanımlamasının ulus devletlerin kültüre olan yaklaşımından izler taşıdığını söylemek yanlış olmaz. Benzer şekilde erken modern döneminde Avrupa’da tebarüz eden epistemik, sosyo ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümler de kültürün Romantik gelenekteki karşılığının gelişimine bir alt yapı oluşturmuş ve kültür “*medeni adam ve medeni toplum yaratma fikrinin en önemli unsuru*” olagelmıştır. Çünkü “*Tanrının yarattığı ve düzenlediği dünya fikrine dayalı hakikate meydan okuması ve reddedilmesi ile paralel gelişen*” modern hayatın şekillendiricisi modern düşünce “*reddediş ve laikleşme uğraşları, Aydınlanma’nın geleneksel, dini ve*

Dolayısıyla Fransız kültürüne üyelik şartı dil ve kültür asimilasyonundan geçmekteydi. 19.yüzyıl boyunca Fransız devleti dil ve kültür birliğini sağlamak için devlet aygıtlarını tüm imkanları ile kullanmıştır.

³⁴ İktidar çözümlemeleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz: Bayram, A. K. (2013).

mahallî değerlere ve bağlara saldırmayı ve yerlerine evrensel standartların vaaz edilmesinde gerçek ifadesini” bulmuştur. Bu yolla modern insan “*laikleştirilmiş ahlâkî ideallerin bütün insanlık için geçerli olduğunu*” kabul etmiştir (Çolak, 2011, s. 14). Söz konusu dünyayı modern anlamda yeninden biçimlendirme araçlarından biri de Bauman’ın (1987, s. 51) ifadesiyle işlenmiş toplum ve akıllandırılmış fertler meydana getirme hedefinin bir parçası olan kültür olagelmıştır. Bu noktada bürokrasi ve hukuk temelli modern devletin 19. yüzyıl başlarından itibaren kültürü araçsallaştıran en güçlü aygıt olduğu söylenebilir.

Ulus “*hayal edilmiş siyasi bir topluluk.*” olarak ifade eden Anderson’a göre ulus devletlerin kuruluş sürecinde kültür’ün araçsallaştırılması hayal edilen siyasi topluluğun meydana getirilmesi açısından kaçınılmazdır (Anderson, 2006, s.6). Bu kapsamda siyasetin bir ürünü olan kültür, ulus devlet sürecinde milliyetçilik ideolojisinin inşası³⁵ ve Batılılaşmanın devamı için araçsallaştırılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin temel kolonları olarak belirlenen pozitivism, sekülerizm, milliyetçilik ve batılılaşma, Cumhuriyet dönemi ‘kültür politikaları’nın da temelini oluşturmuştur.³⁶ Cumhuriyetin kurucu elitleri eliyle gerçekleştirilen kültür devrimleri, Kemalist siyasal sistemin “*düşünme, hissetme ve sunma tarzını*” oluşturmuştur (Koçak, 2001, s. 370). Cumhuriyet kültür politikalarının çerçevesi, yeni Türk devletinin bekası esasına göre çizilmiştir. 1923-1950 seneleri arasındaki kültür politikalarının itici gücü “*milletin hıfzı ve mevcudiyeti*” ilkesi ile yekpare ve saf ulusal kültür kuramıdır. Kemalist devrimler, kültür konusundaki yaptırım gücünü milliyetçilik³⁷

³⁵ Ulus devletin milliyetçilik ile olan münasebeti milli kültür ve kimlik ile doğrudan ilişkilidir. Ulus devletler milliyetçilik ideolojisi ekseninde hayata geçirdikleri kültürel politikalar ile kendileri için özgü bir milli kültür ve kimlik tanımlamaya çalışarak vatandaşlarını yekpare ulusun parçaları olarak konumlandırmaya çalışır. Aynı zeminde kendi meşrutiyetini de inşa etmeye çalışan ulus devletler, milliyetçilik ideolojisi sayesinde fert-toplum-devlet bütünleşmesini tesis edebilirler. Vatandaşlarına hüviyet verme süreci içerisinde ortak kültür ideolojisi olan milliyetçilik aynı zamanda fert-toplum-devlet üçgeninde bağlayıcı bir rol üstlenir. Dolayısı ile milliyetçilik aynı zamanda ortak bir kültür ideolojisidir.

³⁶ Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi eserindeki Reşat Kaynar’ın Atatürkçülük ve Liselerimizde Din Öğretimi başlıklı yazısında milliyetçilik bir denge unsuru olarak kabul edilir. Kaynar’a (1972, s.51-65) göre “*Türk eğitiminde milliyetçilik bir denge unsurudur. Bu denge bozulur ve dinsel hareketler, milli eğitimin yerine dinsel eğitimin geçmesini sağlayacak hale gelirse, bunun ağır zararlarını vatanımız ve milletimiz ödemek zorunda kalacaktır.*”

³⁷ Özdin (2003: 58), 3 Mart 1924’te hilafetin kaldırılmasıyla birlikte İslâmcılığın siyasi bir realitesinin kalmadığını belirtir. Bu dönemden sonra artık Türkçülük milliyetçilik olarak, Batıcılık da çağdaşlaşma olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim buradaki Türklük, yeni bir kimlik arayışını ifade etmektedir. Dil ve ırk olgusunu bu Türklüğün yani milliyetçiliğin dayanak noktasıdır. Bu açıdan bu milliyetçilik on dokuzuncu yüzyıl Avrupası’ndaki romantik ulusçuluk ideolojisi ile benzerdir. Söz konusu Türkçülük Cumhuriyet döneminde ulusçuluk anlayışına dönüşmüştür.

ve Batılılaşmadan³⁸ olarak, devletin homojen bir toplum oluşturma amacına hizmet etmişlerdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür politikasının esasını Süslü (1995, s. 31) *“devlet ve fikir hayatını laik bir zemine oturtmak, kültürü milli tarih zemininde yapılandırmak, kültürü milletin her kesiminde hâkim kılmak, cehalet ile hakikat arasındaki farkı yakalamak, yüksek kültür kurumlarını hizmete sokmak”* şeklinde aktarır. Bu yaklaşım, Osmanlı bakiyesi olan toplumu aynı milli değerler altında toplamak ve yeni bir Türk toplumu oluşturmak anlamına gelir. Bunun gerçekleşebilmesi için Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı'nın siyasi bakiyesi olan devletin, İslâm dünyasının liderliğini üstlenmesi, devletin ve toplumun İslâmî esaslara göre yönetilmesi ve idare edilmesi gibi mirasları reddederek, devlet, toplum ve ferdî alanda muasır medeniyetler seviyesine erişilmenin ancak ve ancak Batı'dan ithal edilen araçlar, değerler ve bilgiler ile mümkün olacağına inanmıştır.

Koçdemir (2000, s. 150-152) Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Cumhuriyet elitlerince oluşturulan kültür politikasının özelliklerini dokuz maddede özetlemektedir. Kültür politikaları *“eski ile kökten bir kopuş, esası ve aşkâliyle millî bir dönüşümü”* amaçlamıştır. Söz konusu kültür politikaları sonucunda *“kopuş ve dönüşüm bizzat yaşanarak ve bedelleri ödenerek idrak edilen değişim ve dönüşümlere uygun toplum yapılanmasının ne olduğu konusundaki kabul temelinde gerçekleştirilmiştir.”* Tüm bunlarla birlikte kültür politikalarının hedefi *“Türk toplumu ile sınırlı tutulmamıştır. Küresel bir vizyon söz konusudur”*. Söz konusu politikalarda kültür ve medeniyet mefhumları arasında *“bir fark görülmemektedir”*. Kültür politikalarının eksenini Batı teşekkül etmiştir çünkü Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere tüm elitler *“kültür ya da medeniyet batıdadır”* anlayışına biat etmişlerdir. Kültür politikalarının nihai amacı *“çağdaş medeniyet seviyesine çıkmaktır”*. Bu hedef *“bir ölüm kalım meselesi kabul edilmiştir”*. Kültür politikaları *“tatbikatta, tavizsiz bir batılılaşma biçiminde tezahür*

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu ulusçuluk misak-ı milli sınırları içerisindeki siyasal toplumu ifade eder ve milliyetçilik, yurttaşlık ve toprak birliğinin bir birleşimi olarak tahayyül edilmektedir

³⁸ Özdin (2003: 59), Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının temeli olan milliyetçilik düşüncesinin, Batı karşısındaki ezikliği gidermek için çağdaşlaşma ile desteklendiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda çağdaşlaşma düşüncesi evvela toplumun yaşam tarzına kendince bir ayar vermiş, sonrasında ise muasır medeniyetlere yetişmek için yapılan reformların ön şartı olmuştur.

etmiştir. Yapılan inkılâpların gayesi batılılaşmadır”. Söz konusu politikaların hayata geçirilme aşamasında “teknolojik, coğrafi ve sosyal şartlar” sebebiyle kültür politikalarının “ülkenin her köşesinde aynı biçim ve yoğunlukta” hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. “Hatta kültür politikası ile bağdaşmayan uygulamalar dahi yapılabilmektedir”. Söz konusu politikalar “pragmatist ve realist bir tavır” ile hayata geçirilmiştir.

Şerif Mardin Kemalist devrimleri “değerler devrimi” şeklinde adlandırmıştır (Mardin, 1971, s. 209). Enver Behman Şapolyo (1972, s. 45) ise Kemalist devrimlerin Türk cemiyetini, statik hayattan dinamik hayata yükselttiğini ifade etmiştir. Kemalist devrimler bir tekâmül zincirinin çok önemli bir parçasıdır. Hüseyin Nail Kubalı’ya (1972, s. 119-120) göre Kemalist devrimler:

*“Müslüman Türk toplumunun, Batı tesiri ile, bir uyanış devri sayılan Lâle devrinden yani XVIII. asır başlarından itibaren, yavaş yavaş Batı’ya açılması ile başlamıştır. Türk toplumunun kapalı, Ortaçağ tipi, askeri ve ziraî bir toplum olmaktan açık, sivil, sınaî, demokratik ve modern toplum olmaya; ümmet olmaktan millet, milli devlet olmağa, mutlak monarşiden evvelâ meşrutî monarşîye, daha sonra cumhuriyete ve demokrasiye, hülâsa Doğulu bir toplum olmaktan kurtularak çağdaş medeniyeti ve Batılı bir toplum olmaya doğru yönelen bir kültür ve medeniyet değiştirme hareketinin bir merhalesi”*dir.

Bu tespitlerine karşın Kubalı, Mustafa Kemal Atatürk’ün kültür ve medeniyet tarifine katılmaz. “Kültürde özellik, medeniyette genellik vasfı hakimdir” sözleriyle Kemalist devrimlerin medeniyet değişimi olması yönü ile mutlak, kültür değişmesi yönü ile nispi değer taşıdığını ifade eder. Dolayısıyla kültürde devrim düşüncesi “optik bir yanılma”dır. Kültürde devrim mümkün değildir, ancak “global açıdan nispi bir değişme veya tekâmül” mümkün olabilir. Kubalı yaptığı tahliller ile “kültürün millî olduğunu ve bu sebeple gerçek anlamda bir devrim değil bir gelişme konusu olabileceğini” ortaya koymaya çalışmış, Kemalist gelişmeleri “ne mutlu Türk’üm diyene, iman”³⁹ ile haykıran Atatürk’ün tarih anlayışına, aynı zamanda realist ve idealist olan milliyetçilik felsefesine

³⁹ Bu noktadaki aslı tartışmalardan biri yine söylem üzerinedir. Görüldüğü gibi Kubalı, meseleyi iman noktasına kadar yükseltmiştir.

uygun düşen bir davranış” olarak görmüştür. Bu veçhede Kemalist devrimler “geçmişe dönük yönü ile kesin, geleceğe dönük yönü ile son derece dinamiktir” (Kubalı, 1972, s.120-124).

Kültür politikalarının başat unsuru olan milliyetçilik ve Batı karşısındaki geri kalmışlık hissinin giderilmesi aracı kabul edilen çağdaşlaşma düşüncesi, pozitivist dünya görüşünün etkisi ile Auguste Comte’un “*rasyonalite ile düzen ve ilerleme arasında bağ kurması anlayışına*” dayanır. Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğindeki Cumhuriyet elitlerince “*rasyonalite ile düzen ve ilerleme arasındaki bağın, Batı’nın üstünlüğünü açıklayan temel bir veri olarak kabul edilmesi, ‘hayatta en hakiki mürşid ilimdir, fendir’ ilkesiyle bilime dayalı bir dünya görüşünü kültür politikasının temeline yerleştirir.*” Dolayısı ile temeli milliyetçilik ve çağdaşlaşma olan kültür politikasının tabiî sonucu; Türk kültürünün gelişmesini engellediği iddia edilen yüzlerce yıllık Osmanlı kültürünün topyekûn tasfiyesi olur. Tasfiye süreci, İnönü’nün de ifade ettiği gibi âdeta bir “*savaş*”tır.

Nihai olarak Cumhuriyet’in kurucu ve yönetici kadroları milliyetçilik ideolojisi etrafında kültürü araçsallaştırarak kültürel bir iktidar alanı meydana getirmişler ve modern Türkiye Cumhuriyeti’ni bir taraftan kendilerince tanımladıkları ve anlamlandırdıkları şekilde millî yapma gayreti içinde oldukları, diğer taraftan da tüm siyasi, sosyal, entelektüel, dini geleneği ret ve inkara varan uygulamaları hayata geçirerek Batılı kılma yoluna gittikleri değerlendirilmesinde bulunulabilir.⁴⁰

3.4.3. Kültür Kurumları

Kemalist devrimleri ayakta tutmak, halka yaymak ve gelecek kuşaklara aktarmak için kültür, eğitim ve basım-yayın alanında adımlar atılmıştır. Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının planlama ve uygulama araçları olan kültür kurumları Tablo 3,4 ve 5’te derlenmiştir.

⁴⁰ Tam bu noktadan neşet eden ferfî ve içtimâî problemler, birike birike 2000’li yıllara kadar intikal etmiştir. Seymour’un (2011, s. 95) ifade ettiği gibi ulusal çerçeve mevcut dünya sisteminde devletler için en önemli dayanak noktalarından biri olsa da bilhassa Türkiye gibi halka rağmen büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı ülkeler de kültürel çeşitlilik isteklerinin yükseldiği dönemler yaşanmaya başlamıştır. Dolayısıyla 2000 sonrası Türkiye’de Kemalist hegemonya ile muhafazakâr-dindar toplumsal çevrenin siyasi temsilcisi olan AK Parti arasında hegemonik bir mücadeleye yaşandığı söylenebilir.

Tablo 3

Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Kültür Kurumları (1920-1938)

Maarif Vekâleti Hars Dairesi	23 Nisan 1920 tarihinde açılmıştır. Başlıca görevleri; Türk sanatı, halk sanatı, etnografyası, folkloru ile ilgili malzemeyi toplamak, Milli Marş'ı ve armayı tespit etmek, yabancıların yaptıkları kazıları kontrol etmektir.
Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü	Türkiye'deki Vakıflar, 3 Mart 1924'te Cumhuriyet döneminde Şer'i ve Evkaf Vekâletinin kaldırılmasıyla Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilmeye başlandı. Vakfın başlıca amaçları; vakıf mallarını ekonomik şekilde işletmek, vakfa ait olan eski yapıları muhafaza ve imar etmek, vakfa ait müesseseleri gayelerine göre yaşatmak, mütevellileri tayin etmek, gerektiğinde azletmektir.
Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası	1828'da Muzıka-i Hümayun adıyla kurulan orkestranın yeni hali için 1957 yılında Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası (CSO) kuruluş kanunu çıktı ve orkestra yeni adını aldı. Orkestranın başlıca amacı; halkın kültür ve sanat düzeyini yükseltmektir.
İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları	Mayıs 1914'te İstanbul Belediye Meclisinin aldığı karar doğrultusunda Darülbedayi-i Osmani (Osmanlı Güzellikler Evi) adıyla hem okul hem de bir sanat topluluğu kimliğiyle kuruldu. 1934 yılında adı, İstanbul Şehir Tiyatroları olarak değiştirildi. Şehir Tiyatrolarının başlıca amacı; çağdaş bir tiyatronun bütün imkânlarını İstanbul halkına ve turneler vasıtasıyla bütün Türkiye'ye ve Avrupa'ya götürmektir.
Ankara Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi	1940 yılında kuruldu. 10 Haziran 1949 yılında Devlet Tiyatro ve Operası Kuruluş Kanunu ile Tatbikat sahnesi kapandı. Tatbikat Sahnesi sanatçıları, devletin kadrolu sanatçısı oldular. Tatbikat Sahnesi'nin başlıca amacı; Nitelikli sanat beğenisini geliştirmek, toplumun sanat yaşamına ve dünya sanat ortamına aktif bir biçimde katılmak, katkıda bulunmaktır.
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti	28 Haziran 1930 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Heyeti olarak kurulmuştur. Kurum, 15 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adını almıştır. 1935 yılında ise Türk Tarihi Araştırma Kurumu olarak ismi değişen kurum son olarak 3 Ekim 1935'te Türk Tarih

	Kurumu adını almıştır. Kurumun amacı; Türklerin dünya tarihindeki yerini ve medeniyete katkılarını tespit etmek ve tüm dünyaya duyurmaktır.
Türk Dili Tetkik Cemiyeti	12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuştur. Kurumun başlıca amacı; Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir. Bu amaç Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirtmek olarak geliştirilmiştir.
Halkevleri	10-18 Mayıs 1931 tarihinde Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Halkevlerinin başlıca amaçları; Cumhuriyetin temel ilkelerini ve partinin ana görüşlerini halka yaymak, bu ilke ve görüşleri benimsemiş yurttaşlar yetiştirmektir.
Askerî Müze	Kuruluş tarihi, İstanbul'un fethinden sonra Aya İrini Kilisesi'nde silah, araç ve teçhizatın Cebahane olarak düzenlendiği 1453 yılına dayanmaktadır. Cebahane, 1726 yılında "Darü'l Eshih" adını almıştır. 1869 yılında ise Aya İrini, "Müze-i Hümayun" adını almıştır. Bu tarih müzenin asıl kuruluş tarihi olarak kabul edilir. Askerî Müze'nin başlıca amacı; savaş kahramanlarına, komutanlara ve şehitlere ait pek çok malzemenin korunmasını ve varlığını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda Mehter Takımı 1914'te yeniden kurulmuştur.
Anadolu Medeniyetleri Müzesi	1921 yılında Asar-ı Atika (Eski Eserler) Müzesi adıyla kurulmuştur. 1948 yılında Arkeoloji Müzesi; 1968 yılında ise Anadolu Medeniyetleri Müzesi adını almıştır. Müzenin başlıca amacı: Anadolu'da yaşamış, gelmiş-geçmiş bütün uygarlıkların en seçkin eserlerini korumak ve tanıtmaktır.
Topkapı Sarayı Müzesi	Fatih Sultan Mehmet tarafından 1478 'de yaptırılan ve yaklaşık 380 yıl Osmanlı Sultanlarının resmi ikametgâhı ve devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı, 9 Ekim 1924 tarihinde müze olarak ziyarete açılmıştır. Müzenin açılma amacı; sarayda yer alan odaların, eşyaların ve kütüphanenin korunmasını ve sergilenmesini sağlamaktır.
Ankara Etnografya Müzesi	1927 yılında inşaatı tamamlanan müze, 18 Temmuz 1930 tarihinde ziyarete açılmıştır. Müzenin kurulma amacı; Türk el ve süsleme sanatları, giyim kuşam, halk çalgıları, mutfak, tarikat eşyaları

	örneklerini bir araya getirmek, koruma altına almak, yurttaşları ve turistlere tanıtmaktır.
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi	20 Eylül 1937 tarihinde kurulmuştur. Kurulma amacı; Türkiye'deki ressam ve heykeltıraşların eserlerini bir araya getirip korumak ve tanıtmaktır.
İstanbul Belediyesi İnkılâp Müzesi ve Kütüphanesi	1924 yılında kurulmuştur. Müzenin amacı; Atatürk'ün kişisel eşyaları, hatıra eşyaları, fotoğrafları, el yazısıyla bazı belgelerini sergilemek ve kütüphane ile şehir halkına hizmet vermektir.
Mektep Müzesi	1 Mart 1926 tarihinde kurulmuştur. Başlıca amaçları; Tüm eğitim tarihine ait değerli eşya ve belgeleri toplamak, sergilemek ve muhafaza etmek; okulların durumlarını, eğitim ve öğretim faaliyetlerini gösteren fotoğraf albümleri oluşturmak ve müze ziyaretçilerine bu fotoğrafları sunmak; okul eşyası, ders araçları ve gereçleri, öğrenci ve öğretmenlere ait eşyaları toplamak ve sergilemek; kurs açmak ve sergiler düzenlemektir.
İzmir Millî Kütüphanesi	1912 yılında hizmete açılmıştır. Kültür hizmeti vermek amacıyla kurulmuştur.
Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü	1934 yılında kurulmuştur. Amacı; her türlü baskı usulüyle basılıp çoğaltılan kitap, dergi, gazete, broşür, ajans bülteni, afiş vb. yayınları derleyip gerekli işlemleri yaptıktan sonra ilgili kütüphanelere göndermektir.
Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu	6 Kasım 1923 tarihinde Türk Seyyahin Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Derneğin amacı; karada, denizde ve havada her türlü vasıta ile turizmin geliştirilmesine çalışmak, bilim, eğitim, spor ve kültür alanlarında faaliyetler yürütmek; güzel sanatları desteklemektir.
Üsküdar Musiki Cemiyeti	1918 yılında Anadolu Musiki Cemiyeti adıyla kurulmuştur. Bu ad; 1919'da Darülfeyz-i Musiki Cemiyeti, 1923'te ise Üsküdar Musiki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Derneğin kuruluş amacı; Türk Müziği alanında bir okul niteliğinde çalışarak öğrenci ve sanatçı yetiştirmektir.
Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği	15 Temmuz 1929'da kurulmuştur. Derneğin amacı; gelişmekte olan Türk resim ve heykel sanatlarının kalıcı temellere kavuşturulması ve yaygınlaştırılmasıdır.
Türk Halk Bilgisi Derneği	1 Kasım 1927 tarihinde Anadolu Halk Bilgisi Derneği adıyla kuruldu. Derneğin kuruluş amacı; Türk folklor ve kültürüne dair araştırmalar

	yapmak; dergi, gazete ve kitap yayımlamak; konferanslar, müsamereler ve seyahatler düzenlemek; temsilcilikler kurarak benzeri derneklerle işbirliğine girmektir.
--	--

Kaynak: Tan, N. (2006). *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*.

Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s. 1-143.

Eğitim, erken Cumhuriyet elitlerinin en çok üzerinde durdukları konulardan biridir ve Kemalist devrimler ile doğrudan ilgilidir. Eğitim yoluyla devrimlerin halka benimsetilmesinin ve gelecek kuşaklara devrimleri benimsetecek kadroların yetiştirilmesinin amaçlandığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1925 yılında yaptığı bir konuşmada “*eğitim ve öğretimde tatbik edilecek usul, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir tahakküm vasıtası, yahut medeni bir zevkten ziyade, maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden amelî ve kullanılabilir bir cihaz haline getirmeyi*” amaçladığını açıkça ifade etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün hedeflediği maddi hayatta başarı sağlayacak olan araçsallaştırılmış bilgi yani eğitim “*millî kültürün her çığırda açılarak yükseltilmesini Türkiye Cumhuriyetinin temel direği olarak temin edeceğiz*” dediği kültüre de hizmet etmiştir (Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, 1972, s. 1).

Dönemin eğitim kurumlarının (Bkz: Tablo 4) amacının Mustafa Kemal Atatürk’ün ulusal eğitim hedefini gerçekleştirmek olduğu söylenebilir. Mustafa Kemal Atatürk, ulusal eğitim programını “*eski çağdaki boş inançlardan, yaradılışımıza hiç de uymayan yabancı düşüncelerden... etkilerden büsbütün uzak bir kültürü*” hayata geçirmek şeklinde ifade etmiştir (Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri II., 1959, s. 16-17). Mustafa Kemal Atatürk’e göre ulusal eğitim programının hayata geçirilmesi son derece mühimdir çünkü Türk milleti bilgisizlik bataklığına saplanmıştır. Bu durumu kendisi şu şekilde dile getirmiştir:

“Akla uygun hiçbir nedene dayanmayan birtakım geleneklerin, inanışların korunmasında direnir duran ulusların ilerlemesi çok güç olur. Belki hiç olmaz. İlerlemek yolunda bağları ve koşulları aşamayan uluslar çağa uygun, akla uygun bir yaşam içinde olamazlar; genel yaşamda görüşü geniş olan

ulusların ellerine düşüp onlara tutsak olmaktan kurtulamazlar.” (Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri II, 1959, s. 44).

Mustafa Kemal Atatürk, İslâm geleneği etrafında şekillenmiş Osmanlı maarif sistemini akıl ve çağ dışı bulur.

Tablo 4

Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Eğitim Kurumları (1920-1938)

Maaarif Vekâleti	2 Mayıs 1920 tarihinde kuruldu. Kuruluş amacı; laik, akla ve bilime dayalı eğitim sisteminin benimsenmesini sağlamaktır. Bu nedenle de medreseler kapatılmıştır.
İstanbul Üniversitesi	30 Mayıs 1453’de Medaris-i Semaniye ve Fatih Darüşşifası ismiyle 2. Mehmet tarafından açıldı. Üniversitenin temeli olan İstanbul Darülfünun’u (Fen Bilimleri Evi) olarak 1863 tarihinde ismi değiştirildi. 1933 yılında yapılan üniversite reformu ile İstanbul Darülfünun’u 31 Temmuz 1933 tarihinde kapatıldı ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi açıldı. Üniversitenin açılma amacı; eski öğretim sisteminin terk edilmesi ve Avrupa üniversitelerindeki öğretim sistemini benimseyebilmektir.
Türkiyat Enstitüsü	12 Kasım 1924’te kurulmuştur. Kurulma amacı; Türk kültürünü ve medeniyetini, dil, edebiyat, folklor vb. sahalarda incelemek, araştırmak ve bunların sonuçlarını yayımlamaktır.
Güzel Sanatlar Akademisi	1882’de Osman Hamdi Bey tarafından Sanayi-i Nefise Mektebi adıyla kuruldu. 1928 yılında Güzel Sanatlar Akademisi adını aldı. Kurulma amacı; çeşitli sanat dallarında sanatçılar yetiştirmektir.
İstanbul Belediye Konservatuarı	1 Ocak 1917 tarihinde kurulan Darülelhan, 9 Aralık 1926’da kapatıldı ve 1927’de okulun adı İstanbul Konservatuarı oldu. 1944 yılında ise İstanbul Belediyesi Konservatuarı şeklinde revize edildi. İstanbul Belediyesi

	Konservatuvarı'nın kurulma amacı; Türk ve Batı Müziği dallarında ses ve saz sanatçıları yetiştirmek, koro kurmak, konserler vermek ve eserler ortaya koymaktır.
Musiki Muallim Mektebi	1 Eylül 1924 tarihinde açıldı. Kuruluş amacı; ortaöğretim okullarına Batı müziğini bilen müzik öğretmenleri yetiştirmektir.
Ankara Devlet Konservatuvarı	1936 yılında kuruldu. Kuruluş amacı; Türkiye'nin tiyatro, opera, bale ve orkestra sanatçılarını yetiştirmektir.
Gazi Eğitim Enstitüsü	1926'da Orta Öğretmen Okulu adıyla Konya'da kurulan ve 1 Aralık 1927'de Ankara'ya nakledilen okul, Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü adını aldı. 1929 yılında yeni bir binada faaliyete başlayan Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü'nün başına Gazi kelimesi eklendi. Okul bu haliyle faaliyete 1929-1930 öğretim yılında başladı. Okul 1976 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü adını aldı. Amacı; orta öğretim okullarına öğretmen yetiştirmektir.
Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü	1932-1933 yılında açılmıştır. Kuruluş amacı; orta dereceli okullara resim ve iş bilgisi öğretmeni yetiştirmektir.
Millet Mektepleri	11 Kasım 1928 tarihinde kurulması için Yönetmelik kabul edilmiş ve 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır. Amacı; yeni Türk harflerini halka öğretmektir.
Eğitmen Kursları, Köy Öğretmen Okulları	Eğitmenlik kursları ilk olarak 1936'da faaliyet göstermiştir. İlk Köy Öğretmen Okulları ise 1925-1929 tarihleri arasında kurulmuş ancak başarısız olması sonucunda kapatılmış, ardından deneme amaçlı olarak 1937 yılında Öğretmen Okulları kurulmuş ve başarılı olmalarının sonucunda 17 Nisan 1940 tarihinde yayımlanan Köy Enstitüleri Kanunu ile yaygınlaştırılmıştır. Bu uygulamaların amaçları; köy okullarına eğitmen ve öğretmen yetiştirmektir.
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	14 Haziran 1935 tarihinde kurulması kararlaştırılmıştır. Amaçları; Türk Dili ve Edebiyatı başta olmak üzere Tarih,

	Coğrafya, Antropoloji, Sümer, Akad, Hitit, Latin ve eski Yunan (Eskiçağ dilleri) bölüm-kürsüleriyle geçmişte yaşayan uygarlıkları inceleyerek geleceğe yön vermek, bilim adamları yetiştirmek ve Türkiye'nin öğretmen ihtiyacını karşılamaktır. Zaman içinde fakülte programlarına Alman, Fransız, İngiliz, Rus, Arap, Fars Dili ve edebiyatları da dâhil edilmiştir.
Kız Meslek Öğretmen Okulu	İlk kez 1934-1935 öğretim yılında açılmıştır. Amacı; Kız Enstitüleri'ne, Akşam Kız Sanat Okullarına öğretmen yetiştirmek; milli ahlak ilkelerine bağlı, millet ve insanlık ülküsünü benimsemiş, pozitif bilim anlayışı kazanmış, çalışkan, mesleğine bağlı, yurdun her yerine seve seve hizmete gidecek, örnek alınacak birer meslek kadını yetiştirmektir.
Erkek Meslek Öğretmen Okulu	İlk kez 1937-1938 öğretim yılında açılmıştır. Amacı; teknik öğretmen yetiştirmektir.

Kaynak: Tan, N. (2006). *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 144-290.

Siyasi mekanizmanın, topluma yönelik hayata geçirdiği her türlü yeniliği, kamusal alana yaymak için önemli araçların başında gelen bası-yayın kurumları, Cumhuriyet'in ilk döneminde aktif rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk dönemi basın yayın kurumları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5

Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Basın Yayın Kurumları (1920-1938)

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü	7 Haziran 1920 tarihinde kuruldu. Başlıca görevleri; uluslararası haberleri, devletin yetkililerine ve iç basına iletme; iç haberleri dış basın ajanslarına aktarmak, haber ve broşürlerle iç kamuoyunu oluşturmak; Anadolu Ajansı ve mevcut gazeteleri desteklemek, resmî gazeteyi yayımlamaktır.
--	--

Anadolu Ajansı	6 Nisan 1920 tarihinde kuruldu. Kurulmasının amacı hem yurda hem de dünyaya Millî Mücadele'nin gerçeklerini anlatmak, aktarmaktır. Ayrıca halka siyasi olaylar hakkında doğru bilgi verilmesi de amaç edinilmiştir.
Ankara Radyosu	Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi (TTTAŞ) 1927 yılında kuruldu. Kuruluş amacı; ulusal kültür için önem kazanan radyo yayıncılığında devlet radyoculuğuna geçilmek istenmesi.
İstanbul Radyosu	1927 yılında yayınlar yapılmaya başladı. Ancak 1937 yılında İkinci Cihan Harbi nedeniyle yayınlar durdu. 1 Eylül 1949'da yeniden yapılan deneme yayınlarının ardından 1949 yılında sürekli ve düzenli yayına başlamıştır. İstanbul Radyosu'nun kurulma amacı; halka olayları duyurmak, eğitici bilgiler vermek, müzik yayınları yapmaktır. Ayrıca yerli malı kullanımı, tasarruf ve Türk dilini sadeleştirme çabaları radyo yayınlarıyla desteklenmiştir.

Kaynak: Tan, N. (2006). *Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s. 299-332.

Söz konusu kurumlar aracılığıyla ve çıkartılan yasalarla kültür devrimi ayakta tutulmaya ve Türk toplumunun Batı'dan ithal edilen yeni toplumsal kalıba göre şekillendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu süreçte İnan (1972, s. 5) Mustafa Kemal Atatürk'ün “*tedricî tekâmülü değil, cezri inkılâp metodunu*” tatbik ettiğini çünkü “*kültür hareketlerinin verimli ve semereli olabilmesi için cezrî tedbirler alınması lâzım geldiğinde inkılâpçı metodlarla başarı sağlanacağına inandığını*” aktarmıştır.

3.5.Kültürel Alandaki Tahakküm ve Hegemonyanın Teşekkülünde Öncü Uygulamalar

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata geçirdiği kültür devrimlerinin hepsinin ferdî ve içtimâî hayatta büyük değişikliklere yol açtığı söylenebilir. Kültür devrimleriyle birlikte hayata geçirilen politikaların Kemalist kültürel hegemonyanın inşasında başat rol

oynadığı değerlendirmesinde bulunulabilir. Bunlar; Alfabe devrimi, Türk Tarih Tezi, Halkevleri, Sanat ve İskân politikaları olarak özetlenebilir.

3.5.1. Harf/Alfabe Devrimi

Toplumu sil baştan yapılandırmaya yönelik olduğu kabul edilen Alfabe devrimi, 3 Kasım 1928 yılında 1353 sayılı Kanun ile hayata geçirilmiş olsa da Türkçe üzerinde yapılan dil tartışmalarının tarihsel bir geri planı vardır.⁴¹ Tüm Kemalist devrimler gibi dil devrimi de, Cumhuriyet'in kurucu ve yönetici kadrolarının dili insan-yapımı bir nesne olarak algılamaları sonucu Türk toplumunun sosyal yaşantısını kendi estetik tercihlerine göre sil baştan adlandırmalarına yardımcı olmuştur (Çolak, 2017, s. 139). Yeni kültürü halk arasında yayacak en önemli araçlardan biri olan Öz Türkçe, diğer devrimler gibi yukarıda aşağıya Kemalist fikirlerin halka enjekte edilmesi sürecinde kilit bir rol oynamıştır (Korkmaz, 1997, s. 114). Heyd'e (1954, s. 20) göre dil devrimi ile Türk-İslâm kültürüyle şekillenmiş sosyal, siyasi ve edebi bağların kopması ve laik değerlerin toplum tarafından benimsenmesi amaçlanmıştır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilerek Batı ile kültür uyumunun sağlanması yolunda adım atılmıştır (Çelik, 2009, s. 7). Zürcher (2015, s. 232) dil devriminin asıl amacının yeni Türk devleti ve toplumunu başta Osmanlı Devleti olmak üzere diğer İslâmi toplumlardan ve tarihin etkisinden uzaklaştırarak Batı'nın kültürüne yöneltmek olduğunu belirtmiştir. Wortham'ın (1930, s. 188-189) aktardığına göre Mustafa Kemal Atatürk için dil devriminin bir diğer önemli yanı da Türklerin Avrupalı olma yolunda ilerlemeleridir. Çünkü *“Türkçe sağdan sola doğru yazılmaya devam ettikçe, asla Avrupa medeniyetinin ideallerini düzgünce ifade edemez. Arap alfabesinin karmaşıklığı ve kıvrılmaları, Cumhuriyetin gerçek düşmanı olan Doğu zihniyetinin psikolojik arka planına alan açmıştır”*. Bu düşünceler içinde Mustafa Kemal Atatürk, Türkleri, Cumhuriyet'in düşmanı olan doğu zihniyetinin eksiklik ve zaaflarından kurtaracaktır. Türkler, yazıyı sağdan sola değil, soldan sağa yazarak Avrupalı olma yolunda müthiş bir mesafe kat edeceklerdir. Çolak'a (2017, s. 148) göre *“tarihsiz bir dil*

⁴¹ Dil politikalarının tarihsel geri planı, tez kapsamının dışında kaldığı için buraya dahil edilmemiştir. Bu noktada şu kısa bilgiyi aktarmak gerek; Türk dili üzerine yapılan tartışmalar iki kutupta toplanabilir. Batıcı grup ile İlimli grup (Türkçü ve İslâmcılar bu gruba dahil edilebilir) arasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Devrim fikriyle mümessil olan Batıcılar, Arapça harfleri bırakarak Latince harflerin kabulünü savunmakta; İlimli grup ise okuma ve yazmayı kolaylaştıracak bazı değişiklikler yapılması gerektiğini önermekle birlikte Arap alfabesinde köklü bir değişime karşı çıkmıştır (Çolak, 2017: 140-149).

kurmak için motor görevi” gören Alfabe devrimi bir “utanma hareketidir” ve “yeni nesilleri Osmanlı-İslâm mirasının etkisinden uzak tutma ve geçmişin utancından koruma hedeflerine matuf bir siyasi iradenin” ürünüdür. Bu sebeple Alfabe devrimi sürecinde Kemalist devrimlere karşı muhalif olan basın-yayım organları, devletin desteğinden mahrum bırakılmış, bu yolla sivil toplum alanında devrime karşı olanlar susturulmuştur. Dil devrimi sonrası devlet organlarının ve özellikle Türk Dil Kurumu (TDK) “tüm eski gerici ve doğulu unsurlardan arındırılmış yeni bir kültür için yeni bir dil oluşturmaya” yönelmiştir.

1927 yılında devlet erkânının dil devrimiyle ilgili gizli bir karar aldığı 1928 yılında Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi Abalığlu, Mithat Sadullah Sander, Celal Nuri İleri ve Ahmed Cevad Emre gibi rejim taraftarı yazarların Latin alfabesinin kullanılması konusunda kaleme aldıkları yazılarından anlaşılmaktadır. 1928’in Mayıs’ında Latinleştirme ve yeni gramer oluşturma göreviyle *Dil Encümeni* kurulur (Ülkütaşır, 1973, s. 60-61). 1 Haziran 1929 tarihinde Arapça rakamlar bırakılır ve Batı rakamlarına geçilir. Bu yenilik devlet kurumları için zorunludur. 1931 Haziran’ın da söz konusu durum özel kurumlar ve şirketler için de geçerli hale getirilir. Dil Encümeni 1 Ağustos 1928’de *Elifba Raporunu* Mustafa Kemal Atatürk’e sunar. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos’ta şu açıklamaları yapar: “Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız” (Şimşir, 2006, s. 15) Mustafa Kemal Atatürk, Latin harflerine karşı olan duygu ve düşüncelerini halka açık şekilde ifade ettikten sonra 1 Kasım 1928’de Meclis alfabenin değiştirilmesini ön gören kanunu kabul eder. Şekip (1928, s. 87) her şeyin bir anda olup bittiğini, yaşananlara karşı özellikle kültür ve geleneklerin riske gireceği yönündeki itirazların kâile alınmadığını ifade etmiştir. Harf devrimiyle birlikte Latin harflerini halka öğretme noktasında topyekûn bir seferberlik başlar. Zorunlu eğitim kapsamında Millet Mektepleri kurulur. 16-40 yaş arası herkes ilkokulda verilen derslere zorunlu olarak katılır. Milletin bütün işi gücü Latin harflerini öğrenmek olmuştur.

TDK'nın 1930'lu yıllarda Öz Türkçeyi oluşturmak için giriştiği dili sadeleştirme çalışmaları, Mustafa Kemal Atatürk'ün "*hükümetini kurmasını ve yüce bağımsızlığını elde etmesini bilen Türk milleti, dilini de yabancı kelimelerin prangalarından kurtarmak durumundadır*" sözleriyle hız kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, TDK için iki alan belirler; dilbilim ve filoloji ile Türk dilinin teknik kısmının (*gramer, sintaks ve etimoloji*) çalışılması (Ünaydın, 1943, s. 10). TDK'nın kurucu dört üyesi Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat belirlenir; başkan Samih Rıfat, genel sekreter Ruşen Eşref Ünaydın, iki üye olarak da Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Celal Sahir. Bu dört kurucu üyenin Meclis ve CHP üyesi siyasetçiler olması dikkat çekicidir. Türk dilini arındırmak ve yazı diliyle halk dili arasındaki açığı kapatarak çağdaş medeniyet ve pozitif bilimler irtifasına çıkarmak amacıyla hayata geçirilen kurum, dilde değişim noktasında evrimci bir yaklaşım benimsemiştir. 1920'lerin sonlarında başlayan Türk dilinde radikal sadeleştirme hareketi 1936'lara kadar devam etmiştir (Çolak, 2017, s. 151).

Çolak (2017, s. 155) dilde radikal sadeleştirme hamlesi altında 1928-36 yılları arasında devlet yetkilileri ve Cumhuriyet aydınlarının öz Türkçeyi toplumda yerleştirebilmek adına Osmanlı Türkçesi'ni öteki olarak konumlandırıdıklarını ifade etmiştir. Baltacıoğlu'na (1950, s. 149) göre bunun yegâne sebebi "*Osmanlıca'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun halkın namındaki değerini düşürmek*"tir. Bu amaç doğrultusunda Türkçe, Arapça ve Farsça'dan müteşekkil olan Osmanlı Türkçesini "*padişahlığın ve dinin dili*" olan Farsça ve Arapça'dan arındırma yoluna gidilir.

Yunus Nadi'ye göre Osmanlı Türkçesi "*melez*" ve "*bütünüyle aristokratik*" bir dildir ve bu dil Osmanlı kültürünün de doğal bir neticesidir. Hasan Ali Yücel'e göre de Osmanlıca, aydınlar ve madunlar arasındaki uçurumun sebeplerinden biridir. Sami Rıfat Osmanlı Türkçesi'nin yabancı ve donmuş klişe deyimlerle kaplandığından yakını. Arapça ve Farsça, kelimeler yeni Türk toplumunun konuşacağı dil için yabancı kabul edilir. Doğu, sahip olduğu değerler ile yeni Türk'ün gözünde yabancı; Batı ise sahip olduğu değerler ile medeni, ilerlemeci idi. Osmanlı'ya ait olan her şey eskiyi, çağdışılığı ve geri kalmışlığı çağırıyordu. Osmanlı Türkçesi'nin öz Türkçe karşısında bir öteki olarak inşa edilme sürecinde Kemalizm'in halkçılık ilkesi ve ırkçılık rüzgarları etkili olur. Nitekim sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayı vaat eden Kemalizm'in halkçılık

ilkesinden hareketle, bir üst sınıf dili olarak kabul edilen Osmanlı Türkçesi'nin terk edilmesi, halkın konuştuğu öz Türkçeye dönüş için adımlar atılmıştı. Öz Türkçe olabildiğince basit, herkesin anlayacağı bir dil olarak tasarlanır. Bu tasarımı 1930 yılında radikal sadelikten yana olan Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* kitabında laik milliyetçi tarafgirlikle aktardığı düşünceleri besler. Nitekim Arsal'a göre "*Türk ırkının hayatta kalabilmesi için yapılması gereken ilk şey medeniyetin dillerinden biri olan öz Türkçe'nin yazılı ve sözlü bir dil olarak yaratılmasıydı*" (Maksudi, 1930, s. 12-18).

Öz Türkçe dili meydana getirmek ve topluma kabul ettirmek için ilk olarak halk dilindeki kelimelerin bir koleksiyonu hazırlanır daha sonra da Arapça ve Farsça kelimelerin öz Türkçe karşılıkları aranır. 1932 senesinin 21 Kasım'ında kabul edilen 13507 sayılı *Söz Derleme Talimatnâmesi* ve 1933 yılında yayımlanan beyannameler ile öz Türkçe konusunda yurt çapında seferberlik ilan edilir. Tüm idari kurumlar günlük dilde olup yazılı dilde olmayan Türkçe kelimelerin tespiti için iş birliğine çağrılır. 1933 senesinin Şubat ayından sonra gazetelere, Arapça ve Farsça kelimelerin öz Türkçe karşılıklarını kullanma zorunluluğu getirilir. 1934'de çıkartılan bir başka kararname ile tüm basın yayın organlarının editoryal bölümlerini öz Türkçe olarak tam metin halinde ilk sayfalardan yayınlama zorunluluğu getirilir (Akalin, 2002, s. 51-55). 1934 senesinde *Osmanlı'dan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi* adıyla bir sözlük yayınlanır. Sözlük 30.000 öz Türkçe kelime ile Arapça ve Farsça 7.000 öz Türkçe karşılığı bulunmuş kelimeyi içerir (İkinci Türk Dil Kurultayı, 1934, s. 28). Meriç (1992, s. 10-11) bu yaşananlar karşısında şu notu düşer: "*Osmanlıca sözler niçin kovulmalıymış, biliyor musunuz? Yeni harflerle yazılamıyorlarmış da. Ne dâhiyane gerekçe! Dil alfabeye uymuyor diye bin yıllık dile kıyacağız... Buna alfabe değil Prosküst'ün yatağı derler.*"

Aynı dönemde yeniden isim verme seferberliği de başlatılmıştı. Türk-İslâm kültürü etkisiyle meydana gelmiş tüm adlandırmalar, öz Türkçeye çevrilmeye çalışılır. Çolak (2017, s. 162-163)⁴² bu konuda şunları aktarır:

⁴² Bu şekilde yeni Türk toplumunun İslâm geleneklerinden (sünnet-i Peygamberi'den) kopartıldığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Hayatın her alanını şekillendiren, "*yaşama dini İslâm*" Peygamberi Hz. Muhammed ümmetine "*Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Öyleyse isimlerinizi güzel yapın*" tavsiyesinde bulunmuş ve isim konusunda da "*Allah'a en sevimli gelen isimler, Abdullah ve Abdurrahman'dır*" hadisini buyurmuştur. Türkler İslâm dinini kabul ettikleri günden itibaren, evlatlarına Abdullah, Abdurrahman, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan, Hüseyin, Aişe, Fâtıma, Hatice, Gülsüm, Zeynep... başta olmak

“Örneğin radikal sadeleştirmecilerden Hüseyin Kazım, çocukları Ali ve Mehmet gibi Arapça ve Farsça isimler yerine Alp ve Bozkurt gibi isimler verilmesinin gerekliliğinden bahsetti. İslâmî isimlerin bu şekilde değiştirilmesi daha sonra Haziran 1934’te kabul edilen ve herkesin iki yıl içerisinde bir soyadı almasını zorunlu kılan Soy Adı Kanunu’na dönüştü.”

26 Kasım 1934 yılında kabul edilen bir başka yasa ile de gazi, efendi, paşa vb. unvanların kullanımı da yasaklanır. Mustafa Kemal Atatürk de Arapça kökten gelen Gazi unvanını bırakır, Atatürk soyadını alır. Kemal ismi de öz Türkçe güçlü, silahlı anlamına gelen Kamal sözcüğüyle değiştirir (Lewis, 2004, s. 75). Meriç (1992, s. 10) olan biteni şöyle özetler: “Elbette ki her dil, yeni bir mefhumla, yeni bir karşılık bulmağa çalışacaktır. Çılgınlık, dilin öz malı olmuş lafızları, kökleri Arapça ve Farsça’dır diye kovmaya kalkışmak. Birincisi inşa, ikincisi tahrip.”

Atay (1969, s. 477) öz Türkçe konusunda atılan adımların 1935’e gelindiğinde toplumda kaosa sebep olduğunu aktarır. Mustafa Kemal Atatürk, uyguladıkları dil politikaları ile dilin kitlendiğini itiraf eder ve bu kördüğümü çözeceklerini de müjdeler. 1935 sonrası ulus kelimesi yerine millet kelimesini kullanarak, Arapça kökenli bazı kelimelerin yeniden kullanılmasının önünü açar. TDC, 1935 senesinde radikal sadeleştirme politikalarından vazgeçer. 1936 yılındaki Üçüncü Türk Dili Kongresi’nde dil konusunda yeni bir yönelim yaşanır; Güneş Dil Teorisi. Bu teoriye göre Türkçe, bütün dillerin anasıdır. “Ural-Altay, Hint-Avrupa ve Sami dilleri de dahil olmak üzere tüm kültürel dillerin ana kaynağı” Türkçedir. Güneş Dil Teorisi’sinin 1928-35 yılları arasında izlenen öz Türkçe politikasının üzerini örtmek için de kullanışlı bir araca dönüştüğü değerlendirilebilir. Çünkü bütün dillerin anası Türkçe ise Türk dilinde kullanılan hiçbir kelime ‘yabancı’ olmayacaktır. Bu yeni dil politikasının amacı açıktır; öz Türkçe’nin sebep olduğu kaosu sona erdirmek. Söz konusu politika Mustafa Kemal’in ölümünün ardından bir süre daha devam eder. TDK da dili sadeleştirme konusunda ılımlı bir pozisyon takınır (Çolak, 2017. 166-167; Lewis, 2003, s. 277).

üzere, Ehl-i Beyt-i Mustafa (sav)’nın, Ashab-ı Rasulullah’ın (sav) isimlerini vermişlerdir. Ayrıca altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da *Efendi* ifadesinin yasaklanmasıdır. Türk-İslâm kültürü içinde İslâm Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa için sıkça kullanılan “*Efendimiz*” ifadesinin, bir unvan olarak yasaklanmış olması da yeni Türk toplumunun İslâm yaşantısından kopararak, Batılı bir yaşantıya yasalar ile zorunlu olarak sevk edildiğinin bir başka göstergesidir.

Dil devrimi özelinde ciddi tartışmalar yaşanmış birçok entelektüel konuyla ilgili kalem oynatmıştır. Çitçi'nin (2011, s. 242) aktardığına göre Peyami Safa, eserlerinde harf inkılabının milli kültür ile yeni nesil gençlik arasında uçuruma neden olduğunu belirtmiş, nesilden nesile aktararak tekamül eden edebi gelişmenin zarara uğradığını ifade etmiştir. Safa, Latin harflerine geçilmesiyle okuma yazma oranının düştüğünü, gazete-kitap tirajlarının azaldığını, işsizliğin ortaya çıktığını ve Arap harfleriyle sağlanan birikimin yeni yazıya aktarılamamasından dolayı nitelikli yazıların elde edilememesi gibi sorunların ortaya çıktığını aktarmıştır. Ayrıca öz Türkçecilik gibi fikirlerle Türkçeye yerleşmiş kelimelerin uydurulma kelimelerle ikame edilmesinin Türkçeyi fakirleştireceği düşüncesine *Osmanlıca, Türkçe, Uydurmaca* adlı eserinde genişçe yer vermiştir.

Kısakürek (2012, s. 181) harf inkılabına yönelik eleştirilerini soru şeklinde aktarmış, bu yolla inkılabın gerekçelerini sorgulamıştır. Eski harflerin Arap harfleri mi yoksa İslâm harfleri mi olduğunu; diğer milletlerin, farklı ülkelerin gelişmelerini takip etmelerine rağmen neden alfabelerini değiştirmediklerini; eski harflerin öğrenilmesindeki zorluğun sebebinin harflerden mi yoksa tedris metodundaki yanlışlıklardan mı kaynaklandığını ve eski harflerin halkın tabanına teşmil edilememesi yönündeki iddiaların temelini sorgulamıştır.

Kaplan (2013, s. 187) eski harflerle neşredilmiş eserlerin yeni alfabe ile günümüze aktarılmasındaki sorunlara değinmiştir. Bu çalışmaların gerçekleşmesine yardımcı olacak usuller üzerinde ortak esasları benimsemek gerektiğini vurgulamış, inkılâp sonrası Dil Kurumu'nun belirli ve nitelikli esaslar belirleyememiş olmasını ve ihtilaflara neden olan uygulamalarını eleştirerek çevirilerde uygulanması gereken önemli ayrıntılara vurgu yapmıştır. Eski Türk kültürü eserlerinin bugünkü dile kazandırılmasının, yalnızca muhteva bakımından değil, dil açısından da birçok katkı sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca öz Türkçe hareketinin dil ve anlamda bozulmalara sebebiyet vereceğini tarih, kültür ve medeniyet değerlerine zarar vermesiyle ilme aykırı bir hareket olduğunun ifade etmiştir.

Topçu (1997, s. 29) harf inkılabıyla yüzlerce yıllık milli kültür ile bağın koparıldığını, bu durumun gençlerin eğitim seviyelerinde gerilemeye yol açtığını

belirtmiştir. Topçu, dildeki değişme ile beraber manevi kültürün değersiz kılınmasının topluma zarar vereceğini düşünmektedir.

Meriç (1999, s. 263-265) ise harf inkılabıyla ilgili olarak şu notu düşer:

“Yangın alevleri içinde doğan genç bir devlet. Evet, çetin bir imtihandan yüz akıyla çıkmıştık. Ateş mazinin birçok levhelerini temizlemişti, ama Pyrrhusvâri bir zaferdî bu. Batı'nın silâhlı saldırısını püskürtmüş, Batılılaşıma sevdasından kurtulamamıştık. Avrupa vazgeçmemişti avından. Aydınlar devrilen hisarlar karşısında sevinç çığlıkları atıyordu. Düşmanın teslim alamadığı tek kale kalmıştı: hafıza, yani dil. Bugünü düne bağlayan köprü uçurulmadıkça tarihten kopamazdık. Tasfiyecilerin her taarruzu bozguna uğruyordu. Karşılarında mabedin şuurlu ve inanmış bekçileri vardı.”

Meriç'e göre dil inkılâbı bir çeşit vandalizmdir. Meriç (1999, s.165-170) yaşananları sert şekilde eleştirir.

“Müstağripler, zaferin sarhoşluğuyla bedahetlere meydan okurlar. Hiçbir ülkenin eşine rastlamadığı bir vandalizme inkılâp adı verilir: Dil İnkılâbı. Bu aşırı tasfiyecilik çıkmaza saplanınca sahneye yeni bir nazariye çıkarılır: Güneş Dil Teorisi. Bu dâhiyane buluş intelijansiyanın namusunu kurtarır. Türkçe bütün dillerin anası olduğuna göre özleştirmeye ne lüzum var... Ama bir kere ok yaydan fırlamıştır. Intelijansiya ebedi şef'in ölümünden sonra büsbütün gemi azıya alır. Dil devrimi politikanın emrindedir artık. Ona dil uzatmak, devlete karşı koymaktır. Aydınların tek hürriyeti vardır: dili tahrip, Mektepler nesillerin hafızasını nesebi gayr-ı sahih "tilcik"lerle doldurur. Gündümlü basın bu yıkıcılığa alkış tutar.”

Alfabe devrimi, Milliyetçilik ve Laiklik ilkesi etrafında hayata geçirilen en önemli devrimlerden biridir. Erken Cumhuriyet dönemi dil politikalarının; Türkler'in İslâm dinini kabul ettikleri andan itibaren hayatlarını İslâm'a göre şekillendirmeleriyle birlikte yüzyıllar boyunca, birikimli olarak ilerleyen dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin arındırılması yönüyle laik; sosyal hayatın her alanını kapsayacak şekilde tek ve homojen

bir toplum meydana getirme amacı etrafında etnik ve yerel dillerin varlığını sonlandırmaya yönelmesi yönüyle de milliyetçi olduğu değerlendirilmesinde bulunulabilir.

3.5.2. Türk Tarih Tezi

1930’larda başlayan ve sonraki yıllarda bir kültür üretimine evrilerek içtimâî hayattaki sosyal ve siyasal gerilimlere sebep olduğu düşünülen fakat unutturulmuş Türk’ün şanlı tarihini gün yüzüne çıkarma iddiasıyla hayata geçirilen Türk Tarih Tezi (TTT) ile “*bin yıllık İslâm/Osmanlı tarihini unutarak ve olası bütün farklılıkları ve çeşitliliği yeknesaklığa dönüştürerek Batı’yla ilişkili tarih-dışı bir Türk soyağacı*” oluşturulmaya çalışılmıştır (Çolak, 2017, s. 171-172). “*Tarihçileri hakem olarak gören bir kültürel politika tekniği*” (Miller, 1993, s. 32) ile yeni Türk kültürünü ferdî ve içtimâî düzlemde inşaaya çalışan TTT’nin İslâmî tefekkür ve bilincin yerini alacak yeni bir ortak/milli kimlik inşa etme çabası taşıdığı değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk tarihine ilişkin adımları 1920’lerde başlamıştır. 1924-1929 arasında Hamid Muhsin’in Türklerin ırkı özelliklerine vurgu yapan *Türkiye Tarihi* kitabı ortaokullarda ders kitabı olarak okutulur. 1930’da Türk Ocakları’nın bir kolu olarak kurulan Türk Tarih Tetkik Heyeti, tarihin siyasileştirilmesi ve ideolojileştirilmesi için CHP’nin bir kültür organı gibi çalışır. 1931’de Türk Ocakları’nın kapatılmasıyla yasal statüsü sona eren Heyet, 15 Nisan 1931’de aynı adla Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’ni yeniden kurar. Cemiyetin genel amacı “*kendi tezlerine uygun olarak kapsamlı ve detaylı bir Türk tarihi yazmak ve eğitimin her seviyesinde okutulacak ders kitapları oluşturmaktır*”. Bu minvalde ilk olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları* başlıklı kitap yayınlanır. Kitapta “*Türklerin ilerleyememelerinin ve Türklüğün bastırılmasının temel nedeni olarak görülen İslâm/Osmanlı dönemlerine çok az yer verilir...*” Osmanlı tarihine çok az yer verilmesinin sebebi “*Osmanlı’nın Türklük ve Türk kültürü üzerindeki olumsuz etkisi, Kemalist kültürel söylemi diri tutmak için tekrar tekrar kullanılmak üzere gündemde*” tutuluyor olmasından kaynaklanır. Cemiyet, liselerde okutulmak üzere 1931 senesinde “*milliyetçi ön yargılarla dolu*” *Tarih I-IV* isimli dört ciltlik eseri hazırlar. Tüm bu çalışmalar Tek Parti Dönemi bitene kadar “*okullarda okutulan rakipsiz ders metinleri*” olur (Çolak, 2017, s. 176-180).

TTT, İstanbul Üniversitesi bünyesindeki Devrim Enstitüsü ve Ankara'daki Devrim Kürsüsü'nün çalışmaları ile desteklenir. Türk Devrimleri'nin topluma benimsetilmesi için verilen konferanslar 1935 yılında Üniversitelerin son sınıf öğrencilerine zorunlu ders haline getirilir. 1942 yılında çıkartılan bir kanun ile bu konferanslar *İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* ismiyle yerleşik derslere dönüşür (TBMM Zabıt Ceridesi, D.6, C.24, 3.4.1942, s. 69). Türk Tarih Tezi kapsamında ötekileştirilen İslâm/Osmanlı geçmişi yerine modern Batı medeniyetiyle bağ kuracağı düşünülen bir Türk tarihi meydana getirilmeye çalışılır. Bu sebeple TTT'nde bilhassa Türklerin İslâmîyet'i kabul etmeden önceki milli kimliklerine yoğun şekilde atıf verilir. İnan'ın (1939, s. 244) aktardığı üzere TTT iki temel iddiaya sahipti; (i) Türkler Osmanlı İmparatorluğu ile ortaya çıkmamış, çok daha önceden medeni bir ırk olarak tarih sahnesinde var olan bir millettir, (ii) Anadolu, tarihin başından beri Türklerin anayurtlarıdır.

Çolak, (2017, s. 197) TTT'nin 1930'lu yıllarda Tek Parti kontrolündeki kurumlar vasıtasıyla “*yeni Türk neslinin zihninde laik bir soy ağacına veya zaman dilimine sıkı sıkıya bağlana bilinci oluşturmak üzere*” hayata geçirildiğini, bütün veçheleriyle “*Cumhuriyetçi rejimin özünü oluşturmak ve yeni tarihsel gerçekleri Türklerin zihinlerine işlemek*” amacıyla sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve hukuki alanlarda inkişaf ettiğini ve Türk Siyasi Tarihi'nde zaman içerisinde Kemalist kültürel hegemonyanın önemli referanslarından biri haline geldiğini ifade etmiştir.

3.5.3. Halkevleri

Milliyetçilik ve çağdaşlaşma temelli kültür politikalarının toplum üzerinde yaygınlaştırılması ve kitleleri ‘kültürleştirmek’ için kurulan en önemli araçlardan biri Halkevleri'dir. Devrimlerin kültürel kurumlarından olan ve 19 Şubat 1932'de kurulan Halkevleri'nin misyonu (i) devlet ile halk arasında bir aracı kurum işlevi görmek (ii) halkı devrim ilkeleri konusunda bilgilendirmek ve eğitmek (iii) Türk Ocakları'nın kültürün millileştirilmesi sürecinde yetersiz kaldığı iddiası ile kapatılması, Serbest Fırka'nın acı bir tecrübeye dönüşmesi ve dünya ekonomik krizinin de meydana getirdiği baskılar sonucu toplumsal huzursuzluğu bir nebze dindirmek adına devlet ile halk arasındaki ideolojik çözülmeyi yeniden inşa etmektir. Halkevleri “*millileşme programını halka*

taşımak, halkı Cumhuriyet'in yeni idealleri etrafında tutabilmek için" ihdas edilmiştir (Kireççi, 2015, s. 62). Gayesi kitleleri' *"kolektif, bilinçli ve kültürel bir varlığa dönüştürmek"*tir (Kaya, 1938, s. 5). Misyonu *"ulusu aynı ideali paylaşan bir bütün haline getirmek"*tir (Peker, 1933, s. 6). Halkevleri *"medeni vatandaş olmaları umulan yeni nesilleri eğitime ve terbiye etmenin aracıdır"* (Necip, 1933, s. 245).

Halkevleri *"milliyetçiliğin bir ideoloji olarak halka yayılması kadar, halk kültürünün aydınlar tarafından araştırılıp, öğrenilmesine hizmet eden kitle örgütleri"*dir. Sosyal reformları halka benimsetmek ve Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine ulaştıracağına inanılan çağdaşlaşmayı sağlayacak kültürel ve sanatsal etkinlikleri yürütmek gibi iki temel görevi olan Halkevleri *"milli şuuru güçlendirmek amacıyla formal eğitime katkıda bulunacak kurumlardır"* ve tüm yurttaşlara açıktır (Öndin, 2003, s. 81-82).

Karaömerlioğlu (1998, s. 69) halkevlerinin bir amacının da aydın kesimdeki insanları Kemalizm'in ilkelerine yakınlaştırmak olduğunu belirtmiştir. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, 1929 dünya ekonomik buhranı, Türk Ocakları'nın Kemalist devrimleri halka benimsetmekteki yetersizliği vb. durumlar göz önüne alındığında elit kesim içinde devrimler hakkında şüphesi olanların olduğu Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarafından fark edilmiş ve bu noktada Halkevleri aydınların Kemalist devrimleri benimsemesini kolaylaştırmak için devreye sokulmuştur. Kültürel temalardan oluşan dokuz branşı⁴³ haiz olan 136.500 aktif üyeli 209 Halkevi'nde 1938 yılında 2.827 ders, 1.420 konser, 1.703 tiyatro gösterisi düzenlenmiştir.

Halkevleri'nin siyasi müesseseler olmadığı iddia edilse de Melzig (1944, s. 181-185) Halkevleri'nin birinci yıl dönümü konuşmasında bizzat İsmet İnönü'nün buraların Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür politikalarının bir aracı olduğunu belirttiğini aktarmıştır. Halkevleri CHP'nin kültür kolları olarak 1949 yılına kadar faaliyet göstermiş, bu tarihten sonra ise tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Çolak'ın (2017, s. 130-131) ifadesi ile Halkevleri'nin kurulması *"devrimci yöneticilerin katı tek-parti sisteminde kültürün meşru kullanımını tekellerine alma arzularıyla doğrudan alakalıdır ve halkevleri merkezde*

⁴³ Dil, edebiyat ve tarih; güzel sanatlar; tiyatro; spor; sosyal yardım; halk dersleri ve kursları; kütüphane ve yayıncılık; köycülük; müzeler ve sergiler.

üretilen ideolojik ilkeleri ve uygulamaları yayacak kurumlardır". Dolayısıyla Tek partinin Gramsciye siyasi parti refleksiyle hareket ettiği söylenebilir. Nitekim Fontana (2013, s. 283) Gramsci'ye göre siyasi partinin "*mevcut toplumu yeni ve üstün olana dönüştürme gayesindeki Makyavelist hükümdarın modern dengi*" olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla Gramsciye siyasi parti ile Machiavelli'nin hükümdarı işlevsel olarak –bu noktada- birbirine paraleldir. Fontana (2013, s. 283) hükümdar ile ilgili olarak şu notu düşer:

"Hükümdar yeni ve birleşmiş bir İtalya Devleti'nin kuruluşu için araç olmakta iken siyasal parti de üstün bir sosyalist hegemonyayı yaratacak koşulları hazırlayacak olan güçtür. Yeni hükümdar, İtalyan halkının parçalanmış arzularını birleştirecek ulusal-halkçı ve kolektif iradeyi ortaya koyacak olan yeni Sentor ve silahlı peygamber iken; devrimci parti de entelektüellerin yüksek kültürü ile kitlelerin halk kültürü arasındaki mesafeyi kapatarak, proletaryanın kolektif iradesini oluşturur."

Tek parti de Gramsci'nin devrimci partisi gibi madun sınıfları (*bilmeyenleri*) eğitecek ve onlara Batılı (*yeni*) bir dünya konsepti ve bu konsepte bağlı bir yaşam tarzı aşılayacak olan '*modern hükümdardır*'. Bu durumun olası neticesi olarak da Tek Parti, Türk-İslâm kültürüne karşı hegemonyanın temelini atmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Gramsci'nin yeni bir bilgi formasyonu ile yeni bir ahlaki ifade eden ve bunu toplumsal alana yayan siyasal partisi gibi Tek Parti de hegemonik organizma olarak teşekkül etmiş ve madun sınıfların "*soyut ve tikel arzuları*" Kemalist aydınlar (*entelektüeller*) ve Mustafa Kemal Atatürk (*hükümdar-ahlaki lider*) eliyle "*ulusal-halkçı kolektif irade biçiminde*" düzenlenmiştir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, hem Machiavelli'nin *yenileşmeyi* başlatan hükümdarı hem de Gramsci'nin *modern hükümdarıyla* benzerlik gösterir. Nitekim Machievelli'nin yeni hükümdarı halk ile siyasal ve kültürel ittifakı güçlendirerek yeni bir devlet hedefleyen bir *yenileşme* başlatırken; Gramsci'nin *modern hükümdarı* da mevcut toplumun "*ahlaki ve entelektüel reformu*" gerçekleştirebilmesi için "*ideolojik ve kültürel bir mücadele*" yürütür. Sonuç olarak yeni hükümdar, "*yeni devlet ve yeni egemenlik formu yaratmak için, iktidarın doğal hükümdarının –müesses kalıtsal hükümdar- dayandığı kültürel, geleneksel ve*

ananevi ilişkilerin uyumunu bozmak ve meşruiyetini ortadan kaldırmak için erdemini” kullanır (Fontana, 2013, s. 284).

3.5.4. Sanat Politikaları

Eğitimin yanı sıra sanat da kültür devriminin halka benimsetilmesi işlevini yerine getirmek için estetik bir işlev yüklenmekten maada devrimleri benimsetmenin propaganda aracı haline dönüştüğü değerlendirilmesinde bulunmaktadır. 1926 yılında Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan Sanayi-i Nefise Müdürlüğü ve Sanay-i Nefise Encümeni ile devlet sanat faaliyetlerini örgütleme misyonunu üstlenir. Bu yolla *“devletin himayesi altına alınan sanat, kültür politikasının itici gücü olan devletin bekası için gerekli olan temellerden biri olarak kabul edilir.”* 1924 yılında Ankara’da *“müziği bilimsel ve çağdaş yöntemlerle ele alıp araştırmak ve öğretmen yetiştirmek için”* açılan Musikî Muallim Mektebi’nin yerine 1936’da Ankara Devlet Konservatuvarı açılır. 1917’de kurulan Dar-ül Elhan (İstanbul Belediyesi Konservatuvarı) da 1934 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu’na dönüştürülür. Geleneksel Türk müziği 1926’da okullardan kaldırılır. 1930’ların ilk yarısında ise Batı müziğini halk arasında yaygınlaştırmak için radyolarda Türk musikîsinin çalınması yasaklanır.⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, bir Alman gazetesine verdiği röportajda geleneksel Türk müziğine yönelik olarak *“bunlar hep Bizans’tan kalma şeylerdir. Bizim hakiki musikimiz Anadolu halkında işitilebilir”* ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵ Böylelikle *“geçmiş ile bağların kopartılmasında bir adım daha atılmıştır”* (Özdin, 2003, s. 60-66).

Müzik ve tiyatronun dışında heykel sanatı da bu dönemde ön plana çıkar. Nitekim erken Cumhuriyet dönemindeki heykel sanatı *“Kemalist ideolojinin görselleşmesi olarak kabul edilir”* ve İstiklal Savaşı ile Cumhuriyet ideallerini toplum hafızasında taze tutma işlevini yüklenir. Yapılan heykelerde alt yazılara ihtiyaç duyulması, heykellerin estetikten maada ideolojik mesajları iletmek için tasarlandığının göstergesi olarak kabul edilir (Özdin, 2003, s. 70-74). Cumhuriyet döneminin ideolojik

⁴⁴ Türk musikîsinin yasaklanmasına ilişkin olarak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın resmi internet sitesinde konuya ilişkin yer alan açıklamalar için bkz: <http://www.kultur.gov.tr/TR-96530/turk-musikisinin-yasaklanmasi.html> (15.10.2018).

⁴⁵ Türk müziğinin yasaklanmasına dair çektiği kısa filmde Sinan Çetin şunları aktarır: *“İnsanların müziğine, kültürüne, yaşam tarzına yasaklar koyan siyasi otorite hayatın karşısında daima tuhaf duruma düşmüştür.”* Kısa film için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=Lmb1LSXGtIg> , Erişim tarihi: 10.12.2018

aygıtı olan ‘Atatürk heykellerinin’ miladını Alanyalı (2013) Mustafa Kemal Atatürk’ün Bursa’da 22 Ocak 1923’teki şu sözleri olduğunu aktarır:

“Bir millet ki resim yapmaz, bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki fennin icab ettirdiği şeyleri yapmaz, itiraf etmeli ki o milletin tarîk-i terakkîde (ilerleme yolunda) yeri yoktur. Hâlbuki bizim milletimiz, esvaf-ı hakikiyesiyle (hakiki nitelikleriyle) mütemeddin (medeni) ve müterakki (ileri) olmaya layıktır ve olacaktır.”

Çolak (2017, s. 114) da tepeden inme ve devletin öncülüğünde gelişmiş olan Kemalist milliyetçiliğin sosyal mühendislik yoluyla yeni kurulan devletin ve yeniden şekillendirilen toplumun yapısal olarak modernize edilmesi amacıyla hareket ettiğini, yeni bir ulus yaratma sürecinde İslâmîyet ve Osmanlı mirasına ait her şeyi yok ederek, yeni bir Türk keşfetme arayışında olduğunu bildirmiştir. Kemalist milliyetçilik altında heterojen bir halkı, bir ulusa çevirmeye ve İslâm ve Osmanlı bakiyesi olan tüm değerleri silip, halkın çok uluslu karakteri yıkılarak “yüksek veya elit kültür ile yığınların kültürü arasındaki ikiliği ortadan kaldırarak siyasal birliktelik sağlamaya” çalışıldığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır.

3.5.5. İskân Politikası

14 Haziran 1934 yılında kabul edilen İskan Kanunu “Türk kültürüne sadık vatandaşlar yaratılma sürecinin bir parçası” olarak değerlendirilmiştir (Resmî Gazete, 1934, Sayı: 2733). İskan Kanunu ile yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin iskan politikasının belirlenmesinin temelinde Türk kültürü kriter haline getirilir. Kanunun ilk maddesi nüfusun Türk kültürüne bağlılık ekseninde düzenlenmesi gerektiğini, ikinci maddesi Türkiye’de yaşayan vatandaşların Türk kültürüne hakim olma durumlarına göre ülkenin bölünmesi, üçüncü maddesi muhacirlik meselesini Türk kültürünün parçası olma arzusu etrafında değerlendirir, dokuzuncu maddesi göçebelerin eğitime ve ehlileştirilmesi konusuna değinir, onuncu maddesi yerel ve geleneksel güç merkezleri üzerine, on birinci maddesi farklı dil ve kültürlerle sahip olan fertleri dağıtma üzerine odaklanır (Çolak, 2017, s. 123-128).

Netice itibariyle İskân kanunu ile kurucu ve yönetici kadro farklı dil ve kültürlerin kendilikleri olma sürecini sona erdirerek, kültür birliğini temin etmek adına farklı birçok tedbirlere başvurmuş ve tahayyüllerindeki medeni hayat tarzını tek-tipleştirme projesi olarak uygulamıştır. Böylelikle Türk kültürünün sınırlarını ve bu sınırlar içindeki sözde irticai ve çeşitli unsurların ayrıştırıldığı değerlendirmesinde bulunulabilir. İskân Kanunu ile Kemalist devrimlerle inşa edilen yeni Türk kültürünü özümseyenler muhacir statüsüne alınmış, bu kültürün çizgileri dışında bir hayatı tercih edenler ise dışarıda bırakılmıştır. Yeni Türk kültürüne dahil olmayı kabul edenler ulus devlet tarafından eğitilip, terbiye edilerek medenîleştirilmiştir. Ulus devlet, bu kişileri kültürlü ve eşitlenmiş vatandaşlara dönüştürmüştür.

3.6.Kültür Devrimleri ve İslâm

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata geçirdiği devrimler ile Türk-İslâm kültürünü görmezden geldiğini Turan (2017, s. 34) 1930'larda Ankara'da bulunan Avusturyalı diplomat N. Bischoff'un ağzından şu şekilde aktarır:

“Arap kültürünün pençesinden kurtulan Türk ruhunun bu sefer baticılığın pençesine düştüğünü iddia edecek olanlara şunun hatırlatılması lazımdır: Yüzyılımızdaki dünya kültürü, yalnız dünyalık işlere dayandığı ve karıştığı için ulusal topluluğun varlığını değil hoş görmek, hatta şart koşar. İslâm kültürü ve buna kenetlenmiş olan metafizikçi Arap kültürü ise, ulusal ruhların gelişmesini kuramsallıkta yok, uygulamada ise son derece güç kılar.”

Bischoff'a göre Türk ruhu İslâm'dan koparılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Ziya Gökalp'in formüle ettiği Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak bileşkesinden İslâmlaşmak ülküsünü çıkartmış ve formülü Muasırlaşmak ve Türkleşmek olarak hayata geçirmiştir (Turan, 2017, s. 39). Mustafa Kemal Atatürk, önünde bulunan iki yoldan (kültürel değerlere uygun bir devrim ideolojisi geliştirmek ya da çağdaş ulus ideolojisine uygun bir laik kültür meydana getirmek) ikincisini tercih etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini İslâmî değerlere dayalı bir kültüre değil, laik, ulusal ve çağdaş bir kültüre dayandırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün yönelimini Güvenç (1996, s. 130) *“Türk-İslâm sentezi olamaz. Çünkü Semavi bir din, devlet düzeni ve medeniyet türü olan*

İslâm, hiçbir milli kültür ve ulus ile senteze açık değildir. Kùltürler sayısal ortalamadan çok kimyasal sentezlere benzer” ifadeleriyle değerdendirilmiş ve yapılanları olumlamıştır.

Erker (1976, s. 9-10), Mustafa Kemal Atatürk’ün “*kafalar değışmedikçe toplum yapısının değışmeyeceğini*” bildiğini ve İslâm-Osmanlı toplum yapısının Mustafa Kemal’i kùltür devrimi yapmaya zorunlu kıldığını ifade etmiştir. Çünkü Osmanlı toplum yapısı “*feodal görùntülü geleneksel bir yapıdadır*”. Mustafa Kemal Atatürk’ün nazarında şeriat “*toplumda bireyleri oldukları yere mıhlamış ve insan yaşamını gömüt taşları gibi dondurmıştır*”. Erker’e göre İslâm-Osmanlı toplumu; önce sözün varlığını kabul eden dinci-gizemci düşüncenin tesirinde kalmış, bilince öncelik vermeyen ve insanların gerçeğı arayıp bulma gücünden yoksun bırakıldığı, gökten inme Tanrısal buyruklardan başka gerçeğın öğrenilebileceğı bir aracı bulunmayan, aklın değıl naklin, araştırma değıl yorumun ön plana çıktığı, devletin Tanrı buyruklarına göre yönetildiğı, devrim yollu bir kalkınmanın mümkün olmadığı, din adamları, yönetici ve askerlerden başka bir sınıfın bulunmadığı, laik hukuk ve ekonomsal düşüncenin kafırlık sayıldığı, insanların bütün eylemlerin bir yazğıya göre önceden düzenlendiğini kabul ettiğı, insanların dünyada yoksulluğa imrendirilerek ahirette zenginlik bulmak için fakirleştirildiğı, alt-yapıların gömütlük olarak değerdendirildiğı bir toplumdur. Mustafa Kemal Atatürk böylesi “*yobaz, geri kalmış, cahil, çağdışı*” yapıyı yıkarak usa dayalı bir kùltür yapısı inşa etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün sil-baştan inşasına giriştiğı kùltür, ulusal bir kurumdur ve dinsel öğeler içermemektedir. Mustafa Kemal Atatürk, ulusun, kùltür değeri arasında din kurallarını görme yanılgısına son vermiş, böylelikle kùltüre karıştırılmak istenen dinsel öğelerin meydana getirebileceğı kùltür bölgelerinden doğabilecek kùltür çatışmalarının⁴⁶ da önüne geçmiştir (Erker, 1976, s. 4-10).

Çeçen (1996, s. 339-340) de Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının attıkları adımları Osmanlı kùltürel mirasını bir reddetme olarak okumuş ve Osmanlı kùltürel mirasını Hristiyan ortaçağ yaşayışına indirgeyerek eleştirmiştir. Cumhuriyet dönemi kùltür politikalarının oluşum aşamasında, dinsel temellere dayanan imparatorluk

⁴⁶ Nitekim Erker’e (1976:14) göre din “*toplum bireyelerine ulusal kùltürün sağladığı kişilik ve davranışın altında, bilincin alt bölgesindeki inançlar kesiminde karanlık bir katman sonluk sorunlarımızı düzenleyen bir dizge*”dir. “*Ölüm sonrası o bilinmeyen dünyaya giden gizemli yolları ışıtan küçük parıltılar. Böyle olduğu için de dinin dünya kabuğı üzerindeki sorunlarımız için hiçbir işlevi kalmıyor.*”

kültüründen halk egemenliğini temel ilke olarak benimsemiş Cumhuriyet rejimi, laik, seküler ve çağdaş Batılı kültüre geçmiştir. Çeçen, Kemalist devrimlere eleştirel yaklaşanları “bağnaz” olarak adlandırmış ve Kemalist devrimleri “İmparatorluktan çağdaş bir Cumhuriyet çıkartan kurucu kadro çağdaş dünyanın kültürünü benimsemiş ve ülkeyi ortaçağ karanlığından kurtarmak için çaba göstermiştir. Ortaçağ kültüründen çağdaş dünya kültürüne açılış cumhuriyet yönetimi ile beraber Türkiye’ye gelmiş ve bu doğrultuda önemli adımlar çok kısa sürede atılmıştır” ifadeleri ile değerlendirmiştir.

3.6.1. ‘Yeni Türk’ün Terkibinde İslâm’ın Yeri

Mustafa Kemal Atatürk, 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun⁴⁷ düşmesini Avrupa uluslarıyla olan bağlarını koparmasına dayandırmış ve bunun bir yanığı olduğunu ifade ederek kendilerinin bu hatayı tekrar etmeyeceklerini belirtmiştir (Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri III, 1961, s. 68). Nitekim Güvenç’in (1996, s. 119) ifadesiyle “Türk varlığının geleceğini ve güvencesini yeni bir Türk insanı yaratma sorunu olarak gören” Mustafa Kemal Atatürk “yeni Türk insanını yetiştirecek bir Türk Kültürü yaratmaya çalışmış” ve yeni Türk insanını “yitik imparatorluk döneminden miras kalmış hurafeler manzumesi değil, dünya milletleri ailesi içinde yerini alan laik Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş kültürü” üzere yetiştirildiğini ve bu kültürün de “eski devrin dine karışmış masallarından, yaradılış ve varlığımızla ilgisi olmayan fikir ve inançlardan, doğudan ve batıdan gelen etkilerden uzak, milli karakter ve tarihimize uygun bir kültür” olacağını ifade etmiştir (Hacettepe Üniversitesi, 1982, s. 117).

Mustafa Kemal Atatürk bu kültürü⁴⁸ meydana getirmek için inkılâplara⁴⁹ yönelir. İnkılâpların gayesi Türk halkını tepeden tırnağa asri ve bütün mana ve aşkâli ile

⁴⁷ Nitekim Mustafa Kemal, 24 Ağustos 1925 yılında Kastomu’daki nutkunda Osmanlı zihniyetini “yüzyıllık köhne anlayışlar” olduğunu ifade etmiş ve kendilerinin geçmişe saplanıp kalmayacaklarını belirtmiştir (Perin, 1982: 54).

⁴⁸ Güvenç (2016: 33) Mustafa Kemal’in “Türkiye Cumhuriyeti’nin temelinin kültürdür” sözünü hatırlatarak, yeni kurulan ulus devlet kültürünün Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras olan “çağdışı, hurafeler manzumesi” olmayacağını ifade eder. Osmanlı’nın Türklerin İslâmîyet’i kabul edişlerinden sonra dünya tarihinde sanatın birçok alanında ispat-ı vücut ettikleri Türk-İslâm kültürünü çağdışı ve hurafelerle dolu olarak nitelendirilmiştir.

⁴⁹ İnkılâbın ne menem bir şey olduğunu Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet* isimli eserinde şu şekilde aktarır. Topçu’ya göre (2018: 120-126) inkılâbın mahiyetinin ne olduğu sorgulanmalıdır çünkü “İnkılâp cemiyetin hal değiştirmesi, eski değer hükümlerini atıp yeni değer hükümlerini benimsemesi ise, sadece böyle bir hareketin değeri daima şüpheli kalmaya mahkumdur.” Nitekim inkılâp yeni değerler arayan zihinlerde bir ideal olarak yaşatılmalıdır çünkü inkılâp “gelişigüzel değerler değiştirmek gibi değersiz bir hareket değildir.” İnkılâp, hakikatte “tekâmülün tamamlayıcısı, yardımcısı olan harekettir.” Ve dahi tarihte yapılan büyük inkılâplar birer büyük isyandır. Topçu bu duruma İslâmîyet’in Türk cemiyetinde Şamanizm’e karşı bir isyan olduğu örneğini verir. Fakat şu noktanın altını çizerek:

dönüştürmektir. Bu amaçları gerçekleştirmek ve kendi tahayyülündeki kültürel yaşantıya toplumu topyekûn olarak adapte etmek için kültür devrimlerini hayata geçirir.⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk, devrimlerin yaşatılması ve sürdürülmesi görevini “*sakallı-sarıklı hocalara değil, traşlı gençlere*”⁵¹ bırakır. Gençler devrimleri ayakta tutmak, yaşatmak

“Şaman dinine bağlı Türk cemiyetinin İslâm’ı kabul etmesi bir inkılâp olduğu halde dinî değerler karşısında anlayışsız ve onları reddedici bir hareket inkılâp diye adlandırılmaz”. Nitekim romantizm klasik sanatta, sosyalizm kapitalist rejim karşısında ve demokrasi de istibdada karşı bir isyandır. Yani “bir cemiyetin kendi mazisinden kuvvet alan ve cemiyetin hayatını evvelkinden daha yüksek ruhî değerler plânına yükselten, içtimâî ve tabîî oluşun kaydettiği sıçrayış hareketine inkılâp” denir. Topçu, tarihteki büyük inkılâpların devlette, içtimâî hayatta, hukukta, orduda, dinde ve maarifte yapıldığını belirtir. Türklerin, en büyük inkılâplarını bu alanlarda yaptıklarını belirtir ve bunları tek tek açıklar. Topçu’ya göre Türkler, Orta Asya’da pek çok devlet kurmuşlar fakat saltanat oğullar arasında tarla bölüşülür gibi bölüşüldüğünden bu devletlerin hiçbir payidar olamamıştır. Fakat tam mesuliyet ve ondan ayrılmayan otorite ile Anadolu Türk devleti merkezîyetçi ve mesul bir devlet kurarak ebedileşmiştir. Dolayısı ile Türklerin devlet alanındaki en büyük inkılâbı, merkezi, otoriter devlet yapısını benimsemeleri olmuştur. İçtimâî yapıda ise Türkler en büyük inkılâbı, göçebelikten yerleşik düzene geçip, toprağa sahip çıkma şeklinde gerçekleştirmişlerdir. Türklerin toprakla olan münasebetleri, örf, ruh yapısı ve ahlaklarını baştan ayağa etkilemiştir. Hukuk alanındaki inkılâba örnek olarak Topçu, Türklerin serazat göçebe hukukundan fertlere karşılıklı vazifeler, mesuliyetler ve mükellefiyetler yükleyen vatandaşlık esasına dayanan cemaat hukukuna geçilmesini verir. Türklerin, cemaat hukukunun önemini kavrayarak İslâm fıkhnı geliştirdiklerini ve Usul-ü Fıkhn alanında Herevî, Kâşânî, Teftazanî, Semerkandî gibi dehalar yetiştirdiklerini ifade eder. Ordu alanındaki en büyük inkılâbın ise ordunun bir meslek sınıfı haline getirilmesiyle gerçekleştiğini belirtir. Topçu’ya göre Türkler, dinamik sürüden ibaret ordulara sahipti. Bu yönüyle de askerlik ayrı bir meslek, ordu da milletten ayrı bir teşkilat değildi. Fakat Anadolu’da ilk defa ordu, bir meslek ve sınıf haline getirildi. Böylece ordu, siyasi ve içtimâî bir idealin emrine girerek muayyen gayeli bir sınıf ve meslek haline geldi. Din alanında ise Türklerin en büyük inkılâbı, üç tanrılı Şaman dininden tek Tanrılı İslâm dinine geçerek gösterdiklerini ifade eder. Türklerin, İslâm dininin ebedî olması için gösterdikleri çabayı Topçu, Türklerin aradıkları ideal varlığı bulmaları olarak tanımlar. Son olarak ise maarif inkılâbının 9.asırda Nizamülmülk’ün Bağdat’da kurduğu Nizamiye Medresesi ile mütefekkirlerin muhtariyet ve mesuliyetinin devlet kontrolü altına alınmasıyla başladığını aktarır. Bu büyük inkılâb, Fatih ve Süleymaniye külliyelelerinin kurulması ile ileri taşınmıştır. İnkılâp konusuna Topçu noktayı şu şekilde koyar: “Milletimizin hayatında yapılan inkılâp denemeleri, iki safhada bütün inkılâp değerini kaybetti. Evvelâ XVIII ve kısmen de XIX. Asırda yapılan inkılâplar, aşağı bir hayat seviyesinden daha mükemmel ve üstün bir yaşayışa yani ideale yükseliş vasfını kaybetmiştir. Sakal kesmek, kıyafet değiştirmek, sultanın resimlerini astırması gibi alelâde örflerde ve şekilde yapılan değişikliklere inkılâp adı verilmedi verilemez. İkinci safhada, kısmen XIX. Asırda ve asrımızda yapılan inkılâpların çoğunda milletimizin, mazisiyle alâkasının kesildiğini görüyoruz ki, bu hal, kendi kendini çürütmekten, kendi köklerini koparmaktan, örfler adına bir nevi intihardan ibarettir. Maddî yaşayış sahasında kökleri cemiyetin tarlasından yolmak suretiyle ve zorbalıkla yapılan inkılâplara, değil inkılâp adı, hiçbir şerefli ad verilemez.”

⁵⁰ İstiklal Harbi’nden Kemalist devrimlere kadar uzanan sürecin topyekûn bir değişim hamlesi olduğunu daha iyi anlamak için bkz: Osman Yüksel Serdengeçti, *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler*, Türk Edebiyatı Vakfı, 2017, 20.Baskı, İst. s. 17-52

⁵¹ Güvenç’in söz konusu yorumu doğrudan Müslüman yaşantıya yöneliktir. Nitekim sakal sünnet-i seniyyedir ve İslâm dininin peygamberi olan Muhammed Mustafa’nın (sav) sakal bıraktığı bilinen bir gerçektir. Güvenç aslında Mustafa Kemal’in kültür devrimi ile Müslümanca bir yaşantıya son verdiğini, buna karşın dinin hem devlet hem toplum hayatının içinden atılarak yalnızca vicdanlara hapsedildiği laik, seküler hayat tarzına geçildiğini belirtmektedir. Türkiye’nin kültürel kodlarına format atıldığı bu dönemde Mustafa Kemal “tek adam” olarak Peygamber ve Tanrı olarak kutsanmıştır. Nitekim Mustafa Kemal’in şahsına Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılan ezan ve mevlid bu durumun en açık göstergesidir. Behçet Kemal Çağlar’a ait olan ezan: “Atatürk ekber! / Atatürk ekber! / Ancak O var Atatürk! / Evliya odur / Peygamber odur / Sanatkar Atatürk. / Talihe hâkim, / Zekâyâ önder, / Doğma serdar Atatürk. / Bunları geçti insan büyüğü: Kendi kadar Atatürk! / Atatürk ekber! / Atatürk ekber. / Bizde O var. Atatürk! / Ne evliya, ne de peygamber... / Halkına yar Atatürk!” Behçet Kemal Çağlar’a ait olan mevlid: “Hak Teala çün yarattı Türk’ü ilk / Dedi, ‘Üç kıta da olsun ona mülk.’ / Mustafa nurunu alına koydu, / ‘Bil! Kemal’in nurudur, ol nur!’ dedi.” / Geçti böyle nice ay, nice sene, / Vakt erişti bin sekiz yüz seksene / Ger dilesiz, bulasız oddan necat, / Mustafa-yı ba-Kemal’e essalat!” / Ol Zübeyde, Mustafâ’nın ânesi / Ol sedeften doğdu ol dürdânesi! / Gün gelip oldu Rızâ’dan hâmile / Vakt erişti hafta ve eyyâm ile. / Geçti böyle, nice ay nice sene / Vakt erişti bin sekiz yüz seksene. / Merhaba ey baş halâskâr merhaba / Merhaba ey ulu serdâr merhaba! Ayrıca Faruk Nafiz Çamlıbel de Mustafa Kemal için şu dizeleri kaleme almıştır: “Yürüyor, kalbimizin durduğu bir yolda değil / Kanlı bir göz yaşı nehrinde muazzam tabutun / Ey ilâhın yüce dâvetlisi, göklerden eğil / Göreceksin duruyor kalbimizin üstünde putun!” Halil Bedii Yönetken de Mustafa Kemal ile ilgili olarak şu dizeleri kaleme almıştır: “Tanrı gibi görünüyor her yerde / Topraklarda, denizlerde, göklerde / Gönül tapar, kendisinden geçer de / Hangi yana göz bakarsa: Atatürk”

ve sürdürmek için gerekli kuvveti “damarlarındaki asıl kandan”⁵² alacaklardır (Güvenç, 2016, s. 40).

3.6.2. Yapısal Dönüşüm: Kurumsal Laikleşme ve İslâm’ın Devlet Kurumlarından Tecridi

Mustafa Kemal Atatürk *Nutuk*’a Cumhuriyetçi medeniyet programının ilk adımını “*Halifeliğin kaldırılması, Şeriat Bakanlığı’nın sindirilmesi, medrese ve tekkelerin kapatılması ve şapkanın teşvik edilmesi*” şeklinde not düşer (Korkmaz, 1994, s. 605-606). Çolak (2017, s. 97) bu durumu şu şekilde yorumlar:

“Modern bir ulus devlet olarak Türk devleti daha önceden modernize edilmiş kurumlar vasıtasıyla merkezi otoriteyi ve gücü elinde tutmuştu. Meşru şiddet kullanma gücü sayesinde tek güç merkeziydi. Şimdi de meşru kültür kullanımını kendi hâkimiyetine alarak gücünü sağlamlaştırma yolunda ilerliyordu. Bunun için de kurumsal sekülerleşme ilk adımdı... Halifelik yeni bir sembolik evrende mutlak kültürel kontrolü sağlamanın ve kültürel iktidarı kurmanın önündeki ilk engel olarak görüldü”.

Halifeliğin kaldırılmasını medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Şeyh-ül İslâm kurumuna son verilmesi, Şeriat Bakanlığı kaldırılarak dini laikliğe uydurmakla görevli kılınmış Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulması ve Evkaf Vekâleti’nin düzenlenmesi, Türk Medeni Kanunu’nun kabulü gibi bir takım değişiklikler izlemiştir. *Modern Türkiye’nin Tarihi* yazarı Erik Jan Zürcher’e göre atılan bu ilk adımlar “ulemanın

⁵² Türk milleti artık gücünü “imanından” değil, damarlarındaki “asil kandan” alacaktır. Güvenç burada kimsenin birbirine üstünlüğünün olmadığı, üstünlüğün yalnızca Allah katında, takva ile olduğu bir inanca mensup olarak, eylediğinin kuvvetini o Allah’a imandan alan bir toplum yapısının yıkıldığını; yerine ise soy ayrıcalığına dayanan, diğer insanlara karşı olan üstünlüğü soy ve kanda bulan Yahudilik kavrayışına geçildiğini farkında olmadan aktarmaktadır. Bu noktada Mustafa Kemal’in bir toplumun (haşa) “yaratıcısı”, yegâne yol gösterici rehberi olan bir aktör olarak tasvir edildiği açık ve aşikardır. Nitekim Sâfi’nin 1928 yılının Ağustos ayında kaleme aldığı ve hasılatının Türk Tayyare Cemiyetine ait olduğu, günümüzde hala Latinize edilmemiş olan *Türk’ün Yeni Âmentüsü* isimli eserinin hemen girişinde Mustafa Kemal’e itafen şu sözler yer alır: “Kahramanlığın örneği olan ve vatanın istiklalini yoktan var eden Mustafa Kemal’e, onun cengâver ordusuna, yüce kanunlarına, mücahit analarına ve Türkiye için ahiret günü olmadığına iman ederim. İyilikle fenalığın insanlardan geldiğine, büyük milletimin medeni cihanda en büyük mevkii kazanacağına, hamaset destanlarıyla tarihi dolduran kudretli Türk ordusunun birliğine ve Gazi’nin Allah’ın en sevgili kulu olduğuna kalbimin bütün hulusuyla şehadet eylerim.” (İSAM, t.y.)

kurumsallaşmış İslâm'ının geleneksel kalelerini” yıkmayı amaçlayan bir “*kurumsal laikleşme*”dir (Zürcher, 1993, s. 194-194).

Kireççi (2015, s. 60-62) Cumhuriyet ile birlikte yeni bir dönemin başladığını belirtir ve dönemin en önemli iki paradigmasını; ulus devlet ve milli devlet şeklinde özetler. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları için varılması gereken ilk hedef; Osmanlı İmparatorluğu’nun çok-uluslu yapısı ile yola devam edilemeyeceği, artık yeni bir ulus devlet kurulması gerekliliğidir. İkinci hedef ise birincisinin gereği olarak çok-uluslu imparatorluk bakiyesini ortadan kaldırıp, Osmanlı mirasından kendisini tamamen soyutlamış yeni bir milli devlet olma hedefidir. Bu yolda Cumhuriyet’in kurucu kadroları Batılılaşmayı modern bir Türkiye formülüyle oluşturmak istemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk “*İslâm dünyası ve Osmanlı coğrafyasıyla ilişkileri minimuma indirgemiş; ama aynı kesin dönüşle yönünü Batı’ya çevirmiş, bütün kültürel ve politik referanslarını Batı’dan alan bir ülke*” tahayyül etmiştir. Bu tahayyülü hayata geçirebilmek adına Ziya Gökalp’te ifadesini bulan “*Türkiye’yi Osmanlı medeniyet dairesinden çıkarıp Avrupa medeniyet dairesine sokmaya*” hedeflenmiştir. Laiklik bu noktada devreye girmiş ve devlet kurumlarında yapısal dönüşümler gerçekleştirilerek, İslâmî etkilerden arındırılmış bir devlet yapısı formüle edilerek hayata geçirilmiştir.

3.6.3. Devrimlerin Çıktıları ve İslâmî Yaşantı

Kireççi’nin (2015, s. 62) ifadesiyle Osmanlı medeniyet dairesinden çıkma, fiiliyatta İslâm medeniyet dairesinden çıkma ile sonuçlanmış ve yeni Türk toplumunun yaşama dini olan İslâm ile bağları koparılmıştır. Çünkü mevcut sistem İslâmî unsurlardan arındırmaya yönelik uygulamalar içeriyordur. Bu minvalde; özel bir form olan Ezan-ı Muhammedî yasaklanmış ve Türkiye’de 18 yıl ezan okutulmamıştır.⁵³ Ezan yasağına tepkilere karşı ağır yaptırımlar uygulanmıştır.⁵⁴ Aynı dönemlerde İslâm dininin

⁵³ 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren kanun ile dini konulardaki problemlerin çözümü için Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş ve cami, medrese, tekke ve zaviyelerin idaresi; imam, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyum atamaları bu kuruma bağlanmıştır. Diyanet İşleri Reisliği’ne bağlı olan Danışma Kurulu, ezan ve salatın Türkçeleştirilmesi konusunu ele almıştır. 1928 harf devrimi sonrası izinsiz okul ve kurs açılarak Arapça öğretilmesi yasaklanmıştır ve aynı yıl devletin dini İslâm’dır maddesi Anayasa’dan çıkartılmıştır. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi döneminde alınan bir kararla, Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye çevrilmesi, namazların Türkçe olarak kılınması uygulamalarının başlatılacağı bildirilmiş ve bu değişikliklerin hazırlıkları İlahiyat Fakültesi’ne verilmiştir (Aktaş, 1991: 228-229)

⁵⁴ Ezan yasağı sonrasında 1 Şubat 1933’te Bursa’da bir grup halk sokağa çıkmış ve valilik önünde protesto gösterisi düzenlemiştir. Bu olay üzerine Mustafa Kemal, bizzat Bursa’ya gitmiştir. Protestocular arasından 19 kişi tutuklanarak

farzlarından olan hacca gitmek de yasaklanmıştır.⁵⁵ TBMM yasama uzmanlarından İzzet Eroğlu (2010, s. 83) bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

“4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basın ve siyasal muhalefet tamamıyla susturulmuş ve muhalif gazete ve dergilerin çoğu kapatılmıştır. Katı laiklik anlayışı doğrultusunda bazı camilerin ibadete kapatılması, hac izni verilmemesi ve dini eğitime müsaade edilmemesi din ve vicdan hürriyetini kısıtlamıştır”

4 Ocak 1932 tarihli bir talimatname ile harf inkılabına karşı olarak eğitimde Arap harfleriyle gizli ya da aleni faaliyette bulunanların Türk Ceza Kanunu’nun 526. maddesi gereği üç aya kadar hapis ya da 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiş (Alyot, 1947, s.937) ve bu kapsamda çok sayıda kişi cezalandırılmıştır (Belgelerlegerçek tarih, 2012). Fevzi Çakmak’ın cenaze merasiminde “Allah-u Ekber” şeklinde tekbir getirilmesi 14 Nisan 1950 tarihli Vakit gazetesi nüshasında “Gençlik Takbih Ediyor” manşeti ve “Törende bazı grupların Arapça tekbir getirmeleri Atatürk inkılâbına saygısızlıktır” şeklinde eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra peçe, çarşaf ve peştamal gibi kıyafetlerin giyimi 1935 yılında İçişleri Bakanlığı’nca yayımlanan bir tamimle yasaklanmış ve bu yasağa uyulması konusunda kolluk kuvvetlerinin gerekli tedbirleri almaları konusunda titizlik gösterilmiştir (İç İşleri Bakanlığı, 1998, s.89-90).

Çolak’a (2017, s. 99) göre Kemalist devrimler ile İslâm, Türk toplum ve siyasi yapısındaki önemini yitirir. 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu⁵⁶ ile İstiklal Mahkemeleri⁵⁷ yeniden hayata geçirilir. İstiklal Mahkemeleri’nin amacı Kemalist

hapis cezasına çarptırılmıştır. Cumhuriyet gazetesi olayla ilgili olarak 5 Mayıs 1933 tarihli sayısında “19 yobaz hapis cezasına mahkûm edildiler” manşetini atmıştır.

⁵⁵ Hac için ilk izin 1949 tarihinde çıkartılmıştır.

⁵⁶ Takrir-i Sükûn Kanunu ile Şeyh Said ayaklanması bastırılır. Ancak 1924 yılında İstiklal Savaşı paşaları tarafından kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da parti programında halkın dini inançlarına karşı saygılı olduklarını belirttikleri bir madde dolayısı ile kapatılır. Kemalistler, söz konusu dine saygılı olmayı dini siyasi emeller uğruna kullanılması sayarak Vatana İhanet Kanunu kapsamında İstiklal Savaşı’nın paşalarını gerici ve irticanın kaynağı saymışlardır (Çolak, 2017: 100).

⁵⁷ Milli Mücadele döneminde asker kaçaklarını önlemek için kurulan İstiklal Mahkemeleri, milli mücadele dönemi başarıyla sonuçlandıktan sonra yetkileri genişletilerek, Takrir-i Sükûn Kanunu etrafında yeniden hayata geçirildi. Bu sefer ki amacını Ergün Aybars şu şekilde ifade ediyor: “Türk Devrimi’nin gerçekleşmesi ve kökleşmesi için, karşı devrimci güçleri, isyancıları, muhalif basın kuruluşlarını, Osmanlı döneminden kalma eşkiya ve İttihatçılar’ın tasfiyesi yanı sıra suikast suçlularını yargıladılar. 1923 – 1927 yılları, Türkiye yaşamında Türk Devrimi’nin gerçekleştiği ve

iktidara sorgusuz, sualsiz halkı ve aydınları itaat ettirmek ve bu yolla Kemalist devrimlerin Türk toplumunda yerleşmesinin önünü açmaktır. Bu sebeple İstiklal Mahkemeleri'ne sınırsız yetkiler tanınır. Alkan'ın (1993, s. 35-49) aktardığına göre Hüseyin Avni Bey bu durumu şöyle özetlemiştir: “*İstiklal Mahkemeleri'ne Meclis'in tanıdığı yetkiyi, Cenab-ı Hak Peygamberine dahi vermemiştir.*”

Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün kontrolünde olan İstiklal Mahkemeleri⁵⁸ aracılığıyla, tahakküm pekiştirilir ve hegemonya genişletilmeye çalışılır değerlendirmesinde bulunulabilir. 30 Kasım 1925'te kabul edilen 677 nolu Kanunla da hurda-i tarih yasaklanmış, tekkeler, türbeler, zaviyeler ve bunlara bağlı küçük camiler kapatılmıştır (Resmî Gazete, 1925, s. 243). İmece (1959, s. 59-60) Mustafa Kemal Atatürk'ün tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla ilgili olarak “*Bugün ilmin, fennin, bütün kapsamı ile medeniyetin ışığı karşısında filan veya falan şeyhin uyarmasıyla maddi ve manevi mutluluğu arayacak kadar ilkel insanların Türkiye medeni toplumunda varlığını asla kabul etmiyorum...*” yorumunda bulunduğunu aktarır. Mustafa Kemal Atatürk'ün harf inkılabı sonrası öz Türkçe kullanmaya teşvik yoluyla işaret ettiği Yunus Emre başta olmak üzere bu ‘ilkeller’ listesinde Türk kültür hayatına nam salmış niceleri vardır. Çünkü Şeker'in (2013, s. 267) ifadesiyle “*Türklerin hayat görüşünü sevk ve idare ederek ona şekil veren tasavvuf*” Mustafa Kemal Atatürk'ün nazarında ilkel insanlar yetiştiren bir kurumdur. Korkmaz'ın (1994, s. 606) aktardığına göre *Nutuk*'ta bu zümreye yönelik olarak şunları kaleme almıştır:

“Milletimizin hakikî mahiyetini, yanlış manada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır ve müessesat, yeni Türkiye devletinde, Türk

yerleştiği en önemli yıllar oldu. Öyle ki 1927 yılından sonra artık Atatürk'ün karşısında, onun Türk Devrimi'ni gerçekleştirmek çabasına karşı çıkabilecek hiçbir güç kalmadı.” (Aybars, 1995: 204; Tunçay, 1983, s.144-145).

⁵⁸ Nitekim İzmir suikasti ihbarı üzerine yaşananlar bu durumun net bir göstergesidir. 1926 yılının Haziran'ında Mustafa Kemal'e suikast ihbarı yapılmış ve bunun üzerine 1. Dönem TBMM üyelerinden 2.grubtan olan Ziya Hurşit ve arkadaşları yakalanmışlardır. Ardından Ankara İstiklal mahkemesinin soruşturması üzerine, İzmir'de kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensubu milletvekilleri dokunulmazlıkları olmalarına rağmen tutuklanmışlardır. Buradaki ilginç nokta, Kazım Karabekir'in Ankara'da tutuklanması olmuştur. İsmet İnönü, Karabekir Paşanın tutuklanması üzerine araya girerek, Karabekir'i serbest bırakmıştır. İstiklal Mahkemeleri bunun üzerine, “dışarıdan müdahale olmayacağı” yönünde karar alarak İsmet İnönü'nün tutuklanmasına karar vermişlerdir. Fakat, durumu öğrenen Mustafa Kemal, dışarıdan bir müdahale ile İnönü hakkındaki kararı kaldırmıştır. Sonrasında ise Karabekir tekrardan tutuklanmıştır (Celal, vd., 1989, s.102)

cumhuriyetinde idame edilmeli miydi? Buna atf-ı ehemmiyet etmemek, terakki ve teceddüt namına, en büyük ve gayr-i kabil-i telâfi hata olmaz mıydı?”

3.6.4. Sembolik Değişim ve İslâm

Çolak (2017, s. 101) Mustafa Kemal Atatürk’ün Türk toplumunu laikleştirmeye yönelik çabalarını geçmişe ait sembolleri yok etme üzerine yürüttüğü ve Kemalist devrimlerin medenileştirme projesindeki en önemli sembollerinden biri şapka reformu olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Kemalist devrimler, bir bütünlük ihtiva eder. Bu bütünlük kapsamında Mustafa Kemal Atatürk, *biçimsel* bir değişikliği de ön görür. Gökberk (1997, s. 46) bu durumu tüm veçhesiyle şu şekilde özetler: “*Biçim de dış görünüş de bir dışlamadır. Giysiler, içimizden bir şeyleri de dışa vuran simgelerdir. İç’teki inançları değiştirmek isterken onların dışa yansımalarını da değiştirmek gerekirdi*”. Şapka Kanunu öncesi mecliste dini kıyafetler ve memur kıyafetleri konusunda iki kararname çıkarılır, sonrasında ise fes ve sarığın yerine tüm erkeklerin şapka takması zorunlu hale getirilir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk kimliğini Batılı bir kimlik olarak yeniden düzenler. İmece (1959, s. 45) Mustafa Kemal Atatürk’ün kendisini herkesin aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetinde hissettiğini ifade etmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk “*tepeden inme medenileştirme projesinde merkezde inşa edilen yeni hayatı, özel alana doğru, bu alanın geleneksel ahlaki zemini silerek genişletmek*” ister ve bu durum “*Jakobenlerin devrim sonrası Fransa’da yaptıkları ile büyük bir paralellik arz eder.*”

Mustafa Kemal Atatürk’e göre fes, çarık, şalvar, külah, sarık vb. medeni olmamanın, taassup ve cehaletin nişaneleridir. *Nutuk*’ta (1994, s. 605):

“Milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından da hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu”

ifadelerine yer vererek bu görüşü açıkça ortaya koymuştur. Bayur, (1939, s. 264) Mustafa Kemal Atatürk’ün kadınlara yönelik olarak geleneğin zincirlerine

hapsedilmiş kadının özgür kılınmasının ilk aşaması olarak medeni olmayan kıyafetlerden kurtulmak gerektiğine inandığını ifade etmiştir. Bu inançla Kemalist kurucu ve yönetici kadro, meydana getirdikleri yeni kültürün ilerlemesiyle kadının başörtüsünden kurtulacağını düşünür. Modern stil inşa sürecinde, evvela telkin yöntemiyle kamuda görevli memurların zevceleri peçelerini çıkartarak, Avrupalı gibi giyinmeye başlar. Sonrasında resmi olarak devlet kademelerinde görev alacak her kadın Avrupalı gibi giyinmek zorunda bırakılır. Nitekim okula giden kızlarında Avrupalı kıyafetler giymeleri zorunludur. Netice itibariyle İslâm'ın giyinme tarzına riayet eden geleneksel kıyafetleri çıkarmayan kadınlar kamusal alanda temsil edilmekten ve faydalanmaktan mahrum bırakılır (Çolak, 2017, s. 108). Çünkü Çapa'nın (1996, s. 22-28) ifadesiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün nazarında bu insanlar taassuba saplanmış, cahil ve ortaçağ karanlığında kalmış kişilerdir. Bu kişileri aydınlatmak için kadınların başörtüsünden ve geleneksel kıyafetlerden nasıl kurtulabilecekleri konusunda çeşitli kampanyalar düzenlenir.

Sembolik ve kültürel bir teşhire dönüşen bu durum, Avrupalı ülkelerin kendi toplum yapılarına ve insan tipine göre düzenledikleri kanunların ithal edilmesiyle daha ileri bir boyuta taşınır. İsviçre'den ithal edilen Medeni Kanun ile *“Türklerin özel hayatları şeriatın yerine Batı'da uygulandığı şekliyle laik hukuk tarafından düzenlenmeye”* başlar (Çolak, 2017, s. 108). 1929 yılında medeniyet yolunda atılması gereken milliyetçi bir adım olarak *Cumhuriyet* gazetesi, Türkiye'nin ilk güzellik yarışmasını düzenler. Verilmek istenen mesaj açıktır; Türkler artık modern bir hayat tarzı sürmeye başladılar. Sonuç olarak *“ulus inşa sürecinde kadınlar, modern hayat tarzının taşıyıcısı ve Batılılığı temsil eden sembollere dönüştürülür.”* (Çolak, 2017, s. 109).

Yaşanan süreçlerin, Türk toplumunu sadece İslâmî yaşantıdan değil aynı zamanda İslâmî tefekkürden de koparma noktasına getirdiği ifade edilmiştir. *Avrupa'nın Portresi*'ni kaleme alan Salvador de Madariaga, (1966, s. 179) *“Kemalist devrimlere kadar hiçbir zaman Avrupalı sayılmamış olan Türkleri”* anlatırken, şu can alıcı tespiti yapar:

“Atatürk fes giymeği yasak ve şapka kullanmayı mecburi kıldığından beri Türklerin Batılılaşmış bir dış görünüşleri var. Ancak bu konuda eskiden beri çok

defa işlenmiş yaygın bir hata var: Kafa şapkaya değil, şapka kafaya şekil veriri inancı... Atatürk de bu aynı hataya kurban gitmiş olmasın."

Bu noktada eseri çeviren Mehmet Cihangir, Madariaga'nın yanlışlığını dipnot düşer: *"Yazar burada yanılmaktadır. Atatürk'ün şapka devriminden daha büyük önemli harf ve dil devrimlerini, eğitim ve öğretim sisteminin tamamen değiştirilmesini; hukuk düzeni ve kadın haklarını ele alması, O'nun kafanın dışından çok içine önem verdiğinin en açık göstergesidir."* Madariaga'yı sigaya çeken çevirmen, Sokratik düşünce sistemiyle Hristiyan dininin ve Avrupa medeniyetinin iki büyük kökü olduğuna dair tüm şüpheleri ortadan kaldıran Madariaga'nın, cümlelerin başında bir soyluluk olarak gördüğü Avrupalılığa ilk adımın Kemalist devrimler ile atıldığını peşinen ifade ettiğini görmez. Madariaga'ya göre Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimleri yetersiz bir başarıdır. Kemalist devrimlerin en büyük başarısını da Madariaga (1966, s. 179) şu şekilde özetler:

"İnkârı imkânsız bir gerçektir ki; din hususunda Müslümanlar her zaman Hristiyanlardan daha liberal davranmışlardır. Burada insan bir noktaya takılıyor ve kendi kendine bir soru sormadan edemiyor: 'Türkler eskiden beri ne derece Hristiyanlıktan uzak ve ne derece Müslümanlığa yakın olmuşlardır? Araplar, İranlılar, Mısırlılar ve hattâ İspanyollar yeniden İslâmi tefekküre dönebilirler. Fakat Türkler asla!.."

Kireççi'nin (2015, s. 62) ifadesiyle *"İslâm dinini çevreden soyutlanmış milli daire içinde bir anlayışla yeniden kurgulama fikrinin Atatürk'ün hedefleri arasında olduğu net olarak görülmektedir."* Cumhuriyet'in kurucu kadroları tüm bu adımlarla *"Batılılaştırmanın ve Avrupa medeniyet dairesine girmenin gerçekleşeceğine inanmışlardır"*. Türkiye'nin ilk demokratik seçimlere kadar devlet ile bütünleşmiş bir siyasi partinin tahakkümü altında, Batı'dan ithal edilen maddi ve manevi hayat sahasındaki hemen hemen her alanı ihata eden bir yaşayış kalıbına sokulmaya çalışıldığı değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Müslüman dünya ile kopuş, Batı'ya yönelik adımları kültürel geçmişten kopuşun en radikal adımı olan 1928 alfabe değişikliği, Hicri takvimden Miladi takvime geçiş, hafta sonu tatilinin Cuma gününden Pazar'a çekilmesi ile devam eder ve Osmanlı kültür

hayatını hatırlatan bütün izler silinir. Tüm binalardan Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan iz, işaret, arma, tuğra ve ibarelerin kaldırılmasını öngören kanun 28 Mayıs 1927'de kabul edilir (Resmî Gazete, 1927, s. 608). Alınan kararın ardından sembolik boşluğun doldurulması gerekiyordu. Mustafa Kemal Atatürk'e ilk olarak kurt-başlıklı figürler önerilir fakat bunları modern bulmaz. Daha modern bir ambleme ihtiyaç vardır. Türk toplumunu modernleştiren reformları yansıtacak bir ambleme... Tüm bu süreç, Mustafa Kemal Atatürk'ün tahayyülüdür, o zaman yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin amblemi de Mustafa Kemal Atatürk'ün kafası olmadır (İnan, 1969, s. 9). Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni amblemi Mustafa Kemal Atatürk'ün kafası olur Çolak (2017, s. 111) bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: “*Kemalist medenileştirme projesi, geçmişin kültürel mirasından tamamen koparak yeni bir mantalite ve hayat tarzı yaratmaya ve bunu sağlamlaştırmaya yönelik hareket eder.*”

3.6.5. Mustafa Kemal Atatürk Siyasetinde İslâm'ın Yeri

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleşen kültür devrimlerini Kara (2008, s. 17-18) “*bütün modernleşme tarihimiz boyunca mücadele edilen ve dönüştürülmek istenen İslâm ve Müslümanlıktır. Çünkü bu topraklarla koparılmaz bağları olan en geniş mânasıyla İslâmdır.*” Şeklinde değerlendirmiştir. Oysa İslâmsız bir Türkiye tasavvuru ne felsefi ne de tarihi olarak mümkün değildir. Çünkü Türkler İslâm'ı kabul ettikleri günden itibaren İslâm hem Türkler hem de insanlık için büyük bir imkân, çıkış, diriliş ve kurtuluş yolu olmuştur. Bilhassa Haçlı seferlerinden sonra Avrupa için Türk ile İslâm yekpare olarak algılanmıştır. Avrupa için Türk=Osmanlı=Müslümandır. Her üç kelimedede Avrupalı nazarında aynı anlama gelir. Yeni Osmanlılar ideolojileri gereği Osmanlı mefhumunu kullansalar da Avrupa'nın nazarında onlar Jöntürk idi. İş bu hâl üzere iken Cumhuriyet'in kurucu kadrosu da büyük ölçüde Türklerle Müslümanlığın ayrılmazlığının farkındalardı. Nitekim 1921 yılının baharında yazılan İstiklâl Marşı, İslâm ile milliyetçiliğin yekpareliğinin göstergelerinden biridir. Kurucu kadro Lozan görüşmelerinde “*dinini ver vatanını, hürriyetini, milliyetini al*” teklifini reddederek yeni devletin kurulamayacağını anlamış ve geri dönüşü mümkün görerek ve bilerek “evet” demişlerdir.

Kara'nın (2008, s. 21-22) aktardığına göre Mustafa Kemal Atatürk, bu durumu *Nutuk*'ta şöyle özetler: “*Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur... başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır.*” Kurucu kadro artık Türkiye'nin hilafeti taşıyacak gücü kalmadığını düşünmektedir. Oysa Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mayıs 1920 tarihli meclis konuşmasında milletin tanımını şu şekilde yapar:

“*Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anâsır-ı İslâmiyyedir, mamimi bir mecmuadır... Muhafaza ve müdafisiyle iştilal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anâsır-ı İslâmiyyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-ı İslâm, bizim kardeşimiz ve menâfi'i tammiyle müşterek olan vatandaşımızdır... Anâsır-ı İslâmîyye, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekâbile ile riayetkârdır ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırkî, içtimaî, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğumuzu tekrar teyit ettik. Binaenalyh menafi'imiz müşterektir. Tahsiline azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk, yalnız Çerkez değil hepsinden memzûc bir unsur-ı İslâmdır*”(TBMM Zabıt Ceridesi, 1336, s.165).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadeleri sarihdir. İslâm dini Türkiye'deki en üst çatıdır. Türk devletinin potansiyel ve kinetik enerjisi İslâm'dır. Türkiye'nin mayası olan İslâm, diğer tüm unsurları aktif hale getirir ve anlamlı kılar. 7 Şubat 1923 yılında irad ettiği Balıkesir hutbesine de “*Allah birdir, şanı büyüktür*” sözleriyle başlamıştır⁵⁹ fakat Lozan ve 3 Mart 1924'teki düzenlemeleri sonrası 5 Kasım 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nde yaptığı konuşmada Kara'nın (2008, s. 30) aktardığına göre:

“*Milletin idame-i mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabita-i müştereke, asırlardan beri gelen şekilde ve mahiyetini tebdil etmiş yani millet, dinî ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabitasıyla efradını*

⁵⁹ Armağan (2014: 73) Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1923 Çarşamba günü Fatih Sultan Mehmet'in kayınpederi Zağanos Paşa'nın yaptırdığı Balıkesir camiinde irad ettiği hutbesindeki “*Kanun-i Esasî cümlelizce malumdur ki, Kur'an-ı Azîmü's-şân'daki nasûstur*” ifadesine dikkat çeker. Söz konusu cümlesiyle Mustafa Kemal, Anayasa Kur'an'daki emirlerdir (naslardır) demektedir. Armağan açık şekilde Mustafa Kemal'in bu vurgusu ile “*Anayasa Kur'an'dır*” dediğini belirtir.

toplamıştır...Millet...bütün kanunların ancak dünyevi ihtiyacattan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemadien tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevi bir zihniyet-i idareyi mâ-bihi'l-hayat addeylemiştir.”

ifadelerine yer vermiştir. Artık Ankara’da İslâmiyet terakkiye manidir rüzgarları esmeye başlamıştır. Söz konusu değişime akıl erdirmeye çalışan Kazım Karabekir, İsmet İnönü ile durumu istişare eder. İnönü’nün Karabekir’e anlattıklarını Mumcu (1990, s. 95-97) şu şekilde aktarır:

“Macarlar ve Bulgarlar, aynı saflarda İtilaf devletlerine karşı harp ettikleri ve mağlup oldukları halde istiklâllerini muhafaza etmiş olmaları Hıristiyan olduklarından, bize istiklâl verilmemesi de İslâm olduğumuzdan ileri geldiğini, bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtulduksa da İslâm kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizlerin daima aleyhimize olacaklarını ve istiklâlimizin de daima tehlikede kalacağını bana anlattı... Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız”.

Aktarıma göre Lozan’da İslâm’ı ver hürriyeti al kabilinden bir pazarlığın yapıldığı vakidir. Nitekim son raddede Mustafa Kemal Atatürk’ün 1 Kasım 1937 yılında yaptığı meclis açılış konuşmasında yer verdiği şu ifadeler meselenin özetidir:

“Aziz Milletvekilleri, Dünyaca malum olmuştur ki, bizim Devlet idaresindeki ana programımız Cumhuriyet Hak Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat bu prensipler, gökten indiği sanılan kitapların dogmaları ile asla bir tutulmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı gökten ve gayipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz” (Millet Meclisi Tutanakları Dergisi, 1937).

3.7.İsmet İnönü Dönemi Kültür Politikaları

İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ardından Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Kemalist devrimlere bağlılığıyla Ankara bürokrasinde şöhret bulan İnönü, devrimlerin toplumsal hayatta yerleştirilmesinde ciddi rol oynamış, fakat zamanla Milli Şef olarak otoriter bir yönetime yönelmiştir. Kemalist devrimlerin mahiyetini

“*ecnebi istilâsına ve Osmanlı nizamına karşı çift cephele bir savaş*” olarak tanımlayan İnönü’nün amacı Kemalist devrimleri toplumsal hayatta oturtmak, yeni rejimin intikaya uğramasının önüne geçmektir (Eroğlu, 1972, s. 18-21; Öndin, 2003, s. 86). Siyasi alandaki tek adamlıktan kaynaklanan statükocu yönetime rağmen kültürel alanda yeni rejimi ve Kemalist devrimleri besleyecek ciddi adımlar atılmıştır. İsmet İnönü dönemi kültür politikalarının mantık çizgisi “*ülkenin kalkınmaya ihtiyacı vardır; Kalkınmak için Batılılaşmak kaçınılmazdır; Batılılaşabilmek için Batı’nın kültür kaynaklarına inmek gerekir*” hedefine dayanmaktadır. Nitekim bu mantık “*kültürle ictibas edilebilir; Kalkınmayı başarabilmiş toplumların kültürü yüksek kültürdür; Yüksek kültürün aktarılması neticesinde kalkınma problemi çözülecektir*” kanaatini doğurmuştur. Bu dönemde kalkınmanın ve medenileşmenin yolu Batılı kültüre mensubiyetten geçmektedir, fakat bu yolun İslâmi kültürle tıkanmaması için laiklik ilkesinin son derece katı bir şekilde uygulandığı söylenebilir (Yiğit, 1992, s. 42-43). Bu yolda Batı’nın kültür kaynaklarına yönelinmiş ve kültür politikalarına yeni bir dinamizm kazandırılmıştır. İnönü döneminin kültür politikaları Hasan Ali Yücel’in “*Ben Doğu ve Batı diye bir ayrılık görmüyorum. İnsan eseri, insan ruhunun iştiaqları, kaygıları, korkuları, zamana ve zemine göre değişse de özünde bir ayrılık varsa o, tutulan yol ve usuldendir*” sözleri etrafında şekillendirilmiştir. Dolayısıyla usul-öz ikiliğinde bir uyumlu bileşim arandığı söylenebilir (Çıkar, 1997, s. 62). Atilla İlhan, İnönü döneminin bir kültür seferberliği dönemi olduğunu ifade etmiştir (İlhan, 1982, s. 228).

Hümanizm “*eski Yunan ve Roma medeniyetine inmek*” şeklinde tanımlanmıştır (Bolat, 2012, s. 239). Hümanizmin Türkiye’de bir kültür politikası haline gelmesindeki en etkili isim Hasan Ali Yücel’dir. Hasan Ali Yücel, Avrupa’dan ithal edilen kavramı “*Türk Hümanizmi*” olarak kurgulamıştır! Hasan Ali Yücel’in fikir babası olarak hayata geçirdiği Hümanist kültür politikalarının içeriğini Kireççi (2015, s. 63-64) şöyle aktarır:

“*Arapça ve Farsça dillerinden ve eserlerden uzaklaşılırken, Batı kaynaklı eserlere yönelme başlamıştır. Ayrıca, liselerde Latince ve Yunanca dersleri verilmeye başlanmış, Halkevleri, Köy Enstitüleri ve üniversiteler aracılığı ile hümanizmin yayılması amaçlanmış ve Batı klasikleri Türkçeye*

tercüme edilerek, tamamen Batılı ve Batı kültürü ile donanmış yeni model vatandaşların yetişmesi hedeflenmiştir”.

1940-50 yılları arasında kültür alanında ortaya konan hümanizma ile birlikte militarist laikliğin de uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Türkdogan'ın (1988, s. 17) ifadesiyle hümanist ütopyanın uygulanabilmesi için dini hayat devre dışı bırakılmış ve adeta Tanrı tanımazlığa kadar uzanan politikalar izlenmiştir. Hasan Ali Yücel'in hümanistlik yaklaşımı Batı'nın ana kaynaklarına uzanıp, Batı düşünce formlarını kavrayarak çağdaşlaşmayı hedefler. Batı uygarlığının ilk kaynaklarına inmek için Batı kültürünün temel yapıtlarını Türkçeye kazandırma çalışmaları başlatılır. Klasikler Hareketi olarak adlandırılan büyük çeviri faaliyeti Hasan Ali Yücel için Batı uygarlığına intisap etmeyi kolaylaştıracak bir işlevi haizdir. 2 Mayıs 1939'da düzenlenen Birinci Yayın Kongresi sonrasında bakanlık bünyesinde kurulan Tercüme Bürosu hayata geçirilir (1940). Tercüme Bürosu, Türk kültür hayatına ilk yılında 39 Yunanca, 38 Fransızca, 10 Almanca, 8 İngilizce, 6 Latince, 2 Rusça eser kazandırır. Bunların yanı sıra 5 İslâm klasığı de Türkçeye çevrilir. Hasan Ali Yücel 3 Temmuz 1941 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'nda yaptığı konuşmasında Türk hümanizmasını şu şekilde açıklamıştır: *“Türk hümanizması, beşer eserine istisnasız kıymet veren, ona zamanda ve mekânda hudut tanımayan hür bir anlayış ve duyustur. Hangi milletten olursa olsun insanlığa yeni bir düşünüş, yeni bir duyuş getiren her eser bizim yüreklerimizin besleyeceği his, ancak saygı ve hayranlıktır...”* (Çıkar, 1997, s. 96).

Hristiyanlıkla birlikte Yunan-Latin kaynakları üzerine kurulmuş olan ve esasen de bu iki kaynaktan başka dönecek bir yeri olmayan Avrupa cemiyeti, Rönesans süreciyle beraber Hümanizm'e yönelmiş ve dogmatizm, taassub, istibdad, engizisyon, kölelik ve tahakküm ile çıkmaza girmiş olan Avrupa, çareyi 'insan'a yönelmekte bulmuştur. Nitekim Yunan-Latin kaynakları, insana değer atfetmesi hasebiyle oldukça zengin ve gelişmiş bir felsefi, fikri ve sanatsal geri planı olan kaynaklardır. Avrupa, Hristiyanlığı hümanizm ile restore etmiştir. Cumhuriyet'in yönetici ve yürütücü kadrolarının Osmanlı tarihi mirasını Avrupa'nın ortaçağı ile özdeşleştirmeleri ve Kemalist devrimleri de bu özdeşleştirmenin tabii bir sonucu olarak ortaya koydukları bağnazlık, karanlık ve taassuba karşı bir ışık ve aydınlık olarak görmelerinin bir uzantısı olarak Hasan Ali Yücel,

Milli Eğitim Bakanlığı döneminde hümanizmi, kültür politikalarının yapı taşı olarak hayata geçirdiği söylenebilir. Bu noktada Hasan Ali Yücel'in şu açıklaması oldukça ilginçtir: “*Kültür anlayışımızda milliyetçiliğin tecellilerinden biri de Cumhuriyet'in daha ilk zamanlarında Arapça ve Farsça'yı kaldırmamız olmuştur. Bu boşluğu, o da seneler sonra ve bu yakınlarda Lâtinçe ve Yunanca ile doldurmaya başladık*”. Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün Arapça ve Farsça'ya karşı olan tavrı milliyetçilikten ziyade Batılılaşma politikasının bir sonucu olarak okunabilir. Hasan Ali Yücel'e göre “*milliyetçilik bizi yeni bir hümanizmaya getirmiş*” (C.B.S.D., 1946, s.13) fakat Mustafa Kemal Atatürk döneminin milli kültür heyecanı ve arzusunu da tahrip etmiştir (Yiğit, 1992, s.48).

Kültür politikaları bağlamında Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemi arasındaki en önemli fark “*medeniyet kaynağı sorunsalında*” ortaya çıkar. Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Türklerin Batılılar kadar uygar olduklarını ispatlamak için*” ortaya attığı Türk Tarih Tezi, Batı'nın medeniyetten bî-haber olduğu dönemlerde Türklerin atalarının ilk medeniyetleri kuranlar olduğunu iddia ederek medeniyetin kaynağını Mezopotamya ve Anadolu'da aramasına karşılık; İsmet İnönü döneminde “*Batı kültürünün kaynaklarının Yunan-Latin uygarlıklarına dayandığı görüşü*” önem kazanır ve Milli Mücadele'de denize dökülen Yunanlılar'a karşı büyük bir hayranlık uyanır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki yekpare ve saf ulusal kültür kuramı geliştirme imtiyazı terk edilerek “*usul ve öz birleşimine*” yönelinmiş ve Batı'ya daha açık bir kültür politikası hayata geçirilmiştir (Öndin, 2003, s. 56).

İnönü döneminde kültür politikaları bağlamında iki temel kırılma yaşanmıştır. İlk kırılma; İkinci Cihan Harbi'nden sonraki dönemde Türk toplumunda kültür politikalarına karşı üç farklı yaklaşımın tebarüz etmiş olmasıdır. Devrim taraftarları devrimlerin Türk toplumunun karakterine ve yaşayışına ne kadar uyup-uymadığı konusu üzerinden kritik edilmesi gerektiğini savunan *muhafazakârlar* ve Karpas'ın (1967, s. 268) ifadesiyle modern Türk toplumunun oluşumu için devrimleri yeterli gören fakat bazılarının aşırı olduğunu düşünen *Mutediller*. İkinci temel kırılma ise dünya siyasetinde yükselişe geçen liberalizmin etkisiyle devlet tahakkümü ile yürütülen kültür politikalarının eleştirilir ve tartışılır bir noktaya gelmesiyle birlikte, 1947 CHP

kurultayında halkevleri, din dersleri, türbeler, ilahiyat fakülteleri ve imam hatip okulları konusunun tartışmaya açılmış olmasıdır (Kireççi, 2015, s. 64).

3.7.1. İnönü Hükümet Programında Kültür Politikaları

İsmet İnönü döneminde ülkenin refah ve ekonomik seviyesinin yükseltilmesi, kültür seviyesinin yükseltilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu politika İnönü dönemi hükümet programlarına da yansımıştır. Birinci Saydam Hükümeti'nin 27 Ocak 1939 tarihli programında “*memleketimizin maddi refahı ve iktisadî kalkınması ancak kültür seviyemizin bunlarla muvazi olarak yürütülmesiyle mümkün olacaktır*” ifadeleri bu durumun en sarıh göstergesidir. Nitekim aynı hükümet programında hükümetin amacının Cumhuriyet'e ve Kemalist devrimlere sadık gençlerin yetiştirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Bu amacın yerine getirilmesi noktasında atılan en önemli adımlardan biri de Kemalist devrimleri eğitim yoluyla yaşatmak ve yaymak şeklinde tebarüz etmiş, 15 Mart 1943 yılındaki İkinci Saraçoğlu Hükümeti programında maarif işlerine önem mütemadi hale getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim İkinci Cihan Harbi'nin tüm olumsuzluklarına rağmen eğitime ayrılan bütçe artırılarak 43 milyon olarak belirlenmiştir (Öndin, 2003: 88-90). Söz konusu durum kültür seviyesinin yükseltilmesi için eğitimin ne derece önemsendiğinin de bir göstergesidir. Eğitim faaliyetleri özellikle köylerde yoğunlaşır çünkü Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunu köylüler oluşturmaktadır. 9 Temmuz 1942 yılında Birinci Saraçoğlu Hükümeti programında şu ifadelere yer verilmiştir: “*Türk milletinin her gün biraz daha refaha kavuştuğunu ve bilhassa Türk köylüsünün her gün biraz daha yükseldiğini anlamak ve köylü ile bilgi ve toprağı birleştiren bir ideale doğru yürüdüğümüzü görmek istiyoruz. Hepimiz bu idealin yolcularıyız*” (Dağlı ve Aktürk, 1988: 105).

3.7.2. Halkevlerinden Köy Enstitülerine

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kökten değişim için hayata geçirilen Halkevleri, kentlerde kısmi bir başarı yakalamış olsa da köylerde büyük bir başarı yakalayamamıştır. Bu durum köylere özgü, köylüyü Halkevleri'ne çekmek yerine, bizzat köylere merkezin fikir ve düşüncelerini ulaştıracak ve köylüyü yerinde eğitecek bir kurum ihtiyacını ortaya çıkarmış ve 17 Nisan 1940 tarihinde çıkartılan 3803 numaralı Kanun ile Köy Enstitüleri

kurulmuştur. Perin (1982, s. 142), Köy Enstitüleri'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün eseri olduğunu ifade etmiştir. Perin'e göre Köy Enstitüsü kavramı Mustafa Kemal Atatürk'ün zihninde belirmemiş olsa da Köy Enstitüleri'ne temel oluşturacak girişimleri Mustafa Kemal Atatürk gerçekleştirmiştir. Maarif Vekili Saffet Arıkan zamanında kurulan Köy Eğitim Kursları giderek yayılmış ve zaman içerisinde bu oluşum Köy Enstitülerine dönüşmüştür. 7 Temmuz 1939 tarihli 3704 sayılı Köy Eğitim Kursları ve Köy Öğretmen Okulları yasası ile 35 bin Türk köyünün öğretmen ihtiyacının karşılanması, bunun yanı sıra eğitim, demirci, dülger, yapıcı, kooperatifçi ve tarımsal kültürü kaldırmak için gerekli kalifiye insanın yetiştirilmesi tecrübesi bir yıllık bir denemeden sonra 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri şeklinde vücut bulmuştur.

Köy Enstitüleri'nin amacı *“halka dayanan bir devletin, halkın yaşadığı her yerde bir sözcüsünü bulundurması”*dır. Nitekim *“bir kişiyi doğup büyüdüğü bir köye yerleştirmek için yetiştiren tek kurum”* olan Köy Enstitüleri, *“toplum değişmedikçe fert değişmez”* parolası üzerine faaliyetlerini sürdürmüştür. Köy Enstitüleri, bir yandan köyün kalkınmasını diğer yandan da devrimlerin toplumun her alanına nüfuz edecek şekilde yayılıp yerleşmesinde aktif rol almıştır. Kültür politikalarının ve devrimlerin topluma işlenmesi görevini üstlenen ve *“köyde rejimin ve parti ilkelerinin koruyucusu olarak görülen”* köy enstitüsü mezunu öğretmenlere İnönü şu şekilde seslenmiştir: *“Sizin vereceğiniz terbiye dinî değil millî, beynelmilel değil millîdir. Millî terbiye istiyoruz... Kafaları mazinin demir çemberi içinde kilitlenen milletlerin vay haline...”* (Yiğit, 1992, s. 42-50). İnönü'nün bu açıklaması Köy Enstitüleri'nin Türk Ocakları'nın bir devamı niteliğinde olmadığını da ortaya koymuştur. Topuz'un (1998, s. 54) aktardığına göre *“İslâm kavimlerinin en önemlisi olan Türklerin ulusal terbiye, bilimsel, sosyal ve ekonomik düzeylerini geliştirmek, Türk ırk ve dininin olgunlaşmasını çalışmak”* amacıyla kurulan; *“ırkçılığa, Turancılığa ve dine dayanan”* Türk Ocakları, özellikle İslâm'a yaptığı vurgu ile Köy Enstitüleri'nden ayrılır.

Topuz'a (1998, s. 67) göre Köy Enstitüleri, Cumhuriyet döneminin bir kültür politikasıdır ve Kemalist devrimlerin devamlılığı noktasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Topuz'un verdiği rakamlara göre Köy Enstitüleri kapatılana (1946) kadar 16.400 kız ve erkek öğretmen, 7.300 sağlık memuru ve 8.756 eğitimci yetiştirmiştir.

Yalman (1998, s. 143) Köy Enstitüleri'nin gelişimiyle ilgili *“memleketimizde hiçbir hareket yoktur ki, Köy Enstitüleri kadar gelişme hızı gösterebilir ve onun kadar çabuk dal budak salıversin”* değerlendirmesinde bulunmuştur. Yiğit (1992, s. 82) ise Köy Enstitüleri'nin köy kalkınması problemine karşı yapılan sosyolojik bir yaklaşımın ürünü olduğunu ifade etmiştir. Kaya (1981, s. 193) ise Köy Enstitüleri'nin altındaki temel fikrin ülke genelinde bir değişim ve dönüşüm yaratmak olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Köy Enstitüleri'nin mimarı İsmail Hakkı Tonguç (1947, s. 419) *“öğretmen, devrimin bütün dinamizmasını yükleniyor, sarıklı köy hocasının yerini almaya çalışıyor”* açıklamasıyla Kaya'yı doğrulamıştır. Benzer şekilde Engin Tonguç da (1970, s. 270) Köy Enstitüleri'nin temel amacını *“tarihi şartların hazırladığı bir imkândan yararlanarak iktidara katılıp elde edilen yürütme gücü ile emekçi sınıfları bilinçlendirmek ve devrimsel süreci hızlandırmak için girişilmiş bir devrim stratejisi ve taktiği”* şeklinde özetlemiştir.

1943 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir program hazırlanana kadar Köy Enstitüleri için özel, önceden belirlenmiş ve kabul edilmiş bir eğitim-öğretim programı yoktur. Ortaokul ve öğretmen okulu programları ile birlikte mevcut çevrenin özel şartları göz önünde tutularak eğitim-öğretim programı tespit edilmeye ve uygulanmaya çalışılmıştır. Köy Enstitüleri'nde bisiklet, motor ve otomobil binmeden hayvan-bitki bakımına; bağcılık, tavukçuluk, arıcılıktan demir işlemeciliği, biçki-dikiş işleri, halı dokumacılığı ve çocuk bakımından çiçeklendirme, su kanalı açma ve bitki yetiştiriciliğine; mandolin ve flüt çalmaktan yöresel milli oyunların öğrenimine kadar hayatın her alanından dersler verilmiştir. Tüm bu dersler *“anayasanın ikinci maddesinde yazılı olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık ilkelerini Türk milletinin yükselmesinin ana ilkeleri bilme ve engel tanımadan”* uygulanmak üzere yeni yetişen nesle öğretilmiştir (Demirtaş'tan akt. Yiğit, 1992, s. 82-83; Perin (1982, s. 143).

Çok yönlü insan yetiştirme, köylerin kalkınmasını sağlama, eğitim-öğretim alanında atılan önemli bir adım olmanın yanı sıra Köy Enstitüleri'yle ilgili bir takım eleştiriler de olmuştur. Küçük yaşta köylerden alınarak yetiştirilen öğrenciler, köylerinde 20 yıllık zorunlu hizmetlerinden ötürü şehir hayatından izole yaşamak zorunda kalmışlardır. Söz konusu izolasyon köy ve şehir ayrımını ideolojik şekilde

belirginleştirmiştir. Bir ğretmenin mesleki eğitiminin yanında köy hayatıyla ilgili her iş ve alanda uzman olması da irrasyonel olarak değerlendirilmiştir. Her türlü dinî etkiden uzak, katı laik bir eğitimle yetişen ve köylerde nc olarak yeni kuşakları eğitmesi beklenen öğretmenlerin, halkın kültürel normlarıyla atışması ve tecrit edilmesi de kaçınılmaz grlmştir (Yiğit, 1992, s. 85-86).

Köy Enstitüleri olumlu ve olumsuz yanlarıyla uzun yıllar boyunca tartışılmıştır. Ancak Köy Enstitleriyle ilgili gerçek; Tek Parti hegemonyasını toplumun her alanına yaymak ve bu hegemonyayı gelecek kuşaklara aşılayarak devamlılık sağlamak olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir.

4. 2000 SONRASI DÖNEM: MUHAFAZAKÂR KÜLTÜREL HEGEMONYANIN TEŞEKKÜL DEVRİ

Çalışmanın bu bölümünde 2000 sonrası dönemdeki hegemonya tartışmalarına odaklanılmaktadır. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti'nin siyasi ve sosyal alanda atmış olduğu adımlar etrafında başlayan tartışmalar incelenmektedir. Bu kapsamda ilk olarak AK Parti iktidarı öncesi özellikle de 28 Şubat sürecinde yaşanan hegemonya tartışmaları ele alınmaktadır. İkinci olarak 2002-2009 yılları arası dönemde AK Parti siyasetine karşı bürokrasi, yargı, askeri başta olmak üzere toplumun farklı kesimleri tarafından yöneltilen eleştiriler etrafında hegemonya tartışmalarına odaklanılmaktadır. 2009 sonrası dönemde AK Parti'nin özellikle 'Demokrasi Paketi' kapsamında sosyal alanda atmış olduğu adımlar üzerinden yaşanan hegemonya inşası detaylı şekilde irdelenmektedir. Aynı dönemde AK Parti'nin hegemonya inşasına karşı kültür-sanat alanında ortaya koyulan radikal eleştiriler değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde AK Parti'nin kültür politikalarının ana eksenini incelenmekte ve kültür politikalarına karşı geliştirilen eleştirilere yer verilmektedir.

4.1.AK Parti Dönemi Hegemonya Tartışmaları

Claude Lefort'un *Democracy and Political Theory* çalışmasından hareketle Ali Aslan, modern demokratik siyasetin esasını iktidar konumunun boş olma durumunun oluşturduğunu belirtir. Modern demokratik toplumun ilk momenti iktidar konumunun boş kalmasının sağlanması, diğeri ise boş olan iktidar konumunun doldurularak toplumsal düzenin inşa edilmesidir. Kolektif bir bütünlük olarak tepeden inme değil tabandan tavana toplumsal farklılaşmaların varlık bulabildiği bir toplum inşasını içeren demokrasi, modern demokratik siyaseti farklı toplumsal taleplerin kendisine eklemlenerek devam eden bir hegemonya mücadelesi tarafından şekillendirilmektir. Bu mücadelede karşı hegemonik toplumsal güçler, mevcut hegemonyaya galebe çalmaya ve yıkmaya çalışarak “hegemonik toplum temsilinin sınırlılığını ve alternatifler için açık olduğunu gösterme” mücadelesi verirler. Buna karşın “hegemonik toplumsal güçler ise toplumsal farklılıkları kendi kimliğine katarak olabildiğince domine etmeye ve bunun tıkandığı noktada da farklılıkları toplumun eteklerine iterek marjinalleştirmeye çalışırlar”. Dolayısıyla, “mevcut toplumsal yapının yerinden edilmesi ve iktidar konumunun boşaltılması diğer

yandan ise toplumun bir bütünlük olarak kurulumu ve iktidar konumunun belli bir içerikle doldurulması söz konusudur”. Bu çözümlemeden hareketle Aslan, post politik paradigma siyasetinin “toplumsal çevrede yer alan muhafazakâr dindar geniş halk kitleleri karşısında merkezde yer alan laik orta sınıf ve sermayenin belirleyici olduğu bir toplumsal düzenin savunusu etrafında şekillendiğini” belirtmiştir. Bu sebeple toplumsal çevrenin silahı siyaset kurumu, post politik paradigmacıların en büyük silahı ise ekonomik ve kültürel sektör olagelmıştır (Aslan, 2017a, s. 80-86).

Aslan’a (2015, s. 26-27) göre 1990-2010 yılları arasında Türkiye’de iki büyük değişim gerçekleşmiştir; oligarşik sistemden demokratik sisteme yöneliş ve Kemalizm’in hegemonik konumunu kaybetmesi. 1920-1990 yılları arasında Türkiye’de siyaseten çoğul toplum projelerinin eşit şartlarda hegemonya mücadelesi verebileceği özgür bir alanın varlığına bağlı olarak demokratik bir rejimden söz edilemeyeceğini, dolayısıyla siyasi alanın devlet-toplum arasındaki bağı kuran ve bu yolla yöneten-yönetici arasında mutlak ayrışmanın gözlemlendiği bir ortamdan mahrum olduğunu aktarmıştır. Bununla birlikte “devletin bekası” söyleminin Kemalist devrim ilkelerinin yaşatılması ve sürdürülmesi ilkesine tabi olduğu 1920 sonrası dönemde, siyaset kurumu tamamen kapalı, çok partili hayata geçildikten sonraki dönemde de asker-bürokrat-ordu tahakkümünde ve müdahalelerinde kaldığını ifade etmiştir. 1961 ve 1982 Anayasaları ve 1960, 1980, 28 Şubat, 27 Nisan askeri darbeleri, siyaset kurumunun işlemesi önündeki en büyük engel olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemlerde laik ve milliyetçilik kimliğini taşıyanlar doğal yöneten, dünya üzerindeki varlıklarını bu iki kimlik dışında tanımlayanlar ise doğal yönetilen ve hegemonik sınıfa dahil edilmesi için ‘eğitilmesi’ gereken gruplar olarak konumlandırılmıştır. Söz konusu konumlandırma, Şerif Mardin’in *merkez-çevre*, Hasan Bülent Kahraman’ın hegemonik *tarihsel blok ve çevre* şeklinde resmettikleri gibidir. Oligarşik yönetim; Mardin’in *merkez-çevre*, Kahraman’ın ise *tarihsel hegemonik blok* olarak tanımladığı alanda yöneten-yönetilen ayrımının zenginlik, kültürel ve ideolojik farklılıklar üzerinden neşet etmiştir (Mardin, 1973, s.169-190).

Kırılma 1980’lerin sonu 90’ların başında yaşanır. Türkiye’deki sosyolojik değişim, bilhassa da kentleşme ile orta sınıfın yükselişi, neo-liberal politikaların etkisi ve demokratik seçimlerin çok partili hayata geçişle birlikte sürekli olarak *çevre* lehinde

sonuçlanmasının tabîî bir sonucu olarak kültürel özgüven kazanımının yavaş yavaş artmaya başlaması, güç paylaşımında birtakım kaymalara sebep olmuş ve dindar-muhafazakâr toplumsal çevre, sürekli yönetilen konumunda bulunmaya itiraz etmeye başlamıştır. Söz konusu itiraz ilk hegemonik hamlesini siyasal İslâm ve Kürt milliyetçiliğinin organize söylemi üzerinden teşkil etmiştir. Çevrenin bu yükselişi, devleti kontrol eden *merkezin* siyaset, ekonomi ve kültür üzerinde güç kaybına sebep olmuştur. Bu durum ise oligarşik devlet yapısının sürdürülebilirliği noktasında tartışmaları beraberinde getirmiştir. Sürecin uzandığı yer 28 Şubat darbesi olmuştur. Güç kullanma tekeli elinde bulunduran *merkez*, 1920 sonrası devlet tahakkümüyle inşa ettiği hegemonik gücü de arkasına alarak siyaset kurumunu bir kez daha askıya almıştır.

28 Şubat sürecinin bir devamı olarak Recep Tayyip Erdoğan Aralık 1997 yılında Siirt'te yaptığı konuşma gerekçe gösterilerek tutuklanmıştır. Nitekim Tayyip Erdoğan, 12 Aralık 1997 tarihinde Siirt'te Cumhuriyet meydanında toplanan kalabalığa “*Minareler süngü, kubbeler miğfer; Camiler kışlamız, mü'minler asker*” cümleleriyle başlayan bir konuşma gerçekleştirmiş ve konuşmasının başında okuduğu bu dizeler Türk Ceza Kanunu'nun 312'ince maddesi uyarınca, halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa sevk etmek nedeniyle suç kabul edilmiştir. Bu nedenle Diyarbakır 3 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından 21 Nisan 1998 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Erdoğan 10 ay hapis ve 716 Milyon lira para cezasına mahkum edilmiştir. Erdoğan, konuşmasının başında muhatabının şahıslar olmadığını ifade etmiş,⁶⁰ devlet tahakkümünü elinde bulunduran merkeze ve hegemonik bloğa işaret etmiştir. Erdoğan'ın konuşmasında söz konusu toplumsal kesimi rahatsız eden başkaca vurgularında olduğuna şüphe yoktur.⁶¹

⁶⁰ “Bu kardeşinizin muhatabı şu veya bu kişi değildir. Ben bugün burada ne Sayın Yılmaz'ı ne Sayın şu veya bu Bakan'ı, ne Sayın Ecevit'i ne bir diğerini muhatap alarak konuşacak değilim. Zira bizim derdimiz, bizim meselemiz şu veya bu kişi değildir. Bizim meselemiz, bizim derdimiz bu ülkede zihniyetlerdir, kafa yapılarıdır. Yıllarca bu ülkeyi yanlış zihniyetlere mahkum edenlere karşı biz mücadelemizi kişilerle değil, zihniyetlerle sürdüreceğiz.”

⁶¹ Bu vurgulardan birkaçı şu şekildedir; “Atalarım ne güzel söylemiş, ‘Ağaca yaslanma çürür, yıkılır, desteksiz kalırsın. Kula yaslanma fanidir, ölür, kılavuzsuz kalırsın. Allah'a yaslan ki ayakta kalasın’...” “Geçenlerde bana bir açıklamamdan dolayı sordular: Diyorsun ki, ‘benim referansım İslâm'dır.’ Evet, göğsümü gere gere söylüyorum: ‘Benim referansım İslâm'dır.’ Kardeşler bunu söyleme hakkına sahip değilsem, o zaman insan olarak yaşamamın ne anlamı var? Eğer ben insansam, eğer ben bir torna makinasından çıkmış bir demir parçası değilsem, inancımı rahatlıkla koruyamayacaksam, söyleyemeyeceksem, bu şehitler ülkesi Türkiye’de benim ne işim var? Kardeşler, Amerika’da Clinton: ‘Benim referansım İncil’dir’ diyor. Amerika’da bu olunca güzel oluyor”... “Yanardağ oluruz, yıldırım oluruz, ezanı susturanların karşısında patlarız. Bu işin lamı cimi yok. Biz bunun için varız.”... “İstiklâl Marşı

Erdoğan'ın konuşmasında İslâm'ı referans olarak vermesi, Hakk'a kulluk vurgusu, Allah'ın yaratıcılığına ve el-Bedî esmasına dikkat çekmesi, insanın yaradılışı hususunda dedesinden aktardığı anekdot ile ümmet bilincinin altını çizmesi, Türkiye'deki başörtüsü sorunu konusunda Mustafa Kemal Atatürk'ün çağdaş, muasır medeniyetler olarak hedef gösterdiği Batı'da daha özgür ve demokratik uygulamaların olduğu noktasında verdiği örnek, ezan-ı Muhammedî konusunda gösterdiği hassasiyetin, hegemonik bloğu rahatsız ettiği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak asker, yargı bürokrasisi ve medya devreye girmiş ve Erdoğan hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Dönemin *Hürriyet* gazetesi 22 Nisan 1998 tarihinde "*Tayyip'e şok*

bizim manifestomuzdur. İstiklâl Marşı bu. İstiklâl Marşı'nın ruhundan alıyoruz kuvvetimizi. Orda ne diyor: 'Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin İstiklâl.' Dikkat edin orada: 'Hakkıdır kula tapan milletimin İstiklâl' demiyor. Biz kula kul olmadık, olmayacağız. Evet biz Hakk'a kul olduk kalubeladan beri, Hakk'a kul olacağız, kıyamete kadar böyle devam edecek bu yolculuk.'... "Biz, kimseye diyet borcuyla gelmedik. Bizim tekerci sermayeye borcumuz yok, bizim çıkar çevrelerine borcumuz yok, bizim bir kısım medyaya diyet borcumuz yok, bizim Hakk'a ve halka borcumuz var. Bunu söylemek için geldik."... "Kardeşler, bakınız ülkede sıkıntılarımız var. Nedir bu sıkıntı? Sadece aş, iş mi? Aynı zamanda evet, inançlarımıza saygısızlık var. Eğer bugün bu ülkede benim başörtülü bacım üniversiteye rahatlıkla giremiyorsa, benim üniversitedeki bacıma, 'kazandın ama bu başörtüyü çıkarmadıkça okuyamazsın' deniyorsa, bu ülkede zulüm vardır. Bakınız bundan bir ay kadar önce İngiltere'deydim. Onların davetlisi olarak gittim. Orada tam da Regaip Gecesi'ydi. Müslümanların, işçilerimizin olduğu yere gittim. Oradaki bir iş adamı İstanbullu bir iş adamı ne dedi biliyor musun? Başkanım, buraya geldim dört ay önce. Düşündüm kızımı nasıl okutacağım? Çünkü kızımın başı örtülü. Kaydını yaptırdım. Fakat hâlâ düşünüyordum. Kızım müdüre çıkmış demiş ki: 'Müdür Bey ben Müslümanım. Fakat benim günlük ibadetlerim var. Ders saatlerimle çakışıyorlar. Benim bu ibadetleri yapmama yardımcı olur musunuz?' dedim, diyor. Müdür bey demiş ki: 'Ne kadar zaman lazım sana?' "Beş-on dakika yeter hocam' demiş. Öyle deyince, müdürün ifadesine bakın: 'Odamı size tahsis ettim' demiş. Aradan üç, beş gün geçiyor, Müdür bey bu kızı tekrar çağırıyor. 'Şu odayı senin için hazırlattım' diyor, 'Bundan sonra ibadetlerini bu odada yapacaksın. Eğer sana herhangi bir laf söyleyen olursa beni haberdar edeceksin' dedi, diyor. 'Şu anda kızım bu şekilde okuluna' devam ediyor' diyor. Kardeşler, bir İngiliz okulunun müdürü bu anlayışı gösteriyor. Benim ülkemdeki rektörlere ne oluyor da başörtülü bacılarımıza bu kadar kin, bu kadar nefretle"... "Bizim aramızda Türk-Kürt, Laz, Çerkez, Arap-Beyaz, Doğulu-Batılı, Kuzeyli-Güneyli ayrımı olabilir mi? Bitti. Bizi birbirine bağlayan bağlarımız var mı? Var... Şimdi aklıma ne geldi biliyor musunuz? Üniversitede okuyoruz. Bana diyorlar ki 'Sen Rizelisin. Sen Lazsın.' Diyorum ki; 'Laz degilim.' 'Olur mu ya Lazsın' diyorlar bana. Ben de tabi, 'Laz olsam Lazca bilirim, bilmiyorum.' Bu kadar ısrar edince gittim babama dedim ki, Allah rahmet eylesin, 'Baba yahu' dedim, 'biz Laz mıyız, Türk müyüz, neyiz' dedim. Babam da dedi ki "oğlum ben de sordum, ben de bilmiyorum.' Peki baba hiç dedeme falan da sormadın mı' dedim. 'Çok küçüktüm' dedi. Büyük dedeme, yani babamın büyük dedesine, o da molla bir zattı. Dedeme sormuş, o büyük dedeme. Dede demiş, 'biz Laz mıyız, Türk müyüz?' demiş. O da o yaşlı haliyle mübarek demiş ki: 'Torunum yarın öleceğiz' demiş. 'Allah bize soracak. Men Rabbuke? Vemen nebiyyüke? Vema dinüke? Torunum Allah bize "vema kavmüke" diye bir soru sormayacak' dedi. Ne demek bu? Yarın öleceğiz, Allah bize 'Rabbin kim. Nebin kim, dinin ne?' Bunları soracak. Ama bize 'kavmin nedir?' diye bir soru sormayacak. 'Torunum sana sordukları zaman Elhamdülillah Müslümanım de, geç' demiş. Olay bu kadar basit."... "Kardeşler biz birbirimizi seviyoruz. Önce niçin seviyoruz? 'Allah için seviyoruz.' Niye? 'Eser müessiri ile değerlidir.' Selimiye'ye baktığımız zaman Edirne'de, Sinan'ı hatırlamamak mümkün mü? Süleymaniye'ye baktığımız zaman Sinan'ı hatırlamamak mümkün mü? Öyleyse insana baktığımız zaman Allah'ı hatırlamamak mümkün mü? Bir göz ki insana bakıyor, Allah'ı göremiyorsa, o gözden bir şey olmaz. Bir kulak ki, Hakk'ı duyuyor ama duymazlıktan geliyorsa o kulaktan bir şey olmaz. Bir dil ki, Hakk'ı değil hep batılı konuşuyorsa o dilden bir şey olmaz. Ancak onların kalpleri mühürlüdür." (Pamuk, 2001: 85-96)

ceza” manşetini ve “*Siyasi hayatı bitebilir*” sürmanşetini atmıştır. Erdoğan’ın cezanın onanması üzerine ise *Hürriyet* gazetesi 24 Eylül 1998 tarihinde “*Tayyip’in bitişi*” manşetine ve “*Siyasi hayatı bitti*” sürmanşetine yer vermiştir.

28 Şubat darbesi ile tahakkümü elinde bulunduran *merkez* ve arkasındaki hegemonik blok demokrasi mitini 1960’larda olduğu gibi hegemonize etmeye çalışmış (Çelik, 1998, s.105-106), ancak 1980 sonrası liberal ekonomik politikaların da etkisiyle, ticari alanda ciddi bir varlık göstererek sınıfsal gelişim hususunda neşvünema olan ve askeri darbeler karşısında politik bilinçlenme konusunda değişim ve dönüşüm yaşayan dindar-muhafazakâr toplumsal kesim, demokrasi mitinin hegemonize edilmesine göz yummamıştır. Aktürk de (2018, s. 298-313) 2002 yılında iktidara gelen AK Parti’nin ilk on yılında; farklı toplumsal kesimlerin özgürlük taleplerine⁶² tepkisiz kalmadığını ve böylece demokrasi mitini hegemonik bir konuma yükseltme mücadelesi verdiğini belirtmiştir.

4.1.1. 2002-2009 Arası Dönem

2002 sonrası Türk siyasal tarihinde ciddi bir kırılma olduğu söylenebilir. AK Parti, Türkiye’deki siyasal sistemi ve devleti, demokratik ilkeler etrafında yeni sosyolojik şartlara göre yeniden şekillendirmeye odaklanmıştır. 1990’ların sonunda ekonomik, sosyal ve siyasi olarak çökme noktasına gelen Türkiye’de kamusal ve siyasal sorunlar arasındaki uyuşmazlıklara gerçekçi çözüm önerileri getirerek yeni bir senkronizasyon sağlayan AK Parti, bu noktada ilk olarak Avrupa Birliği (AB) yolunda devletin topluma açılması için radikal adımlar atmış ve bu yolla demokratik siyasetin üzerindeki siyaset ve demokrasi dışı hegemonik ve tahakküm araçlarını sıfırlayarak politik alanın genişletilip güçlenmesini sağlamaya çalışmıştır (Aslan, 2017a, s. 88). *Merkezin* ve hegemonik bloğun en önemli sacayaklarından olan asker ve sivil bürokratik vesayet 2002 sonrası geriletmeye başlamıştır.

⁶² Din ve mezhep özgürlükleri, etnik kimlikten doğan haklar, siyasal hak ve özgürlükler vb.

4.1.1.1. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Cumhuriyet Mitingleri

2002-2009 yılları arasında Türkiye’de yaşanan demokratik mücadelede hegemonik blok, 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi, Nisan-Mayıs aylarında üç büyükşehirde Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) öncülüğünde Cumhuriyet mitingleri düzenlemiştir. ADD Başkanı Şener Eruygur ve gazeteci Tuncay Özkan’ın önderliğinde düzenlenen Cumhuriyet mitinglerine Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokratik Sol Parti, Genç Parti, İşçi Partisi gibi siyasi partiler, Cumhuriyet Kadınları Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) ve İstanbul Barosu gibi kuruluşlar da destek vermiştir. Emekli Orgeneral Hurşit Tolon’un “*Unutmasınlar, tehlikenin farkındayız*” (NTV, 2011) açıklamasıyla hegemonik blok, demokratik yollarla seçilmiş hükümete karşı hegemonyasını devreye sokmuştur. 13 Nisan 2007 tarihli *Vatan* gazetesinin manşeti “*Sözde değil özde laik Başkomutan*”dır. *Vatan*, dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın açıklamalarına da manşetten yer verir: “*Cumhuriyetin temel değerlerine, laik, demokratik, hukuk devleti idealine, devletin üniter yapısına bağlı, ama sözde değil özde bağlı bir Cumhurbaşkanı’nın seçileceğine inanıyor, umut ediyoruz*”. Genelkurmay Başkanı açıklamasında, tekil şahıs olarak kendisinin laik bir Cumhurbaşkanı seçileceğine inandığını belirtmiş, ardından da tüm ordu adına bunun böyle olacağını umut ettiklerini ifade etmiştir. *Posta* gazetesi 15 Nisan 2007 tarihinde “*Silahsız Kuvvetler*” manşetini atmış ve manşet altı açıklamasında “*Türkiye, Türkiye olalı böyle miting görmedi. Cumhurbaşkanlığı adaylık başvurularının başlamasına iki gün kala Ankara’da sivil toplum örgütlerinin düzenlediği ‘Cumhuriyet Mitingi’ne katılan 370 bin kişi ‘Çankaya laiktir, laik kalacak’ sloganıyla Anıtkabir’e yürüdü.*” ifadelerine yer vermiştir. *Posta* gazetesi hegemonik bloğa atıfla “*Silahsız Kuvvetler*” manşetini atmış, *Vatan* gazetesi de hegemonik bloğun en önemli sacayağı olan ordunun tehdidini ön plana çıkartmıştır (Uzumbaba, t.y.). 28 Şubat’ın amiral gemisi *Hürriyet* gazetesi de hegemonik bloğa dikkat çekmiş 15 Nisan 2007 tarihinde “*En güçlü itiraz*” sürmanşetine yer vermiştir. Spot olarak ise “*Türkiye tarihinin en büyük mitingi dün Ankara’da gerçekleştirildi. Yüzbinler, Tayyip Erdoğan’ın cumhurbaşkanlığına itirazını dile getirdi*” ifadesine yer vermiştir (Hürriyet, 2007). Hegemonya mücadelesinin laiklik-gericilik çatışması üzerine kurulmaya çalışıldığı söylenebilir çünkü seçime giden süreçte

muhafazakâr-dindar bir adayın Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda başörtülü bir *first lady*'nin köşke çıkması laiklik, Kemalist ideoloji ve Cumhuriyet rejimi için büyük tehlike olarak görülmüştür. Nitekim *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Fatih Çekirge 13 Nisan 2007 tarihli yazısının başlığını “*Eşi türbanlı birinin Çankaya’ya çıkması yanlış olur*” şeklinde belirlemiştir. 25 Nisan 2007 tarihli *Milliyet* gazetesinin ilk sayfasına da bu durum yansımış, “*AKP uzlaştı Gül Köşk’e*” manşetinin hemen yanında “*İlk Türbanlı First Lady*” spotu yer almıştır.

4.1.1.2. E-Muhtıra

Cumhurbaşkanı seçimi için 367 nitelikli çoğunluk oyunun yakalanması gerekiyordu. Seçim öncesinde Eski Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu partililere seçime katılmamaları halinde AK Parti’nin mevcut 354 milletvekiliyle nitelikli çoğunluğu yakalayamayacağını ve bu durumda herhangi bir adayın köşke çıkmayacağını salık verse de ilk turda Abdullah Gül 361 oy almıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı seçiminin gecesinde Genelkurmay başkanlığı bir e-muhtıra yayınlanmış ve e-muhtıra da şu ifadelerle yer verilmiştir (Darbeler, 2015):

“...Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk’ün, “Ne mutlu Türküm diyene!” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.”

Genelkurmay'ın açıklaması hegemonik bloğun en önemli araçlarından olan medya tarafından desteklenmiştir. 28 Nisan 2007 tarihli *Posta* gazetesi “*Laiklik muhtırası*” manşetini atmıştır. Genelkurmay başkanının açıklamalarından kesitlere yer veren gazete, manşet altından AK Parti hükümetine yönelik olarak kırmızı başlıklar halinde “*Cumhuriyet aşındırılıyor*”, “*Bölücülükten farkı yok*”, “*Sözde değil özde laik*”, “*Türkiye'nin düşmanları*” ifadelerine yer vermiştir. Hegemonya aydınlar düzeyinde de tebarüz etmiştir. *Sabah* gazetesinden Erdal Şafak, Batı basının ‘Türkiye’nin laik kurumlarının altının oyulması’ girişimleri için ‘Not ediyoruz’ demekle yetindiğinden şikâyetçidir. Yılmaz Özdil, 28 Şubat’a gönderme yaparak “*Bundan sonraki adım, tank olur. ‘Gücüm var’ diye dayatırsan, gücü olan sana dayatır*” ifadelerine yer vermiştir. Hıncal Uluç ordunun bu süreçte haddinden fazla sabırlı davrandığını belirterek “*Ordu sonuna kadar bekledi. Gerekli uyarıları en demokratik şekilde yaparak, ‘Sözde değil, özde’ diyerek bekledi*” açıklamalarına yer vermiştir. *Milliyet* gazetesinde Fikret Bila ise “*TSK, türbanın ve temsil ettiği zihniyetin Çankaya’ya çıkmasına karşı ilkesel bir duruş sergilemiştir*” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bila’nın ifadeleri, yaşanan sürecin açık bir özetidir. *Hürriyet*’ten Oktay Ekşi ise bunun “*adı konmamış bir muhtıra*” olduğunu söylemiştir (Darbeler, 2015).

Sivil toplum kuruluşları ise ADD’nin Cumhuriyet Mitingleri’ni başlattığı günden itibaren sürecin ana aktörleri arasında yer almıştır. E-muhtıranın yayınlanmasından sonra sürece olan destekleri söylem düzeyinde de devam etmiştir. Çağlayan’da muhtıra sonrası düzenlenen mitingde Prof. Dr. Nur Serter yaptığı konuşmada şu ifadelere yer vermiştir: “*Genelkurmay Başkanı’na memur diyen bir zihniyete karşı Türk Silahlı Kuvvetleri’nin önünde, şanlı ordumuzun önünde saygıyla eğiliyoruz. Türk ordusu çok yaşa. Türk ordusu, 27 Nisan’da bizim sesimizi duymuş, bizim sesimize sahip çıkmış, demokrasiye sahip çıkmıştır. 27 Nisan’da Türkiye Cumhuriyeti’nin gerçek iradesine sahip çıkmıştır.*” Dönemin TÜSİAD Başkanı Arzuhan Doğan Yalçındağ ise AK Parti’nin laiklik rejimini koruma kaygısıyla hareket etmediğini ifade etmiş, Genelkurmay’ın tavrını ise demokratik teamüllere uygun bulmayarak, laiklik ve demokrasinin korunması adına erken seçime gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

CHP genel başkanı Deniz Baykal, yaşanan süreci demokrasi açısından değil, AK Parti'yi devlet ve toplumla karşı karşıya getirerek, bir çatışma ortamının doğabileceği tehdidi üzerinden değerlendirmiş ve şu ifadelere yer vermiştir: *“Bu tablonun değişeceğini meydanlar gösterdi. Müdahaleye uğrayan yönetimlere halk sahip çıkmadı. Halkımız devlet organlarıyla çatışanlara sahip çıkmaz. Bu ortamda mağduriyet yok dayatma var. Anayasa Mahkemesi 367 kararını onaylamazsa ülke çatışmaya gider”*. CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen de e-muhtarının altına imza atacaklarını, muhtıradaki tespitlerin kendi tespitleriyle aynı olduğunu ifade etmiştir. Öymen, Türkiye'yi, Atatürk düşmanı olarak ifade ettiği AK Parti'ye teslim etmeyeceklerini belirtmiştir. Sürece yargı bürokrasi de destek vermiş ve CHP'nin başvurusu üzerine seçimlerin ilk turunu Anayasa Mahkemesi iptal etmiştir (Darbeler, 2015).

28 Şubat sürecinden sonra, hegemonik blok ve muhafazakâr-dindar çevre arasında tansiyon çok yükselmiştir. Hegemonik bloğun bütün imkânlarıyla devrede olduğu bu sürece AK Parti cephesinden ilk defa çok sert bir yanıt gelmiştir. Dönemin hükümet sözcüsü Cemil Çiçek, demokratik hukuk devleti vurgusu yaparak Genelkurmay'ın Başbakanlığa bağlı ve hükümete karşı değil anayasa ve ilgili yasalarla tayin edildiği üzere hükümetin emrinde bir kurum olduğunu hatırlatmıştır. Hükümet olarak AK Parti'nin, Genelkurmay'ın e-muhtırasını yüce yargıyı etkilemeye yönelik bir girişim olarak algılayacağını ifade etmiştir. Çiçek, AK Parti hükümetinin Anayasa'nın 1,2 ve 3.maddelerindeki temel ve vazgeçilmez ortak değerlere, Türkiye'nin birlik ve bütünlüğüne, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti niteliği konusunda taraf ve hassas olduğunu ifade ederek, orduya aslî görevini, mahiyetini ve durması gerektiği yeri hatırlatarak, Türk milletinin siyasi ve iradi olarak temsili olan hükümetin, herhangi bir vesayete boyun eğmeyeceğini ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanlığı seçiminin 1 Mayıs'ta Anayasa Mahkemesi'nin kararı ile iptal edilmesi sonrası AK Parti, Gül'ün adaylıktan çekildiğini ve erken seçim kararını açıklamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 16 Mayıs 2007'de görev süresi dolduğu halde üç ay kadar köşkte kalmış ve hem demokrasiye yapılan darbeye hem de hegemonik baskıya katkı sağlamıştır. AK Parti 22 Temmuz 2007'de yapılan seçimlerde yüzde 46,7 oy alarak ve tek başına hükümet kurma hakkı kazanmıştır. Ağustos 2007'de Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın, meclis nitelikli çoğunluğu ile değil doğrudan halk tarafından

seçilmesini ve milletvekili seçimlerinin beş yılda bir değil dört yılda bir yapılmasını ön gören Anayasa değişikliği de 21 Ekim 2007’de halkoylamasına sunulmuş ve yüzde 68,95 ‘Evet’ oyu ile kabul edilmiştir. E-muhtarı sürecini, 2008 yılında laikliği ihlal ettiği gerekçesiyle AK Parti’ye açılan kapatma davası takip etmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya, Anayasa Mahkemesi’ne AK Parti’nin kapatılması için başvurmuştur. Başsavcının başvurusu; 6 kapatılsın, 4 hazine yardımı kesilsin ve 1 red oyu ile sonuçlanmış, Anayasa Mahkemesi AK Parti’nin kapatılmamasına fakat hazine yardımının kesilmesine karar vermiştir (Milliyet, 2008).

AK Parti’nin e-muhtıra karşısındaki siyasi duruşunun, Türkiye’de sosyo-siyasi alanda büyük bir değişimin ilk adımı olduğu söylenebilir. Aslan (2017a, s. 94) bu durumu “*Kemalizm hegemonyası konumundan, hegemonik güç seviyesine geriledi*” şeklinde özetlemiştir. Ayrıca Aslan, toplumsal alanda diğer hegemonik güçlerle kıyaslandığında birinci hegemonik güç pozisyonunu kaybetmese de siyaseten anlamsızlaşmaya başladığını ve 2010 yılında Kemalist hegemonyanın siyasi temsili olan CHP’de göreve gelen Kılıçdaroğlu’nun parti içindeki Kemalistleri tasfiye ederek “Yeni CHP” sloganı ile CHP’yi Kemalist çizgiden daha özgürlükçü bir çizgiye çektiğini aktarmıştır. Söz konusu değişimi *Hürriyet* gazetesi de “Yeni CHP Ayarı” (Hürriyet, 2015) başlığıyla haber yapmıştır. Yeni CHP’yi Taha Akyol 17 Mart 2009 tarihli yazısında *Post Kemalist Dönem* olarak adlandırmıştır (Akyol, 2009).

4.1.2. 2009 Sonrası Dönem

Aslan (2017a, s. 95) 2009 sonrası Türkiye’de AK Parti’nin iki toplum projesi ortaya koyduğunu belirtir; 2009’dan 7 Haziran 2015’e kadar Medeniyet Siyaseti; 7 Haziran sonrası ise Yerli-Milli Siyaset.⁶³ Bu yönelimle Aslan’ın (2017a, s. 95) tespitiyle AK Parti “*muhafazakâr dindar toplumsal çevreyi merkeze taşımak ve politik bir özne konumuna getirmekle kalmamış, muhafazakâr dindar sosyolojinin dışına çıkarak toplumsal alanda nüfuz ve iktidar alanını genişletmeye çalışmıştır*”.

⁶³ AK Parti, 2023 seçimlerine yerli-milli siyaset perspektifinde gitmektedir.

AK Parti'nin Medeniyet Siyaseti, Türk siyasi tarihinin en büyük problemlerinden biri haline gelen Kürt sorunuyla doğrudan ilgili olmakla birlikte, toplumsal alana uzanan yanıyla da doğrudan kültürle ilgilidir. AK Parti, 2009 yılında “Demokratik Açılım” diğer adıyla “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”ni hayata geçirmiştir. Amaç; Recep Tayyip Erdoğan’ın “*Kürt sorunu benim sorunumdur*” ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Türkiye’deki ferdî ve içtimâî hayattaki parçalayıcı, kutuplaştırıcı ideolojik zemini her yönüyle (*laik-dindar; Sünni-Alevi; Türk-Kürt; Fakir-Zengin; Müslüman-Gayrimüslim*) sıfırlamak, bu zeminde ayrıştırıcı ve kutuplaştırıcı etkiyi kırmaktır (Milliyet, 2011). Medeniyet Siyaseti ile AK Parti’nin Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri sosyal alanda yok sayılan, siyasi alanın bir parçası olarak görülmeyen toplumsal kesimleri muhatap almaya çalıştığı söylenebilir. Recep Tayyip Erdoğan’ın Kasım 2011’de devlet adına tek parti döneminde gerçekleşen Dersim olayları için özür dilemesi de bu bağlamda okunabilir (Yenişafak, 2011). Hegemonik Blok, Medeniyet Siyaseti’nin Türkiye Cumhuriyeti’ni böleceğini, parçalayacağını medya ve aydınlar aracılığıyla gündeme getirmiştir. AK Parti, söz konusu duruma karşı *Demokratik Açılım* kitapçığını yayınlamıştır (Hürriyet, 2010a). Bunun yanı sıra Alevi Çalıştay’ı yapılmış ve Roman açılımı konusunda da adımlar atılmıştır (Dünyabülteni, 2011; Hürriyet, 2010b).

AK Parti, bu süreçte Medeniyet Siyaseti’nin söylemini toplumsal farklılıkların çatışma değil zenginlik kaynağı olduğu yönünde belirlemiştir. Erdoğan, Türkiye’nin farklılıklarının güçlü Türkiye yolunda önemli değerler olduğunu ifade etmiştir (Haber7, 2009). Hanoğlu (2014) Medeniyet Siyaseti ile AK Parti’nin sadece iç siyasete değil aynı zamanda diğer uluslara mesaj vermeye çalıştığını ve diğer devletlere karşı birleştirici olan medeniyet söyleminin, iç siyasette de Türkiyeli üst kimliği söylemiyle vuku bulduğunu aktarmıştır. Duran’ın (2014) ifade ettiği üzere medeniyet siyaseti bağlamında üretilen Türkiyelilik söylemi, manevi yönüyle İslâm, siyasi yönüyle Osmanlı ve Selçukludan kuvvet alan toplumsal birlikteliği ön görmekteydi. Bu hamlelerle AK Parti, Kemalist devrimlerin toplumsal alandaki farklılıkların yok edilerek tek kimlik inşa etme siyasetine karşı, toplumsal farklılıkları zenginlik olarak dağıtıp, tek tipleştirmenin sebep olduğu kutuplaşmanın önüne geçme hamlesini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

AK Parti'nin Medeniyet Siyaseti, laik-dindar ve Sünni-Alevi ayrışmasını arttıracak şekilde Gezi Parkı Eylemleri (*Mayıs-Haziran 2013*) ile çıkmaza girmeye başlamıştır. Kültürel hegemonya temelli bakıldığında; Gezi Parkı Eylemleri'nin hegemonik bloğun kendi alanını müdafaasına yönelik bir hareket olduğu söylenebilir. Ancak, bu hegemonik müdafa hamlesini farklı kılan, 1980 sonrası siyasal İslâm ile birlikte hegemonya mücadelesi veren milliyetçi Kürt hareketin, siyasi temsili olan Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) Erdoğan karşıtlığı altında hegemonik bloğun safında yer alması olmuştur. Nitekim Aslan (2017a, s. 97) Gezi Parkı Eylemleri'nin, AK Parti'nin “*muhafazakâr dindar toplumsal çevrenin üzerine hegemonik bir toplum inşa edilecek politik bir özne haline gelmiş olmasına duyulan sınıfsal bir hıncın*” eseri olduğunu ifade etmiştir.

Gezi Parkı Eylemleri'ni, medeniyet siyaseti çizgisinde başlatılan Çözüm Süreci'nin “*buzdolabına kaldırılması*” adımı izlemiştir. 2009 Habur ve Oslo krizi, 2011'de 13 askerin Silvan'da şehit olduğu Kürdistan İşçi Partisi (PKK) saldırısı, Suriye'de yaşananlardan cesaret alan PKK'nın 2014'te Kobani ile çözüm sürecini sonlandırmaya yönelik hamleleri, AK Parti'nin toplumsal alandaki farklılıkların önemini azaltarak, medeniyet çatısı altında yöneldiği bütünleştirici siyaseti adım adım terk etmesinde etkili olmuştur.

7 Haziran 2015 genel seçimlerine Türkiye, AK Parti'nin medeniyet siyasetinin sekteye uğradığı bir ortamda gitmiştir. 2013 yılında düzenlenen Gezi Parkı Eylemleri sonucu hegemonik bloğun laiklik üzerinden AK Parti'nin hegemonyasına verdiği karşılık, Kemalist hegemonyayı tekrardan konsolide etmiştir. 7 Haziran seçimlerinde Meclis'e girme başarısı gösteren HDP, Kürt sosyolojisi açısından yeni bir hegemonik süreci başlatmıştır. HDP'nin seçim başarısını PKK, “*bağımsız Kürdistan*”ın kurulması için bir referandum ve onay olarak okumuştur. Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK), 11 Temmuz'da askeri baraj inşaatını gerekçe göstererek, ateşkesi bitirdiğini açıklamıştır (Sabah, 2015). Ateşkesin bitirildiği yönündeki açıklama üzerine 14 Temmuz'da KCK Eş Başkanı Bese Hozat “*devrimci halk ayaklanması*” çağrısı yapmıştır. 20 Temmuz'da Suruç'ta Devlet'ül Irak ve's Şam (DEAŞ) Sosyalist Gençlik Dernekleri Federasyonu üyesi bir grubun açıklama yaptığı sırada patlattığı bomba da 32 kişinin ölmesi, tüm bu

sürecin şiddetlenerek artmasına neden olmuştur. HDP Eş Başkanı Selahattin Demirtaş'ın *"Suruç katliamını AKP yaptırdı"* açıklaması (Sözcü, 2015) ve bu sürece CHP'nin de katılması aynı tarihte Cemil Bayık'ın Kürt halkını silahlanmaya ve hendek kazmaya davet etmesi (T24, 2015), 22 Temmuz'da Ceylanpınar'da iki polisin sabah uykularında şehit edilmesi ve saldırıyı Halk Savunma Güçleri'nin (HPG) üstlenmesi (BBC, 2015), Kalem-Der üyesi Ethem Türkben'in hamile eşi ve üç çocuğunun önünde DAES mensubu oldukları iddia edilen kişilerce öldürülmesi, 23 Temmuz'da DEAS'ın Kilis Elbeyli'deki Dağ Hudut Karakolu'na saldırı düzenlemesi sonrası bir astsubayın şehit düşmesi, 27 Temmuz'da KCK Yürütme Konseyi üyesi Duran Kalkan'ın *"Köy köy, kasaba kasaba demokratik özerkliği inşa edip AKP'ye karşı koyalım. Türkiye'den ayrılmıyoruz demokratik kurallara saygılıyız, artık tek yönetim biz dememeliyiz. Yerel demokrasiyi geliştirirsek hükümete darbe vurmuş oluruz. Demokratik özerkliği geliştirmeye davet ediyorum herkesi"* (Vatan, 2015) çağrısı yaparak öz yönetim ilan etmesi, söz konusu çağrıya uyarak Demokratik Bölgeler Partisi'nin (DBP) Şırnak, Hakkari ve on üç ilçe ve on beş yerleşim biriminde il ve ilçe teşkilatları tarafından özerklik ilan etmesi, söz konusu özerklik ilanını Bese Hozat'ın *"Kürdistan'da yeni bir dönem başlıyor. Bu dönem sömürgeci devlet yönetiminden kurtulup kendi kendini yönetme dönemidir"* (Yeni Akit, 2015) açıklamalarıyla desteklemesi, çözüm sürecinin fiilen sona erdiğinin somut göstergeleri olmuştur. Tüm bu hamleler, siyasi olduğu kadar AK Parti'nin 2009'da başlattığı Medeniyet Siyaseti'ne karşı bir hegemonya hamlesi olarak da okunabilir. Aslan (2017a, s. 99) laik kesimin Gezi Parkı Eylemleri, Kürt milliyetçi kesimin *"devrimci halk ayaklanması"* ve *"hendek siyaseti"* etrafında şekillenen hegemonik hamlelerinin yanı sıra; AK Parti'nin iktidar ve nüfus alanını genişletmeye yönelik hegemonik hamlesine karşı Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) de karşı hegemonik hamlelere eklemlendiğini ifade etmiştir. Açılım sürecini engellemek, Gezi Parkı Eylemleri'ne destek olarak, süreci organize etmek, yargı ve askeri bürokratik yollarla AK Parti'yi iktidardan düşürmek üzere hamlelerde bulunan FETÖ, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'yle son hamlesini gerçekleştirmiştir. Tüm bu süreç sonucunda Aslan (2017a, s. 99) AK Parti'nin, medeniyet söyleminden, *"Türkiye'nin demokratik bir toplum yapısına kavuşmasına direnen unsurlardan arındırılması"*na yönelik olarak *"yerli ve milli"* siyasete yöneldiğini ifade etmiştir.

AK Parti'nin yerli ve milli siyaseti, dindar-muhafazakâr toplumsal çevre etrafında şekillenmiştir. 2000 sonrası Türkiye siyasetinde oyun kurucu rolüne gelen bu çevrenin, muhafaza edilmesine yönelik ortaya konan yerli ve milli siyaset, toplumu bir kimlik (*tek devlet, tek vatan, tek millet, tek bayrak*) etrafında dönüştürmeye yönelik hegemonik bir özelliğe sahiptir. AK Parti'nin yöneldiği yerli ve milli siyasetin toplumsal alanda kökleşmesine, terörle mücadeledeki kararlılığın katkı sunduğu söylenebilir. 15 Temmuz darbesi sonrası süreçte yerli ve milli siyaset toplumun yeni “normali” olmuştur. AK Parti, toplumsal alandaki hegemonyasını, yerli ve milli siyaset üzerinden tahkim etmeye çalışmıştır. Bu durum 15 Temmuz sonrası gerçekleşen 16 Nisan Referandumu ve 24 Haziran Milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı seçiminde kendisini göstermiştir. 16 Nisan 2017'de yapılan referandumda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni öngören Anayasa değişikliği yüzde 51,41 oy oranı ile kabul edilmiş; 24 Haziran'da AK Parti yüzde 42,56 oy ile tek başına iktidar; Recep Tayyip Erdoğan yüzde 52,59 oy ile Cumhurbaşkanı olmuştur.⁶⁴

AK Parti'nin yerli ve milli siyaset etrafında teşekkül ettirdiği hegemonyasına karşılık, Kemalist hegemonya, CHP'nin öncülüğünde 2017 Haziran'ında “*adalet yürüyüşü*” başlatarak, karşı bir hamle ortaya koymuştur. Hegemonik bloğun “*adalet yürüyüşü*”, yerli ve milli siyaset etrafında hegemonyasını pekiştiren muhafazakâr-dindar çevrenin temsili olan AK Parti'yi yerinden etmeye yönelik bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Yerli ve milli siyasete karşılık hegemonik blok Batıcı bir dille bezediği “*özgürlükler*” söylemi üzerinden “*adalet*” siyasetine yönelmiştir (Ensonhaber, 2018) Yerli ve milli siyaset etrafında şekillenen AK Parti-MHP ittifakının toplumsal tabandaki karşılığı ve giderek genişleyen hegemonya alanı, hegemonik bloğun siyasi aktörü pozisyonunda olan CHP ile birlikte, gündelik siyasetin gidişine göre siyasetlerine yön veren diğer muhalifleri de yerli ve milli siyaset çizgisine çekmiştir. Bu durum Türkiye'de yaşanan büyük bir dönüşümü de ortaya koymuştur. AK Parti'nin hegemonik

⁶⁴ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte Türkiye'de toplumun merkezine seslenmeden, toplumun büyük çoğunluğunun istek ve arzularını karşılamadan iktidar olmanın yolunun tamamen kapandığı söylenebilir. Bu anlamda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte Kemalist hegemonyanın sosyo-siyasi alanda ciddi bir kırılma yaşadığı söylenebilse de kültürel alan için geçerli olup olmadığı tartışmalıdır.

alandanda büyük bir kırılmayı gerçekleştirdiği söylenebilir. Aslan (2017b) bu durumu şe şekilde değerdendirmiştir:

“1908’den itibaren birçok formuyla Batıcı siyaset devletin meşruiyet zeminini oluşturmaktaydı. Bu durum ülkede partiler üstü bir nitelik taşıyan, tüm kültürel kodlarıyla sınıfsal bir özellik barındıran iktidar mücadelesinin nirengi noktası durumundaydı. Tüm siyasi parti ve aktörler adeta bir çıpa noktası durumundaki bu Batıcı ideolojiye göre pozisyon almaktaydı. 15 Temmuz’la birlikte Batıcı siyaset bu konumunu kaybederken yeni çıpa noktası yerli ve milli söylem olmuştur.”

Kutay (2017, s. 60) ise bu süreçte AK Parti’nin en büyük başarısını “*laiklik perdesi ile korunan Batıcılık dayatmasına*” son verip devlet ile milleti birleştirmesi olarak tespit etmiştir.

Tablo 6

AK Parti’nin Medeniyet Siyaseti ile Yerli-Milli Siyasetinin Karşılaştırması

Medeniyet Siyaseti	Yerli ve Milli Siyaset
Politik özne olan muhafazakâr-dindar toplumsal çevre oyun kurucudur.	Politik özne olan muhafazakâr-dindar toplumsal çevreye yönelik yıkıcı hamlelerin püskürtülmesi ve muhafazakâr-dindar toplumsal çevrenin oyun kurucu pozisyonunun muhafaza edilmesi söz konusudur.
Toplumsal ortaklık Osmanlı ve Selçuklu üzerinden imparatorluk geçmişinde aranır.	Toplumsal ortaklık ulus devlet paydasında aranır.
Evrensel ve kapsamı geniştir.	Tikel ve kapsamı sınırlıdır.
Soyut ve idealist bir siyaset ön görür.	Somut ve gerçekçi bir siyaset ön görür.
Ulus devlet yapısını aşmaya yöneliktir.	Ulus devlet yapısını korumaya ve sağlamlaştırmaya yöneliktir.

Küresel müttefik Batı ile eşit ilişkiler söz konusudur.	Küresel düzeyde Batı ile ilişkilerin sorgulandığı, eleştirildiği bir anlayış hakimdir.
Bölgesel düzeyde ulus devlet merkezli Westphalian düzenini aşmaya yöneliktir.	Bölgesel düzeyde düzen kurucu bir rol üstlenilmiş ve dönüştürücü entegrasyonu devam ettiren bir politika hakimdir.
İç siyasette, toplumsal ayrışmaları önemsizleştiren tek toplum yaratma adımları atmayı öngörür.	Beka sorunu esas alındığı ve topluma ve devlete yönelik olarak yıkıcı unsurların temizlendiği ve bunun tabii bir sonucu olarak siyasi bloklaşmaları ön gören bir siyaset ortamı hakimdir.
Her İki Siyasetin Ortak Noktaları • Politik özne, muhafazakâr-dindar toplumsal çevredir. • Toplumu bir kimlik etrafında bütünlüğe dönüştürme hedefi güden hegemonik özellikleri haizdir.	

Kaynak: Aslan, A. (2017a). Yerli ve Milli Siyaset. Çağlar, İ., Aslan, A., (Ed.). *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Toplum* içinde. İstanbul: SETA Yayınları, s.95-103)

AK Parti'nin medeniyet siyaseti ile yerli-milli siyaseti mukayeseli olarak Tablo 1'de verilmiştir. AK Parti'nin değişen ve dönüşen siyasi tercihi siyasi alanı etkilediği kadar hegemonik alan üzerinde de etkili olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Söz konusu değişim ve dönüşüm ile AK Parti siyasetinin politik öznesinde, toplumsal ortaklık referansında, etki alanında, teorik ve politik referanslarda bir takım değişim ve dönüşümlerin yaşandığı söylenebilir.

4.2.AK Parti'nin Hegemonyasının Tebarüz Ettiği Alanlar

2009-2015 yılları arasında Türkiye'de gerçekleşen seçimlerde AK Parti'nin ciddi bir başarı gösterdiği söylenebilir. AK Parti, 29 Mart 2009 yerel seçimlerinde yüzde 40.12; 2010 Türkiye Anayasa değişikliği halkoylamasında yüzde 57.88 "Evet"; 2011 Genel seçimlerinde yüzde 49.83; 2014 Yerel seçimlerinde yüzde 45.50; 1 Kasım 2015

genel seçiminde ise yüzde 49.50 oy oranına ulaşmıştır (Sabah, 2009). AK Parti seçim başarılarına paralel olarak siyasi ve sosyal alanda birtakım adımlar atmış ve Türkiye’de hegemonya tartışmaları gündeme gelmiştir. AK Parti’nin sosyo-siyasi alanda attığı adımlar iki perspektifte değerlendirilmiştir. Bu adımları bir kesim demokratikleşme olarak; bir kesim ise AK Parti’nin kendi hegemonyasını inşa etmeye çalışması olarak yorumlamıştır.

4.2.1. Ezan-ı Muhammedî Tartışmaları (2009)

Türkiye’de dini-kültürel ve hegemonik alanla ilgili en popüler tartışmalardan biri de; ezan-ı Muhammedî tartışmasıdır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında ezan-ı Muhammedî’nin Türkçe okunması yönünde verilen karar 18 yıl uygulanmıştır. Demokrat Parti döneminde ezan-ı Muhammedî’nin Türkçe okunması yönündeki karar değiştirilmiş ve toplumun kültürel değerleri ve geleneği göz önünde bulundurularak, Arapça olmaktan maada özel bir form olan ezan-ı Muhammedî, aslî haliyle okutulmaya devam etmiştir. Ezan-ı Muhammedî konusunda yaşanan tartışmalar Türkiye’de hegemonya çekişmesi olarak okunabilir. Nitekim muhafazakâr-dindar toplumsal çevrenin temsili olarak iktidara gelen AK Parti hükümeti yıllarında ezan-ı Muhammedî konusunda yaşanan tartışmalar gürültü kirliliğine ilişkin olmuştur.

2002-2008 yılları arasında Türkiye’de ezan-ı Muhammedî konusunda dozu yüksek bir tartışma yaşanmamıştır, ancak 2009 sonrası dönemde hegemonik olarak değerlendirilebilecek bir tartışma gündeme gelmiştir. Ahmet İnsel’in *Radikal* 2’de kaleme aldığı 08.11.2009 tarihli “Ezan, bayrak, gerisi teferruat” başlıklı yazı, Türkiye’de ezan-ı Muhammedî konusunda kültürel hegemonik bir tartışmayı başlatmıştır. Başlığın söz konusu vatansa gerisi teferruattır sözüne gönderme olduğu söylenebilir. Her ne kadar yazının başlığı “Ezan, Bayrak, Gerisi Teferruat” ise de yazıda bayrak meselesine çok temas edilmemiştir. İnsel, ezan-ı Muhammedî meselesini bir sorun olarak tanımlamış ve yazısında bu sorunun yeni olmadığını iddia etmiştir. İnsel’e göre ezan hoparlörden okunduğu sürece gürültü kirliliği oluşturmakta, ayrıca kötü müezzinler de estetik bir kirliliğe yol açmaktadır. İnsel, ezan-ı Muhammedî’yi uzatmak için müezzinlerin ezan düeti, lahin ve upuzun sessizlikler, birbirine yakın camilerde ezanın ard arda okunması vb. birtakım projelere başvurduğunu iddia etmiştir. Müezzinlerin yaptığı karşılıklı düetin

ezan-ı Muhammedî'nin 20-25 dakika sürmesine sebep olduğunu iddia eden İnsel, bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “*Günde bir-birbuçuk saat ezan sesinin kapladığı bir kent yaşamı demek bu*”. Ayrıca İnsel (2009), ezan-ı Muhammedî'nin çevre kirliliğinin yanı sıra ezan-ı Muhammedî'nin sosyo-ekonomik hayatı durma noktasına getirdiğini de ifade etmiştir:

“*Sorun sadece aşırı yüksek sesli ezanının kentli yaşamında, özellikle sabahın erken saatlerinde yarattığı ses kirliliği sorunu değil. Giderek yaygınlaşmaya başlayan bir alışkanlık, ezan okunurken yapılan faaliyete ara verilmesi. Araba kullanırken, kenara çekmek değil belki ama çalan radyoyu kapatmak. Toplantıda konuşurken ara verip susmak. Bu ezana saygı duruşları, ezan düeti veya ezan zincirlemesi uygulanan yerlerde günlük yaşamı dikkat çekecek kadar uzun bir süre etkisi altına alabiliyor.*” İnsel, meseleyi son kertede kültürel hegemonyaya getirmiş, bu durumu şu cümlelerle vurgulamıştır “*evet bu zihniyete göre, aslolan ezanla bayraktır. İnsan hakları, farklılığa saygı, demokrasi ve diğer bilimum gavur icatları teferruatı.*”

İnsel'in söz konusu yazısına Celal Fedai, “*Ahmet İnsel ve ‘Ezan Gürültüsü’*” başlıklı bir yazıyla karşılık vermiştir. Fedai meselenin “*eski bir hastalık*” olduğunu ifade etmiştir. Fedai, Ahmet İnsel'in söz konusu yazıyı kaleme almasını, şahsında, liberal sosyalist olarak, popülist getiriye entelektüel olmaktan daha çok önemseydiği yönünde değerlendirmiştir. İnsel'in yazısının başlığını “Ezan, Bayrak, Gerisi Teferruat” şeklinde belirlemesine karşın bayrak meselesine hiç nüfus etmemesinin sebebi, ezanla ilgili tespitlerinden güç almışken, araya bayrağı da yerleştirmekten doğacak faydadan güç almayı hesap etmesidir. Bu durum Fedai'ye göre popülarlığını entelektüel dikkatten önde tutmanın İnsel'in zihninde yarattığı kolaycılıktan kaynaklanıyordur. Fedai'nin bu tespitlerinden hareketle, İnsel'in liberal-sosyalist olarak popüleriz üzerinden muhafazakâr-dindar toplumsal çevreye karşı yeni bir hegemonik alan açtığı söylenebilir. Fedai, İnsel'in açığa vurmayarak gizlediği asıl düşünün “*ezanın susması*” olduğunu ifade etmiştir (Fedai, 2009).

İnsel ve Fedai'nin ezan-ı Muhammedî konusundaki hegemonik alana dair olan tartışmalarının yanı sıra, bu konuda Türkiye'de farklı zamanlarda da çeşitli tartışmalar

yaşanmış ve bu tartışmalar da bir yönüyle kültürel hegemonik alana dokunmuştur. 22 Şubat 2017 tarihli “Ezanın desibeli” başlıklı yazısında Bardakçı, *“Bu memlekette ezanla uğraşıldığı kadar musallat olunmuş ve hâlâ didiklenen bir başka geleneği zor bulursunuz”* demiştir (Bardakçı, 2017). T24’te *“Hoparlörden gelen yüksek ezan sesi için suç duyurusu”* başlıklı, Atatürk Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı Başkanı ve Türkiye Psikiyatri Derneği Erzurum Şube Başkanı Prof. Dr. Nazan Aydın’ın Erzurum’daki camilerden yasal sınır olduğu iddia edilen 65 desibel yerine 104 desibele varan şiddette ses yayıldığı ve bu durumun 5237 Sayılı Çevre Kanunu’nun 182 ve 184’üncü maddeleri kapsamında ezan sesinin Çevre ve Orman Bakanlığı’nın Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği’ne göre zararlı, Dünya Sağlık Örgütü ile Avrupa Birliği değerlerine göre tehlikeli olduğu gerekçeleriyle suç duyurusunda bulunduğu, fakat suç duyurusuna kovuşturma kararı verildiği haberine yer verilmiştir (T24, 2012). Bardakçı bu konuda normal insan konuşmasının 60, telefon ziline 70, çalar saatin ise 80 desibel olduğunu hatırlatarak ezanın volümünün 80 desibel ile sınırlandırmaya çalışmanın *“gereksiz”* ve *“ayıp”* olduğunu vurgulamıştır (Bardakçı, 2017).

Sabah gazetesinde yer alan 13 Ekim 2016 tarihli “Anayasa Mahkemesinden ‘ezan sesi’ kararı” başlıklı haberde de İzmir Göztepe’de ezan sesinden duyduğu rahatsızlık sonucu bir kişi Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmuş ve başvuruyla ilgili olarak Adalet Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi’ne

“çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de ibadete çağrı aracı olarak kullanılan "ezan"ın, İslâm'ın tüm mezheplerinde kabul edildiği, ayrımcı bir yönünün olmadığı, toplumun birçok kesimi tarafından içselleştirilmiş ve kültürünün parçası haline gelmiş bir uygulama olduğu, geline tarihsel süreç içinde ezan okunması hususunda devletin negatif yükümlülüğünün bulunduğu”

görüşünü belirtmiştir. Ayrıca Adalet Bakanlığı’nın görüşünde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin benzer konulardaki uygulamaları da dikkate alınarak, *“bireyler üzerinde meydana getirdiği rahatsızlık ile toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmiş dini uygulamanın devamında ulaşılmak istenen faydanın karşılaştırılması ve adil bir*

denge kurulması gerektiği” de vurgulanmıştır. Nihai olarak ezan konusundaki Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvuru;

“demokratik hoşgörü ve çoğulculuk, toplumun büyük çoğunluğunun inancı doğrultusunda bazı uygulamalara izin verilmesini kaçınılmaz kılmakta ve bir arada yaşamanın getirdiği bu tür kültürel ve dini uygulamalara belli ölçüde tahammül etme yükümlülüğü doğurmaktadır. Fakat bu yükümlülük, uygulamaların bireylerin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını ihlal edecek boyuta ulaşmasına ve katlanılamaz bir yük teşkil etmesine izin verilmesi anlamına gelmemelidir”

hükmüyle sonuçlandırılmıştır (Sabah, 2016a).

4.2.2. Kur’an-ı Kerim ve Siyer Seçmeli Dersleri (2012)

2012 yılında 4+4+4 eğitim sistemi kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu'nca alınmış karar gereği Kur’an-ı Kerim ve Siyer-i Nebi dersleri seçmeli ders (isteğe bağlı) olarak müfredata girmiştir. Ortaöğretim kurumlarının haftalık ders çizelgelerinin ikinci grup listesine haftada iki saat Kur’an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersi 1-2 saat olarak eklenmiştir. Talim Terbiye Kurulu kararına göre 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren geçerli olacak şekilde lise müfredatına da söz konusu dersler seçmeli ders olarak dahil edilmiştir (Milliyet, 2012). Karar sonrası başlayan tartışmalar yıllarca devam etmiştir. Söz konusu derslerin seçmeli ders olarak müfredata girmesi AK Parti’nin başörtüsü serbestliği konusunda adım attığı şeklinde değerlendirilmiştir (Kirazoğlu, 2012). Emin Çölaşan, seçmeli derslerle birlikte değerlendirdiği sosyal hayata yönelik diğer normalleşme adımlarını “rezillik” olarak nitelemiştir. Çölaşan’a göre AK Parti iktidarı dini, siyasete ve ticarete alet etmektedir. Başörtüsü konusunda atmış olduğu adımlarla kadın ve kızları ikinci sınıf muamelesi yaparak, horlayıp aşağılamakta ve onları “ikinci sınıf yaratıklar” olarak görmektedir. Çölaşan, İmam Hatip öğrencilerinin sadece Kur’an ve peygamberin hayatı derslerinde örtündüklerini fakat AK Parti’nin bu dersleri ortaöğretim ve liselere de seçmeli ders olarak ekleyerek, orada da örtünmenin önünü açtığını ifade etmiştir (Çölaşan, 2014a). Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde ise Vefa Lisesi’nde

öğrencilere seçmeli olarak Kur'an-ı Kerim ve Siyer dersinin zorla seçtirildiği iddia edilerek, tüm okulların AK Parti iktidarının dayatmasıyla zorla İmam Hatip'e döndürüldüğü iddialarına yer verilmiştir (Cumhuriyet, 2017a). Saygı Öztürk ve Ahmet İnsel de söz konusu seçmeli derslerin zorunlu ders olarak okutulduğunu iddia etmiştir (Öztürk, 2017). Seçmeli olarak ortaöğretim ve lise müfredatına konulan Kur'an-ı Kerim ve siyer derslerine ilişkin Adnan Gümüş AK Parti'nin Türkiye'de tüm okulları şeriat okuluna dönüştürdüğünü, AK Parti'nin bu politikalarla Osmanlı'nın hatta İran'ın bile gerisine düşeceğini ifade etmiş ve devrimlerin yakın olduğunu belirtmiştir (Gümüş, 2016). Turan Eser ise AK Parti'nin eğitim alanında hegemonya kurma konusunda attığı adımlar çerçevesinde durumu değerlendirmiş, AK Parti'nin çocukların aklını ve geleceğini çaldığını iddia etmiştir. Eser'e göre AK Parti'nin atmış olduğu bu adımlar da diğer normalleşme ve demokratikleşme adımları gibi *"aklın özgürleştirici, sorgulayıcı, eleştirel ve yaratıcı gücüne"* saygı duymamaktadır. AK Parti *"dinci gericiliği eğitimde egemen kılmıştır"* (Eser, 2017a). Eser'e göre AK Parti, eğitim yoluyla *"emre itaat kulluk ilişkisine dayalı"* bir toplum inşa etmeye çalışmaktadır. AK Parti'nin eğitimde buna yönelmesinin amacı *"tek adama dayalı mezhepçi ve otoriter bir rejim inşasının temelini atmaktır"*. (Eser, 2017b)

Diğer iddia ise ilkiyle bağlantılı olarak AK Parti'nin Tevhid-i Tedrisat Kanunu etrafında şekillenen eğitim modelinin bilim ve felsefe ağırlıklı yanını törpüleyerek, Kemalist değerlere savaş açarak hegemonya alanını genişletmeye çalıştığı şeklinde ortaya konulmuştur. Bu konuda Kemalist hegemonik kesimin yapmış olduğu eleştiriler, İmam Hatip okulları ağırlıklıdır. Eleştirilerin odağında Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti hükümeti ve İmam Hatip okulları yer almıştır.

4.2.3. Kamuda Başörtüsü Yasağının Kaldırılması (2013)

Başörtüsü problemi, uzun yıllar Türkiye'nin kamusal alandaki en önemli sorunlarından biri olagelmıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinde muhafazakâr öğrencilerin eğitim haklarının engellenmesine, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışamamalarına kadar derinleşen sorun, siyaset alanında da 2007 Cumhurbaşkanı seçimi sırasında patlak vermiştir. 1923 sonrası erken dönemde Anayasa'da başörtüsü yasağıyla ilgili bir hüküm yer almasa da Batılılaşma ve modernleşme süreci içerisinde Kemalist devrimlerin katı

şekilde uygulandığı bir dönemde başörtüsü kamuda meşru bir kullanım aracı olmamıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde başörtülü üniversite öğrencilerinin sayısında görünür bir artış olmuş ve konu kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Ana kırım, 1980 ve 28 Şubat 1997'de yaşanmıştır. 80 darbesi sonrası çıkartılan kamuda kılık kıyafet yönetmeliği, kadınların kamu kurumlarında başörtüsü ile çalışmalarını engellemiştir. Milli Güvenlik Kurulu'ndan (MGK) oluşan Bakanlar Kurulu da söz konusu yasağın Millî Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu'na genelge yayımlayarak uygulamaya konulmasını istemiştir. 28 Şubat post-modern darbesi döneminde de MGK tarafından “irtica” öncelikli tehdit olarak tanımlanmış ve irtica ile mücadele kapsamında 18 maddelik tavsiye niteliği olması beklenen fakat doğrudan uygulama kararı olan liste yayınlanmıştır. Söz konusu 18 maddelik MGK kararları içerisinde en katı şekilde uygulanan, başörtüsü kararı olmuştur. İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu 23 Şubat 1998 tarihli Genelge ile üniversitelerde başörtü yasağı uygulanmaya başlanmıştır. Kamusal alanda yaşanan bu gelişmelere paralel olarak siyasi alanda Refah Partisi “irticai faaliyetlerin odağı” olarak suçlanmış ve kapatılmıştır. 1999 seçimlerinde Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın TBMM'ye girişi, başörtüsü konusundaki tartışmaları tekrardan alevlendirmiştir. Bülent Ecevit'in Merve Kavakçı'nın devlete karşı geldiği itirazı ile Kavakçı'nın yemin edilmesine izin verilmemiş ve Türk vatandaşlığından çıkartılmıştır. AK Parti iktidarıyla birlikte 2002 sonrası başörtüsü konusunda, doğrudan bir müdahale yaşanmamıştır. 2007 yılında YÖK başkanı değişmiş ve YÖK'ten üniversitelere gönderilen talimat ile başörtülü öğrencilerin üniversitelere girmesinin önü açılmıştır (Aljazeera, 2013). Söz konusu olay üzerine Üniversitelerarası Kurul'a (ÜAK) bağlı bazı rektörler “üniversitelerde türban için anayasa değişikliği yeterli değil. Yasa hazırlanmalı” çıkışında bulunmuşlardır (Bianet, 2008). Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkanvekili Hakkı Suha Okay, Kemal Anadol ve Kemal Kılıçdaroğlu da Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı'na Yusuf Ziya Özcan hakkında kanunlara uymamaya tahrik suçu işlediği gerekçesiyle Türk Ceza Kanunu'nun 217'inci maddesi gereğince suç duyurusunda bulunmuşlardır. Hakkı Suha Okay, Yusuf Ziya Özcan'ın AK Parti tarafından YÖK başkanlığına getirildiğini ve Özcan'ın diyet borcunu ödediğini iddia etmiştir. Kılıçdaroğlu da Okay'ın söz konusu iddialarını destekleyerek Özcan'ı AK Parti'nin taşeronluğunu yapmakla suçlamıştır (CNN Türk, 2008). 9 Şubat 2008 tarihinde

başörtüsüyle üniversiteye girebilme özgürlüğü de getiren Anayasa değişikliği TBMM’de 411 oyla kabul edildiğinde, *Hürriyet* gazetesi “*411 el kaosa kalktı*” manşetini atmıştır.

AK Parti, 1 Ekim 2013 yılında açıkladığı demokratikleşme paketi ile 80 darbesinden kalma kılık-kıyafet yönetmeliğinin 5. maddesinde değişiklik yaparak kadınların başörtüleriyle kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmalarının önünü açmıştır. Sosyal alanda problemin çözülmesinden sonra TBMM’de de Hac’dan dönen AK Parti Konya Milletvekili Gülay Samancı, Denizli Milletvekili Nurcan Dalbudak, Kahramanmaraş Milletvekili Sevede Bayazıt Kaçar ve Mardin Milletvekili Gönül Bekin Şahkulubey, 31 Ekim 2013’teki Meclis Genel Kurulu çalışmalarına başları örtülü olarak katılmışlar ve genel kurulda herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Böylece TBMM çatısı altında da başörtüsü problemi için çözüm odaklı ilk adım atılmıştır.

Demokratikleşme Paketi kapsamında, Türkiye’nin en önemli hegemonya tartışmalarından biri olan başörtüsü konusunda “2/9/1925 tarihli ve 2413 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 16/7/1982 tarihli ve 8/5105 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmeliğinde değişikliğe gidilmiştir (Resmî Gazete, 2013, Sayı: 28789). Düzenleme kapsamında başörtüsü yasağı "sadece emniyet hizmetleri sınıfına mensup olanlar, hakimler, savcılar ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nde görev yapanları" kapsayacaktır (BBC, 2013). 2017 yılının Şubat ayında ise Milli Savunma Bakanlığı’nın yaptığı düzenlemeyle Genelkurmay karargahı, kuvvet komutanlıkları ve bağlı birliklerde görev yapan kadın subay ve astsubaylara başörtüsü takma özgürlüğü verilmiştir. Söz konusu özgürlük sadece muvazzaf personele yönelik değil, askeri öğrencileri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Hürriyet, 2017a). Söz konusu Yönetmelik değişikliği sonrası Milli Savunma Bakanı Fikri Işık şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Başörtüsü yasağı Türkiye’de sorun olmaktan tamamen çıkmış oldu. İsteyen başörtüsüyle mesleğini icra edebilecek. Bu zaten jandarma ve poliste önceden kaldırılmış bir yasaktı. Bu düzenlemeyle TSK’dan da kaldırılmış oldu.*” (Yenişafak, 2017). Fakat söz konusu Yönetmelik Resmî Gazete’de yayımlanmamıştır. *Sözcü* gazetesinden Emin Çölaşan söz konusu Yönetmelik değişikliğini, ilginç, çok üzücü ve beklenmedik bir gelişme olarak nitelemiştir. Kadın subay ya da astsubayların “*türban*” takmalarının, onların Türkiye Cumhuriyeti’i

Ordusu'na mensup olmadıklarını gösterdiğini belirtmiş ve şu ifadelere yer vermiştir: *“Şimdi bir düşünün!.. Askeri birlikte, karargahta veya sokaktasınız, türbanlı subay ve astsubaylar görüyorsunuz. Belki çevrenize sormak zorunda kalırsınız: “Bunlar Suudi Arabistan, Afganistan, Katar'ın askerleri mi, yoksa Türkiye Cumhuriyeti Ordusu'nun mensupları mı?”* (Çölaşan, 2017). Özlem Gürses ise TSK'da başörtüsü serbestliğini toplumu bölmeye yönelik bir davranış olarak nitelemiştir. TSK'nın kendi içinde almış olduğu, Resmî Gazete'de dahi yayınlanmayan kararı karşısında ne siyasilardan ne de vatandaşlardan herhangi bir tepki gelmemesini Özlem Gürses anlamlandıramamıştır: *“Bu ‘büyük ve çok önemli yeni karar’ kamuoyunda eşsiz bir sükunetle karşılandı! Yaprak kımıldamadı desem yer var. O ‘beklenen şarkıyı’ kimse söylemedi, ne siyasetçiler, ne vatandaş”* (Gürses, 2017).

Başörtüsü serbestliği konusu 2013 yılında *Sözcü* gazetesinde köşe yazılarından daha çok karikatürlerde ön plana çıkartılmıştır. Engin Asyalı'ya ait olan “Andımız gitti türban geldi” başlıklı karikatürde başı örtülü “peçeli” bir kadın, öğretmen olarak resmedilmiştir. Çağdaş Türkiye'de başı örtülü ve “peçeli” şekilde çizilen kadının yeri sorgulanmıştır. Ayrıca Kemalist devrimlere de göndermede bulunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün “muasır medeniyetler seviyesi” vurgusunda başı örtülü ve “peçeli” kadına yer olmadığı mesajı verilmiştir (Görsel 1). Engin Asyalı'ya ait bir diğer karikatürde ise Demokratikleşme Paketi ve Paketin içeriği tek taraflı olarak eleştirilmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sosyal ve siyasal alandan dışlanan muhafazakâr-dindar toplumsal kesimlerin kültür, gelenek, görenek ve değerleri konusunda tanınan haklar, bu konuda atılan demokratikleşme adımlarının *Kemalist hegemonyayı* rahatsız ettiği söylenebilir (Görsel 2 ve 3). Türk toplumu, kafalarına giydirilmiş olan “paketten” önünü görmeyen ve Erdoğan tarafından zorla bir yöne sürüklenen fertler olarak yansıtılmış, AK Parti'nin demokratikleşme ve normalleşme adımlarına halkın zorunlu kılındığı ima edilmiştir (Görsel 3 ve 4). Ayrıca Erdoğan, Mustafa Kemal Atatürk düşmanı olarak resmedilmiş ve Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin atmış olduğu demokratikleşme ve normalleşme adımları, Mustafa Kemal Atatürk'ün mirasını yıkmaya yönelik adımlar olarak aktarılmıştır. Erdoğan'ın Anıtkabir'e karşı doğrulttuğu ve fitilini ateşlemek üzere resmedildiği karikatür, bu durumun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Görsel 5).

Görsel 1: Andımız Gitti Türban Geldi

Görsel 2: Demokratikleşme Paketi

Görsel 3: Demokratikleşme Paketi 2

Görsel 4: Demokratikleşme Paketi 3

Görsel 5: 29 Pare Top Atışıyla Cumhuriyeti Kutluyoruz

Timur (2015, s. 28-29) AK Parti hükümetinin başörtü başta olmak üzere din konusunun içinde olduğu alanlarda attığı tüm adımları inanç özgürlüğü değil, inanç sisteminin dayatması olarak görmektedir. Bu noktadan hareketle, Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin din odaklı atmış olduğu tüm kültürel ve siyasi adımlara karşı teorik bir yanıt verilemeyeceğini ifade etmiş ve pratikte “Türkiye’nin bütün demokratları, birleşiniz!” çağrısı yapmıştır.

4.2.4. Öğrenci Andı (2013)

Kültürel hegemonya tartışmasını alevlendiren bir diğer konuda Öğrenci Andı⁶⁵ tartışmalarıdır. 2018 yılında Danıştay 8. Dairesi’nin, ilköğretimde “Öğrenci Andı”nı kaldıran Yönetmeliğin hükmünü iptal etmesinin ardından, Türk Eğitim-Sen, Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nin "Öğrenci Andı" başlıklı 12. maddesini yürürlükten kaldıran düzenlemenin iptali istemiyle Danıştay’a dava açmıştır. Söz konusu olay üzerine dönemin Anayasa Komisyonu Başkanı Bekir Bozdağ Danıştay 8. Daire’nin uygunluk denetim sınırını aştığını ve yürütmenin taktir hakkını yok sayarak, bizzat kullandığını ve Anayasa ile yasaları alenen çiğnediğini ifade etmiştir (Bozdağ, 2018). AK Parti sözcüsü Ömer Çelik’in “*Danıştay, bu kararla hükümet gibi davranmıştır. Kendisini yürütmenin yerine koymuştur*” açıklamaları ise *Sözcü* gazetesi tarafından “AKP’den Danıştay’a ‘Andımız’ tepkisi” başlığıyla haberleştirilmiştir (Sözcü, 2018a) Ömer Çelik’in açıklamalarına karşılık ise CHP Sözcüsü Faik Öztrak’tan gelmiştir. Öztrak,

⁶⁵ Öğrenci Andı konusunda şunu belirtmek gerekir; 1933 yılında Reşit Galip’in kaleme aldığı metine 1972 yılında “and içerim” ve “Ne mutlu Türk’üm diyene” ibareleri eklenmiştir. 1997 yılında ise “*Varlığım Türk varlığına armağan olsun*” ifadesi Öğrenci Andı’na dahil edilmiştir.

Danıştay 8. Dairesi'nin kararının hukuka aykırı olmadığını ifade etmiş, bu kararın uygulanmaması durumunun hukuka aykırı olacağını belirtmiştir (Sözcü, 2018b) Ulusal Kanal yapmış olduğu haber yayınında Danıştay'ın kararını “*Türk milletini sevince boğan karar*” şeklinde nitelemiş, Ömer Çelik'in açıklamalarını ise eleştirilmiştir (Ulusal Kanal, 2018).

Armağan (2013a) “Öğrenci Andı”nın kaleme alan kişinin İskilipli Atıf Hoca'yı idama mahkum eden Ankara İstiklal Mahkemesi'nin üyesi, 1919'da Yahudilerin kurduğu Alliance İsrailite İlkokulu'na giden fakat Sultan Abdülhamid'in emriyle bu okuldan alınan, Halkevleri'nin kurucularından, Darülfünun kadrolarını inkılapçı olmadıkları için tasfiye ederek Hitler Almanya'sından kaçan Yahudi profesörlerle yeni bir Türk üniversitesi kurmaya çalışan Maarif Bakanı, 1932 yılında Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu tebliğ ile Türk'ün fizyolojik tarifini yapan ve “*Türk tarihi Ergenekon'dan çıkacaktır*” sözünü tarihe düşen ve son raddede ise dini alanda yaptığı reformlarla tekbir ile ezanı Türkçeleştiren, ilk Türkçe ezan çevirisini yapan, Müslümanlığı Türk'ün anlayacağı hale getirmek için ibadetlerin Türkçe yapılması fikrini ortaya atan Dr. Reşit Galip olduğunu aktarır (Armağan, 2013b). AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik de yaptığı bir açıklamada Reşit Galip'in “*çok şaibeli ve kafatasçı*” olduğunu ifade etmiştir (Ulusal Kanal, 2018) Buna karşın *Sözcü* gazetesi yazarlarından Ümit Zileli ise Reşit Galip'i “*büyük yurtsever*” olarak nitelemiştir (Zileli, 2018). Armağan'ın aktardıkları, andımız tartışmasının *Kemalist kültürel hegemonya* ile doğrudan ilişkili olduğu yönündedir. İsmail Çağlar Danıştay 8. Dairenin verdiği kararla “*geçmişten gelen hayalet*” olan Öğrenci Andı'nı geri çağırdığını ifade etmiştir (Çağlar, 2018).

Andımız tartışmaları üzerine Yılmaz Özdil, Öğrenci Andı'nın etnik dışlayıcılık ifade etmediğini, cumhuriyet ideallerini barındıran kalkınma hedefini simgeleyen bir metin olduğunu iddia ederek, Öğrenci Andı konusunda AK Parti hükümetince alınan kararların husumet, kin ve nefret içerdiğini belirtmiştir (Özdil, 2018). Uğur Dündar da Özdil'i destekler. Dündar'a göre Öğrenci Andı değil, bu andın kaldırılması ırkçılıktır (Dündar, 2013). Bekir Çoşkun ise Öğrenci Andı konusunda kaleme aldığı yazısında “*İstediğin kadar yasakla... Önlenemez... Andımız vardır... Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime dediğimiz zaman, kimi izlediğimizi bilirler... İlkemiz*

bellidir... Ülkümüz bellidir... ifadeleriyle hukuki uygulamaları kaile almadığı ve almayacağını beyan etmiştir (Coşkun, 2018). Ataol Behramoğlu (2013) ise Öğrenci Andı'nın kaldırılmasına ilişkin kararla ilgili AK Parti'nin çocukların elinden yaşam sevincini çekip aldığını ifade etmiştir. Ayrıca Behramoğlu, İstiklal Marşı'nda Öğrenci Andı'ndan çok daha fazla tartışılacak söz olduğunu belirtmiş, Türkiye'de "*Hakk'a tapmak*" kavramının herkes tarafından benimsenmeyeceği, "*Kahraman ırk*" ifadesinin de eleştirilebilecek bir ifade olduğunu aktarmıştır. Behramoğlu'na göre AK Parti'nin hedefi "*Türkiye'nin ulusal birliği değil, İslâm ümmetinin bir parçası olmasıdır. Biricik amaçları, ulusu ümmetleştirmektir...*" Cumhuriyet gazetesinden Ümit Kocasakal ise Andımız ve Andınız şeklinde toplumsal ayrılık ve kutuplaşmayı tetikleyecek bir yazı kaleme almıştır. Nitekim Kocasakal, "Andınız" olarak ötekileştirdiği muhafazakâr-dindar toplumsal kesimin Türk olmadığını, Türklük ile sorun yaşadığını, nefret söylemini içerecek şekilde "*kim ve ne olduğunun da belli olmadığını*", ümmetçi göründüklerini, yalancı ve talancı olduklarını, Cumhuriyeti yıkma, devleti ve kurumlarını tahrip ederek demokrasiyi yok etme çalışmalarını ustalıkla gizleyerek yaptıklarını iddia etmiştir (Kocasakal, 2018). Cumhuriyet gazetesi Ozan Çepni'nin haberine göre Öğrenci Andı tartışmalarının gündeme düştüğü tarihlerde il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri tarafından okullara gönderilen Genelge özgürlükleri kısıtladığı, öğretmenleri zan altında bıraktığı iddialarıyla eleştirilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin skandal talimat olarak haberleştirdiği Genelge'de ise Öğrenci Andı ile ilgili meselede hukuki sürecin tamamlanmadığı, MEB tarafından herhangi bir emir gelmediği için de tüm öğretmenlerin ortak hassasiyeti olan öğrenci andıyla ilgili olarak kendi aralarında ihtilafa düşecek, polemik oluşturacak konuşmalardan kaçınmaları gerektiği rica edilmiştir (Cumhuriyet, 2018).

4.2.5. Kılık-Kıyafet Yönetmeliği Değişiklikleri ve Yaşam Tarzına Müdahale Tartışmaları (2014)

Türkiye'de Kemalist hegemonyanın inkişaf ettiği ana söylemlerden biri yaşam tarzına müdahale söylemidir. BİANET'in *Erdoğan'ın ve AKP'nin 14 Yıllık Yaşam Tarzına Müdahaleleri* başlıklı haberinden de anlaşılacağı üzere yaşam tarzına müdahale söylemi Recep Tayyip Erdoğan üzerinden yürütülmüştür. Erdoğan başta olmak üzere AK

Partili siyasilerin yapmış olduğu açıklamalar, “yaşam tarzına müdahale” söylemi haline getirilerek, medya aracılığıyla dolaşımda tutulmuştur (Bianet, 2017).

2013 yılında dönemin AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik’in yapmış olduğu (İnternethaber, 2013);

“Dün merkez medyadan bir kanalda, bir yarışma programı vardı. Sunucu öyle bir kıyafet giymiş ki olmaz böyle kardeşim. ‘Public’ yani umuma açık yayın yapan televizyonlarda kıyafet seçiminin bir hassasiyeti vardır. Kimsenin kıyafetine karıştığımız yok. Aşırı bir gece kıyafetiyle gelip çok seyredilen bir televizyonda sunuculuk yapabilir misin? Bu hoş karşılanır mı? Dünyanın hiçbir yerinde bu hoş karşılanmaz. Hollywood’da bile dozu kaçırдын mı, bu olmadı çok uçuk derler”

açıklamaları üzerine, Türkiye’de yaşam tarzına müdahale tartışmaları tekrardan gündeme gelmiştir. Hüseyin Çelik’in sözleri sonrası Gözde Kansu’nun işine son verilmesi, Kemalist hegemonya tarafından yaşam tarzına müdahale olarak değerlendirilmiştir. Kansu’nun işinden ayrılmasının da müsebbibi olarak Hüseyin Çelik gösterilmiştir. Bunun yanı sıra Çelik’in “dekolte giyen kadın” söylemiyle dekolte giyen kadınları ötekileştirdiği ve nefret suçu işlediği iddia edilmiştir. Ayrıca Çelik’in açıklamalarının siyaset konusu olmaması gerektiği yönünde de birtakım açıklamalar gündemde geniş yer tutmuştur. Altun (2013) söz konusu açıklamalarla ilgili başlayan yaşam tarzına müdahale ve nefret suçu iddialarına karşı, Türkiye’de siyasi kültürün likör-gülsuyu dikotomisine sıkıştırılmış olduğunu hatırlatarak, Avrupa ve Amerika’da pekâlâ bu nevi açıklamaların siyasetin ekseninde yer aldığını belirtmiştir. Temsili demokrasinin işlediği bir ülkede bir siyasetçinin moralist bir noktai nazarla bazı meseleleri değerlendirmesinin anormal olmadığının altını çizmiştir. Muhafazakâr bir siyasi çizgiyi izleyen AK Parti siyasetinin gelenek ve ahlak konularındaki vurgularının görmezden gelinmesinin, romantik bir aldatmaca olacağını belirten Altun, Refah Partisi’nin iktidara geldiği günlerden itibaren irtica miti ekseninde üretilen yaşam tarzına müdahale söyleminin, AK Parti’nin de iktidara geldiği ilk günden beri mütemadi olarak dolaşımda tutulduğunu, bu süreçte sadece hayata geçirilen politikalar değil yönetici kadrosunun ifade ve beyanlarının da mercek altına alındığını ifade etmiştir. Altun’un tespit ettiği yolla, Hegemonik bloğun kültürel alandaki hegemonyasını koruma arzusunu kamçıladiğı

söylenebilir. Çünkü Kemalist hegemonya “gündelik hayata müdahale” söylemi üzerinden kendisine bir koruma kalkını oluşturmaya kalkmıştır. 1920 sonrası, tepeden inme politikalarla bireylerin tüm ferdîyetini sıfırlayarak, yasalarla güvence altına aldığı tahakkümle uygulanan Kemalist devrimler ile insanların nasıl konuşacaklarından ne dinleyeceklerine; nasıl giyineceklerinden, ne okuyacaklarına; nasıl ibadet edeceklerinden, nasıl düşünceleri gerektiğine kadar gündelik hayatın her alanına müdahale ederek, toplumu ve fertleri disipline ederek hükmetmeye çalışan, devletin 2000’li yıllara kadar sağladığı her türlü imkânlardan yararlanarak, sosyo-siyasi ve ekonomik birçok alanda ciddi bir güç/sermaye biriktiren Kemalist kültürel hegemonya, muhafazakâr-dindar çevrelerin merkezdeki görüntülerinden duydukları rahatsızlığı kendi hegemonik varlıkları için ciddi bir tehdit olarak görmüş, bu yeni yüzlerin kültürel taleplerini, açıklamalarını yaşam tarzına müdahale olarak algılamıştır. Bu çerçevede Hüseyin Çelik’in açıklamalarını Altun (2013) şu şekilde yorumlamıştır: “Devlet imkanlarını kullanarak insanlara tek-tip bir yaşam dayatmak farklı bir şeydir, bir siyasi parti mensubunun “yaşam tarzları” hakkında konuşması, durduğu noktadan yorum yapması farklı.”

Türkiye’de yaşam tarzına müdahale tartışmalarının gündeme geldiği bir diğer konu da AK Parti hükümetinin içki konusunda yapmış olduğu düzenlemelerdir. 28 Mayıs 2013’te Recep Tayyip Erdoğan’ın içki düzenlemesinin yasalaştırılması sonrası milletvekillerine yaptığı teşekkür konuşmasında sarf ettiği “Kimse alkölü bir kimlik meselesi haline getirmemelidir. Çıkan düzenleme kimsenin yaşam tarzına müdahale anlamında değildir. İçeceksen yine alkollü içeceğini al evinde iç. Yine git ne içeceksen iç” sözleri, yaşam tarzına müdahale olarak değerlendirilmiştir (Kural, 2017).

22 Aralık 2014’te katıldığı bir düğünde Recep Tayyip Erdoğan’ın “Bir olur garip olur, iki olur rakip olur, üç olur denge olur, dört olur bereket olur, gerisi Allah Kerim...” sözleri kadın haklarına müdahale şeklinde değerlendirilmiştir. Erdoğan’ın kendi şahsi düşünceleri; devlet politikası haline getirilip, kadınlara en az üç çocuk doğurma zorunluluğu getirilmişçesine suni bir gündem yaratılmış, muhafazakâr bir siyasetçinin şahsi fikirleri üzerinden kadınların hayat tarzına müdahale ediliyor algısı ortaya konmuştur (Kural, 2017).

Erdoğan'ın, *Habertürk*'te Fatih Altaylı'ya verdiği bir röportajda, muhafazakâr bir siyasetçi olarak şahsi fikrini ifade ettiği fakat buna karşın, Başbakan sıfatıyla da kimsenin giyimine-kuşamına karışmayacağını altını çizdiği sözleri de yaşam tarzına müdahale olarak BİANET'in haber derleminde yer almıştır. Kural'ın (2017) aktardığına göre Erdoğan verdiği röportajda şu sözleri sarf etmiştir

“Değerlerine önem veren anne, baba kızının birilerinin kucağına oturmasını ister mi? Dolmabahçe’de ofisimin önünden Kadıköy’den gelenlerin filan orada durumunu görüyorum. Bütün bunları gördüğüm zaman, bunlar benim aslında kendi değerlerimle uyuşan şeyler değil. Buna rağmen benim toplumumun insanıdır diyorum, giyimine kuşamına şusuna busuna karışmam diyorum...”

Aynı haber derleminde, Türk askerine taş atan HDP’li kadın vekilin davranışını Erdoğan’ın “dengesizlik”, Davutoğlu’nun da “edepsizlik” olarak nitelemesi yaşam tarzına müdahale olarak değerlendirilmiştir. Aynı haber derleminde, Erdoğan’ın 24 Kasım 2014 tarihinde Kadın ve Demokrasi Derneği’nde (KADEM) yaptığı konuşmasında *“Ben annemin ayağının altını öperdim. Ayağını çekme, orası cennet gibi kokuyor, derdim”* sözleri kadın-erkek eşitliğine aykırı olarak değerlendirilmiştir. Sare Davutoğlu’nun 2015’in Temmuz ayında yaptığı bir konuşmada kadına şiddet söyleminin yanlış olduğu, şiddetin bir bütün olarak ele alınması gerektiği yönündeki eşitliğe vurgu yapan sözleri de yaşam tarzına müdahale kapsamında değerlendirilmiştir.

3 Ocak 2017 tarihinde düzenlenen 33. Muhtarlar toplantısında Recep Tayyip Erdoğan’ın yaşam tarzına müdahale konusu kapsamında, yaptığı açıklamalara yönelik olarak (TCCB, 2017);

“Herkes gibi ben de tasvip etmediğim görüntüleri, ifadeleri eleştirmişimdir. Bunları da bireysel ifade özgürlüğümün sınırları dahilinde söylemişimdir ama asla temsil ettiğim kamu gücünü kullanarak, kimsenin hayat tarzına müdahale sayılabilecek bir yola başvurmadım. Bu yönde bir uygulamaya asla tevessül etmedim. Kurucusu olduğum siyasi partinin de bu yönde girişimi, adımı hiçbir zaman bu noktada olmamıştır”

ifadeleriyle, bireysel ifade özgürlüğü kapsamında, kendi hayat ve dünya görüşüne ilişkin açıklamalar yaptığını fakat milletin iradesini temsil ettiği makamlarda, kamu gücünü kullanarak, kimsenin hayat tarzına, yaşam stiline bir müdahalede bulunmadığını ve bulunmadıklarını ifade etmiştir.

4.2.6. Osmanlıca Tartışmaları (2014)

2014 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen 19. Milli Eğitim Şûrası'nın Genel Kurul'unda Osmanlıca'nın İmam Hatip ve Sosyal Bilimler liselerinde zorunlu, diğer liseler de ise seçmeli ders olarak okutulması yönündeki tavsiye kararının ardından, Türkiye'de yeni bir hegemonya tartışması gündeme gelmiştir (MEB, 2014). Milli Eğitim Şûrası'nda alınan kararların Milli Eğitim Bakanlığı için yalnızca tavsiye karar niteliği taşıdığına bakılmaksızın, Osmanlıca üzerinden başlayan tartışma kısa sürede hegemonik blok ve muhafazakâr-dindar toplumsal kesimleri karşı karşıya getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 8 Aralık 2014 tarihinde düzenlenen 5. Din Şûrası'nda Osmanlıca'nın tarihi ve kültürel mirasına ve Türk toplumunun atalarının mezar taşlarını dahi okuyamayan bir toplum haline geldiğine işaret ederek (BBC, 2014):

“O mezar taşlarında tarih yatıyor. Bir neslin o mezarlarda kimlerin yattığını bilmemesinden daha büyük bir cahillik olabilir mi?... Alman Hans gelip (Osmanlıca) öğreniyor, inceleyip araştırıyor. Ama maalesef bunlarda böyle bir durum yok. Özgüvenimizi sarsmaya, bizi devamlı defansta bırakmaya yönelik çabalara rağmen her zaman ilim ve bilim dünyamız canlıdır”

açıklamasında bulunmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı, Türkiye'de hegemonik bloğun Osmanlıca öğrenilmesine karşı olduğunu da ifade etmiştir. Erdoğan, ayrıca Osmanlıca konusunda *“El uzaya gidiyor, biz Osmanlıca'yı tartışıyoruz”* kabilinden açıklamalar yapanların meseleyi sulandırmaya çalıştıklarına dikkat çekmiş ve bu nevi açıklamalara karşılık *“Eğer sen, yüzlerce yıllık hafızanı, birikimini, medeniyetini siler atarsan, işte sadece bazılarının uzaya gidişini seyrederdin. Mesele budur. Üstelik daha nice asırlar boyunca seyretmeye devam edersin”* ifadelerine yer vermiştir (Habertürk, 2014).

Osmanlıca konusunda muhafazakâr-dindar toplumsal çevrenin Erdoğan'ın açıklamaları yönünde meseleye aynı şekilde yaklaştığını söylemek doğru değildir. Nitekim, Düccane Cündioğlu, Osmanlıcanın öğretilebilir değil öğrenilebilir olduğunu iddia ederek, Osmanlıca öğretiminin lise müfredatına zorunlu ders olarak girmesini cehalet ve Osmanlıca'ya saygısızlık olarak değerlendirmiştir (Cündioğlu, 2014a; Cündioğlu, 2014b). Cündioğlu “*Kaçıncı yüzyıl Osmanlıcası? Tursun Bey (XV), Kınalızade (XVI) Koçi Bey (XVII) Akkırmanı (XVIII) Cevdet Paşa (XIX), Elmalılı (XX)*” sorusunu yönelterek, Osmanlıca'nın liselerde okutulması konusundaki fikirlerini beyan etmiştir (Cündioğlu, 2014c). Celâl Fedai, Düccane Cündioğlu'nun Osmanlıca konusundaki bu tavrını “Gölpınarlaşmak” şeklinde eleştirmiştir. Gölpınarlı'nın, Tek Parti iktidarının geçmişe dair her şeyi süpürdüğü bir vakitte Divan şiirini gözden düşürmek için iktidara uyum sağlayarak Divan şiirine “ters düşerek”, Osmanlı düşmanlığı üzerinden İslâmî tüm değerlere saldıranlara malzeme verdiğini hatırlatan Fedai, Osmanlıca tartışmalarının alevlendiği günlerde Düccane Cündioğlu'nun da Gölpınarlı'ninkine benzer bir tavır takınarak, dindar-muhafazakâr toplumsal kesimlere ters düştüğüne işaret etmiştir. Ayrıca Fedai, Osmanlıca konusunda herkesin liselerde okutulmak üzere Milli Edebiyat cereyanının sonlarında ulaşılan, dilde yerleşmiş Arapça ve Farsça unsurların kaldığı fakat terkipli ifadelerden uzaklaşıldığı Ömer Seyfettin, Halide Edip, Refik Halit, Reşat Nuri, Ahmet Hâşim, Yahya Kemâl Türkçesi'nin öğretileceğinin, bu işe kafa yoran herkes tarafından bilinebilecek bir gerçek olduğunu hatırlatmıştır. Arapların “*tamamı elde edilemeyen iyi bir şeyin azından da vazgeçilemez*” atasözüne de vurgu yapan Fedai, lise çağındaki gençlerde Osmanlıca hevesinin uyandırılması gerektiğine dikkat çekmiştir (Fedai, 2015).

Osmanlıcanın liselerde ders olarak okutulacak olmasını bir tehdit olarak gören Kemalist hegemonik blok meseleye topyekûn olarak karşı çıkmıştır. *Sözcü* yazarlarından Bekir Coşkun Osmanlıca öğrenme meselesini küresel siyaset ve ekonomiyle aynı tartıya koyarak Birleşmiş Milletler'de (BM) Osmanlıca söz istediğinde çay getireceklerini ve Osmanlıca petrol hissesi alınamayacağı yönünde açıklamalarla meseleyi ironikleştirerek Osmanlıca öğrenmenin sadece mezar taşı okumaya faydası olacağını ifade etmiştir (Coşkun, 2014).

Emin Çölaşan ise Tayyip Erdoğan'ın zorbacı ve diktatör gibi Osmanlıca öğrenimini dayattığını ifade etmiştir. Ayrıca Çölaşan, Osmanlı döneminde yüzyıllar boyu bir “köpekleştirme” yapıldığı ve bu “köpekleştirmeye” Mustafa Kemal Atatürk'ün harf inkılabı ile son verdiğini belirtmiş, Osmanlıca'nın tekrardan ders müfredatına girmesiyle toplumun köpekleştirileceği yönünde, ağır ithamlarda bulunmuştur (Çölaşan, 2014b). Rahşan Gülşan ise Osmanlıca öğretimi konusunda tavsiye kararını “*ideolojik fantezi*” olarak yorumlamıştır (Gülşan, 2014). Uğur Dündar da meselenin ideolojik olduğunu iddia ederek, “*yaşasın büyük önder Atatürk'ün tüm devrimleri*” ifadesiyle konuyu ideolojik bir zemine indirgemıştır (Dündar, 2014). *BirGün* gazetesinden Meryem Koray Osmanlıca'nın Kur'an-ı Kerim, Siyer-i Nebi ile birlikte seçmeli ders olarak müfredata konulmasını, Türkiye'nin AK Parti iktidarı eliyle İslâm Cumhuriyeti yapılmaya çalışıldığı yönünde yorumlamıştır. Koray'a göre AK Parti'nin hedefi, Erdoğan'ın “dava” ifadesinde karşılığını bulan Osmanlı'ya dönme ve bugün bir İslâm Cumhuriyeti kurarak Osmanlı'yı tekrardan diriltmektir (Koray, 2016). Murat Belge de Erdoğan'ın “*Türkiye'de bulamadığı birtakım şeyleri Osmanlı'da bulduğunu, daha doğrusu, Osmanlı'da bulunacağını düşündüğünü gözlemlemek mümkün*” ifadeleriyle Osmanlı hayalinde olduğunu iddia etmiştir. Belge bir niyet okumasına girmiş ve Erdoğan'ın “*kendi otomatlarını yetiştirmek için*” Osmanlıca öğretiminden yana olduğunu iddia etmiştir (Belge, 2014). *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından Mine G. Kırıkkanat (2018) ise Harf inkılabını Cumhuriyet'in en kutlu başarısı olarak gördüğünü ifade ettikten sonra Osmanlıca tartışmaları üzerinden, harf inkılabına karşı eleştiri geliştiren tüm toplumsal kesimlerle birlikte bilhassa da hegemonik bloğun ötekisi konumunda olan muhafazakâr-dindar toplumsal kesimlere yönelik olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

“Harf Devrimi'ne dil uzatanlar ne dün Arap alfabesiyle Osmanlıca okurlardı, ne de bugün Latin alfabesiyle yazılmış Türkçe tarih, bilim ya da edebiyat okurlar... Ağızdan dolma tüfek gibi kulaktan dolma avam dilleriyle Türkiye'ye Osmanlıcılık dayatan bu cahiller Arapça selamlaşır; Nedim'in Acem mülkünü bir taşına feda ettiği İstanbul'u hâlâ İslâmbol'laştırmaya çalışırlar. Ama boşuna. Kimliksizleşmekte gerçekten başarıya ulaştılar, sanırım sonları da Osmanlı'yı aratmayacaktır.”

Nitekim bu eleştirinin hedefinde Türk kültür hayatına büyük katkıları bulunan Cemil Meriç, Necip Fazıl, hatta dil devrimi ekseninde Peyami Safa gibi nice isimler vardır. Ayrıca Kırıkkanat, muhafazakâr-dindar toplumsal çevreyi hedef alarak “*cahil*” ifadelerine yer vermiş ve Meryem Koray’ın da ifade ettiği gibi AK Parti’nin Türkiye’yi Osmanlılaştırdığı yönünde iddialarda bulunmuştur. T24 de Osmanlıca tartışmaları konusunda Mümtaz’er Türköne’nin görüşlerine yer vermiştir. Türköne, Erdoğan’ın Osmanlıca tartışması üzerinden toplumu kutuplaştırdığını ifade etmiş ve Erdoğan’ın Osmanlıca bilmediği halde⁶⁶ bu tartışmaları gündem yapmasından ötürü eleştirmiştir (T24, 2014). İslâm ile temas etmiş Türk kültür, gelenek ve göreneğine ait herhangi bir değer, gündeme getirilmesi karşısında, Kemalist hegemonyanın anında tebarüz ettiği ve bu noktada sol-Marksist kesimin de Kemalist hegemonyaya eklenilerek bir muhalefet geliştirdiği söylenebilir.

4.2.7. Cenaze Marşının Değişmesi Tartışmaları (2016)

2012 yılının Eylül ayında dönemin Kültür Bakanı Ertuğrul Günay, katıldığı bir şehit cenazesinde askeri bandonun çaldığı Chopin’in cenaze marşını “*gelenek ve inançlarımızda ciddi bir kopukluk yaşanıyor. Ben cenazemde İtri’nin Segah ilahisinin çalınmasını isterim*” (Egedesonsöz, 2014) sözleriyle susturması, kültürel hegemonya tartışmalarının başlamasına sebep olmuştur.⁶⁷ Türk Dini Musıkîsinin en büyük bestekarlarından biri olarak kabul edilen 17. yüzyıl bestekârlarından Buhûrizâde Mustafa İtri Efendi’nin Segah Tekbir’in *Hürriyet*’te yer alan “Cenaze Marşı mı Segah Tekbir mi” başlıklı haberde Arapça yazıldığı için –eserin güftesi kast ediliyor- İslâm dünyasına daha çok hitap ettiği belirtilmiştir. Haberde müzikolog Gönül Paçacı’nın Segah Tekbir hakkındaki şu görüşlerine yer verilmiştir: “*Ciddi bir ruhaniyeti var. Yalın ve kapsayıcı. Estetik olarak insana aidiyetlerinin üzerinde duygular hissettiriyor*”. Buna karşılık bir

⁶⁶ Mümtaz’er Türköne’nin açıklamalarına göre bir siyasetçinin toplumun ihtiyaçlarına, istek ve beklentilerine yönelik bir görüşü dile getirmesi, gündem haline getirmesi için o istek, dilek ve talepleri haiz bilgilerin tümüne sahip olması mı gerekir, sorusu akıllara gelmektedir.

⁶⁷ *Hürriyet*’in “Cenaze Marşı mı Segah Tekbir mi” başlıklı haberinde Kültür Bakanı Ertuğrul Günay’ın bu ifadeleri kullandığı aktarılmış fakat egedesonsöz haber sitesinde ise Ertuğrul Günay’ın askeri bandoyu susturduktan sonra cenaze töreni bitince şu açıklamayı yaptığı belirtilmiştir: “*Protokol ağırlıklı törenlerde, kentlerde askeri bandonun Cenaze Marşı çalması doğal olabilir. Ancak burası küçük bir köy ve insanlar acılarını yaşamak, evlatlarını tekbirler, dualarla son yolculuğuna uğurlamak istiyor. Buna saygı göstermek gerekiyor. Ben de insanların bu beklentisine cevap vererek gereğini yaptım ve bandonun marş çalmamasını istedim.*” Erişim için bkz: “Bakan Günay cenaze marşını susturdu!”, *Ege’deSonSöz*, 24 Ağustos 2012. Erişim için bkz: <http://www.egedesonsoz.com/haber/bakan-gunay-cenaze-marsini-susturdu/824333>

piyano sonatı olan Chopin'in cenaze marşı, özel bir şekilde bestelenmemiştir. Aydın Buke'ye göre Chopin, eserini milliyetçi duygularla ülkesi işgal altında iken bestelemiş⁶⁸, eserde herhangi bir dini vurguya yer verilmediği içinde askeri bando repertuvarına alınmıştır. Marşın askeri bando repertuvarına ne zaman alındığı ise belirsizdir (Hürriyet, 2012). Yalçın Çetinkaya, kaynak belirtmeksizin Türkiye'de bu marşın ilk defa 3 Aralık 1932 tarihinde Samih Rifat'ın cenazesinde çalındığını aktarmış, Mustafa Kemal Atatürk'ün de cenazesinde çalınan bu marşın zaman içinde protokol cenazelerinin vazgeçilmez eseri haline geldiğini belirtmiştir. Özal'ın vasiyeti gereği cenazesinden Chopin'in söz konusu marşı dahil hiçbir marş çalınmasını istememesine rağmen, vasiyetin çiğnenerek cenaze marşı çalındığını aktaran Yalçınkaya, Ertuğrul Günay'ın davranışını, halkın hislerine tercüman oldu şeklinde değerlendirmiştir. Batılılaşmacı resmi ideolojinin, Türk milletinin değerlerine karşı saygı göstermediğini, bunun Özal örneği üzerinden, kişinin kendi cenazesinde dahi istediği marşı çaldıramayacak seviyelerde olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu durumu ölüye de o ölünün sahip olduğu inanç değerlerine de saygısızlık olarak yorumlamıştır. Çetinkaya (2012), cenazelerde bile kırılmaz bir hegemonya olarak dayatılan Batılılaşma eksenli hegemonyaya karşı şunları aktarır:

“Bu cenaze marşını, ergenekoncuların, neo-totaliter parti mensuplarının, asık suratlı 28 Şubatçıların, omzu bolca apoletlilerin, batılılaşmacı elitlerin ve batı mukallidlerinin, çağdaşlık titremeleri ile ölüp giden ve bilumum buna benzer zevâtın cenazelerinde çalın da, Allah'ın ve peygamberimizin övdüğü şehitliği umarak "şehid olmaya gidiyorum" deyip evinden ayrılan ve inşallah şehidlik mertebesine erişen tertemiz Anadolu çocuklarının cenazelerinde çalmayın. Bırakın insanımız şehidini tekbirlerle

⁶⁸ Yenişafak yazarlarından Yalçın Çetinkaya ise Chopin'in bu marşı şu şekilde bestelediğini ifade etmiştir: “Protokol cenazelerinde çalınan ve "cenaze marşı" olarak bilinen marş, Frederic Chopin'in Opus 35, 2 numaralı Sibemol Minör Piyano Sonatı'nın üçüncü bölümüdür. Aslında Chopin bunu bir "cenaze marşı" olarak yazmamıştır. Bir akşam üzeri piyanoda bir eser bestelemektedir ve sevgilisi George Sand de Chopin'in piyano başında çaldığı bu eseri işiterek "bu çaldığın nedir ?" diye sorar. Chopin "bu bir marş... daha önce yazdığım sonat pek hoşuma gitmedi, ona bir son ekliyorum" diye cevap verir. George Sand "bu yazdığın marş, bana sanki cenaze marşı olabilirmiş gibi geliyor" deyince Chopin "tamam" der... "bu bir cenaze marşı"! Chopin'in bu eserin adını böylece George Sand koymuş olur: "Cenaze marşı". İlginçtir, bu cenaze marşının kendi cenazesinde bile çalınmasını istemez Chopin ve kendi yazdığı cenaze marşı (Marche Funebre) yerine, Mozart'ın Requiem'inin çalınmasını vasiyet eder.” Bkz: Yalçın Çetinkaya, “Şehit cenazesinde neden ille cenaze marşı ve neden ille de Chopin”, *YeniŞafak*, 26 Ağustos 2012. Erişim için bkz: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yalcincetinkaya/ehit-cenazesinde-neden-ille-cenaze-mari-ve-neden-ille-de-chopin-33761>

toprağa versin... Bu milletin yıllardır her şeyine karıştınız hiç değilse buna karışmayın! Kendi cenazelerinizde ne çalarsanız çalın!”

Murat Bardakçı da şehit cenazelerinde neden Chopin’in cenaze marşının çalındığını anlamadığını ifade etmekle birlikte, son Osmanlı Halifesi Abdülmecid Efendi’nin piyanoya uyarlayarak bestelediği Segah Tekbir’in niçin çalınmadığını sorgulamıştır (Bardakçı, 2015). 2016 yılının Nisan ayında Hakkari Yüksekova’da PKK tarafından şehit edilen özel harekat polisi Mustafa Sezgin’in cenaze töreni sonrası naaşı uçağa taşınacağı sırada silah arkadaşları, çalan cenaze marşına tepki göstererek tabutu omuzlamışlar ve askeri bandonun çaldığı cenaze marşını susturarak, tekbirler eşliğinde şehidin naaşını uçağa taşımışlardır (Haberler, 2016). Yaşanan olayın ardından Türkiye Gaziler Vakfı Başkanı Lokman Aylar, cenazelerde Chopin’in Cenaze Marşı yerine İtri’nin Segah Tekbir’inin okunması konusunda bir kampanya başlattıklarını açıklamıştır (Hürriyet, 2016). Söz konusu kampanyanın başlatılmasının ardından Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, şehit cenazelerinde Chopin’in Cenaze marşı yerine İtri’nin Segah Tekbiri’nin çalınması ve Kur’an-ı Kerim okunarak şehitlerin uğurlanması yönünde Diyanet İşleri Başkanlığı’na ciddi taleplerin geldiğini ifade ederek, cenaze marşının Türk kültürüne ait olmadığını belirtmiştir (A haber, 2016). Yaşan bu gelişmelere dair derlediği “Cenaze marşı tartışması: Chopin mi İtri mi?” başlıklı haberinde Sol haber portalı, Chopin’in evrensel anlamda kabul görmüş biri olduğunu, İtri’nin tekbirinin kabul edilmesi durumunda uluslararası bir kopuşun yaşanacağını, İtri’nin tekbirinin 9/8 ritminde olduğu için yürüme adımlarına uymadığını ve bu sebeplerle İtri’nin Segah Tekbir’ini uygun olmayacağını ön plana çıkarmıştır (Habersol, 2016).

29 Ağustos 2017 tarihinde, Şırnak’ta şehit olan Jandarma Uzman Onbaşı Muhammed Meriç’in cenazesinde ihtiram yürüyüşü sırasında Jandarma Genel Komutanlığı Bando tarafından İtri’nin Segah Tekbiri çalınmıştır (Anadolu Ajansı, 2017a). 2017 yılının Eylül ayında İçişleri Bakanlığı’nın 81 ilin valiliğine gönderdiği yazı ile şehit cenazelerinde Chopin’in Cenaze marşının çalınmayacağı ve Tİ işaretinin verilmeyeceği belirtilerek, ihtiram yürüyüşünün İtri’nin Segâh Tekbiri ile yapılacağı bildirilmiştir (Fikriyat, 2017). Cumhuriyet gazetesi alınan kararı “85 yıllık cenaze marşı bitti, Segah Tekbiri geldi” başlığıyla duyurmuştur (Cumhuriyet, 2017b). Halk TV internet

sitesi yazarlarından Tuba Emlek ise *Şehitler aynı, marşlar değişti* başlıklı yazısında, alınan kararı eleştirmiştir. Tuba Emlek, Chopin'in marşının evrensel olduğu ve dinsel kimliği haiz olmadığı için cenazede duyguları birleştirdiğini belirtmiştir. İtri'nin Segah Tekbiri ise dinsel kimliğe sahip bir marştır ve bu sebeple Tuba Emlek “*kayıplarımıza*” dinsel bir kimlik vererek, cenaze törenine katılanlar arasında da bir bölünme meydana getirileceğini iddia etmiştir. Emlek’e göre cenaze marşının değiştirilmesi bir “*garabettir*”. “*Karanlık kafalar*” olarak nitelediği AK Parti’nin, Chopin’in cenaze marşı yerine İtri’nin Segah Tekbir’ini koyarak, toplumu ayırmaya çalıştığını iddia etmiştir (Emlek, 2017).

4.2.8. Cuma Namazı İzni (2016)

8 Ocak 2016 tarihli 29587 sayılı Resmî Gazete’de “Cuma İzni ile İlgili 2016/1 Sayılı Başbakanlık Genelgesi” ile “*Anayasa ve ilgili mevzuatla güvence altına alınan dini inanç hürriyetinin bir gereği olarak; Cuma Namazı saatinin mesai saatine denk gelmesi halinde, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanlardan isteyenlere mesai kaybına neden olmaksızın izin verilir*” hükmü yayınlanmıştır (Resmî Gazete, 2016, Sayı: 29587). Söz konusu düzenlemenin ardından başlayan laiklik ve hegemonya tartışması kapsamında Cumhuriyet gazetesi, dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu’nun genelge çıkmadan önce genelgeye ilişkin yaptığı açıklamayı “Laik devlete yeni darbe” şeklinde haberleştirmiştir (Cumhuriyet, 2016). Yılmaz Özdil, yayınlanan Genelge’yi tabiri caizse “tiye alarak” bu düzenlemeden önce Cuma namazının yasak olmadığını, Cuma namazına gitmek isteyenlere izin verildiğini ifade etmiştir (Özdil, 2016). Bekir Coşkun da söz konusu değişikliği daha önce Erbakan’ın yapmaya çalıştığını, 1975 ve 1997 yıllarında iki defa Genelge ile Cuma günü mesai saatlerinin namaza göre ayarlanması konusunda adım atıldığını fakat, Danıştay’ın, Anayasa Mahkemesi’nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bu konuya olur vermediğini aktarmıştır. Ayrıca Refah Partisi’nin kapatılma sebepleri arasında bu konuda vermiş olduğu Genelge’yi de hatırlatan Coşkun, tabiri caizse aba altından sopa göstermiş ve AK Parti’nin söz konusu Genelge ile Anayasa’nın 24’üncü maddesini çiğnediğini iddia etmiştir (Kansu, 2016). Yapılan değişikliğe yönelik rahatsızlığını ise şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Kısaca yarın yarım gün tatil... Önde müdür, arkasında memurları, abdest, git, gel, derken yarım gün arazi... Gitmeyenler de korkularından gitmiş gibi yapıp sıvışacakları için...*” (Coşkun, 2016).

Saygı Öztürk 12 Ocak 2016'da "Bu genelge parti kapattırır" başlıklı bir yazı kaleme almıştır (Öztürk, 2016). Mine Söğüt ise AK Parti'nin Cuma Namazı konusunda yapmış olduğu izin değişikliğiyle birlikte, sosyal ve siyasi alanda atmış olduğu birçok adımı Tayyip Erdoğan'ın diktatör bir edayla, zorunlu ve dayatmacı olarak attığını ima ederek, Erdoğan'ın şahsına yönelik "*size Hitler olursunuz ya da olamazsınız demiyoruz. Adam olamazsınız diyoruz*" ifadelerini kullanmıştır (Söğüt, 2016). Necati Doğru, Cuma Namazı izninin ayrımcılık yarattığını ifade etmiştir. Ayrıca Cuma Namazı'na gitmeyen memurların Silopi'ye sürüleceğini, paralel damgası yiyeceğini, kamu çalışanlarının birbirlerini ispiyonlayarak müzevirlik yapacaklarını iddia etmiştir (Doğru, 2016). Murat Belge ise AK Parti'nin topluma adım adım İslâmî hayat tarzını empoze ettiğini belirtmiştir (Belge, 2016). *BirGün* köşe yazarlarından Melih Pekdemir AK Parti'nin laiklik tanımını değiştirdiğini, eğitim, adalet, sağlık vb. alanlarda hayatı İslâmî esaslara göre düzenlediğini ve bu yolla adım adım şeriatı getirdiğini ifade etmiştir (Pekdemir, 2016).

4.3.AK Parti Hegemonyasına Eleştirel Bakışta Kullanılan Araçlar

AK Parti'nin siyasi ve sosyal alanda attığı adımlarla genişleyen Muhafazakâr kültürel hegemonyaya karşı birtakım tepkiler olmuştur. Bu tepkiler birçok farklı alanda ve farklı şekilde tebarüz etmiştir. Ancak, temel olarak AK Parti'nin genişlettiği muhafazakâr kültürel hegemonyaya karşı mizah, sanat ve sinema alanında ciddi eleştirilerin ortaya konulduğu söylenebilir.

4.3.1. Mizah

Türkiye'de mizahın II. Abdülhamid döneminden günümüze kadar *Tarihsel Hegemonik Blok'un* en önemli hegemonya araçlarından biri olduğu söylenebilir. Mizah, yalnızca kişileri güldüren ve eğlendiren bir alanı değil ciddi bir kültürel üretimin yapılp dağıtıldığı ideolojik ve manipülatif bir alanı ihtiva eder. Demir (2016, s. 7-13) Türkiye'de mizahın tarihini şu şekilde özetler: "*mizahın tarihi, çoğu kez halk iradesine dayalı meşru iktidarların bir tür "kültürel darbe" şeklinde alaşağı edildiği ve yerleşik klişelerin tekrar tekrar üretildiği bir savaşın tarihidir*".

II. Abdülhamid dönemi mizahında Sultan Abdülhamid kadın ve çocuk katili bir canı, sinsisi, eli kanlı, tahtan indirilmesi gereken zalim bir lider olarak tasvir edilmiştir. II. Abdülhamid sonrası İttihat ve Terakki dönemi, her ne kadar II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası kırka yakın mizah dergisi kapatılmış olsa da mizahın hür dönemi olarak kabul edilmiş, bu dönemde mizah resmi ideoloji övgüsü için araçsallaştırılmıştır. İttihat ve Terakki dönemi mizahı Sultan II. Abdülhamid'e karşı üretilen politik dilin ötesine geçememiştir.

Cumhuriyet döneminde, her türlü muhalefet gibi mizah da rafa kaldırılmıştır. Cumhuriyet dönemi Demir (2016, s. 17)'in ifadesi ile “*muhalif kimliği açısından mizah yayıncılığının en çorak dönemidir*”. Seküler-milliyetçi eleştirel reflekslere sahip, Batılı değerlerle yetişmiş olan Cumhuriyet dönemi mizahçıların mizah geleneği İttihatçılık ve ona eklemlenen Kemalist devrimlerin propagandası şeklinde özetlenebilir. Kemalizm'in yansıması olan bu dönemdeki mizah dergileri “*1923 Devrimi'nin bir tanıtım kataloğu*” görevini ifa etmiştir (Çeviker, 2010, s.22-24). Ferit Öngören, Cumhuriyet dönemi mizahını şu şekilde özetler: “*Cumhuriyet kültürü; sosyal alanda Ortaçağ'ın dar ve eski çemberinden kurtulmayı, bilimsel olmak anlamında Batı kültürüne açılmayı ifade etmiştir. Bu köklü dönüşüm, Cumhuriyet mizahının temel yapısını belirlemiştir*” (Balcıoğlu ve Öngören, 1976, s. 69). Dolayısıyla Batılılaşma, mizah dergilerinin de ana eksenini teşkil etmiştir. Bu durumun en klasik örneği 4 Ekim 1928 tarihli *Akbaba* dergisinde yer alan İhap Hulusi imzasını taşıyan “Odun yerine” isimli karikatürdür (Görsel 6).

İnönü döneminde mizah, *Kemalist hegemonyayı* her alanda korumaya devam etmiştir. Dönemin en önemli mizah dergilerinden olan *Markopaşa*'nın muhalefet odağı tek bir noktaya odaklanmıştır; İnönü iktidarının Kemalist çizgiden sapıp, sapmadığı. Bu minvalde Demir'in (2016, s. 18) ifadesiyle “*Markopaşa muhalefeti, başka bir ifadeyle din ve geleneği dışlayan resmi ve seküler ideolojiyi yüceltmış ve Atatürk'ün eleştirilmezliğini pekiştirmiştir.*”

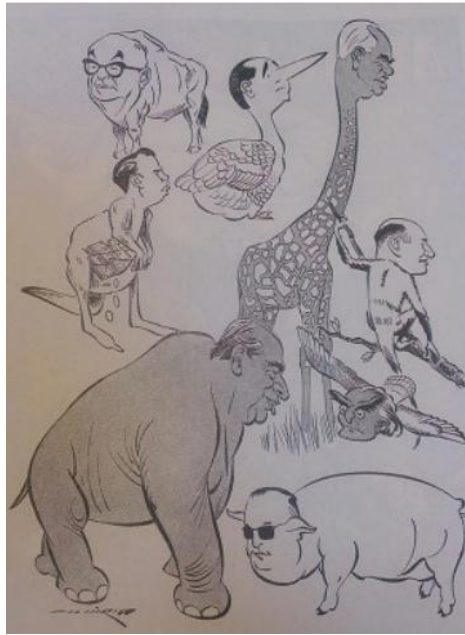
Akbaba dergisinin 4 Ekim 1928 tarihli sayısında İhap Hulusi imzalı “Odun yerine” başlıklı karikatürde şu diyaloga yer verilir:

- Demek kışın da köşkte kalacaksınız... İyi ama o karda kıyamette nasıl yaşayacaksınız, üşümez misiniz?

- Ah, niçin üşüyelim? Babamın kütüphanesi Arap harfleriyle yazılmış koca koca kitaplarla dolu, onları yakar yakar ısınırız!

Görsel 6: Odun Yerine

Tek Parti iktidarının sona ermesi ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte mizah, hegemonik bloğun en önemli araçlarından biri olarak tebarüz etmiştir. Adnan Menderes, II. Abdülhamid gibi diktatör, zalim, yalancı, baskıcı, hırsız olarak tasvir edilmiştir. Bununla da yetinmeyen Demokrat Parti dönemi mizahı, Adnan Menderes ve Demokrat Parti siyasetçilerini hayvan olarak resmetmiştir. 20 Haziran 1960 tarihinde Necmi Rıza Ayça’nın Akbaba dergisine çizdiği “Hayvanlar ve İnsanlar” isimli karikatür bu durumun bir örneğidir (Görsel 7).

Görsel 7: Hayvanlar ve İnsanlar

Demokrat Parti dönemi mizahı, siyasileri aşağılamanın yanı sıra, darbeye de alkış tutmuş ve böylece hegemonik blok içerisinde *Kemalist kültürel hegemonyanın* ateşli savunucusu olduğunu göstermiştir. 30 Mayıs 1960 tarihinde Ali Ulvi Ersoy’un *Cumhuriyet*’e çizdiği karikatür Türkiye’deki Kemalist hegemonyanın bir resmi olarak da okunabilir. Aynı gün *Milliyet*’te yer alan Turhan Selçuk imzalı bir başka karikatür de ise ‘Atatürk artık rahatça uyuyabilir’ mesajı verilmiştir (Görsel 8). Mizah dergilerinin bu tutumu Demir (2016, s. 19)’in ifadesiyle “mizah ve vesayet arasındaki yerleşik uyum ve birbirlerini yeniden üretme geleneğinden kaynaklanmıştır.”

Görsel 8: Yeter

Darbe sonrası Türk mizahının genel atmosferinde politik mizahın sessizleştiği, eğlence ve erotizmin ön plana çıkartıldığı bir hava hakim olmuştur. 2000’li yıllarda bilhassa da hegemonik bloğun ötekisi konumunda olan muhafazakâr-dindar toplumsal kesimlerin çevreden merkeze doğru konumlanmaları ve siyaseten kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AK Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte politik mizah yeniden gündeme gelmiş ve *Gırgır*, *Penguen*, *Uykusuz* gibi dergilerle birlikte yeni bir kimlik kazanmıştır. Türk mizahı, tarihinde olmadığı kadar AK Parti’nin iktidar olmasıyla birlikte gündemi yoğun olarak takip ve meşgul etmiştir. Bu dönemde mizah “Tayyip Mizahı” üst kimliğinde AK Parti’nin iç ve dış siyasetteki politikalarına paralel olarak terör, açılım, demokrasi, yolsuzluk, dış politika, sanat, özgürlük ve sansür konularını ele almıştır. Bu dönem mizahının ana gündemi Tayyip Erdoğan ve muhafazakâr-dindar toplumsal çevre olmuştur.

Tayyip Erdoğan'ın "400 milletvekili temenni ediyorum" açıklaması, 2015 yılında PKK'ya karşı başlatılan askeri harekât ile ilişkilendirilmiş ve *Leman* dergisinin 8 Eylül 2015 tarihli kapağında "Her şey dört yüz vekil için" sözleriyle yürüyen askerler resmedilmiş, Dağlica saldırısında şehit düşen 16 askere gönderme yapılarak saldırının sorumlusu olarak Erdoğan gösterilmiş, fakat saldırıyı gerçekleştiren PKK'ya karşı en ufak bir kınamaya yer verilmemiştir⁶⁹ (Görsel 9). Aynı derginin 23 Ocak 2016 tarihli sayısında Cizre'de gerçekleştirilen terör hareketine yönelik olarak bir karalamaya yer verilmiştir. *Gırgır* dergisinin de 8 Ağustos 2015 tarihli sayısının kapağında şehit olan askerlerin ölüm sebebi zalim, öfkeli ve kibirli şekilde resmedilen Recep Tayyip Erdoğan olarak gösterilmiştir (Görsel 10).

Görsel 9: Her Şey Dört Yüz Vekil İçin

⁶⁹ 8 Eylül 2015 tarihli sayısında *Leman* dergisi. Ayrıca benzer tablo derginin 16 Mart 2016 tarihli kapağında da görülmektedir. PKK'nın gerçekleştirdiği Ankara Gar saldırısının sorumlusu olarak Erdoğan gösterilmiş, Erdoğan'ın başkanlık için bu saldırıyı düzenlediği ifade edilmiştir. Ayrıca *Sabah* ve *Akit* gazeteleri de saldırıyı Erdoğan'ın gerçekleştirdiği yönündeki iddiaları örten gazeteler olarak resmedilmiştir. Tüm bunlara karşın terör örgütü PKK'ya dair herhangi bir ibareye yer verilmemiştir.

Görsel 10: Hacı Senin Kaç Kırığın Var

Demir'in (2016, s. 50) ifadesiyle “yüzeysel ve kalıpsal tavırla birlikte, 11 Eylül sonrası yükselen İslâmofobi'yi pekiştiren” mizah dergileri, 7 Ocak 2015 *Charlie Hebdo* saldırısı sonrası “Hepimiz Charlie'yiz” kapağıyla çıkmışlardır (Görsel 11).⁷⁰ Nitekim bu konuda Bayraklı ve Yerlikaya da (2017, s. 55-58) da ‘yerli İslâmafobia’ vurgusuna geniş yer vermişler *Gırgır*, *Penguen*, *Leman*, *Uykusuz* gibi mizah dergilerinin, İslâm dinini arkaik bir unsur olarak gördüklerini ve buradan hareketle İslâmofobik bir yayın çizgisi izlediklerini ifade etmişlerdir.

Görsel 11: Hepimiz Charlie'yiz

⁷⁰ Sertaç Timur Dermir, *Charlie Hebdo* ile ilgili şu bilgileri aktarır: “Saldırıdan kısa bir süre sonra *Charlie Hebdo*’nun, cesedi sahile vuran Suriyeli bebek Aylan Kurdi’yi, “Ölmeseydi büyüdüğünde tacizci olurdu” diye gösteren karikatürü, dünyada “ırkçılık” bağlamında tartışılırken; 119 Türk mizah dergileri bunu ufak tefek eleştirilerle geçiştirmiş ve hep birlikte “Je Suis Aylan Kurdi” kapaklı yayın fırsatını tepmiştir” (Demir, 2016: 50).

AK Parti'nin medeniyet siyaseti etrafında geliştirdiği açılım politikası konusunda da mizah dergilerinin ikircikli bir tutum içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu süreçte dergiler, açılım sürecinin dondurulmasından AK Parti hükümetini sorumlu tutmuşlar, fakat açılım sürecinde atılan hiçbir adıma destek vermemişlerdir. *Penguen*'in 13 Ağustos 2009 tarihli kapağı, Erdoğan'ı başörtü konusunda saplantılı biri olarak resmetmenin yanı sıra Kürt açılımının 'türban açılımından öteye gidemeyeceğini' ifade etmektedir (Görsel 12). Benzer tavır Alevi açılımına karşı da takınılmıştır. *Gırgır*'ın 26 Kasım-03 Aralık 2014 tarihli 46.sayısının kapağında Erdoğan'ın açılımdan değil şiddetten yana olduğu ve bu şiddeti de pasif bir lider konumuna getirdiği Davutoğlu eliyle kullandığı ima edilmiştir (Görsel 13).

Görsel 12: Penguen Dergisinin Kürt Açılımı Hakkındaki Kapağı

Görsel 13: Gırgır Dergisinin Alevi Açılımı Hakkındaki Kapağı

2000 sonrası mizah dergilerinin *Kemalist kültürel hegemonyanın* bir aracı olduklarına dair en önemli göstergelerden biri de AK Parti'nin kapatma davası sürecinde takındıkları tavır olmuştur. *Leman*, *Uykusuz* ve *Penguen* dergileri AK Parti'nin kapatılmamasından duydukları hoşnutsuzluğu kapaklarına taşımışlar, bunun yanı sıra AK

Parti'nin demokratik seçimlerde yakalamış olduğu seçim başarısından duydukları rahatsızlığı da açıkça ortaya koymuşlardır (Görsel 14).

Görsel 14: Leman, Uykusuz ve Penguen Dergilerinin AK Parti'nin Kapatılmaması Üzerine Yayınladıkları Kapaklar

Özetle; Türkiye’de mizah ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren Hasan Bülent Kahraman’ın *tarihsel hegemonik blok* olarak kavramsallaştırdığı ve köklerini Jön Türklere kadar uzattığı alanın bir aracı olarak II. Abdülhamid döneminden 2000 sonrası Türk siyasetine kadar aynı hat üzerinde yürümüştür. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Kemalist kültürel hegemonyanın pekiştiricisi olan Türk mizahı, 2000 sonrası “Tayyipfobik” mizah halini almıştır. Bu dönemde radikal sol çizgide tanımlanabilecek olan *Leman* dergisi de Kemalist kültürel hegemonyanın ötekisi muhafazakâr-dindar toplumsal çevrenin ve bu çevrenin siyasal temsili olan Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti’ye muhalefet noktasında Kemalist hegemonyaya eklenmiştir. Türk mizahında II. Abdülhamid döneminde üretilen tüm argümanlar, Demokrat Parti döneminde Adnan Menderes, AK Parti döneminde de Recep Tayyip Erdoğan için üretilmiştir. Mizah dergileri, bütün taktiklerini Erdoğan düşmanlığını toplumsal alana yayma üzerine kurmuştur. Bu noktada FETÖ’nün ürettiği “uzun adam”, Aydın Doğan’ın *Hürriyet* gazetesinin ürettiği “Tayyip” ifadeleri, mizah dergilerindeki ana söylemi oluşturmuştur. Erdoğan, dergilerde tıpkı II. Abdülhamid ve Adnan Menderes’in de şahsında olduğu gibi “zalim”, “cani”, “öfkeli”, “kaba”, “sapık”, “baskıcı”, “bağnaz”, “yasakçı” vb. şekilde resmedilmiştir. Demokratik yollarla seçilmiş meşru siyasi iktidarı ve halk iradesini hiçe

sayan mizah anlayışı, bütünsel olarak da olsa bir kültürel hegemonya formu oluşturmamakla birlikte siyaset ve vesayet ekseninde hegemonik bloğun ötekisine karşı geliştirmiş olduğu kültürel hegemonik baskıyı körüklemeye önemli bir rol oynamıştır.

4.3.2. Şiir

Kasım-Aralık 2011 tarihli *Sözcükler* dergisinde yer alan Küçük İskender'in Haşarat Uygarlığı şiiri, hegemonik bloğun muhafazakâr-dindar toplumsal çevrelere karşı sanat alanında ortaya koyduğu nefret söylemine örnek olarak gösterilmektedir (Yuvalı, 2011).

Haşarat Uygarlığı

Tasfiye edilmişti bu hayvanlar - şimdi geri geldiler

Şimdi onların iyilikleri en korkutucu olan - salyaları yeşil

Toprağın içinden, uzayın keskin uzuvlarından değil

Filtrelenmiş cahil dillerin ötesinden ve sesinden geri geldiler

Hepsi de konuşmadan, özel bir kokuşmadan geldiler

Özgürlükleri alıp yerine heykelleri kırılmış tanrılar verdiler

Ağaçlar utançlarından köklerine çekildiler onların yollarında

Sular, kuruyup intihar etmeyi kimi gecelerde onur bellediler

Unutulmuştu bu havanlar - şimdi unutturmaya geldiler

Şimdi temmuzda kar yağdı Yarın yağlı kayışlarla dövecekler

Böcekler de geri geldiler - artık ibadet etmek ülkede zorunlu

İçimizde tek sorumlu aydın kalmayana kadar öldürecekler

Nefretle ve hınçla büyümüşler - pençelerindeki çamur ondan

Mezar kazmışlar, hayat kazımışlar yeryüzünün ışığında

Bağımsızlığı ahlaka teslimiyet sanarak üzerimize de yürüdüler

Simsiyah tüllerle mumya misali sarıp içimizdeki aşk gelinini

İkelliğin yatağına, bağnazlığın saltanatına sürüdüler

Bir zamanlar körelmiş kanlı göz, can yakan kirli eldiler

Tasfiye edilmişti bu hayvanlar - şimdi geri geldiler.

Şiir de Müslümanlar, hayvan olarak aşağılanmış ve bu yargı “yeşil salyalar” ifadesiyle desteklenmiştir. Müslümanların cahil, kokuşmuş, özgürlükleri gasp ettikleri iddia edilmiştir. Küçük İskender, Müslümanların yıllar önce Türkiye’den tasfiye edildiklerini hatırlatmış ve hatta unutulduklarını ifade etmiştir. Unutulmuş olan Müslümanları, siyasi güçle hegemonik alanı ele geçirerek yeni bir unutturma siyaseti izleyen hayvanlar olarak betimleyen Küçük İskender, AK Parti hükümetini ve yönetici kadrosunu da hayvan olarak adlandırmakla kalmamış, böcek hitabıyla da küfrün şiddetini arttırmıştır. Muhafazakâr-dindar toplumsal kesimler Küçük İskender’in nazarında hayvandır, böcektir. Demokratik sistemde siyasi olarak iktidarı ele alan muhafazakâr-dindar toplumların, Türkiye’de ibadet etmeyi zorunlu hale getireceklerini, tüm aydın ve entelektüelleri öldüreceklerini iddia etmiş, ona göre Müslümanlar nefret ve hınçla büyümüşler, yeryüzünün ışığını çalmışlar, ahlak adı altında insanların bağımsızlıklarını gasp etmişler, ilkellikle bağnazlık saltanatı sürmüşlerdir. Müslümanları körelmiş kanlı göz ve kirli el sahibi olarak tarif eden Küçük İskender şiirini “*Tasfiye edilmişti bu hayvanlar –şimdi geri geldiler*” dizesiyle bitirmiştir.

Bu dizeler, şüphesiz sanat adı altında da olsa hegemonik alanda yaşanan kaybın nefret söylemine dönüştüğünü göstermektedir. Bu dizelerin bir şiir mi yoksa skatolojinin (pislik edebiyatı) bir örneği mi olduğu ise tartışmalıdır. Küçük İskender'in bu şiirine karşı hegemonik bir hamle olarak Celal Fedai, "En Güzelleri Daha Gelmedi" şiiriyle karşılık vermiştir. Fedai'nin şiirini Yuvalı (2011) şu şekilde değerlendirir: "*Celâl Fedai, pek güzel görmezden gelmemiş. Aydınlık, dupduru bir şiirle geçmiş bu şiirin üstünden. Müslümanlara yakışan yüksek bir uçuşla Küçük İskender'i ve iktidarlarını şiirde de kaybedenleri çaresiz bırakmış.*" Celal Fedai'nin *Hece* dergisinde yayınlanan şiiri şu şekildedir:

En Güzelleri Gelmediler Daha

Geldiler daha da gelecekler ama en güzelleri henüz gelmedi

Kar üstünde yeşil giyinmedilerse de daha, geldiler gene de

Yolladılar içlerinden en güzellerini değil en heyecanlılarını

Geldiler gene de bu kadarı bile benzemedi terzilerin gelmesine

Gelmesinler mi İstanbul'un duvarlarında şairlerin iç pislikleri

Temmuz bunca terledi, patladı durdu her kasım çiçeklerini

Ağaçlar az gecikselerdi bu çirkincikler, ağacaklardı göğe

Unutturuldu Kırım'da namaz unutulacaktı oruç da neredeyse

Az geldi birbirini kırbaçlamak İstanbulun şuaraya geceleri

Gelmesinler miydi, nedir biline şiir, kim ola şair, ola besbelli

Bitişecek elbet kendilerinden üstün sanan insanat, böcekleri

Geldiler fakat bunlar bilir misiniz değil güzellerin en güzelleri

Aslını söyleyeyim de sevin sevgilim hiç mi hiç gitmemişlerdi

-Erzurum 'dan Tillo 'ya gitmişlerdi bu g zerg h  necis ne bile-

Kosova 'da  ankırı 'da İzmir 'de köylerin ekin yerlerindelerdi

Görür m  ki bilmem benim çürük yeşil gözüm en güzellerini.

En güzelleri daha gelmedi sevgilim sen doğur adına buğday de

Başakları beğenmesin kendini çünkü vardır güzelin de bir güzeli.

Fedai, İskender'in formunu kendi marifetiyle yoğurarak kendi seyrini koymuş ortaya. İskender, Türkiye'deki muhafazakâr-dindar toplumsal kesimleri kast ederken, Fedai, yelpazeyi daha da genişletmiş; tüm dünya Müslümanlarının gelişlerini ve geleceklerini belirtmiştir. İskender'in nefret söylemine varan rahatsızlığını daha da perçinleyen Fedai; bu gelenlerin en güzelleri değil en heyecanlıları olduğunu, Müslümanlar arasından daha da güzellerinin ve heyecanlılarının geleceğini söylemiştir. Fedai, İskender'i son derece rahatsız eden bugünün Müslümanlarının bir hazırlıkta olduğunu salık vermiştir; nitekim onlar bugün ardısıra gelecek olanların topraklarını hazırlamaktadır... Fedai, şiirinde İskender'e kendi gerçeğini şu şekilde hatırlatmıştır: “*Aslını söyleyeyim de sevin sevgilim hiç mi hiç gitmemişlerdi*”. Söz konusu dizede Celal Fedai'nin, İskender'in zannettiği gibi Türkiye'de Müslümanların yok olup, unutulup gitmediğini, yalnızca sosyo-siyasi şartlar ve hegemonik bloğun tahakküm, zor ve baskılarıyla kabuklarına çekildiklerini salık verdiği söylenebilir.

4.3.3. Sinema

Sanat camiasında hegemonya tartışmalarını tekrardan gündeme getiren bir diğer tartışma da 2 Ekim 2017 tarihinde Uluslararası Adana Film Festivali'nde yaşanmıştır.

Ödül gecesinde sunuculuk yapan Meltem Cumbul, Buğday filmiyle FİLM YÖN En İyi Yönetmen Ödülü'ne layık görülen Semih Kaplanoğlu'nun sahnede elini sıkmayarak arkasını dönmüş ve bu davranışını sosyal medya hesabından yaptığı şu açıklama ile gerekçelendirmiştir: *“Eşitler arası bir selamlaşma ve yakınlaşma ritüeli olan el sıkışmayı; kendinden olmayanları ötekileştirenle, fakiri zengine böldürenle, güçlüleri tutup zayıfları hor görenle yapmayı reddediyorum. Yüreğime ve sevgiye düşman olanla, gözlerim ve ellerim dost olamaz”* (Hürriyet, 2017b) Cumbul, yaptığı açıklamada Kaplanoğlu'nu eşiti görmediğini ifade etmiş ve Kaplanoğlu'nun sanatçı kimliğini ideolojik olarak hedef almıştır. Ayrıca, Cumbul, Kaplanoğlu'nu hem kendisine hem de genelleyici bir ifadeyle *“sevgi”*ye düşman olduğunu iddia etmiştir. Cumbul'a göre Semih Kaplanoğlu muhafazakâr bir sanatçı olarak muhafazakâr olmayanları ötekileştiren, fakirlerin üzerinden zenginlik devşiren, güçlülerin yanında olup zayıfları hor görüp ezen biridir. Cumbul'un söz konusu davranışı ve bu davranışı meşrulaştırmaya çalışan açıklamalarının, Kaplanoğlu üzerinden muhafazakâr-dindar toplumsal kesimlere yönelik olduğu vurgulanmıştır. Kaplanoğlu, Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu demeçte söz konusu olayı bir nefret suçu ve faşizm olarak nitelemiştir (Anadolu Ajansı, 2017b). İpekçi de *Yenişafak*'taki köşesinde Cumbul'un davranışını *“kendisi nasıl bir 'olmuş'luk içinde ki, ona benzemeyen veya farklı düşünenler hep biatçı, hep lümpen, korkak, menfaatçi, hep şucu bucu... Yani kendisine benzemeyen, gayri olan, öteki! Hep düşman!”* sözleriyle özetlemiştir (İpekçi, 2017). Söz konusu olayı Celal Fedai, *“çağdan çıkarma oyunu”* olarak adlandırmıştır. Fedai'ye göre vaktiyle gerici ilan edilen Mehmet Akif ve Necip Fazıl gibi, şiirin materyalist yanını Edip Cansever üzerinden okuyan Sezai Karakoç'un dışlandığı gibi, sosyalistken ihtida edilen fakat Müslüman olduktan sonra hakkında *“delirdi”* yorumları yapılan İsmet Özel gibi, Semih Kaplanoğlu için de Kemalist hegemonya tarafından *“çağdan çıkarma oyunu”* devreye sokulmuştur. Çünkü Kaplanoğlu da Fedai'nin ifadesiyle sözü dolandırmadan söylemiştir Buğday filminde; *“Hepimiz rüyadayız, ölünce uyanacağız.”* Bu söz estetik olmaktan öte hadis-i şeriftir ve bu söylem Kemalist hegemonyanın Kaplanoğlu'nu dışlaması için yeter bir sebeptir (Fedai, 2017).

Sinema üzerinden kültürel hegemonya tartışmalarının gündeme geldiği bir diğer olay da 2016 yılında, Altın Kelebek ödül töreninde yaşanmıştır. Ödül törenini sunan Okan Bayülgen, izleyici oyları ile yılın en iyi dizisi ödülünü kazanan Diriliş Ertuğrul'un

yapımcısı ve senaristi Mehmet Bozdağ'ın sahnede konuşma yapmasını engellemiş ve diziyle ilgili şu yorumları yapmıştır: *“Ben 'Diriliş Ertuğrul'u hiç seyretmediğim için kendilerine söz vermek istiyorum; 'Diriliş: Ertuğrul'u her gün seyredeceğim. O gün yayınlanmasa bile ben ekran başında olacağım ve diziyi bekleyeceğim.”* Törende her ödül alana konuşma hakkı verilirken Mehmet Bozdağ'a söz hakkı verilmemiştir. Mehmet Bozdağ, yapılanları *“Bu engellenmenin başarımıza ve izleyicimize yapılan nezaketsizlik olduğuna inanarak ödülü iade ettim. Bayülgen'in özür yerine Türkiye ve dünyada bu kadar ilgi gören dizimizi hiç izlemediğini söyleyip alaycı konuşması da nezaketten uzaktı. Bu Bayülgen'in kendi ayıbı. Mümkünse dizimizi izlemesin”* sözleriyle değerlendirmiştir. Sabah gazetesinin olaya ilişkin haberinde yaşananlar kültürel hegemonya tartışması merkezinde değerlendirmiş ve şu yoruma yer verilmiştir: *“Müzik ve TV dünyasının en iyilerinin ödüllendirildiği önceki günkü Pantene Altın Kelebek Ödülleri Töreni'ne, yine Doğan Grubu'nun milli ve manevi değerlere olan hazımsızlığı damga vurdu.”* (Sabah, 2016). Cengiz Algan *“Meltem Cumbul vakasında olduğu gibi ya da Okan Bayülgen'in Diriliş oyuncularına hiç konuşma hakkı tanımaması, el sıkılamaması gibi çok basit, çocukça şeylerle dışlaması sonucu bu alanı hiç kimseye kaptırmayacaklarını düşünen bir zümre vardı”* yorumuyla yaşananları Kemalist kültürel hegemonyanın bir alan savunması olarak değerlendirmiştir (SETA Vakfı, 2017). Ayrıca 2017 yılında düzenlenen Antalya Film Festivali'nde çektiği bir fotoğrafı *“iktidar oldunuz ama kültürel iktidar olamayacaksınız”* yorumuyla paylaşan Sezgin Tanrıkulu, AK Parti'nin muhafazakâr hegemonyasını kültürel alana yayamayacağını ifade etmiştir (Tanrıkulu, 2017).

4.4.Devrimlere Dayalı Hegemonyanın Gerilediği Alanlar

2002 yılında tek başına iktidara gelen ve bunu kesintisiz olarak sürdüren AK Parti'nin 2002-2018 yılları arasında sosyo-siyasi alanda attığı adımlarla, Kemalist devrimlere dayalı olarak teşekkül eden ve toplumun birçok alanına yayılan Kemalist kültürel hegemonyayı geriletmeye başlattığı değerlendirilmesinde bulunulabilir. Özellikle Kemalist hegemonyanın tebarüz ettiği ve etkisini sürdürdüğü başat alanlar olan medya, resmi tarih, yayıncılık ve fuarcılık alanında AK Parti'nin Kemalist hegemonik etkiyi kırdığı ve kendi hegemonyasını inşa etmeye başladığı söylenebilir.

4.4.1. Medya

Hegemonya tartışmaları kapsamında medyanın tavrı Cumhuriyet'in ilk yıllarından 15 Temmuz darbe girişimine kadar bir bütünlük arz eder. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kemalist devrimlerin duyurulması ve yayılması için araçsallaştırılan, kültür değişiminin gerçekleştirilmesinde en önemli aktörlerden biri olan medya, Demokrat Parti dönemi, 60 ve 80 askeri darbeleri, 28 Şubat ve 27 Nisan e-muhtıra süreçlerinde kendisine biçilen rolü oynamış ve hegemonik bloğun sözcülüğünü yaparak, tüm demokrasi dışı süreçleri meşrulaştırma gayreti içerisinde olmuştur.

Tek Parti döneminde medyanın belirlenen, iktidarın ise belirleyici olduğu bir medya-iktidar ilişkisi; basının rejimin ideolojik destekçisi olmasının önünü açmıştır. Uzun vadede basın, devletin resmi ideolojisi ve bu ideolojinin temsil ettiği değerlere karşı yapılacak her muhalefete muhalif olarak konumlanmıştır. Altun ve Çağlar'ın (2017, s. 15-21) ifade ettiği üzere yıllarca “*Türk basınının Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki gidişatını anlatırken rejimin her türlü haber dolaşımını kontrol altına almak ve tamamen kendi denetiminde bir basın oluşturmak gibi amaçlarını rejimin toplumu kendi doğrultusuna çekebilmek adına tek çaresi olarak*” nitelendirip meşrulaştırılmıştır. Dolayısıyla basın, Türkiye’de yaşanan tüm siyasi kırılmalarda toplumdan değil *merkezden* yana tavır ortaya koymuştur. Bu durum Soğuk Savaş döneminde de devam etmiştir, dönemin anti-komünist politikaları basını da şekillendirmiş ve medyanın söylemi komünizm karşıtlığına dönüşmüştür. 28 Şubat sürecinde medya yayın politikasını Genelkurmay Karargahında askerlerin bilgilendirilmelerine göre şekillendirmiştir. Aynı durum AK Parti döneminde de değişmemiş, 27 Nisan e-muhtırasına medya müthiş bir ilgi göstermiştir. 15 Temmuz darbe girişiminde Türk medyası her ne kadar darbeye giden süreçte FETÖ tarafından dolaşıma sokulan hükümet karşıtı söylemlerin gönüllü taşıyıcısı olsa da ilk defa tarihsel hegemonik bloğu kırmış, darbecilerin değil darbenin hedefi olan siyasilerin yanında yer almıştır.

15 Temmuz’a kadar ana akım medyanın bilhassa darbe dönemlerinde darbe karşıtı bir söylem geliştirmeyerek, ordunun “*rejimin koruyucusu*”, “*toplumun en güvendiği kurum*”, “*dünyanın en büyük ve etkili ordusu*”, “*demokrasiye saygılı*” bir güç odağı şeklinde söylemler geliştirip (Tılıç, 2009, s. 313-319) darbeyi meşrulaştırma yoluna

gitmesi,⁷¹ hegemonik bloğun Türk siyaseti üzerindeki etkisinin numuneleridir. Hegemonik blok, Cumhuriyet sonrası yükseldiği üçlü sacayağı ile (ordu-yargı-bürokrasi) bir korku kültürü inşa etmiş ve bu korku kültürü, Kemalist hegemonyanın bir tehdit unsuru halinde, resmi ideolojiye karşı yükselen her türlü faaliyeti (söylem, yazı, siyasi tavır vb.) bastırmak, sindirmek, yer yer de terbiye etmek için kullanılmıştır. Bu korku kültürünün yayıldığı hegemonik alanın etrafı şu söylemlerle çevrilmiştir; bölücülük, irtica geliyor, laiklik elden gidiyor, yaşam tarzına müdahale, tek adamlık, mahalle baskısı, Cumhuriyet'in temel değerleri erozyona uğruyor, diktatörlük vb...

Bölücülük söylemi Güneydoğu sorunu olarak da adlandırılan Kürt meselesidir. 1970'li yıllarda Kürt kelimesini telaffuz etmek dahi adli makamlarca soruşturma açılması için başlı başına yeterli bir sebep olmuştur. İrtica ise 1990'lı yıllarda muhafazakâr bir partinin demokratik seçimler ile hükümet olmasıyla gündeme gelmiştir. Cumhuriyet tarihinde ilk defa varlığını doğrudan İslâmî referanslar ile açıklayan bir parti, seçimler sonucu iş başına gelmiş ve hükümet kurma görevini üstlenmiştir. 1996 yılında Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon yapan Refah Partisi (RP) siyasi alanda resmî ideolojiyi temsil eden statükocu güçler, sosyo-kültürel, entelektüel alanda ise hegemonik blok nazarında gayri meşru ilan edilerek, ordu tarafından iktidardan indirilmiştir. Bu dönemde irtica mitinin inşası ve statükocu güçlerin meşrulaştırılması görevini üstlenen basın, entelektüeller, bürokrasi ve yargı organları işlevsel bir rol oynamışlardır.

2002 sonrası AK Parti iktidarı ile birlikte AB yolunda atılan reform adımları, basının üzerindeki hegemonya baskısını kısıtlasa da tamamen ortadan kaldırmamıştır. 2002 sonrası basın, AK Parti'nin Refah ve Fazilet partilerinin dolaylı şekilde devamı olması sebebiyle topluma pompalanan irtica söyleminin hegemonik bir araç olarak taşıyıcılığını yapmıştır. “İrtica tehlikesi”, “Cumhuriyet değerleri erozyona uğruyor” kabilinden söylemleri, toplumsal hafızada diri tutarak, AK Parti'ye karşı atılacak hamlelerin içtimâî hayattaki negatif etkisini nötrleme yolunda çabalayan basın, 27 Nisan 2007 e-muhtırası sürecinde de bu iki söylem üzerinden hegemonik rolünü üstlenmiştir.

⁷¹ 28 Şubat sürecinde ana akım Türk medyasının amiral gemisi *Hürriyet* gazetesi, darbe sürecine sağladıkları katkıları dolayısıyla Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'dan aldıkları tebriki okuyucularına Karadayı'nın ağzından aktarmıştır: “Hepinizi tebrik ediyorum. Sizlerle iftihar ediyorum. Çok büyük bir hizmet yapıyorsunuz. Çok güzel şeyler yazıyorsunuz. Bunu bütün samimiyetimle söylüyorum. Çok iyi gözlüyor ve çok iyi muhakeme ediyorsunuz” (Görmüş, 2011, s.218-219).

AK Parti'nin siyasi alanda attığı adımlar ile püskürttüğü 27 Nisan askeri müdahalesi sonrası basın, irtica kavramının kaybettiği işlevi yerine getirmesi için “*mahalle baskısı*” ve “*yaşam tarzına müdahale*” söylemlerini tedavüle sokmuştur. 2011 yılına kadar revaçta olan bu iki hegemonik söylem, 2011-2016 yılları arasında yerini, Recep Tayyip Erdoğan'ın direkt hedefte olduğu “*tek adamlık*” ve “*diktatörlük*” söylemlerine bırakmıştır. Bu noktada hegemonik blok Erdoğan karşıtlığı üst çatısında sol-Marksist kesim de eklemlenmiştir (Erol, 2019, s. 74-75). Özetle “*Türkiye’de siyasetin alanını da kısıtlayan hegemonik iktidar ve ana akım medyanın kültür, ideolojik ve ekonomik düzlemlerde hegemonik bloğun bir parçası olması basın açısından daha temel ve kapsamlı bir sorun alanı*” oluşturmuştur (Altun ve Çağlar, 2017, s. 30).

4.4.2. Tarih

Bu bölümde tarih kurgusu; basılan dergi ve kitap, yayımlanan tarih programı ve tarih konulu dönem dizileri kapsamında incelenmektedir.

AK Parti iktidarı döneminde hegemonya tartışmalarının yaşandığı başlıklardan biri de tarihtir. 2002 sonrası, resmi tarih söylemi Türkiye’de tartışmaya açılmıştır. Resmi tarih söyleminin tartışmaya açılmasında AK Parti’nin siyasal alanda attığı demokratikleşme ve normalleşme adımları sonucu oluşan çoğulcu ortamın etkisi olduğu kadar, ekonomik alandaki iyileşmenin etkisiyle tarih alanındaki çıktıların sayılarında yaşanan artışın da payı bulunmaktadır. AK Parti iktidarı sonrası Türkiye’de resmi tarih anlayışına alternatif arayışları başlamış ve 2010 sonrası oluşan yeni tarih yazımı, yapılan askeri müdahaleler ile ayakta tutulan resmî ideolojinin hegemonyasını ciddi şekilde sarsmıştır. Bu sayede Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren tek tip düşünce, bakış açısı ve yorumla donatılmış on yılda on beş milyon genç yaratma misyonuyla başlayan birey inşasına da son verilmiştir. Bu noktada muhafazakâr-dindar toplumsal kesimlerin, sol ve liberal kesimlerle dirsek teması kurarak, iş birliği yaptığını söylemek yanlış olmaz. Söz konusu iş birliği resmi tarih söyleminin geriletilmesinde etkili olduğu kadar alternatif tarih söylemi içinde yeni kapıların açılmasını sağlamıştır. 2000’li yıllara kadar askeri darbelerle sekteye uğratılan demokratik hayat, siyasal çalkantılar içinde sürüklenen ekonomik krizlerin neşet ettiği Türkiye’den, adım adım Atatürk’ün tarihselleştirildiği bir Türkiye’ye doğru gelinmiştir (Hanioğlu, 2017, s.24-29). 2010 sonrası Türkiye’de,

Cumhuriyet sonrası tahakküm ve hegemonyanın aracı haline getirilen resmi tarih, sorgulanabilir, eleştirilebilir ve alternatifi sunulabilir bir hal almıştır.

Ceylan'ın (2018, s. 11-20) verdiği bilgilere göre 2008-2017 tarihleri arasında Türk televizyonlarında 23 tarih programı yayınlanmıştır. Bu programların 21'i 2010 sonrasına aittir. Benzer şekilde 2007 sonrası 17 tarih konulu dizinin 16'sı 2011 sonrasına aittir. 2008 sonrası Türkiye'de yayın yapan 8 tarih dergisinin 5'i 2010 sonrası döneme aittir. 2006-2017 yılları arasında öne çıkan popüler tarih kitaplarının sayısı 69'dur. Bu kitapların 66 tanesi 2010 sonrası yayınlanmıştır (Tablo 6).

Tablo 7
Türkiye'deki Tarih Programları, Dizileri ve Dergileri

Tarih Programları	Tarih Dizileri	Tarih Dergileri
Tarihin Arka Odası-Habertürk-2008	Elveda Rumeli-TRT 1-2007-2009	Yedikıta-Çamlıca Basım-Eylül 2008
Tarihe Bakıyorum-TV 5-2009	Muhteşem Yüzyıl-Star-2011-2014	NTV Tarih-Doğuş-Ocak 2009
Tarih Sohbetleri-TvNet-2010	Harem-Fox-2012-2013	Atlas Tarih-Doğan Burda-Haziran 2010
Tarih Konuşmaları-NTV-2010	Bir Zamanlar Osmanlı-TRT 1-2012-2012	Derin Tarih-Albayrak-Nisan 2012
Eski Defterler-A Haber-2011	Veda-Kanal D-2012-2012	Kürt Tarihi-Peywend-Haziran 2012
İlber Ortaylı ile Tarih Dersleri-NTV-2011	Fatih-Kanal D-2013-2013	#Tarih-Kafa Grup-Temmuz 2013
Unutulan Manşetler-Kanal 24-2011	Osmanlı Tokadı-TRT 1-2013-2014	Tarih Bilinci-Tarih Bilinci Derneği-2015
Geniş Zaman-TRT Türk-2012	Ben Onu Çok Sevdim-ATV-2013-2014	Toplumsal Tarih-Tarih Vakfı Ocak-1994

Nisyana Veda-TRT Okul-2012	Yunus Emre-Aşkın Yolculuğu-TRT 1-2015-2017
Sıradışı Tarih-Ülke TV-2012	Yedi Güzel Adam-TRT 1-2015-2015
Tarih ve Medeniyet-TGRT Haber-2012	Filinta-TRT 1-2014-2016
Öteki Gündem-Habertürk-2012	Diriliş Ertuğrul-TRT 1-2014-Devam
Tarih Aynası-Mehtap TV-2013	Muhteşem Yüzyıl Kösem-Star-2015-2017
Tarih Atlası-TvNet-2013	Sevda Kuşun Kanadında-TRT 1-2016-2017
Derin Tarih-TvNet-2014	Vatanım Sensin-Kanal D-2016-Devam
Tarih 360-360 TV-2014	Payitaht Abdülhamid-TRT 1-2016-Devam
Gündem Ötesi-TRT 1-2015	
Sağım Solum Tarih-CNN Türk-2015	
Tarihte Yürüyen Adam-Ülke TV-Kanal 7-2016	
Tarihte Yolculuk-TRT Türk-2016	
Tarihin Peşinde-Artı TV-2017	
Tarih Okumaları-Hilal TV-2017	

Kaynak: Ceylan, C. (2018). Normalleşme Sürecinde Tarihin Popülerleşmesi ve Medya. İst: SETA Yayınları.

Tarih dizileri özelinde Muhteşem Yüzyılın, mafya ve polisiye konulu dizilerin hakimiyetini kırdığı söylenebilir. Muhteşem Yüzyıl, resmi tarih söylemiyle aynı paralelde kurgulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun en güçlü dönemini konu alan dizi, Kanuni Sultan Süleyman Han’ı despotik, arzu ve isteklerine düşkün bir padişah olarak resmetmiş, Osmanlı sarayını kadınların cinsel meta olarak algılandığı bir yer olarak göstermiş, haremî ise iktidar mücadelelerinin kıyasıya yaşandığı bir arena olarak sunmuştur. Türk tarihindeki önemli şahsiyetlerden olan Hürrem Sultan’ı da oğlunu padişah yapmak için Kanuni Sultan Süleyman’ı parmağında oynatan entrikacı ve kötü niyetli bir şahsiyet olarak aktarmıştır. Elliden fazla ülkeye ihraç edilerek Türk dizilerinin yurtdışına açılmasında öncü rol oynayan Muhteşem Yüzyıl’da Avrupa oryantalizmin esintilerinin hakim olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Muhteşem Yüzyıl dizisinin resmi tarih söyleminin Osmanlı tarihine bakışı açısı ekseninde Kemalist hegemonyaya hizmet ettiği söylenebilir. Recep Tayyip Erdoğan’ın Muhteşem Yüzyıl ile alakalı olarak “*Kanuni ne diyor. Dizilerdeki Kanuni değil ha. Bizim Kanunimiz öyle kadınların kucaklarını dolaşan Kanuni değildir. At sırtında ömrünü geçirmiştir. Onu bile kirletmeye çalıştılar*” tepkisi de bu duruma bir örnektir (Cumhuriyet, 2014).

Diriliş Ertuğrul ve Payitaht Abdülhamid dizilerinin ise resmi tarih söylemine karşı, alternatif bir tarih söylemi ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Diriliş Ertuğrul dizisinde Türk-İslâm geleneği, tüm yönleriyle ortaya çıkmaktadır. Osmanlı’nın kurucu felsefesi, töre anlayışı, Hz. Muhammed (sav)’in hayat-ı seniyyeleri müddetince devlet yönetiminde ortaya koyduğu modeller, günün şartlarına uyarlanarak Diriliş Ertuğrul dizisinde aktarılmaktadır. Töre, cenk, gazilik, istişareyle karar alma, ila-yı kelietullah, adalet, doğruluk, hainlerin cezalandırılması konularında yapılan vurguların tamamı İslâmî referanslıdır. Dizi de özellikle de İslâm dininin özü olarak ifade edilen “tevhid” anlayışının altı çizilmektedir (Ceylan, 2018, s. 14). Tüm bunların yanı sıra Diriliş Ertuğrul dizisi resmi tarih söylemindeki Türklük tanımından çok daha farklı bir tanım ortaya

koymuştur. AK Parti'nin Kemalist kültürel hegemonyaya karşı attığı adımların en önemli aşamasını temsil eden “Türklük” kavramının tanımlanması noktasında dizi de ortaya konan Türk-İslâm sentezi, Osmanlı döneminin de öncesinde İslâm dini ile yoğrulmuş bir Türklük tablosunu resmeder. Söz konusu durum toplumsal zeminde ciddi şekilde karşılık bulmuştur. Nitekim dizideki önemli pasajlardan olan “Ol deyince olduran, gönülleri imanla dolduran” şeklindeki söylem Nisan 2017 yılında polis okulunda yemin eden adayların yemin sözlerine yansımıştır (Birgün, 2017; Odatv, 2017).⁷² Diriliş Ertuğrul dizisinin yakaladığı reytinglerde, Kemalist hegemonyanın şekillendirdiği ve Türk insanının sahiplenmekte zorluk çektiği Batıcı Türklük tanımına alternatif bir tanım ortaya konmasının etkisi olduğu değerlendirilmesinde bulunmaktadır (Kutay, 2017, s. 60).

Payitaht Abdülhamid dizisi de Türkiye'nin güncel meselelerine paralel olarak Sultan II. Abdülhamid dönemi meselelerini aktarmaktadır. Bunun yanı sıra resmi tarih söyleminin Fransızların tabiriyle “kızıl sultan” olarak; eli kanlı, psikolojik problemleri olan, yasakçı, sansürcü, diktatör bir padişah olarak resmettiği Abdülhamid'in aksine dizi de; dışarıda sömürgeci emperyalist güçlerle, içeride ise hürriyet talepleri doğrultusunda Osmanlı'yı yıkmak isteyen emperyalist güçlerle işbirliği yapanlara karşı mücadele eden, Batı dillerinden kitaplar tercüme ettiren, Batı müziğine ilgi duyan, zamanın gereklerine göre Osmanlı kurumlarını yenileyen, kamusal ihtiyaçların karşılanması konusunda çaba gösteren, İslâm halifesi sıfatıyla tüm dünya Müslümanlarının dertlerine derman olmaya çalışan bir Abdülhamid portresi ortaya konulmaktadır. Dizinin ana mesajı, ilk fragmanında şu şekilde özetlenmiştir: “*Bu devlet dört esas üzerinde ayakta durur; Hanedan-i Osmani, Hükümet-i Türkiye, Vilayet-i Harameyn ve Payitaht-ı İstanbul*” (Payitaht, 2017).

2000 sonrası dönemde tarih konulu dönem dizilerin yanı sıra tarihle ilgili dergi ve kitap konusunda da ciddi bir artış yaşanmıştır. Resmi tarih söylemine karşı bir hegemonya mücadelesi olarak görülebilecek alternatif tarih anlayışı geliştirme çabası bu durumun temel nedenidir. Dizilerle ilgili yapılan sınıflandırmanın tarih dergileri ve kitapları için de geçerli olduğu söylenebilir. Bazı dergi ve kitaplar Kemalist hegemonya

⁷² “Söz konusu yemin: “*Ol deyince olduran, gönülleri iman ile dolduran, Allah'a, Kuran'a, Peygamberlere, Bayrağa ve Silaha yemin olsun! Şehitlerim Rahat Uyusun, Gazilerim Emin Olsun. İntikam! İntikam! İntikam Daim Olsun! Unutursak Kanımız Kurusun, Allah Türkü Korusun. Amin!*” “

doğrultusunda yayın yaparken, birtakım dergilerin de Hegemonik Blok'un 'ötekisi' olan muhafazakâr-dindar toplumsal kesimin dünya görüşleri doğrultusunda yayın yapmaktadır. Bu iki sınıflamanın dışında kalarak yayın yapan dergilerin ve kitapların varlığından pekâlâ bahsedilebilir. Tarih dergilerinden yüksek tiraja sahip olan⁷³ bazı dergilerin (*Derin Tarih*, *NTV Tarih*, *Atlas Tarih*) ortak özelliği medya grupları bünyesinde yayın yapmalarıdır. Bu durum da tabii olarak, dahil oldukları medya grubunun ideolojik saiklerinin dergi içeriklerine yansımaları gerçekliğinin kaçınılmaz olduğunu gösterir. Bununla birlikte medya gruplarının sağlamış oldukları reklam geliri gücünün tarihin popülerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu dergilerden *NTV Tarih* Gezi Parkı Şiddet Eylemleri konusundaki sayısı satışa sunulmadan aldığı tepkiler sonucu kapanmış, söz konusu derginin kadrosu #*Tarih*'i çıkartmaya başlamıştır. *NTV Tarih* 2014 yılının Haziran ayında yayın hayatına geri dönmüştür. #*Tarih* ve *NTV Tarih* dergileri yayınlarında nesnel olmaya çalıştıkları imajını vermeyi hedeflemektedirler. *NTV Tarih* dergisi “*Bugünü anlamak için*” sloganı ile misyonunu ortaya koymaya çalışmıştır. *Derin Tarih* dergisi resmî ideolojiye ve Kemalist hegemonyaya karşı en radikal muhalefeti yürüten dergidir. *Yedikita* dergisi *Derin Tarih* ile benzer bir pozisyona sahip olmakla birlikte Türk-İslâm geleneğine ait değerleri ön plana çıkartan muhafazakâr bir çizgide yayın yapmaktadır. Popüler tarih kitaplarına yönelik olarak da şu noktanın altı çizilebilir. 2014-2017 yılları arasında basılan tarih kitaplarının sayısı artış göstermiştir. 2014'te 85, 2015'te 166, 2016'da 282 ve 2017'de 390 tarih kitabı basılmıştır. Tarih kitapları sayısındaki nicel artışı ve artış yüzdesini basılan İslâmî Kitap, Toplum Bilimleri ve Matematik konulu kitaplar ile mukayese eden Ceylan (2018, s. 18) tarih kitaplarının sayısındaki artış oranının üç alana kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye'de tarih konusunun önem kazandığının bir başka göstergesi olarak sunulmaktadır.

2010 sonrası Türkiye'de tarih alanında bir hegemonya mücadelesinin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu hegemonya mücadelesi, tarih dizileri, dergileri ve kitapları alanına da yansımıştır. Bu mücadelede *Kemalist hegemonya* resmi tarih anlayışı paralelinde yayınlar ve yapımlar ortaya koymaya çalışmıştır. Buna karşın muhafazakâr-

⁷³ Tiraj bilgileri için bkz: Ceylan (2018: 15)

dindar toplumsal kesimlerin ise Recep Tayyip Erdoğan'ın 2016 yılının Kasım ayında yaptığı Özbekistan ziyareti sırasında Semerkant'taki İmam Maturidi türbesi önünde verdiği pozda (Sabah, 2016c) olduğu gibi Türk devlet geleneğindeki devamlılığı esas alan “yerli-milli ve dini” motiflerin haiz olduğu resmi tarih söylemine muhalif bir tarih anlayışını farklı alanlarda ortaya koymaya çalıştıkları söylenebilir.

4.4.3. Yayıncılık

Kültürel sermayenin oluşumunu etkileyen önemli alanların başında gelen yayıncılık sektöründe, üretimin kimler tarafından ve nasıl yapıldığına yönelik soruya verilecek cevap, kültürel hegemonya mücadelesiyle doğrudan alakalıdır. Kemalist kültürel hegemonyanın ifşa olduğu alanlardan bir diğeri de kitap basım yayıncılığıdır. Nitekim Türkiye’de Cumhuriyet sonrası kitap “*zararlı fikir taşıma ihtimali olan bir iletişim aracı*” olarak görülmüş ve kitap yayıncılığı sürekli olarak denetim altında tutulmuştur. Türk siyasi tarihinin bazı evrelerinde “kitap yakma” faaliyeti devletin, kurucu değerlerine karşı zararlı addeddiği fikirlerin önüne geçebilmek için en radikal tavrı olarak vuku bulmuştur. Nitekim “*kitap yakmak sadece Hitler Almanyası’na özgü bir durum değil. Sayısız kitap resmî ideolojinin anlayışına uygun olmadığı için Türkiye’de yakıldı*” 1949 yılı sonrası 2012 yılına kadar 453 kitap yasaklandı. Yasak kitaplar içinde Marx, Lenin ve Nazım Hikmet gibi isimlerin de eserleri yer alıyordu (Altun, Çağlar ve Yerlikaya, 2016, s. 46-47). Ayrıca yayıncılar kitaplarını yayınlamadan önce bağlı bulundukları savcılıklara kontrol ettirmek zorundalardı. Eğer kitapları “devletin milletiyle bölünmez bütünlüğüne” zararlı görünürse, yayınlanamıyordu. Dolayısıyla medya gibi kitap yayıncılığı alanında da tarihsel hegemonik blok, toplumu, siyaset ve fertleri kontrol ediyordu. Yayıncılık sektörünün kültürel hayata yön veren ve kamuoyu algısını şekillendirmedeki etkisi göz önünde tutulduğunda, bu alanda özellikle 2010 sonrası yaşanan gelişmelerin iktidar ilişkileri başta olmak üzere, kültürel hegemonya mücadelesi noktasında da somut göstergeler sunar.

Türkiye’de yayıncılık uzun yıllar 1925 yılında çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile denetlenmiştir. Kara (1985, s. 154) Cumhuriyet’in ilk yıllarında dini alandaki faaliyetlerin bu kanun ile engellendiğini aktarır. Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yayıncılık üzerindeki etkisi uzun süre devam etmiştir. Fakat yayıncılık alanındaki hegemonik

mücadelenin anlaşılabilmesi için 12 Eylül ve sonrası döneme odaklanmak gerekir. 12 Eylül sonrası dönemde Memmi (2017a, s. 8) özellikle sol siyasette aktivizm ile yayıncılığın iç içe geçtiğini, 80 darbesiyle örgütlerle doğrudan bağlantılı yayınevlerinin de kapatıldığını belirtir. İletişim, Metis ve Ayrıntı gibi yayın dünyasının güçlü yayınevleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Memmi, İslâmî kesimlerin 80 sonrası daha çok çeviri faaliyetlerine yoğunlaştığını ve İslâmcılığın temel eserlerinin bu dönemde çevrildiğini belirtir. 1990'lar yayıncılık sektörü açısından oldukça verimli geçmiştir. Bu dönemde Doğan holding ile birlikte Türkiye İş Bankası ve Yapı Kredi Bankası yayıncılık sektörüne girmiştir. 90'lı yıllarla birlikte yayıncılık sektöründe yaşanan büyüme yerel kitap evlerinin küçülmesine sebep olmuştur. 2000 sonrası AK Parti iktidarıyla birlikte başlayan ekonomik büyüme yayıncılık sektörünü de etkilemiş ve 2010'lu yıllara kadar sektörde aralıksız bir büyüme yaşanmıştır. 2010 yılında 200 bine yakın kitap için bandrol alınmış 2011'de bu sayı yüzde 34 artmıştır. 2016 yılında 667 bine yakın kitap üretilmiş ve bunların 404 bini için bandrol alınmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen yayıncılık sektöründeki Batıcı seküler hegemonyanın kırılmadığı ve yayıncılık sektöründeki çeşitliliği olumsuz etkilediği değerlendirilmesinde bulunmaktadır (Memmi, 2017a, s. 9-10).

Türkiye'de yayıncılık alanında holdinglerin sahip olduğu kitapevi zincirlerinin de ciddi bir hegemonya oluşturduğu söylenebilir. Kitap satış zincirlerinin belirli ideolojilere sahip sermayelerin elinde olması, yayıncılık alanındaki hegemonik oluşumu özetler niteliktedir. Nitekim, uzun yıllar Kaynak Holding'e ait olan NT mağazaları, bünyesindeki yayınevlerinin kitaplarına ve ideolojileriyle paralel yayın yapan yayınevlerinin basmış oldukları kitaplara raflarında yer vermiştir. FETÖ ele başı Fetullah Gülen'e ve hareketine karşı eleştirel düşünceye sahip olan yazarların ve yayınevlerinin kitapları NT mağazalarının raflarında kendilerine yer bulamamıştır. D&R, Remzi, İnkılap, Nezih gibi kitap zincir mağazaları da ideolojik saikle hareket ederek dini içerikli kitap neşreden yayınevlerine karşı mesafeli durmuşlardır (Yenişafak, 2016).

Yayıncılık alanındaki hegemonya mücadelesi, 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde de kendisini göstermiştir. Cumhuriyet mitingleriyle meydanlara yansıyan Kemalist hegemonya yayıncılık dünyasında da yüzlerce baskı yaparak, birçok

kitapevinin vitrininde sergilenen Turgut Özakman'ın *Şu Çılgın Türkler*'inde, Soner Yalçın'ın *Efendi* serisinde, Ergün Poyraz'ın *Takunyalı Führer*'inde, Osman Pamukoğlu ve Erdal Sarızeybek gibi emekli askerlerin kitaplarında ifşa olmuştur (Gürpınar, 2011, s. 183-185). 2010 sonrası Türkiye'de hegemonya tartışmalarının belirgin şekilde gözlemlendiği Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık Yargı Darbesi ve 15 Temmuz Darbesi dönemlerinde yayıncılık alanındaki tepkiler, Türkiye'deki hegemonik mücadeleyi anlama açısından önem arz eder. Gezi Parkı Eylemleri'nin ilk gününde Türkiye Yayıncılar Birliği, Türkçe ve İngilizce bildiri yayınlarak, şiddet eylemlerine taraf olmuştur. Yayınladığı bildiride AK Parti iktidarının Türk halkı üzerinde onarılması zor izler ve yaralar bıraktığı, düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlandığı, daraltıldığı ifade edilmiştir (Türkiye Yayıncılar Birliği, 2013). Türkiye Yayıncılar Birliği'nin açıklamalarına karşılık Basın Yayın Birliği'nden gelmiştir. Basın Yayın Birliği, Türkiye Yayıncılar Birliği'nin açıklamalarını tek taraflı, yanlı ve akliselimden uzak olarak değerlendirmiş, bir ikinci açıklama daha yaparak Gezi Parkı Eylemleri'nin planlı ve sistematik olarak tertiplenip AK Parti hükümetine karşı bir kampanyaya dönüştüğünü ifade etmiştir. Gezi Parkı Şiddet Eylemleri'nin ilk ayında piyasaya sürülen ve eylemleri olumlayan kitaplar, kültürel hegemonyayla ilgili olarak önemli bir tablo ortaya koyar. Gezi Parkı Eylemleri'ne ilişkin olarak hemen her şey (tweet, resim, duvar yazısı, fotoğraf vb.) kitaplaştırılmıştır. 2015 yılının en çok satan on yayınevinin Gezi Parkı Eylemleri'ni olumlaması, desteklemesi, 2015 yılının en çok satan yayınevi olan *Can Yayınları* sahibi Can Öz'ün *The Guardian*'ın için eylemler konusunda kaleme aldığı makale ve *Der Spiegel*'e verdiği röportajda eylemleri ve eylemcileri desteklediğini açıkça beyan etmesi, söz konusu beyanda ise AK Parti hükümetine yönelik toplumda korku üretmesi dikkat çekicidir. Can Yayınları'nın yanı sıra İletişim, Doğan Kitap, Everest ve Sel Yayınları da Gezi Parkı Şiddet Eylemleri konusunda 2015 yılı içinde farklı kitaplar yayınlamışlardır. Buna karşın en çok satan ilk on yayınevi içinde yer alan diğer yayınevleri Gezi Parkı Eylemleri konusunda eleştirel herhangi bir yayına yer vermemişlerdir. Söz konusu durumu Memmi (2017a, s. 15-16) şu şekilde değerlendirir: “*Kitap piyasasına hakim yayınevlerinin belli bir perspektifi benimseyip sadece o perspektiften olaylara bakması aslında yayıncılık alanındaki kültürel hegemonyanın kimler tarafından üretildiğinin net bir resmini sunmaktadır.*” Ayrıca 17-25 Aralık 2013 darbe girişimi konusunda da Kaynak Holding'in sahip olduğu *Ufuk Yayınları* ve *Kaynak Kültür Yayınları* bünyesinde darbeyi

olumlayan çok sayıda eser yayınlanmıştır. Memmi (2017a, s. 18) yayıncılıkla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Türkiye’nin son yıllarda atlattığı Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ve 17-25 Aralık darbe girişiminin ardından çıkan kitapların pozisyonları oldukça nettir. Yayıncılık sektöründe seçilmiş iktidara karşı gayrimeşru girişimlere destek vermekten çekinmeyen hatta bunun için dış dünyada lobi yapan yayınevlerinin önemli bir ağırlığının olduğu anlaşılmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası sektör daha olumlu bir tablo çizmiştir.”

15 Temmuz darbe girişimine karşı Erdem Yayınları, Doğan Kitap, Destek Yayınları, Timaş Yayınları, Alfa Yayınları, Profil Yayınları vb. birçok yayınevi; ayrıca Cumhurbaşkanlığı, Adalet Bakanlığı, Anadolu Ajansı gibi kamu kurumları ve kamu yararına çalışan SETA başta olmak üzere bazı think-tankler de ciddi bir yayın envanteri ortaya koymuşlardır.⁷⁴

4.4.4. Fuarçılık

Türkiye’deki hegemonya mücadelesinin yayıncılık alanında kendini gösterdiği bir diğer alanda kitap fuarlarıdır. Bu noktada Uluslararası İstanbul Kitap Fuarı Tüm Fuarçılık Yapım A.Ş. (TÜYAP) tarafından Türkiye Yayıncılar Birliği ile her yıl ortaklaşa düzenlenen kitap fuarının arka planındaki hegemonik siyasete vurgu yapılmaktadır. TÜYAP Kitap Fuarı 2016 yılında 621 bin kişi tarafından ziyaret edilen ve dünyanın en çok ziyaret edilen kitap fuarları sıralamasında ilk 10’da yer almaktadır. TÜYAP’ın, 2015 yılında odak konusu mizah olmasına rağmen *Hacamat* dergisine stant vermemesi, hegemonya tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bunun yanı sıra 1987 yılından 2016 yılına kadar fuarın onur konukları listesinde muhafazakâr-dindar toplumsal kesimden kimseye yer verilmemesi, buna karşın onur konuklarının Memmi (2017a, s. 12)’nin ifadesiyle “*katı bir laiklik anlayışına sahip olan*” isimlerden seçilmesi de TÜYAP üzerinden yapılan hegemonya tartışmalarını destekler niteliktedir. TÜYAP Genel Koordinatörü Deniz Kavukçuoğlu, bir röportajda onur konuğu meselesiyle ilgili olarak “Rasim

⁷⁴ 15 Temmuz’un bir yıllık envanteri konusunda bkz: Metin Erol, “15 Temmuz’un Bir Yıllık Medya Envanteri”, *Kriter Dergi*, Sayı 15, 2017.

Özdenören’e teklif götürdüklerini, fakat Özdenören’in bu teklifi kabul etmediğini” iddia etmiştir. Özdenören, Kavukçuoğlu’nun bu beyanatına karşı “*34 yıl boyunca kendisine böyle bir teklifin gelmediğini*” açıklamıştır (Star, 2015). Yaşananların yanı sıra Memmi (2017a, s. 13) Türkiye’de yayıncılığı temsil eden iki birliğin olduğunu, fakat TÜYAP’ın bu iki birlikten yalnızca Türkiye Yayıncılar Birliği ile işbirliği yaptığını, sağ-muhafazakâr görüşlü yayınevlerinin bir araya geldiği Basın Yayın Birliği’ni muhatap olarak kabul etmediğini belirtmiştir.

TÜYAP’a alternatif olarak konumlandırılan CNR Kitap Fuarı, 2002 yılında Türkiye Yayıncılar Birliği ile CNR Fuarcılık ve Ticaret A.Ş. tarafından İstanbul Uluslararası Kitap Fuarı ismiyle 13 Aralık 2002 tarihinde CNR Expo Fuar Merkezi’nde düzenlenmiştir (Hürriyet, 2002). İlk fuarın ana teması barış olarak belirlenmiştir. CNR Kitap Fuarı’nı diğer kitap fuarlarından farklı kılan hem satış hem de sektörel amaçlı bir organizasyon olmasıdır. Fuar, okurlarla birlikte Anadolu’dan gelen toptancılara, yayınevleriyle doğrudan ilişki ve iletişim kurma imkanını sağlamaktadır. Uluslararası Yayıncılar Birliği tarafından “uluslararası fuarlar listesi”ne giren CNR Kitap fuarı, 9-17 Mart 2019 tarihleri arasında 6. CNR İstanbul Uluslararası Kitap Fuarı’nı düzenleyecektir. İletişim Yayınları, Can Yayınları, Metis Yayınları, Sol Yayınları, Cumhuriyet Kitapları vb. yayınevlerinin CNR Kitap fuarına katılmamaları dikkat çekici bulunmaktadır.⁷⁵

Söz konusu duruma karşın 2002 sonrasında AK Parti’nin AB yolunda atmış olduğu politikaların uluslararası alandaki olumlu etkisi yayıncılık alanında da görülmüştür. Türkiye, 2008 yılında Frankfurt, 2009 Cenevre, 2010 Doha, 2013 Londra, 2014 Budapeşte ve Pekin, 2015’te ise Madrid kitap fuarlarında onur konuğu olarak yer almıştır. Söz konusu fuarların tümünde Türkiye farklı alanlarda etkinlikler düzenlemiş, yabancı dillerde telif hakkı konusunda ithalat ve ihracat gerçekleştirmiştir. Ayrıca 2005 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde başlatılan ve Türkçe eserleri çeviriye teşvik eden “Türk Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Türkçe Dışındaki Dillerde Yayımlanmasına Destek Projesi” (TEDA) ile yabancı dilde yayıncılığa büyük bir destek

⁷⁵ 2019 yılına kadarki olan CNR Kitap Fuarları için geçerlidir.

sağlanmış, 2016 yılı sonu itibariyle proje kapsamında 2 bin 312 kitap Türkçeden farklı dillere çevrilerek basılmıştır (Memmi, 2017b, s. 67-68).

AK Parti döneminde yayıncılık alanında atılan bir diğer önemli adım da 6. Ulusal Yayın Kongresi'nin düzenlenmesi olmuştur. 5 yılda bir düzenlenmesi öngörülen Ulusal Yayın Kongreleri'nin ilki 1939'da düzenlenmiştir. Sonra sırasıyla, 1975, 1991, 1998 ve 2009 yıllarında düzenlenen Ulusal Yayın Kongreleri'nin altıncısı da 10-11 Mayıs 2018 tarihinde Afyon'da gerçekleştirilmiştir. 6. Ulusal Yayın Kongresi'nde sektörel yapılara, yayıncılık alanındaki hukuki ve fikri haklara, devletin yayıncılıktaki rolüne, çocuk yayıncılığına, gençlere yönelik yayıncılık faaliyetlerine, ders kitapları kapsamında eğitim yayıncılığına, akademik ve süreli yayıncılığa, yayıncılık alanında satış-pazarlama, kütüphanecilik ve derleme, çeviri konularında önemli problemler tespit edilerek, bu problemlere yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu potansiyel kültürel birikimin yayıncılıkla dünyaya açılması konusunda tavsiyelere ve okuma kültürü konusunda da müstakilen bir bölüme yer verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). Kongrede yayıncılık sektörüne yönelik olarak; yayıncıların KDV konusunda yaşadıkları sıkıntıların çözülmesi, devletin işbirliği etrafında yayıncıları destekleyici ve özendirici bir pozisyonda yer alması gerektiği, yayıncılık sektöründeki insan kaynağı ihtiyacının karşılanması ve iyileştirilmesi noktasında üniversitelerle işbirliğine gidilmesi, yayıncıların önemli problemlerinden olan satış ve dağıtım sıkıntılarının giderilmesi konusunda gerekli önlemlerin alınması ve adımların atılması, TEDA programının etkisinin artırılması yolunda adımların atılması ve yeni kütüphanelerin, kent kitapçılarının teşvikle sayılarının çoğaltılması konuları, kongrede öne çıkan başlıklar olmuştur (Memmi, 2018, s.94-95). 6. Ulusal Yayın Kongresi ile AK Parti, Tek Parti iktidarı döneminde başlayan bir geleneği tekrardan canlandırmış ve bu geleneği sürdürme yolunda önemli bir adım atmıştır.

4.5. AK Parti'nin Kültür Politikaları

19. yüzyılda, devlet-sivil toplum ve hükümet-baskı grupları arasında ortaya çıkan, seçimleri kazanarak iktidarı elde etmek için örgütlenen siyasi partiler (Heywood, 2011, s. 319) amaçlarını gerçekleştirebilmek için oy bekledikleri kitlelere bir takım vaat ve taahhütlerde bulunurlar. Siyasi partilerin bu vaat ve taahhütleri, sade, açık, net ve yer

yer kapsamlı, toplumun içinde bulunduğu sıkıntılara çözüm arayan ve toplu eylem planlarını içeren parti programlarında yer alır. Parti programları, her partinin kendi ideolojik görüşü doğrultusunda ortaya koyduğu özgün ve kolektif bir çalışmanın ürünleridir. Parti programlarının önemi seçmenin beklenti, ihtiyaç, arzu ve isteklerini karşılayacağını temenni ettiği ana ajandalarını ve eylem planlarını ortaya koymalarından ileri gelir (İslâmoğlu, 2002, s. 123).

AK Parti programının kültür politikaları, Sosyal Politikalar ana başlığı altında değerlendirilmiştir. Programda Türkiye'nin zengin bir kültürel birikimi olduğu vurgulanmıştır. Her kültürün zamanının ruhunu yansıttığı belirtilmiş ve kültürlerin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek, başka kültürlerle alış-veriş halinde olmasıyla zenginleşeceği ifade edilmiştir. Ayrıca kendine has bir geleneği olmayan kültürlerin yabancı kültürlerin etkisi altında kalarak, tehlikeye düşeceğinin altı çizilmiştir. Kültür ve sanat alanında göstereceği etkinliklerin, uluslararası alanda Türkiye'nin saygınlığını arttıracığı belirtilmiştir. Dolayısıyla AK Parti'nin kültürü küresel alanda Türkiye'nin konum ve pozisyonunu pekiştirmede bir yumuşak güç olarak algıladığı söylenebilir. Diğer yandan ise kültür üzerinden 'insan' vurgusu ön plana çıkartılmıştır. Türkiye'de insanların ruh ve mana dünyalarını zenginleştirecek, süsleyecek unsurların kenara itildiği vurgulanmış; Türk insanının renksiz, şiirsiz, içeriksiz ve estetik kaygıların önemsenmediği bir dünyada yaşamaya itildiği ifade edilmiştir. Bu minvalde AK Parti'nin kültüre ve kültür politikalarına önem vereceği vaat edilmiştir.⁷⁶

AK Parti programında kültür konusunda 'milli değerler' vurgusuna da yer vermiştir. Milli değerlerin korunması ve geliştirilmesi hususunda gayret gösterileceği belirtilmiştir. Ancak buradaki 'milli değerler' vurgusu, Cumhuriyet döneminin radikal Türklük yönelimine haiz kültür politikalarından farklıdır. AK Parti programında yeryüzünde saf bir dil, musiki, mimari vb. kültür-sanat alanlarının bulunmadığı kabul edilmiş ve bu kabulden hareketle kültürel etkileşimin bir zenginlik olarak algılandığı ifade edilmiştir. AK Parti, 'milli kültürün' esas ve üslubunu muhafaza ederek evrensel değerler ile milli kültür arasındaki etkileşimi arttırmayı amaçlamıştır. AK Parti kültür

⁷⁶ AK Parti programında resmedilen Türkiye, 1990'ların Türkiyesidir. Nitekim AK Parti programı TBMM arşivinde 11.02.2002 tarihine aittir. Bu tarihte TBMM arşivinde paylaşılan parti programının kültür ile ilgili kısmı hala aynıdır ve güncellenmemiştir.

politikasının temelini de milli kültürle evrensel kültür arasında çatışma değil bir uyum yaratma üzerine kurmuş ve çağdaş kültür atmosferinin ancak bu yolla mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu temel politik yaklaşımla dil, edebiyat, folklor, musiki, plastik sanatlar, etnografya, sinema, temsil sanatları temelli mevcut kültürel yapı eksik ve sağlıklı olarak nitelenmiş, bu alanlarda yeni ve doyurucu politikaları hayata geçireceklerini vurgulamıştır. Ayrıca programda plastik sanatlarla birlikte Türk-İslâm sanatlarına ‘özel’ önem verileceği belirtilmiş ve tüm sanatsal çalışmalarda yerel yönetimlerin aktif olarak rol alacağının altı çizilmiştir. Yerel yönetimleri kültür-sanat faaliyetlerinde ana aktörlerden biri haline getirmek için yasal düzenlemelerin yapılacağı da belirtilmiştir. Kültür alanında özellikle kültürel yozlaşma, müstehcenlik ve şiddeti ön plana çıkartan her türlü faaliyete karşı mücadele edileceği vurgulanmış, küresel alanda kültürün yumuşak güç olarak kullanımına yönelik olarak da kültür ve sanat zenginliklerinin tanıtımı ve gelişimine katkı sunacak tüm projelerin destekleneceği, ayrıca yurt içi ve dışında çok amaçlı kültür merkezleri ve kültür evlerinin yaygınlaştırılacağı vurgulanmıştır (AK Parti Programı, t.y.).

Durgun (2015, s. 58) Marksist düşünür Sami Amin’in “Lümpen Kalkınma”⁷⁷ kavramsallaştırmısından hareketle AK Parti siyasetini “*kayırmacı, rantçı, mülksüzleştirici*” olarak nitelemiştir. Kurucu dönem dahil olmak üzere Türkiye’de AK Parti döneminde de kültür ve sanat politikalarının ideolojik bir aygıtla dönüştüğünü ifade etmiştir. Bu noktada Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde kültür ve toplum hayatı üzerinde kurulan baskının AK Parti döneminde de Erdoğan yönetimindeki AK Parti tarafından kurulduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk ile Erdoğan’ı; Tek Parti CHP’si ile AK Parti’yi aynılaştırdığı söylenebilir (Durgun, 2015, s. 58-63).

Çubukçu da (2015, s. 30-31) değişen hükümetlere rağmen kültür politikalarının temel amaç ve içeriğinin değişmediğini iddia etmiştir. Ona göre devlet, kültür politikasını farklı hükümetlerin etkisinden korumak için kalıcı ve genel ilkeler saptamış ve bunu geçerli kılmıştır. Nitekim ilk Kültür Bakanlığı’nın 12 Mart 1971 askeri darbesinin eseri olması ve o tarihte kültür politikalarının Milli Güvenlik Politikasının Esasları

⁷⁷ Sami Amin “Lümpen Kalkınma”yı şu şekilde ifade eder: “*Türkiye için gelişmekte olan piyasa deniyor. Türkiye ve Mısır aslında ‘gelişmekte olan batıklar’.* Her iki ülkede de kayırmacı kapitalizm var. Devlette, hükümette tanıdıkları olanların özelleştirme ihalelerini kapattığı, köprüler, havaalanları inşa ettiği bir düzen”. Çakırözer (2015).

çerçevesinde şekillenmesi sonucu kültür ve milli güvenlik kavramları ilk kez birbirine bağlanmıştır. Milli Güvenlik kavramı her alanda olduğu gibi kültür alanında da devletin bütün mefaatlerini ve akdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı koruması ve kollanması görevini ihtiva etmiştir. Dolayısıyla kültür bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmet Tüzüğü'nün "koruma ve kollama" maddelerine bağlanan kavramlardan biri olagelmıştır. 12 Eylül askeri darbesi sonrasında ise kültür işleri Devlet Planlama Teşkilatı ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu'na devredilmiştir. Kültür Bakanlığı, MEB, TRT ve YÖK kültür politikalarının oluşturulması ve uygulanması konularında yürütme organının dışında kanunla görevlendirilmiş kuruluşlar olarak bırakılmıştır.

AK Parti'nin kültürel alandaki esas başarısı Çubukçu'ya (2015, s. 31) göre 12 Eylül sonrası kültür politikaları konusunda yürütme organı dışında bırakılan Kültür Bakanlığı, MEB, TRT ve YÖK gibi kurumları işlevlerini koruyarak hükümete bağlı hale getirmesidir. AK Parti; AB üyeliği sürecinde Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) sivilleştirilmesi konusunda önemli adımlar atmış, Milli Güvenlik Siyaseti Başkanlığı, Bilgi Toplama ve Değerlendirme Grup Başkanlığı ile Toplumla İlişkiler Başkanlığı'nın faaliyetlerine son verilmiş, 17 Ağustos 2004 yılında ilk defa MGK Genel Sekreterliği görevine sivil bir büyükelçi (Yiğit Alpogan) atamış ve zaman içinde MGK, hegemonik bloğun sözcülüğünden çıkartılarak sivilleştirilmiş ve hükümete karşı değil, hükümetle paralel çalışan bir organ haline getirilmiştir. MGK'nın yapısındaki bu değişikliklerin yanı sıra AK Parti, 30 Eylül 1960 yılında kurulan ve hükümetler üstü bir etki ve yetkiye sahip olan DPT'yi kapatmıştır. 12 Eylül askeri rejiminin en önemli ideoloji ve kültür merkezi olan Atatürk Kültür, Dil, Tarih, Yüksek Kurulu'na yapılan atamalar ve 11.10.2011 tarihli ve 664 sayılı kararname ile yapısal değişiklikler yapılmıştır. 1960-2000 arası kültür politikalarına ciddi etki eden bu üç kurul ile birlikte TRT, RTÜK, YÖK ve MEB gibi kültür politikalarına etki eden kuruluşları da kendi denetimine almıştır (Çubukçu, 2015, s. 31-33).

Çubukçu (2015, s. 34-35) AK Parti'nin kültür politikalarındaki esas değişimin Erdoğan ile başladığını belirtir. Nitekim Abdullah Gül Başbakanlığındaki ilk AK Parti hükümetinin kültür politikalarındaki hedefleri daha önceki hükümetlerden çok farklı

değildir; evrensel değerler ile milli kültür arasındaki etkileşimi arttırmak, çağdaş kültür atmosferi oluşturmak vb... Fakat Erdoğan'ın Başbakanlığında kurulan ilk hükümetin programında kültür politikalarının seyri Gül dönemine kıyasla değişmiştir. Kültür politikaları konusunda hükümet programında yerli ve köklü değerler sistemini evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretileceği vurgulanmış, muhafazakâr demokrat çizgide ortaya konulacak siyasetin Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın toplumsal ve kültürel kodlarıyla paralel şekilde ortaya konulacağı belirtilmiştir. Bu noktada “tarihi kod” ve “medeniyet havzası”na yapılan vurgu dikkat çekicidir. Hükümet programında AK Parti hükümetinin kültürün taşıyıcı unsurları olan “*dil, edebiyat, folklor, musiki, plastik sanatlar, etnografya, sinema, temsili sanatlar alanlarındaki mevcut yapıyı, yaklaşım ve anlayışı eksik ve sağlıklı*” bulunduğu açıkça ifade edilmiştir. 62. Hükümet Programında da “*yeni bir kültürel uyanışın arifesinde*” olduğu vurgulanmış, tarihi ve kültürel mirasın korunacağı vurgusu “*bizi başkalarından ayıran, bize has özelliklerimizi ve güzelliklerimizi*” vurgusuyla birlikte aktarılmış ve bu yolla AK Parti'nin kültür ve medeniyet tanımının ortaya konulacağının altı çizilmiştir (Çubukçu, 2015, s. 34-35).

Timur (2015, s. 23) Türkiye’de en az elli yıldır din, kültür ve politika ilişkisinin siyasi gündemin önemli maddelerinden olduğunu belirtmiş, 1970’te Millî Nizam Partisi’nin kuruluşuyla İslâmcı dünya görüşünün Türk siyasal hayatının bir parçası haline geldiğini aktarmıştır. AK Parti’nin sınıfsal dayanakları itibarıyla MNP’den FP’ye kadar tutarlı bir devamlılık izlediğini belirten Timur, Erdoğan’ın tıpkı Millî Nizamcılar gibi en büyük desteği ensaf zümresinden (KOBİ’ler ve MÜSİAD’lı iş adamları) bulunduğunu⁷⁸ ifade etmiştir. Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki ilk ziyaretini *Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu*’na yapmasını, 18 Eylül 2014 tarihinde TESK’te yaptığı konuşmasında esnaf ile Selçuklulardan itibaren bin yıllık bir gelenek haline gelen Ahilik arasında bağ kurarak “*esnafsemtimizin, mahallemizin, sokağımızın abisidir*” ifadelerine yer vermesini, Erdoğan’ın siyaset anlayışının sınıfsal dayanaklarını ortaya koyduğunu belirten Timur (2015, s. 24), Erdoğan’ın esnaf odaklı sınıfsal siyaset anlayışı üzerinden din temelli bir kültür anlayışını temsil ettiğini belirtir. Bu noktada Ahmet

⁷⁸ AK Parti’nin toplumun tüm tabanlarına seslenme gayreti partinin 71 kişilik kurucu listesine yansımış ve her mesleğin temsiline özen gösterilmiştir.

Davutoğlu'nun *"bu coğrafyada din faktörü olmadan hiçbir şeyi izah edemezsiniz"* açıklamasını yanlışlamış ve Kant'ın görüşlerinden hareketle dinin bir vesayet olduğunu ve vesayetlerin en zararlısı olduğunu, dini terminoloji altında empoze edilmeye çalışılan *"çağdışı hayat tarzına Hayır"* denmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Erdoğan'ın din konusundaki telkinlerinin *"mağduriyet söylemi eşliğinde türban serbestliği, içki ve sigarayla savaş, kürtaç yasağı, sözde faiz düşmanlığı, en az üç çocuk vb gibi doğrudan hayat tarzına müdahaleler şeklinde somutlaştığını"* ifade etmiştir (Timur, 2015, s. 26-27). Nitekim Çubukçu'ya (2015, s. 40-41) göre de AK Parti dini, toplumsal örgütlenme ve siyasal eylemin bir aracı olarak kullanmaktadır. Bu noktada Çubukçu, AK Parti'nin itaatkar yaşamı egemen kılmanın yanı sıra iktidarını korumak ve kollamak için, gerektiğinde seferber etmek, cemaat ve tarikatları *"kefenli adamlar"* olarak örgütleyerek gerektiğinde kullanmak üzere dini araçsallaştırdığını iddia etmiştir.

AK Parti'nin kültürü bir araç haline getirdiğini vurgulayan İnal, Sancar ve Gezgin AK Parti'nin kültürü; *"hükümetin iktisadi ve siyasi pratikleriyle iç içe geçen, onlara hem bir hareket zemini kazandıran hem de atılan her adımın, alınan her kararın seçmen algısında, kendi talebinin bir karşılığı imiş gibi yansımaları sağlayan bir çağrışım yönetme sanatı"* olarak algılayıp, buna göre hareket ettiğini iddia etmişlerdir (İnal, Sancar ve Gezgin, 2015, s. 16). Onlara göre AK Parti dini söylemi popülist politikaların birleştirici bir harcı olarak kullanmaktadır. Ayrıca AK Parti, 24 Ocak Kararları'yla temeli atılan Neoliberal kapitalizme eklemelenme sürecinde yeni sermaye birikiminin koşullarını en iyi şekilde kullanmış ve ulus devlet nizamını kendi ideolojisi ekseninde yeniden yapılandırmıştır. Bu süreçlerde AK Parti kültürel referansları da devreye sokmuş; 4+4+4 eğitim sistemi, Türkiye'yi Çinlileştirmek şeklinde ifade edilen sanayi dönüşümü, gençlik için idealize edilen Asım'ın nesli söylemleriyle Müslüman kesimlerin Cumhuriyet dönemi boyunca ezilen itibarlarının ve görmezden gelinen haklarının yeniden iade etme yolunda siyaset izlemiştir. Bu yolda AK Parti 2007'de liberal sol, 2010 Anayasa referandumunda demokratlar ile işbirliğine gittiği ifade edilmiştir. 2013 yılında başlayan *"muhafazakâr sanat"* tartışmaları, sanatın eksenini belirlemede, kentsel dönüşüm uygulamaları, Cami-AVM kompleksi ana hattında Barok mimariye yönelim mimarının eksenini belirlemede etkili olduğu iddia edilmiştir (İnal, Sancar ve Gezgin, 2015, s. 15-18).

Erten (2015, s. 298) AK Parti'nin 12-13 yıllık iktidarı boyunca izlemiş olduğu kültür politikalarının amacını “*Cumhuriyet'in değerlerini silip unutturma, kurumlarını da yıpratıp yok etme çabası*” şeklinde özetlemiştir. Erten (2015) AK Parti'yi “*gerici bir zihniyet*” olarak adlandırır ve AK Parti iktidarı kültür politikalarının dansa, heykelciliğe, resme karşı, edebiyata karşı sakıncalı, operayı lüks, sinemayı ayıp, tiyatroyu tehlikeli, kitapları ise bomba olarak gördüğünü iddia eder. Ayrıca AK Parti kültür politikaları kapsamında kültürel ve tarihi dokuların, doğal zenginliklerin talan edildiğini de iddia etmiştir (Erten, 2015, s. 298).

İnal (2015, s. 42) AK Parti'nin kültür politikalarını iki kavram üzerinden eleştirir; “*kültürün metalaştırılması*” ve “*zihinlerin ağırlıklı İslâm üzerinden muhafazakârlaştırılması*”. İnal'a göre AK Parti bu iki süreci birbirine paralel olarak yürütmüştür. Erdoğan'ın konuşmalarında vurguladığı “fıtrat, Yaradan” vb. İslâmî kavramlar ile kindar bir dinci söylem oluşturduğunu ifade eden İnal, bu yolla Erdoğan'ın Türkiye'nin zihniyet haritasını yeniden çizmeye çalıştığını belirtmiştir. AK Parti'nin iktidarı boyunca kültür alanında attığı adımların din ve muhafazakârlıktan maada neo-liberal kapitalizm içinde kendisi için oy deposu ve İslâmî burjuvazi yaratma olduğunu belirtmiştir. İnal'a göre AK Parti kültürü tüm yönleriyle piyasaya hitap eden bir meta olarak araçsallaştırmıştır. Kültürel alanı iktidarını sağlamlaştırmada bir araç olarak kullanılmıştır. İnal'a göre AK Parti Cami-AVM projeleriyle İslâmî burjuva yaratma, TV, gazete, dernek, vakıf, kitap, dergi faaliyetleriyle sosyal alanı kontrol etme, sosyal yardımları kullanarak kültürel imajını güçlendirme ve kendi kültürel hegemonyasını toplumun tüm tabanlarına yayma yollarına başvurmıştır. Bu noktada bir taraftan Neoliberal kapitalizmin hazcı tüketim etiğini pompalarken, diğer taraftan da kanaat-yetinme etiğinden bahsetmek zorunda kalmıştır (İnal, 2015, s. 46-47).

4.5.1. İstanbul Kültür Başkenti (2010)

İlk defa Yunanistan Kültür Bakanı Melina Mercouri tarafından önerilen “Avrupa Kültür Kenti” uygulaması, 1985 yılında Atina'da başlamış ve “Avrupa Kültür Başkenti” adını alarak 2000 yılına kadar devam eden bu uygulamanın temel hedefi Avrupa Birliği'nin kültürel fikri alt yapısına uygun olarak Avrupa vatandaşları arasındaki kaynaşmayı arttırmak olarak belirlenmiştir. “Avrupa Kültür Başkenti” uygulaması

başlangıçta kültürlerarası iletişim amaçlı bir proje iken zaman içinde AB'nin küresel-kültürel alandaki görünürlüğünü pekiştiren büyük bir projeye dönüşmüştür (Görgün, 2007, s. 30). 2000 yılına kadar Avrupa Birliği'ne üye ülkelerden 1986'da Floransa-İtalya; 1987'de Amsterdam-Hollanda; 1993'de Anvers-Belçika; 1999 Weimar-Almanya şehirlerine Avrupa Kültür Kenti unvanı verilmiştir. 1999 yılında Almanya'nın dönem başkanlığında programın ismi Avrupa Kültür Başkenti olarak değiştirilmiştir (BBC, 2010). 2000 yılında AB'ye üyelik sürecinde olan ülkelerin kentlerine de bu unvan verilmeye başlanmıştır. 2001 yılında Porto-Portekiz ve Rotterdam-Hollanda; 2002 yılında Bruges-Belçika ve Salamanca-İspanya kentleri bu unvanı almaya hak kazanmışlardır (Onarıcı, 2011, s. 113). Avrupa Kültür Başkenti projesi, ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik işbirliğine yönelik olduğu gibi, bir ülke içindeki farklı kültürel değerlerin görünür olması ve dahi birbirleriyle etkileşime girmelerinin önünü açan çok boyutlu bir projedir (Cançat, 2016, s. 231). Avrupa Kültür Başkenti projesinin temel hedefleri; bilinç düzeyinde kültürel değerlerin öneminin ve kültürel yatırımların artırılması, kültür işletmeciliği tekniklerinin sürdürülebilir şekilde hayata geçirilmesi, sivil toplum kurum ve kuruluşlarının kültürel alanda atılacak adımlara öncülük ederek cesaretlendirilmeleri, desteklenmeleri vb şeklinde özetlenebilir (Ada, 2006, s. 51).

Şehr-i İstanbul, sahip olduğu kültürel zenginliklerinin yanı sıra, jeopolitik konumu ve tarih boyunca sahip olduğu misyonla dünyanın önde gelen şehirleri arasında olmuştur. İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti adaylığı ilk defa 2000 yılında "Habitat" dolayısıyla bir araya gelen "Girişim Grubu" tarafından 1999 depremi sonrası süreçte gündeme getirilmiştir. Cançat'ın (2016, s. 231) ifadesiyle sivilden resmiye, yerelden merkeze doğru genişleyen bir çalışma kapsamında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olma yolunda adımlar atılmıştır. 2006 yılında Avrupa Konseyi'ne sunulan rapor, aynı yıl Avrupa Birliği Kültür Bakanları Konseyi tarafından onaylanmış ve İstanbul 2010 yılı Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmiştir.⁷⁹ 2010 yılında gerçekleştirilecek etkinlikleri hazırlamak, söz konusu kültürel faaliyetlerin koordinesini sağlamak üzere 2 Kasım 2007 tarihinde İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı kurulmuştur. Ajans, devlet, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör temsilcilerini bir araya getiren bir üst çatı olmuştur.

⁷⁹ 2010 yılında İstanbul ile birlikte Almanya'nın Essen kenti ve Ruhr bölgesi; Macaristan'ın Pecs kenti 2010 Avrupa Kültür Başkenti olarak ilan edilmiştir (BBC, 2010)

Avrupa Kültür Başkenti kapsamında 2010 yılı içinde İstanbul’da Onarıcı’nın (2011, s. 114) aktardığına göre 760 sergi açılmış, 10 bine yakın kültür-sanat etkinliği düzenlenmiş ve 10 milyon izleyici sayısına ulaşılmıştır. İstanbul hakkında çok sayıda film, belgesel, kitap⁸⁰ ve CD hazırlanmış, Uluslararası İstanbul şiir Festivali ve Edebiyat Festivali düzenlenmiş, İstanbul’un İki Kadim Sesi: Ney ve Tanbur gibi yüzlerce müzik projesi gerçekleştirilmiştir. Bunların yanı sıra Topkapı Sarayı, Galata Mevlevihanesi, Ayasofya gibi tarihi-kültürel alanların restorasyonları için destek sağlanmış, tarihi yarımada (Fatih) için yeni bir yönetim planı hazırlanmış, çeşitli müzelerin açılışları desteklenmiştir. Avrupa Kültür Başkenti İstanbul projesi kapsamında 1990 proje sunulmuş ve bunların 282’si kabul edilmiş 60’ıda hayata geçirilmiştir. Toplamda 40 milyon TL’si tarihi eserlerin onarımına ayrılmak üzere 122 milyon TL harcama yapılmıştır (Tarihnedio, 2018). İstanbul, Avrupa Birliği  yesi olmayan ilk ve son Avrupa Kültür Başkenti unvanına sahip şehir olmuştur (BBC, 2010).

Sabah gazetesi köşe yazarlarından Mahmut  v r, İstanbul’un Avrupa Kültür Başkenti olmasının, düzenlenen birçok etkinlikten maada başka getirilerinin de olduğunu ifade etmiştir.  v r’e göre bu vesileyle Avrupa’nın diğer kentleriyle çok yönlü ilişkiler tesis edilmiş, karşılıklı sosyo-kültürel alanda önemli adımlar atılmış, İstanbul’un tarihsel ve kültürel zenginliği küresel alanda görünür kılınmıştır. Ayrıca, Ayasofya’da büyük kubbenin ortasında 15 yıldır duran demir iskele de 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı tarafından Ayasofya’nın yarım kalan restorasyonu tamamlanarak kaldırılmıştır. Proje kapsamında, 1800’l  yıllarda kapatılan ‘‘Serafim’’ figürü de tekrardan ortaya çıkarılmıştır ( v r, 2010). Buna makabil Oda TV internet sitesinde ise ‘‘İstanbul Kültür Başkenti Olmaz’’ başlıklı bir yazı paylaşılmıştır. Oda TV, bu başlık altında Milli Gazete yazarı Mehmet şevket Eygi’nin ‘‘Zavallı İstanbul’’ yazısını birebir paylaşmış, şevket Eygi’nin yazısındaki ‘‘İstanbul 2010 yılı dünya kültür merkezi ilan edilmiş. P h!..İstanbul’da İskenderiye Kütüphanesi gibi büyük bir kütüphane var mı?’’ vurgularını ön plana çıkartarak, muhafazakâr kimlikli bir yazarın yazısı üzerinden AK Parti’nin İstanbul’u yaşanmaz bir şehir haline getirdiği mesajını vermeye çalışmış, İstanbul’un kültür başkenti de olamayacağını ifade etmiştir (Oda TV, 2009). Hüseyin Hakkı Kahveci de İstanbul

⁸⁰ Bizans’tan Günümüze İstanbul şiirleri, İstanbul Efsaneleri,  yk leriyle İstanbul Anıtları, İstanbul’un Sokak İsimleri Tarihi, III. Selim: İki Kıtanın D nemecinde İstanbul vb...

Avrupa Kültür Başkenti projesinin birçok kişi tarafından fark edilmediğini, beklendiği oranda turizm hareketi yaratmadığını ve projenin bir hüsran olduğunu belirtmiştir. Kahveci projenin bilhassa maddi yönüne vurgu yapmıştır. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'na 2010 yılında 498 milyon TL tanıtım bütçesi ayrıldığını ve bunun 320 milyon TL'sinin harcandığını aktarmıştır. Bu  deneğin 142 milyon TL'sinin projelere, 61 milyon TL'sinin İstanbul'un tanıtımına, 21 milyon TL'sinin Topkapı Sarayı'nın onarımına ayrılarak 34 milyon TL'sinin ise Kültür Bakanlığı'na devredildiğini aktarmıştır. Kahveci'nin yazısında dikkat çektiği bir diğer husus ise Kültü ve Turizm Bakanlığı'nın 2010 yılı Türkiye tanıtım bütçesine 45 milyon dolar ayırırken sadece İstanbul için 332 milyon dolar ayrıldığı noktasıdır. Sonuç olarak Kahveci “*Avrupa Kültür Başkenti 2010 İstanbul %6,3 turist kaybı ve havayolu ile İstanbul'a gelen turist sayısında 500 bin kişilik kayıp ile kapatmış oldu*” yorumunda bulunmuştur (Dünya, 2011).

Nihai olarak AK Parti'nin iktidarda olduğu ilk yıllarında hız kazanan Avrupa Birliği süreci kapsamında İstanbul'un Avrupa Kültür Başkenti olması için yaptığı başvuru kabul edilmiş ve İstanbul, 2010 yılında Avrupa Kültür Başkenti seçilmiştir. 2010'lu yıllar AK Parti'nin “medeniyet siyaseti”ne geçtiği yıllardır. Bu siyasi yönelişe uygun olarak Avrupa Kültür Başkenti projesi kapsamında İstanbul'a ciddi bir bütçe ayrılmış ve 2010 yılı içinde çok sayıda kültürel-sanatsal faaliyet, restorasyon uygulaması gerçekleştirilmiştir. Somut olarak İstanbul ile ilgili çıktılar elde edilmiş fakat bunların sürdürülebilirliği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bir diğer tartışma ise turizm alanında beklenenin gerçekleşmemiş olmasıdır. 2010 yılında İstanbul'a gelen turist sayısında önceki yıllara kıyasla düşüş yaşanmıştır. Söz konusu proje, Kemalizm'in muasır medeniyetler seviyesi ve Batılılaşma eksenine paralel olsa da hegemonik blok, İstanbul'un AK Parti tarafından şehirleşme anlamında yıpratıldığını ön plana çıkarmış ve kültür başkenti olamayacağı vurgusu, muhafazakâr cenah içinde kent-kentleşme eleştirisi geliştiren entelektüelleri referans vererek aktarmaya çalışmıştır.

4.5.2. Kültürel Kalkınma Eylem Planı

Kültürel alanda gerek normalleşme gerekse de hegemonya mücadelesinin bir sonucu olarak görülebilecek bir adım da 2016 yılının Nisan ayında dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Ankara Palas Devlet Konukevi'nde düzenlenen 64. Hükümet

Sürdürülebilir Kültürel Kalkınma Programı'nda açıkladığı 'Kültürel Kalkınma Eylem Planı' olmuştur. Eylem planı sekiz ana başlık ve otuz iki hedeften müteşekkildir (Anadolu Ajansı, 2016). Eylem planı kapsamında şehirlerin tarihi dokularının korunması, kültürel alanların canlandırılması, özel tiyatrolara destek verilmesi, şehir kültürünün zenginleşmesi yönünde yapıcı ve çözüm odaklı adımların atılması, kültür ekonomisi ve girişimciliğin desteklenmesi, kültür sponsorluğu sisteminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, kültür-sanat alanında beşeri kapasitenin arttırılması, telif haklarıyla ilgili gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ana başlıkları altında yapıcı ve onarıcı çözüm önerileri sunulmuş ve hedefler belirlenmiştir.

Kültürel Eylem Planı kapsamında Davutoğlu, İstanbul'un küresel alandaki etkisini arttıracak yeni bir İstanbul Kültür Merkezi'nin inşa edileceğini, Türkiye'nin her şehrinde 'Şehir Kültür Yönetimi Programı'nın hazırlanacağını ve Türkiye Kültür Şehirleri Programı'nın başlatılacağını, Ankara'da yeni bir Anadolu Kültür Merkezi'nin inşa edileceğini, 2016 yılı içinde 18 yeni müzenin açılacağını, tiyatro sahnesinden mahrum olan illerin her birisine en az bir tiyatro sahnesinin açılacağını ve bununla birlikte 2015 yılında özel tiyatrolara verilen desteğin 4.5 milyon TL'den 9 milyon TL'ye çıkarılacağını, SGK primlerini yatırma konusunda sıkıntı yaşayan sanatçılar için kolay emeklilik yolunun açılacağını, telif hakları konusunda sanatçıların yaşadıkları problemlerin önüne geçmek için TBMM'ne yeni bir Telif Hakları Yasası'nın sunulması, hukuki alanda bu konuda ciddi adımlar atılacağını, kültür ve turizm alanındaki iş alışkanlıklarının geliştirilmesi noktasında gençlerin istihdamının önünün açılacağını, aynı minvalde Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde yeni kadroların açılarak kütüphanecilik, sanat tarihi, arkeoloji gibi farklı alanlarda yeni istihdamların sağlanacağını, kent kültürü ve şehirleşme bilinciyle istişareler ile İstanbul'a ideolojik çatışmaların değil kültürel farklılıkların bir zenginlik olarak algılanacağı yeni bir meydan açılacağını, sanatçılardan Başbakanlık makamına yahut Kültür Turizm Bakanlığı'na gelecek taleplerin her halükarda cevaplanarak karşılıksız bırakılmamak yoluyla sanatçılar ile devlet arasındaki ilişkilerin geliştirileceğini vaat etmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016).

Kültür Eylem Planı kapsamında AK Parti hükümetinin kültürel alanda ciddi bir adım attığı söylenebilir. Somut olarak kültür alanında yapılan yatırımlar ve faaliyetlerin yanı sıra siyasi alanda atılan önemli adımlardan biri olan Kültürel Kalkınma Eylem Planı ile kültür konusu kalkınma ile birlikte değerlendirilmiş ve kültürel alandaki kalkınmanın sürdürülebilirliğine vurgu yapılmıştır. Kültürel Kalkınma Eylem Planı'nı Bora (2018, s. 54) siyasi alanda iktidarını sağlamlaştıran AK Parti'nin topluma gelenek zihniyetiyle şekil vermesinin adımlarından biri olarak görmüş ve Gramsci'yen anlamda kültürel alanın politik mücadelenin sahalarından birine dönüştürülmesi olarak yorumlamıştır. Çubukçu'ya (2015, s. 40) göre de AK Parti'nin yaptığı geçmişe dönük referanslar vererek kendi tabanını siyasi olarak motive etmekten ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra AK Parti'nin sanat ve kültür alanındaki aktörlere yönelik bir alan temizliği yaparak Hitler gibi 150 yıllık sürecek bir iktidar hedefi doğrultusunda kültür politikalarını araçsallaştırdığını iddia etmiştir.

4.5.3. Üçüncü Millî Kültür Şûrası

İlki 1982, ikincisi 1989 yılında düzenlenen Millî Kültür Şûralarının ardından, 3. Millî Kültür Şûrası 3-5 Mart 2017 yılında düzenlenmiştir. Şûra'nın açılış programında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kültür ve sanatı "*bizi biz yapan maddi ve manevi değerler ve bu değerlerin dışa vurumu*" olarak tanımladığı ifade edilmiş ve Bakanlığın amacının "*bu iki olguyu korumak ve yaşatmak*" olduğu vurgulanmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın son on beş yılda yaptığı atılımlara değinilmiştir. Bakanlık;

- 2002'den 2016'ya yurt genelindeki kültür merkezi sayısı üç kat arttırılarak 42'den 110'a yükseltmiş
- 2003-2016 yılları arasında kültürel etkinlik gerçekleştirmek üzere 5.011 kuruluşa 34.348.939 TL ödenek sağlamış
- GENÇDES kapsamında gençlerin kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılımı için 50 milyon TL ödenek aktarmış
- Kültür varlıkları için proje ve restorasyon ödeneği 2002 yılında 15.922.000 TL iken 2016 yılında 155.835.000 TL'ye çıkarılmış ve 10 kat arttırılarak restorasyon kapsamında 2002-2016 yılları arasında 1583 iş tamamlanmış

- Yurt dışındaki kültür varlıklarının korunması kapsamında 24 proje ve restorasyon çalışması tamamlanmış
- Dünya miras alanında 2002’de 9 olan sayı 2016’da 16’ya yükseltilmiş
- Geçici miras listesindeki sayı 2000 yılında 16 iken 2016’da 69’a çıkarılmış
- Edebiyat Eserlerini Destekleme Projesi kapsamında 3 yılda 66 yazara destek sağlanmış
- TEDA projesi kapsamında 2015-2016 arasında 2.132 esere 16 milyon TL destek verilmiş ve edebiyat eserleri 66 ülkede 59 dile çevrilmiş
- 2012-2016 yılları arasında 80 el yazması eser projesi hayata geçirilmiş
- 7 yıl içinde Yunus Emre adıyla 41 ülkede 46 kültür merkezi açılmış ve bu merkezlerde 100.000 öğrenciye Türkçe öğretilmiş
- Bakanlar Kurulu kararlı Türk kazıları 2002’de 57 iken 2016 yılında 112’ye yükseltilmiş
- Arkeolojik kazılara ve çalışmalara 2002’de 1,9 milyon TL olan destek fonu 2016’ yılında 27,5 milyon TL’ye çıkarılmış
- 1992-2002 arasında 2.525, 2013-2016 arasında 4.270 eser yurtdışından Türkiye’ye getirilmiş
- Müze ve ören yeri ziyaretçi sayısı 2002’de 7,4 milyondan 2016 yılında 17,3 milyona yükselmiş
- 2003 yılında Bakanlığa bağlı 93 müze var iken bu sayı 2016 yılında 198’e yükseltilmiş
- 2002 yılında 26 milyon TL olan müze ve ören yer geliri 2016 yılında 235,9 milyon TL’ye yükselmiş,
- Özel tiyatrolara 2002 yılında 850.000 TL olan destek 2016 yılında 5 milyon TL’ye çıkmış,
- Devlet tiyatroları 2002’de 23, 2016 yılında 65 sahneye ulaşmış, 2001-2002 sezonunda devlet tiyatroları temsil sayısı 4.063’ten 2015-2016 sezonunda 5.319’a yükselmiş,
- 2001-2002 sezonunda devlet tiyatrolarının izleyici oranı 1.014.057 iken, 2015-16 sezonunda bu sayı 1.779.121’e ulaşmış,

- Opera ve balede temsil sayısı 584'ten 843'e, seyirci sayısı ise 237.760'tan 314.404'e çıkmış,
- Türk sinemasına verilen destek 1990-2002 yılları arasında 5,8 milyon dolar seviyesinden 2002-2016 yılları arasında 176,4 milyon dolara yükselmiş,
- Vizyona giren yerli film sayısı 2002 yılında 9 iken 2016'da 135'e yükselmiş,
- Yerli film seyirci sayısı 2002'de 2 milyon iken 2016 yılında 31 milyona yükselmiş,
- 2002 yılında kütüphanelerde 12,4 milyon olan kitap sayısı 2016 yılında 18,8 milyona çıkartılmış,
- Bakanlık tarafından 2003-2016 yılları arasında 5.011 kuruluşa 35 milyon TL kültürel etkinlik ödeneği sağlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

2000 sonrası AK Parti iktidarı döneminde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kültür ve sanat hayatına yapmış olduğu yukarıdaki somut katkıların yanı sıra 28 yıl sonra 3. Milli Kültür Şûrası da düzenlemiştir. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Avcı, Şûra'nın *"millî kültürümüzün ihyası, zenginleştirilmesi ve çağın gereklerine uygun yeni kültür politikalarının üretilmesi hususunda"* milat olacağını vurgulamıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

3. Milli Kültür Şûra'sında her biri on kişiden oluştan toplam 17 komisyon yer almıştır. Avcı Şûra'da alınan kararların, başta Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere kültür-sanat alanında faaliyet gösteren bütün kamu kurum ve kuruluşlarının çalışmalarına yol gösterici bir rehber niteliği taşıyacağını vurgulamıştır. Türkiye'nin yeni kültür politikalarını belirlemek amacıyla tertip edilen 3. Milli Kültür Şûrası'yla ilgili Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan kültürel mirasa hakkıyla sahip çıkılamadığı vurgusunu yapmıştır. Erdoğan bu vurgusunu resmi rakamlar üzerinden ortaya koymuştur. 2015 yılında Ayasofya'ya 3,5 milyon; Topkapı Sarayı'na 3,2 milyon, Hz. Mevlana Müzesi'ne ise 2,3 milyon ziyaretçinin geldiğini fakat Paris'teki LUVR müzesini ise aynı yıl 9 milyon kişinin ziyaret ettiğini, UNESCO'nun Yaratıcı Şehirler Ağı projesi kapsamında 54 ülkeden 116 şehir yer alırken Türkiye'den sadece Gaziantep'in gastronomi alanında bu listeye girebildiğini, 33 milyar liralık 2014 yılı kültür harcamalarının yarısına yakınının televizyon ve televizyon yayıncılığı kategorisinde olduğunu ifade ederek, her ne kadar 2002 sonrası kültür ve sanat alanında ciddi adımlar

atılsa da dünya standartlarında bu adımların yeterli olmadığına altını çizmiştir. Yapılan somut işler arasında TİKA, Yunus Emre, Maarif Vakfı gibi kurum ve kuruluşların oynadığı role dikkat çeken Erdoğan, bu nevi kurum ve kuruluşların bürokrasinin çarkları arasında ezilmeden yol alacakları yeni yapılara kavuşturulması hususunun da önemini aktarmıştır.

Erdoğan'ın konuşmasında kültür-sanat politikalarının geleceğine yönelik olarak şunları ifade etmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017):

“Öncelikle, kültürel faaliyet adı altında niteliksiz, milli kültürümüze uymayan, kültür hayatımıza katkı sağlamayan etkinlikler konusunda dikkatli olmalıyız. Kültürün her alanında birikimimize sahip çıkacak, değerlerimizi yaşatacak çalışmaları ön plana çıkarmalı ve desteklemeliyiz. Televizyonun, internetin, özellikle de sosyal medyanın kültürümüzü adeta yiyip bitirmesine göz yumamayız. Tam tersine bu imkânları kendi kültürümüzü yeni kuşaklara aktarma konusunda etkin bir şekilde kullanmanın yollarını aramalıyız.”

Kültürel alanda yapılacak olan çalışmaların milli kültüre muhalif olmayan, nitelikli ve kültürel değerleri yaşatan çalışmalar olması noktasındaki vurgusuna Erdoğan, Diriliş Ertuğrul dizisini örnek göstermiş, Osmanlı tarihini, Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatan dizilerin vb. konuları işleyen kültürel-sanatsal faaliyetlerin artırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu yolla Erdoğan, AK Parti'nin siyasi alanda yürüttüğü yerli ve milli siyasetin kültür ve sanat alanında da yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Erdoğan'ın kültür ve sanat politikalarının geleceğine dair yaptığı konuşmasında bir diğer vurgu da “irfan” üzerine olmuştur. Erdoğan, bilhassa medya alnındaki faaliyetlerde ölçünün “*bilmekle anlamak arasındaki farkı ifade eden kültür ve irfan kavramları*” temelli olması gerektiğinin altını çizmiştir. İrfandan yoksun bir kültürün hamallık olduğunu belirten Erdoğan, söz konusu irfanın İstanbul'a Fatih Sultan Mehmet Han'ın gözüyle, Bursa'ya Orhan Gazi'nin gözüyle, Edirne'ye Sultan Murat Han'ın gözüyle bakılarak kavranacağını belirtmiştir. Erdoğan konuşmasında milli kültür şuurunu öne çıkarmış, siyasi iktidarın seçimle, kültürel iktidarın ise farklı bir birikim, emek, çalışma ve alın teriyle kazanılacağını hatırlatmıştır. Bu noktada Erdoğan kültürel iktidarın

Türk milletinin hakim renklerini oluşturan kesimlerde olmadığını belirtmiş ve şunları söylemiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017):

“Bir avuç marjinalin, hatta terör örgütü yanlısı kesimlerin çok daha etkin olduğu bu alana, mutlaka asli sahibinin, yani milletimizin rengini vurmaliyiz. Hiçbir devlet, kendi imkânlarıyla, devlet ve millet düşmanlarını besleyemez. Kamu kurumları başta olmak üzere, kültür etkinlikleri düzenleyen kuruluşların, bu tür devlet ve millet düşmanı kesimlere itibar etmemesi, destek vermemesi şarttır.”

Erdoğan açık şekilde marjinal ve terör yanlısı grupların kültür-sanat alanında kamu kurum ve kuruluşlarınca desteklenmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca kültürel iktidar noktasında *“kendi tarihimizden, kendi değerlerimizden beslenen kişi ve kuruluşların da, artık kaliteli, mahalli olandan doğup küresele doğru akan bir kültürel üretim”* yapılması gerektiğini belirtmiş ve Türk kültürünün *“güzel, iyi ve kıymetli olanı bünyesine katmakta sıkıntısı olmayan, bunları mevcutla birleştirip çok daha üst bir noktaya çıkmayı kazanç sayan bir anlayışa sahip”* olduğunu altını çizmiştir. Erdoğan’ın *“kendi kültürümüz”* şeklinde yaptığı kavramsallaştırmayla ilgili olarak Türk-İslâm kültürünü kast ettiği söylenebilir. Ancak bunu *“Türk kültürü”* olarak genellemiş ve ulus devlet siyasetinin işlerliğini ortaya koymuştur. Erdoğan’ın *“milli kültür”, “Türk kültürü”* şeklindeki kavramsallaştırmasının Kemalizm etrafında şekillenen *“Türk kültürü”* kavramsallaştırmasından çok farklı olduğu vurgulanabilir. Nitekim bu noktada Erdoğan (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017):

“bir dönem bilinçli bir şekilde yürütülen inancımıza ve kültürümüze yönelik aşağılama kampanyalarının amacı, işte bu değerli varlığımızı önce gözlerden uzaklaştırmak, sonra da tarihe gömmektir. Halbuki, üzerine çamur sıçratıldı diye mücevherin değeri düşmez. Türk kültürü de, maruz kaldığı tüm saldırılara ve tahribat çabalarına rağmen hala dünyanın en kadim, en derinlikli, en kıymetli kültürleri arasındaki yerini korumaktadır”

ifadelerine yer vermiştir. Erdoğan, günün ihtiyaçları doğrultusunda Türk-İslâm kültürünün yeninden yorumlanarak ihya edilmesinin ve ayağa kaldırılarak gelecek

kuşaklara aktarılmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kemalist kültür devrimleriyle toplumun her alanına yapılan müdahaleye karşı bir tepkiyi de dile getiren Erdoğan, kültürün çok boyutlu bir yapıyı haiz; kitap, müzik, mimarı vb. bütün alanları içine alan bir “*hayat biçimi*” olduğunu ifade etmiş ve bir toplumdaki insanların selamlaşması, oturup-kalması, giyinmesi, yemesi, içmesi, ev düzeni vb. kimliği oluşturan tüm unsurların “kültür” tarafından belirlendiğini aktarmıştır. Bu tespitleriyle Kemalist hegemonyanın bir hayat tarzı olarak ortaya koyduğu Türk kültürünün eksik ve aslî Türk kültüründen/milli kültürden farklı olduğunu ifade etmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim bu noktada milli kültürü Türk milletini bir arada tutan bir çimentoya benzetmiştir. Yerli ve milli siyasetin parolası olarak literatüre giren “*Tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*” mottosunun Türk milletinin istiklal ve istikbali için “emniyet kilidi” olduğunu belirtmiştir. “*Medeniyetimizden koparsak, her şeyimizi kaybederiz. Kültürümüzü kaybedersek, yok oluruz. Kimliğimizi, kişiliğimizi, özgünlüğümüzü terk edersek, yığınların içinde kaybolup gideriz*” ifadelerine yer veren Erdoğan, Türk milletinin kendi kültür ve medeniyetinden uzaklaştıkça yabancı güçlerin boyunduruğu altına gireceğinin altını çizmiştir. Ayrıca Erdoğan konuşmasında küresel kültüre de vurgu yapmıştır. Küresel kültürün dünya üzerinde bir “tekdüzeleştirmeye” yol açtığını ve bu durumun dünya üzerindeki tüm kültürler için bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Bu durumu “kültürel kuraklık” olarak ifade etmiştir. “*Eğer bugün İstanbul’un sokaklarında yürüyen bir kişinin, kıyafetinden, ayakkabısından, şapkasından, vücut çalımından hangi kültüre mensup olduğunu çıkartamıyorsa, kültürel kuraklığın pençesindeyiz demektir*” tespitiyle Erdoğan, küresel kültürün milli, yerel ve hatta mahalli kültürün yok olmasına sebebiyet verecek bir tehlike olduğunu aktarmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Erdoğan’ın 3. Milli Kültür Şûrası’nda yapmış olduğu konuşma, AK Parti dönemi 2017 sonrası kültür-sanat politikalarının geleceği açısından oldukça önemlidir. Erdoğan konuşmasında “Türk kültürü”, “milli kültür” kavramsallaştırmalarına başvurmuş, fakat bu kavramsallaştırmaları, hegemonik bloğun Kemalist kültür devrimleri etrafında yapmış olduğu “Türk kültürü” tanımlamasından farklılaştırarak, Osmanlı tarihine atıflardan da anlaşılacağı üzere Türk-İslâm kültürünü ihtiva ettiğini belirtmiştir. AK Parti’nin yerli-milli siyasetine paralel olarak Türk-İslâm kültürünün ön plana çıkartılacağı bir kültür

sanat aksiyonuna dikkat çeken Erdoğan, siyasi alana yansıyan millet iradesinin kültürel alana da yansımaları gerektiğini ifade etmiştir.

Bora (2018, s. 54) Erdoğan'ın 3. Milli Kültür Şûrası'ndaki açıklamalarını toplumsal bir ihya ve inşa aşamasının ilk sinyalleri olarak eleştirmiştir. Bora (2018) AK Parti'nin, 2012 yılında dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen'in başlattığı "muhafazakâr sanat" tartışması üzerinden siyasi alandaki başarısını kültür-sanat alanına da yansıtmaya çalıştığının ilk adımını attığını, 2016 yılında Ahmet Davutoğlu'nun "Kültürel Kalkınma Eylem Planı"nın bu adımın devamı olduğunu ve 2013 yılı itibarıyla AK Parti'nin kültür-sanat alanında önce "*arazi temizliği*" yaptığını ve 15 Temmuz Darbe Girişimi'yle iktidarını sağlamlaştırarak, toplumsal alanda kültür ve sanatı araçsallaştırarak yeni bir ihya ve inşa faaliyetine giriştiğini iddia etmiştir. Ona göre AK Parti "*geleniğin izinde, yeni toplumu kuracaktır*". Bora (2018) AK Parti'nin kültürü insana ve topluma şekil vermede ve yeni bir -geleneksel- nizam kurmada araç olarak kullanacağını düşünmektedir. Bu minvalde 3. Milli Kültür Şûrası Bora'ya (2018) göre "*devlet ve güç*" merkezli bir kültür anlayışının benimsendiğinin işareti olmuştur. Şûra'da kültür "yumuşak güç" olarak konumlandırılmış ve kültürel gücün artırılması ile Türkiye'nin mutlak gücü arasında bir paralellik kurulmuştur.⁸¹ AK Parti'nin kültürü, hegemonya mücadelesinin bir sahası olarak ele aldığı sonucuna ulaşan Bora, AK Parti'nin Gramsci'yen anlamda kültürü, politik mücadelenin "*polis marifetiyle*" öncelikli bir saha haline getirdiğini iddia etmiştir (Bora, 2018, s. 54-56).

3. Milli Kültür Şûrası'nın sonuç raporunda Türkiye'de kültür-sanat politikalarının geleceği için önemli tavsiyelere yer verilmiştir.⁸² Kültür Politikaları Komisyon Raporu'nda özellikle son döneme kadar kültür alanını belirleyen tek tip ideolojik merkezli, dayatmacı ve vesayetçi sınırlamaların olduğuna dikkat çekilmiş, yeni süreçte toplumun tüm kesimlerine ve katmanlarına hitap eden kuşatıcı politikaların geliştirileceği vurgulanmıştır. Komisyon üyeleri kültür politikalarının "ulus devlet" yapısını aşan bir ufuk ile belirlenmesi gerektiğini belirtmiş ve devletin kültür

⁸¹ Bora'nın bu tespiti yerindedir. Nitekim Şûra kitapçığında "*Türkiye olarak yumuşak gücümüzü ne kadar arttırabilirsek, mutlak gücümüzü de o kadar arttırabiliriz*" ifadesine yer verilmiştir. Bkz: III. Milli Kültür Şûrası – Şûra Kitabı. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İst., s.63 ve 71.

⁸² Sonuç raporunun tüm halini görmek için bkz: <http://kultursurasi.kulturturizm.gov.tr/TR-176398/sura-sonuc-raporu.html>

politikalarının oluşumunda açan, yön veren ve destekleyici bir mahiyette olması gerektiğini ifade etmiştir (III. Millî Kültür Şûrası, 2017).

Komisyon Raporu'nda Kültür Diplomasisi *“Zengin mirası uluslararası platformlara taşıyarak kültür sanat vasıtasıyla dostluk ve barışa katkıda bulunma sanatı”* olarak tanımlanmıştır ve kültürel diplomasinin öncelikli hedefinin Türkiye'nin zengin medeniyet birikimini bütün dünyaya tanıtmak ve bu mirasın aslında insanlığın mirası olduğunun vurgulanması olduğu ifade edilmiştir. Komisyon Raporu'nda kültürel diplomasi konusunda klasik propaganda ve reklam yöntemleri yerine yeni yol ve yöntemlerin belirlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Sahne Sanatları Komisyon Raporu'nda sahne sanatları alanında istihdam ve özlük hakları, ödenekli tiyatroların özerkleşmesi, sahne sanatlarının salon ihtiyacı, özel tiyatroların ödenekli tiyatlara yakın bir seviyede devlet desteği alması konusunda çözüm önerileri getirilmiş, sahne sanatlarının repertuarlarının yerli ve yabancı eser dengesinde milli değerler gözetilerek sağlanması, Atatürk Kültür Merkezi (AKM) ve muadili binaların yapısal ve yönetsel olarak ihya edilmesi, Türk sahne sanatları adına millî bir sanat vakfının oluşturulması vb. yönde öneriler geliştirilmiştir. 3.Millî Kültür Şûrası'nın Sahne Sanatları Komisyon Raporu'nda yer alan tavsiye kararlarının, kültürel hegemonya bağlamında ciddi tartışma yaratan kararlar olduğu söylenebilir. Nitekim komisyon raporunda ödenekli tiyatroların, özel tiyatrolar gibi daha özgür ve etkin olabilmesi için özerkleştirilmesi, hantal ve gereksiz bürokrasiden kurtulması ve devletin amir değil hami konumuyla var olması noktasında verilen tavsiye kararları, Cumhuriyet ideolojisinin ve Kemalist devrimlerin taşıyıcısı olarak görülen devlet tiyatrolarının kapatılması olarak yorumlanmış ve bu konuda ciddi bir tartışma başlamıştır. Komisyon Raporu'nda yer alan söz konusu tavsiye kararı, 12 Nisan 2012 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Şehir Tiyatroları yönetmeliğinde yapılan değişiklik, Türkiye Sanat Kurumu'nun (TÜSAK) kurulması yönünde atılan adımlar ve 2012 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın *“devlet eliyle tiyatroculuk olmaz. Özel bir yönetim değil, tiyatroları özelleştirmeliyiz”* minvalinde yapmış olduğu açıklamalar doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu noktada Komisyon Raporu'ndaki tavsiye kararı AK Parti iktidarının muhafazakâr sanatçı yaratma noktasında, Cumhuriyet ideolojisi ve Kemalist devrimlerin taşıyıcısı konumunda olan Devlet Tiyatroları, Devlet Opera ve Balesi, Devlet Senfoni Orkestraları, Devlet Halk

Dansları Topluluğu, Devlet Çoksesli Korosu, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu başta olmak üzere elli iki sanat kurumunun kapatılmasıyla sonuçlanacağı iddiasında bulunulmuştur. Ferhan Şensoy söz konusu kararın hayata geçirilmesini “*tiyatroya yapılan bir darbe*” olarak yorumlamış ve AK Parti hükümetini “*iktidar eliyle sanatı yok etmek*” ile suçlamıştır (Aydınlık, 2017). Bu noktada TÜSAK’ın geri geleceği vurgulanmış ve AK Parti’nin Cumhuriyet ideolojisini ve Kemalist devrimlerin başat kültürel alandaki ana taşıyıcısı pozisyonunda bulunan kurumları kapatarak, kültürel alanda hegemonyasını arttırmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Bu noktada Erten (2015, s. 299) özelleştirmeleri “*kapatma, yağmacılık ve yıkımcılık*” olarak değerlendirmiştir. Erten (2015) uygar dünyada bilim ve sanatın özgür olduğunu, bu nevi kurumların özerk olduğunu ve devletin sanatı desteklediğini ifade etmiş; AK Parti’nin bu kurumları özelleştirme yolundaki isteğini ise otokrat akılla özelleştirme yoluyla “*büyük bir geleneği toptan yıkarak yerine ismarlama, yapımcılık, ihale ve rant üzerine kurulu bir mekanizmayı yerleştirmek istediğini*” iddia etmiştir. Ancak bu noktada ciddi bir çelişki olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu kurumlar Erten’in (2015) de ifade ettiği gibi Kemalist aklın devamlılığını misyon edinmiş kurumlardır. 1920’lerin zihin, düşünce, ideolojik kalıplarının devlet desteğiyle devam ettirilmesi yerine, serbest piyasa şartları içinde özelleştirilerek rekabete açılması, bu kurumlardaki üretimi tek tip ve tek seslilikten kurtaracağı gibi daha da özgür kılacağı değerlendirilmesinde bulunmaktadır (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Sinema, Radyo ve Televizyon Komisyonu Raporu’nda bilhassa Türkiye’de ve yakın coğrafyasında “ortak hafızadan ayrıışmış, kültürel çatışmalara dönüşün geriye çevrilmesi konusunda sinema, radyo ve televizyonun araçsal gücünden faydalanılarak vizyoner devlet politikalarının hayata geçirilmesi vurgulanmıştır. İstanbul merkezli “sinema fonu” ve “sinema enstitüsünün” kurulması yönünde tavsiye verilmiştir (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Müzik Komisyonu Raporu’nda ise devletin millî ve evrensel nitelikteki eserlere eşit şekilde yaklaşması gerektiği vurgulanmıştır. Sanatta popülizmin tek geçerli ölçüt olmaktan çıkarılması yolunda adımlar atılması gerektiği ifade edilmiştir. Kültür Bakanlığı

bünyesinde Millî Müzik Müzesi, kütüphanesi ve arşivinin kurulması yönünde de tavsiye verilmiştir (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Görsel Sanatlar Komisyonu Raporu'nda, bu alandaki sanatçıların yurt içi ve yurt dışı tanınırlığının olmaması hususuna dikkat çekilmiş, alanda yapılacak çalışmalar kapsamında devlet desteğinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Bilhassa sanat malzemelerinden alınan vergi oranlarının düşürülmesi, koleksiyonculuğun teşvik edilmesi, uluslararası fuarlardaki görünürlüğün arttırılması, sanatçı ve sanat eserlerinin uluslararası serbest dolaşımının kolaylaştırılması konularında adımlar atılması gerektiği vurgulanmıştır (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Dil ve Edebiyat Komisyonu Raporu'nda da şiirin bağımsız bir ders olarak eğitim ve öğretim programlarına alınması, üniversiteye giriş kriteri olarak öğrencilerin dil ve ifade kabiliyetlerinin de ölçülmesi, Türkçe etimoloji sözlüğünün hazırlanması, Türk masalları külliyyatının hazırlanması ve çocukların Türk masallarıyla büyütülmesi konusunda gerekli adımların atılması, İstanbul'da modern Türk edebiyatı müzesinin kurulması, Bakanlık bünyesinde dijital dergi tarama arşivinin oluşturulması, 1934'ten beri yürürlükte olan Fikir ve Sanat Eserlerini Derleme Kanunu'nun güncellenmesi vb. konularda tavsiyeler sunulmuştur (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Medya ve Kültür Komisyonu Raporu'nda ise medyanın içerik problemleri ön plana çıkartılmıştır. Özellikle, millî kültürün medya içeriklerindeki yetersizliği, medya dilinin Türkçeye zarar verdiği, Türk kültürünün medyanın olumsuz etkilerinden kurtarılması için gerekli önlemlerin alınması konusuna bilhassa vurgu yapılmıştır (III.Millî Kültür Şûrası, 2017).

Çocuk ve Kültür Komisyonu da Sonuç Raporu'nda Türkiye'de çocukluğa ait kültürel politikanın oluşturulması için yapılması gerekenler konusunda öneriler sunmuştur. Mimarlık ve Kültür Komisyonu da şehirlerdeki barınma problemlerine, yanlış kentleşmenin ortaya çıkardığı ve şehir medeniyetini yok etmeye yönelik tahribatın önlenmesine, kentsel dönüşüm uygulamalarında mimarlığın devre dışı bırakılması sonucu doğan problemlere dikkat çekmiş ve bu minvalde çözüm önerileri sunmuştur (III. Millî Kültür Şûrası, 2017).

Nihai olarak 3. Millî Kültür Şûrası'nda komisyonların sunduğu bazı önerilerin Recep Tayyip Erdoğan'ın açılış konuşmasında ortaya koyduğu vizyona paralel olduğu, bazılarının ise bu doğrultudan uzak olduğu söylenebilir. Şûra komisyon raporları, mevcut problemlerin tespiti ve bu problemlerin çözümüne yönelik sahici çözüm önerileri ortaya koymuşlardır. Mevcut problemlerin oluşumuna ilişkin de eleştirel olmaktan çekinmemişlerdir. Mevcut sorunların çözümüne yönelik olarak atılacak adımların neler olacağını, bu adımların mevcut problemleri çözmede ne kadar yeterli ne kadar yetersiz olacağını zaman gösterecektir. Tüm bunlara rağmen AK Parti hükümeti 28 yıl aradan sonra Millî Kültür Şûrası düzenleyerek, mevcut kültür-sanat politikalarının eksikliğini, var olan problemlerin sebeplerinin neler olduğunu, geleceğe yönelik olarak bu problemlerin nasıl ve ne şekilde çözüleceğine dair önerileri ve tavsiyeleri ortaya koymuştur.

4.5.4. TRT 2 Kültür Kanalı

AK Parti'nin kültür politikaları kapsamında atmış olduğu önemli adımlardan biri de 6 Ekim 1986 tarihinde yayın hayatına başlayan fakat 18 Mart 2010'da TRT Haber'e devredilerek yayın hayatı sona eren TRT 2 kanalının 22 Şubat 2019 tarihinde yayın hayatına geri dönmesidir. 24 Haziran 2018 seçimleri sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıkladığı ikinci yüz günlük eylem planında TRT 2'nin kültür-sanat ve bilim alanında referans niteliğinde yayıncı olarak tekrardan yayın hayatına başlayacağı ifade edilmiştir (T24, 2018). “*Farkına varmaya hoş geldin*” söylemiyle yayın hayatına tekrardan başlayan TRT 2 mimariden sinemaya, müzikten edebiyata, felsefeden resme, tarihten tiyatroya, gelenekten moderniteye birçok farklı alanda hazırlanmış söyleşi, belgesel, bant yayın vb. programlarla izleyiciyle buluşmuştur (TRTmüze, 2019; TRT 2, 2019).

TRT 2'nin mottosu “*sanatın içinde sen, senin içinde sanat var*” şeklinde belirlenmiş, bu yolla sanat ve insanın birlikteliğine dikkat çekilmek istenmiştir. 2017 yılının Temmuz ayında TRT Genel Müdürlüğü ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevine getirilen İbrahim Eren, TRT 2'nin insanların huzur ve sükûnet duyacağı programlara ev sahipli yapacağını ifade etmiştir. TRT 2'nin geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurma misyonuna sahip olduğu söylenebilir. İbrahim Eren'in belirttiği üzere TRT 2 bir yandan “*İbn Haldun, İbn-i Arabi, İbn Tufeyl, İbn Rüşt, Hallac-ı Mansur, İbn-i Sina, Feriduddin*

Attar, Şihabeddin Sühreverdi, Yunus Emre, Dede Efendi, Mevlana gibi kültür sanat yolculuğumuzda bize mihmandarlık yapan nice değerli” şahsiyetlere yer vererek geleneksel ve kadim olanla toplumun bağını diri tutacak, diğer yandan da “Descartes, Spinoza, Goethe, Bacon, Kant, Shakespeare gibi farklı kültürlerin isimlerine” yer vererek kültür ve sanatın küresel yapı taşlarını da ekrana taşıyacaktır (Yenişafak, 2019).

Milliyet gazetesinden Sina Koloğlu TRT 2 neden izlenir sorusuna şu cevabı vermiştir: *“İyi filmler gösterir (‘Ahlat Ağacı’ örneği), güzel müzik programları yaparlarsa. Erkan Oğur, Erdal Erzincan ve İsmail Hakkı Demircioğlu konseri yayınlarsa... Bir Pink Floyd ‘The Wall Live İn Berlin’, bir deneysel müzik konseri, tiyatro oyunu, modern bale gösterisi, opera (Mezzo kanalında ne örnekler var!) bunlar TRT 2’yi meraklı kılar”* (Koloğlu, 2019). Yenişafak’taki yazısında Gökhan Özcan TRT 2’nin sinema konusunda oldukça başarılı bir yayın politikası izlediğini, her akşam dünya sinemasından özenle seçilmiş filmlerin yayınlandığını ifade etmiştir. Özcan TRT 2 ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Sinema konusunda da parlak bir başlangıç yapıldı üstelik. Her akşam itinayla seçildiği çok belli film gösterimleri var. Semih Kaplanoğlu’nun Buğday, Nuri Bilge Ceylan’ın Ahlat Ağacı, Asghar Ferhadi’nin Bir Ayrılık, Ruben Östlund’un Turist, Aleksey German Jr’ın Dovlatov’unu ardı ardına izleme imkanı bulduk. Sırada Mustafa Kara’nın Kalandar Soğuğu ve Jim Jarmusch’un Paterson’u var. Sağdan soldan film arama derdine düşmeden kendinizi böyle bir gösterim silsilesine bırakabilirsiniz rahatlıkla. Ayrıca harika belgeseller, dolu dolu sohbetler, hayata dair çok zengin programlar var. TRT’nin görsel estetik konusunda da önemli bir sıçrama noktası olacağı anlaşıyor”* (Özcan, 2019). Sabah gazetesi köşe yazarlarından Hıncal Uluç ise TRT 2’nin sadece şov amaçlı değil, eğlendirirken anlatan ve düşündüren bir kanal olması gerektiğini temenni etmiştir (Uluç, 2019).

TRT 2’nin yayın hayatına başlamasını olumlayan görüşler kadar meseleye eleştirel yaklaşanlar da olmuştur. Atalay TRT 2’nin nostalji yayından öteye geçip geçemeyeceğini sorguladığı yazısında TRT 2’nin AK Parti hükümetinin kültürel iktidar mücadelesinin bir aracı olacağı değerlendirmesinde bulunmuştur (Atalay, 2019). Ceren Sözeri TRT 2’nin yeniden açılmasını, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kültür-sanat alanındaki üretim memnuniyetsizliğinden kaynaklı olduğu noktasına indirgemıştır. Sözeri, TRT

2'nin AK Parti'nin kültür-sanat alanında verdiği hegemonya mücadelesinde halkla ilişkiler faaliyeti ve ideolojik bir araç olduğunu ifade etmiştir (Sözeri, 2019). *Cumhuriyet* gazetesi kültür servisi şefi Emrah Kolukısa da TRT 2'nin AK Parti'nin kültürel hegemonyayı ele geçirme arzusu olduğuna inandığını belirtmiştir. Kolukısa şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Neden TRT 2 yeniden açıldı meselesi sanıyorum çok açık. Cumhurbaşkanı bir süreden beri kültürel hegemonyayı da ele geçirmek arzusunu dile getiriyor. Belki gündemi saptırmak için yapıyor bunu, belki de gerçekten böyle bir hedefi var... Ne var ki bu işler o kadar kolay değil bildiğiniz gibi. Kanal açmak yetmez, o kanalı doldurmak, izletmek ve en önemlisi de memleket genelinde kültür ve sanata gerçek bir yatırım yapıp, doğru politikalar belirlemek ve sanatçıların da önünü açmak gerek. Yoksa kanal açsanız neye yarar?”* (Kolukısa, 2019). Gazeteci yazar Sibel Oral da Sözeri ve Kolukısa gibi TRT 2'nin yeniden yayın hayatına başlamasını kültürel iktidar ve hegemonya mücadelesi olarak değerlendirmiştir. Oral, AK Parti iktidarının Türkiye’de sanat dünyasıyla bir ilişkisinin olmadığını iddia etmiş ve TRT 2’nin eskisi gibi bir izleyici kitlesine ulaşamayacağını aktarmıştır (Oral, 2019). Şenay Aydemir de TRT 2’nin kültür-sanat kanalına yönelik kamu ihtiyacının tarafsız bir şekilde karşılanması amacıyla değil aksine kültürel iktidar tartışmalarının bir aparatı olarak kullanılacağını dolayısıyla da kadrolaşmanın buna uygun yapılacağını iddia etmiş ve TRT 2’nin kültürel iktidar meselesinin ideolojik ayağının somutlaştığı bir alan olarak işlev göreceğini belirtmiştir (Aydemir, 2019).

TRT 2’nin yeniden yayın hayatına dönmesiyle ilgili İYİ Parti Grup Başkanvekili Kocaeli Milletvekili Lütfü Türkkan TBMM’ye bir soru önergesi vermiştir. Türkkan, AK Parti’nin 2010 yılında TRT 2 frekansını TRT Haber’e tahsis ederek yılların kültür ve sanat birikimini sildiğini ve AK Parti’nin TRT 2’yi yeniden kurdukları görüntüsü altında kendilerine mal ettiklerini iddia etmiştir. Türkkan, TBMM’de verdiği soru önergesini Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay’ın yanıtlamasını istemiştir. Türkkan, TRT 2’ye aktarılan bütçeyi, iç ve dış prodüksiyonlar için yapılan toplam harcamayı, 2019 yılında TRT 2’ye ayrılan bütçeyi, prodüksiyon hazırlayan dış yapım firmalarını, kanalda istihdam edilen toplam personel sayısını, kanalın yayın akışında yer alan müzik ve belgesel programlarının niçin TRT Müzik ve TRT Belgesel’de değil de TRT 2 akışı içinde yer aldığını sormuştur (OdaTV, 2019).

Sonuç olarak 2010 yılında TRT 2 yayınının durdurulması eleştirilmiştir. 2019’da TRT 2’nin yeni, dinamik, kaliteli ve her kesimi kucaklayacak şekilde yayın hayatına başlamasının olumlu karşılandığı değerlendirmesinde bulunulabilir. Bunun yanı sıra TRT 2 ile ilgili temel olarak; AK Parti’nin TRT 2’yi kültürel hegemonya mücadelesi için araçsallaştırdığı, kültür-sanat izleyicisinin eskisi gibi televizyona bağlı kalmadığı ve bu sebeple TRT 2’nin büyük bir boşluğu doldurmayacağı eleştirilerinde bulunulmuştur.

5. SONUÇ

Ulus devlet, devlet-millet ve kültür mefhumlarının iç içe geçtiği bir yapıya haizdir. Ulus devlet, meşruiyetini millî bir kültür tanımı üzerinden sağlamlaştırmaya ve vatandaşlarını bütünü yerleştirilmiş parçaları olarak kurgulamaya çalışır. Kültürel bütünü asli unsuru olarak yukarıdan-aşağıya kurgulanan vatandaşlık, kan bağına dayalı etnik temeli değil, kültürel statüyü ifade eder. Dolayısıyla ulus devletin millî kültür tanımı homojendir. Ulus devlet kültürü işlenebilir, inşa edilebilir değerler bütünü olarak ele alır.⁸³ Yekpare bir toplum düzeni meydana getirmeye çalışırken, fertlerin hayat tarzları arasında hiyerarşik bir ilişki kurar. Söz konusu hiyerarşi; çağdaş ve medeni kültürün mensubu olan vatandaşlar ile madun sınıfların hayat tarzı olan eski, arkaik, geri kalmış geleneksel kültür arasında oluşur. Dolayısıyla ulus devletin kültür kavrayışında medeniyet ve kültür farkına yer yoktur. Medeniyet tek ve yegânedir; çağdaş Batı medeniyeti. Bu medeniyet bir bütündür ve fertlerin maddi-manevi tüm hayat alanlarını kapsar. Varılması, ulaşılması ve olunması gereken Batı'dır. Bu noktada ulus devletin 'ötekisi' madun sınıfların eski, geri kalmış, arkaik kültürüdür. Bu kültürü kabul edilmiş fakat dışlanmış, dönüştürülmesi gereken insanlar topluluğu oluşturur. Vatandaş olabilmelerinin yolu ulus devlet kültürüne girmekten ve onu özümsemekten geçer. Bu özümseme fertlerin iradi tercihlerine bırakılmaz; ulus devlet tüm mekanizmalarıyla devrededir; radikal asimilasyonist bir siyasa ve kültür formatı, fertleri bütünü parçası kılma yolunda onlara gerekli şekli verir. Katı çizgilerle sınırları belirli olan bu siyasanın dışında kalan kültürel gruplar⁸⁴ (dışarıdakiler) siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki alanda kendilerine yer bulamaz. Ulus devlet kültüründe çokkültürlü, çokuluslu yapılara yer yoktur. Devletin bir üyesi olabilmenin şartı; ulus devlet kültürüne entegre olmayı kabul etmekten geçer. Bütün farklılıklar ulus devlet miti altında erir. Dolayısıyla ulus devlet kültürü;

- içtimâî olduğu kadar siyasidir,

⁸³ Bu yaklaşım literatürde Fransız modeli olarak aktarılır. Norbert Elias'ın (1978) vurguladığı üzere kültür medenileşme projesinin bir aracıdır ve düzenli, tek, homojen bir toplum inşası için kullanılır.

⁸⁴ Resmî söylemin, ulus devlet kültürüne dahil edemediği dâhili (*internal outsiders*) zümreler; Osmanlılar, muhafazakâr gruplar, İslâmcılar, tarikatlar, Kürtler, aşiretler vb...)

- yaşamın bütün unsurlarını siyasallaştırır,
- kültürü sembollerin üretildiği bir çatışma alanına çevirir.

Ulus devlet, Batılı olma yolunda hiyerarşik ve sembollerle bezeli yeni bir hayat tarzı üzerinden ‘yeni bir toplum’ ve ‘kültür’ yaratmak amacıyla arkaik ve gerici olarak tanımlayıp alt sınıf olarak kabul ettiği geleneğe bağlı madun grupları, kendi inşa ettiği kültüre dahil etmek suretiyle asimilasyonist ve dışlayıcı bir politika izler.

Dönüştürücü olmak için kapsayıcı ve dışlayıcı bir asimilasyonist toplum inşası öngören Kemalizm, Osmanlı’nın çokkültürlü ve çokuluslu içtimâî ve siyasi yapısını, kültür ve medeniyeti bir kabul eden kültür politikasıyla suni bir Türk kimliği altında eriterek sona erdirmeye çalışmıştır. Yeni Türk’ün mayasının İslâm ile değil Batılı değerlerle harmanlandığı söylenebilir. Türklerin İslâm dini temelinde hayata geçirdikleri değerler, eski, arkaik ve geri olarak algılanmış ve yeni Türk’ün kimliğinde ve yeni Türk devletinin siyasi ve sosyal yapısı içerisinde bu değerlere yer verilmemiştir. Kemalizm ruhunun hayat verdiği ulus devlet bedeni, kültürü sosyal mühendisliğin bir ürünü olarak algılamış ve İslâmî değerlerden arındırılmış, Batılı yeni bir kültürün yaratılmasında ana aktör haline getirmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ulus devlet, tahakküm araçlarıyla (Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Halkevleri, Halkodaları...) *kaynaşmış kütleyi*⁸⁵ meydana getirmede milliyetçi ideolojik söylemi⁸⁶ kullanarak insanların nasıl konuşacaklarından, nasıl giyineceklerine; hangi müziği dinleyeceklerinden, hangi müziği dinlemeyeceklerine; nasıl ibadet edeceklerinden, ne yiyip ne içeceklerine kadar topyekûn kamusal ve özel alandaki tüm davranış ve standartlarını şekillendirmiştir.

1923-1930 yılları arasında gerçekleştirilen Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı, Halifeliğin fiili olarak kaldırılarak TBMM uhdesine verilmesi,

⁸⁵ Mustafa Kemal’in ifadesi.

⁸⁶ Kemalist milliyetçi söylem İslâmcılık ve Türkçülüğün gelenekselciliğine karşı da kendisini konumlandırmıştır. Bu noktada Çolak (2014, s. 21) Kemalist milliyetçiliğin Osmanlı ve İslâm mirasının reddedilmesi mantığına dayandırıldığını, buna ise tamamen laik bir devlet, laik bir sosyo-kültürel yapı inşa etmek için yöneldiğini belirtir. Osmanlı ve İslâm mirasının siyasi ve sosyal alanın dışına atılmasının yanı sıra, geleneksel ve mahallî kültürel semboller, etnik ve alt-kültürel kimlikler de kamu alanının dışına atılmaya çalışılmıştır. “*Yeni kültür söyleminin taşıyıcısı olan Kemalist milliyetçilik diğer Batı-dışı ve koloni tecrübesi olan milliyetçiliklerin aksine, Batılı değerlere düşman bir içerik taşımamaktadır ve onlar gibi mahallî kültürel değerler ile Batının maddi medeniyetinin bir sentezini öngörmektedir*”. Kemalist laiklik, nevişahsınamünhasır yapısıyla da dikkat çeker. Nitekim söylem olarak din ve devlet işlerinin ayrılmasına vurgu yapar; eylem düzeyinde ise dinin devlet kontrolünde tutulması için farklı adımlar atar.

eğitimin birleştirilmesi, tekke ve zaviyelerin seddi, Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması, harf inkılabı, “devletin dini İslâm” dır maddesinin Anayasa’ dan çıkartılması gibi kurumsal; Ankara’nın başkent olması, medenî kanunun kabulü, dini mahkemelerin kapatılması, aşar vergisinin kaldırılması, İstiklal Mahkemeleri’nin Takrir-i Sükûn Kanunu kapsamında yeniden hayata geçirilmesi, Mecelle’nin kaldırılması, hâkimler ve soyadı kanunlarının kabulü gibi legal; şapka ihdası, lakap ve unvanların kaldırılması, dini kıyafetlerin ibadethane dışında giyiminin yasaklanması, ölçülerde değişiklik yapılması, ezan-ı Muhammedi’nin kaldırılması, miladi takvimin kabulü vb. sembolik değişim ve dönüşümler ile yeni Türk tipi ve toplumu inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kemalist hegemonya bir yandan devlet kurumları diğer yandan entelektüeller vasıtasıyla kamusal alana yayılmaya çalışılmış ve “10 yılda yaratılan 10 milyon genç” ile teşekkül ettirilmiştir.

1923-50 yılları arasında siyasi, askeri ve yargı alanlarında tevessü eden Kemalist hegemonya kısa sürede kültürel alana da yayılmıştır. Eğitimden öğretime, medyadan sanata, resimden edebiyata, müzikten sinemaya, fuarcılıktan yayıncılığa, akademiden bürokrasiye içtimâî hayatın hemen hemen her kesiminde etkisini göstermiştir. Her ne kadar 1950 yılında Tek Parti rejiminden demokrasiye geçiş için bir adım atılmış olsa da halkın iradesine Kemalist hegemonyanın en kuvvetli kanadı olan ordu vasıtasıyla ket vurulmuştur. Geçen zaman içerisinde Kemalist hegemonya siyasi gücünü kültürel alana iyice yaymış ve kendi kültürel hegemonyasını inşa etmiştir. 2000’li yıllara kadar Türkiye’de Kemalist kültürel hegemonyanın etkisini devam ettirdiği söylenebilir.

AK Parti iktidarına giden süreçte Kemalist kültürel hegemonyanın en güçlü tebarüzü 28 Şubat post-modern darbesi olmuştur. Özellikle medyanın aktif olarak rol oynadığı 28 Şubat post-modern darbe sürecinde Kemalist kültürel hegemonya, sosyo-siyasi alanı tahakkümü altına almıştır. 2002 yılında yapılan seçimler ile tek başına iktidara gelen AK Parti, AB süreci ve özgürlükleri merkeze alan politik yönelimiyle önce toplumsal bir güven sağlamış, ardından yerel seçimlerde gösterdiği başarıyla da siyasi alanı teminat altına almıştır. 2002-2009 yılları arasında AK Parti’nin sosyo-siyasi alanda ortaya koyduğu politikalar ve uygulamalar sonucu Kemalist hegemonya devreye girmiş; Cumhuriyet mitingleri, Cumhurbaşkanlığı krizi, e-muhtıra, AK Parti’yi kapatma davası

süreçleri yaşanmıştır. Kemalist kültürel hegemonyanın topyekûn devrede olduğu bu dönemde, AK Parti yüzünü toplumdan ve demokrasiden yana dönerek sandığa gitmiştir. 2002-2009 yılları arasında tebarüz eden Kemalist kültürel hegemonyaya karşı AK Parti'nin demokratik seçimler ile siyaseten elini kuvvetlendirerek karşılık verdiği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

2009 sonrası süreç Türk siyaseti açısından oldukça hareketli geçmiştir. Referandumlar, genel seçimler ve yerel seçimlerde AK Parti'nin siyasi pozisyonunu güçlendirmesi, Kemalist kültürel hegemonyaya karşı savunma pozisyonundan kendi hegemonyasını inşa sürecine geçmesinin yolunu açmıştır. Dönemin Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'ın 30 Eylül 2013 tarihinde açıkladığı bugüne kadar Türkiye'de tek paket halinde açıklanmış en kapsamlı reform sürecini içerdiği öne sürülen Demokratikleşme Paketi, 2013 yılının Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Demokratikleşme paketi, kamudaki başörtüsü yasağından, Öğrenci Andı'na, seçim barajından, ana dilde eğitime kadar birçok değişikliği içermektedir. Demokratikleşme Paketi, AK Parti'nin kendi hegemonyasını oluşturma yolunda tek seferde attığı en geniş adım olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte Erdoğan liderliğindeki AK Parti'nin demokratikleşme yolunda attığı adımlar Türkiye'de muhafazakâr kültürel hegemonyanın teşekkülü olarak da yorumlanmıştır. 2013 sonrası dönem, Kemalist kültürel hegemonya ile muhafazakâr kültürel hegemonyanın mücadelesine sahne olmuştur. 2013 sonrası dönemde AK Parti siyaset alanında teşekkül ettirdiği ve demokratik seçimlerle kavileştirdiği hegemonyasını kültürel alana genişletmeye çalışmıştır. Fakat 2013-2018 yılları arasında siyaseten AK Parti'nin karşı karşıya kaldığı 17-25 Aralık, Gezi Parkı, Barış Süreci'nin bitmesi, 15 Temmuz darbe girişimi, Halkbank davası, doların yükselişi vb. bir takım siyasi olayların kültürel alandaki hegemonik genişlemeyi etkilediği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

Sonuç olarak 1923-1950 arası dönemle 2002-2018 arası dönem, somut uygulamalar, politikalar, kurumlar ve söylemler açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşıldığı söylenebilir; Kemalist hegemonya 1923-1950 yılları arasında Tek Parti eliyle, devlet aygıtının tüm araçlarını tahakküm nesnesi olarak kullanarak Kemalist hegemonyayı siyasi alanda teşekkül ettirmiş ve özellikle de elitler eliyle sosyal alana yaymıştır. 1950 sonrası dönemde Kemalist hegemonya kontrol altında tuttuğu askeri,

bürokratik ve yargı kanallarıyla siyasi ve sosyal alana yayılmış olan hegemonyasını kültürel alanda da teşekkül ettirmiştir. Bu süreçte Gramsci'de entelektüeller olarak ifadesini bulan Cumhuriyet elitleri, Kemalist kültürel hegemonyanın teşekkül ve inbisatı noktasında kilit rol oynamışlardır. Dolayısı ile Kemalist kültürel hegemonyanın tahakküm ile teşekkül ve tecessüm ettiği sonucuna ulaşılabilir. Buna karşılık AK Parti 2002-2009 yılları arasında Kemalist kültürel hegemonyanın siyasi ve sosyal alandaki meydan okumalarına karşı AB, özgürlükler ve ekonomik açılım hamleleriyle karşı koymaya çalışmış, 2009 sonrası dönemde seçim başarılarından hareketle Kemalist hegemonyanın sınırladığı, kısıtladığı ve engellediği sosyo-siyasal hakları vatandaşlara kazandırmak suretiyle muhafazakâr hegemonyayı inşa etmeye başlamıştır değerlendirmesinde bulunulabilir. 2013-2018 yılları arasında Türk siyasetinde yaşanan bir takım gelişmeler –Gezi Parkı, 17-25 Aralık, Barış Süreci'nin bitmesi, 15 Temmuz darbe girişimi, Amerikan dolarının yükselişi vb.- kimilerine göre AK Parti'nin hegemonik genişlemesini sekteye uğratmış, kimilerine göre de mağduriyet siyaseti üzerinden AK Parti hegemonik genişlemesini daha da arttırmıştır şeklinde değerlendirilmiştir. Netice olarak Kemalist devrimlerden neşet ederek Tek Parti eliyle inşa edilen Kemalist kültürel hegemonya ile AK Parti siyasetinin tabî bir sonucu olarak meydana gelen muhafazakâr kültürel hegemonyayı birbirinden ayıran temel özelliğin tahakküm olduğu söylenebilir. Kemalist kültürel hegemonya tahakküm ile meydana getirilmiş olup, muhafazakâr kültürel hegemonya, Kemalist hegemonyanın uzun yıllar engellediği bir takım temel hak ve özgürlüklerin demokratik adımlar sonucu iadesinin tabî bir neticesi olarak muhafazakâr toplumsal kesimlerin merkezdeki görünürlüğünün artmasıyla ortaya çıkmıştır değerlendirmesinde bulunulabilir.

KAYNAKÇA

A- *Kitaplar*

- Ada, S. (2006). İstanbul Kültür İstanbul Turizm. İstanbul: Sanat Matbaacılık.
- Akalın, H.Ş. (2002). “Cumhuriyet Döneminde Türkçe”. Türkler H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (drl.).Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktaş C. (1991). Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık-Kıyafet ve İktidar. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alemdar, K. ve İ. Erdoğan. (1994). Popüler Kültür ve İletişim. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Alkan, T.A. (1993). İstiklal Mahkemeleri. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Altun F, İ. Çağlar ve T. Yerlikaya. (2016). Press Freedom in Turkey. Ankara: SETA Publication.
- Altun, F. ve İ. Çağlar. (2017). Türkiye’de Medyanın Demokratikleşmesi. AK Parti’nin 15 Yılı: Toplum içinde. İstanbul: SETA Yayınları.
- Alyot, H. (1947). Türkiye’de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum. Ankara: Kanaat Basımevi.
- Anderson, B. (2006). Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London; New York: Verso.
- Armağan M. (2014). Cumhuriyet Efsaneleri. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, A. (2016a.). Kibleyi Kaybettiren Dönüşüm. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Arslan, A. (2016b). Dünyaya Müslümanca Bakmak. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Arslan, A. (2017). Yeni Politik Kültürün Dünyasında. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aslantürk, Z. ve T. Amman. (2001). Sosyoloji “Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri (1989). Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri. (1959) .c.II. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atatürk’ün Söylem ve Demeçleri. (1961). III, Ankara.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri C. II. (1906–1938). (2006). Ank: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938). (2006). Ank: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 3.Cilt (1989). Ank: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları
- Atatürkçülük. (1. Kitap). (1983). Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- Atay, F R. (1969). Çankaya, İstanbul: Doğan Kardeş.
- Aybars, E. (1995). İstiklal Mahkemeleri. İzmir: İleri Kitabevi.
- Aydın, M. (2013). Güncel Kültürde Temel Kavramlar. 2.Baskı. İstanbul: Açılım Kitap.
- Balcıoğlu S. ve F. Öngören. (1976). 50 Yılın Türk Mizahı. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1950). Halkın Evi. Ankara: Ulus Basımevi.
- Belge, M. (1983), Tarihten Güncelliğe. İst: Alan Yayınları
- Bennet, T. (1998). Culture: A Reformer's Science. London: Sage Publication.
- Bodley, J. H. (1994). Cultural Anthropology: Tribes, States, and the Global System. New York: McGraw-Hill.
- Canatan, K. (2008). Sosyoloji Söyleşileri. Ankara: Eski-Yeni Yayınevi.
- Ceylan, C. (2018). Normalleşme Sürecinde Tarihin Popülerleşmesi ve Medya. İst: SETA Yayınları.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanları'nın Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri. (1946). Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. Ankara: Sakarya Basımevi.
- Çalışlar, A. (1983). Ansiklopedik Kültür Sözlüğü. İstanbul: Altın Kitap.
- Çeçen, A. (1996). Kültür ve Politika. 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çeçen, A. (2010). Kültür ve Politika, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çelik, A. (2009). Harf İnkılabına Giden Süreç(1923-1928). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi.
- Çeviker T. (2010). Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008. İstanbul: NTV Yayınları, İstanbul: 2010.
- Çıkar, M. (1997). Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu. Ankara: T.İ.B.

- Çolak, Y. (2014). Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik. 2. Baskı. İstanbul: Kadim Yayınları.
- Çolak, Y. (2017). Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945. Ank.: Liberte Yayınları
- Demir, S.T. (2016). Türkiye’de Mizah Dergileri ve Kültürel Hegemonya. İstanbul: SETA Yayınları
- Doğan, H.M. (2008). Büyük Türkçe Sözlük. İst: Pınar Yayınları
- Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji*. Ank: Savaş Yayınları.
- Duralı, T. (2010). Omurgasızlaştırılmış Türklük. İstanbul: Dergâh Yayınevi.
- Eagleton, T. (2005). Kültür Yorumları. Ö. Çelik (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal baskı tarihi 2000)
- Eagleton, T. (2011). Kültür Yorumları. Ö. Çelik (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elias, N. (2002). Uygarlık Süreci. E. Ateşman (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eliot, T. S. (1962). Notes Towards the Definition of Culture. London: Faber.
- Er, İ. (2008). Din Sosyolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erkal, M. (2005). Küreselleşme Etniklik Çok kültürlülük. İstanbul: Derin Yayınları.
- Erker, Ş. G. (1976). Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim. Ankara: Elif Matbaacılık Sanayi.
- Fontana, B. (2013), Hegemonya ve İktidar. O. Gayretli (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Forgacs, D. (2018). Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935 İ. Yıldız (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gezgin Z.S. (drl.). (1972). Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Gezon, L. ve C. Kottak. (2016). Kültür. A. Gürsoy (çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gökalp, Z. (1976). Türkçülüğün Esasları, Mehmet Kaplan (haz.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Esasları. 7.Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2014a). Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak. 4.Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Gökberk, M. (1997). Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Görmüş A. (2011). Büyük Medyada Ergenekon Haberciliği. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). Selections from the Prison Notebooks, London: International Publishers.
- Gramsci, A. (1997). Hapishane Defterleri İstanbul: Belge.
- Gramsci, A. (1997). Hapishane Defterleri, Felsefe ve Politika Sorunları Seçmeler. İstanbul: Belge Yayınları.
- Gupta, A. ve J. Ferguson (1997). Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era A. Gupta ve J. Ferguson. (Ed.). In Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology içinde. Kuzey Carolina: Duke Universtiy Press. 1-29.
- Güngör, E. (1996). Türk Kültürü ve Milliyetçiliği, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gürpınar D. (2011). Ulusalçılık: İdeolojik Önderlik ve Takipçileri. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güvenç, B. (1970). Kültür Kuramında Bütüncülük Sorunu Üzerine Bir Deneneme. Ankara: Hacettepe Basımevi.
- Güvenç, B. (1996). Kültür ve Demokrasi. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Güvenç, B. (1997). Kültürün ABC'si. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Güvenç, B. (2016). Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Güvenç, B. (2018). Kültürün ABC'si. 8.Baskı. İstanbul: YKY Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi. (1982). Atatürk ve Kültür. Ankara: HÜ
- Hall, S. (1999). Kültür, Medya ve İdeolojik Etki. M. Küçük (çev.). Medya İktidar İdeoloji Ankara: Ark Yayınları.
- Heyd, U. (1954). Language Reform in Modern Turkey. Jerusalem: The Israel Oriental Society,
- III. Milli Kültür Şûrası – Şûra Kitabı. İstanbul.
- İkinci Türk Dil Kurultayı. (1934). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, A. (1982). Hangi Batı. 3.baskı. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnce, S. M. (1959). Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, 1925. Ankara: TTK Basımevi.

- İnan, A. (1975). Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri, Atatürk ve Kültür, TTK. Ankara.
- İnan, A. (2007). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, İstanbul.
- İnan, A. (1969). M.Kemal Atatürk'ten yazdıklarım. Ankara: Altınok Matbaası.
- İslâmoğlu, A. H. (2002). Siyaset pazarlaması toplam kalite yaklaşımı. İstanbul: Beta Yayıncılık
- İzzetbegoviç, A. (2004). Doğu Batı Arasında İslâm. S. Şaban (çev.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- K. Alver, ve N. Doğan (Ed.). (2007). Kültür Sosyolojisi içinde. Ankara: Hece Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I, İstanbul: Agorakitaplığı.
- Kantarcıoğlu, S. (1990). Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (2013). Kültür ve Dil, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ. (1985). Cumhuriyet Döneminde Dini Yayıncılığın Gelişimi Üzerine Birkaç Not. Toplum ve Bilim, 29.30, 154.
- Kara, İ. (2008). Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karpat, K. (1967). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartarı, A. (2006). Farklılıklarla Yaşamak. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kaya, Y.K. (1981). İnsan Yetiştirme Düzenimiz. Ank. 3. Baskı
- Kısakürek, N.F. (2012). İdeolocya Örgüsü, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kireçci, M. A. (2015). 2023'e Doğru Kültür Politikaları. MÜSİAD Araştırma Raporları. İstanbul.
- Kongar, E. (1985). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Korkmaz, Z. (drl). (1997). Atatürk ve Türk Dili 2: Atatürk Devri Yazarlarının, Türk Dili Hakkındaki Görüşleri. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (hızl.). (1994). Nutuk. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Korkusuz, M. H. (2013). Kültür Vadisinde İnsan, Diplomasi ve Siyaset. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

- Kuçuradi, I. (1988). Uludağ Konuşmaları. Ankara: TFK Yayınları.
- Kula, O.B. (1992). Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kuran-ı Kerim. Bakara Suresi, Ayet 31.
- Madariaga, D. S. (1966). Avrupa'nın Portresi. M. Cihangir (çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Maksudi, A. (1930). Türk Dili İçin. Ankara: Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatı, Milli Seri.
- Malinowski, B. (1990). Büyü Bilim ve Din. S. Özkal (çev.). İstanbul: Kabalca Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi. H. Portakal (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2002). Türk Modernleşmesi. 10. Baskı, Türköne, M. ve T. Önder (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melzig H. (1944). İnönü Diyor Ki. İstanbul: Ülkü Basımevi
- Meriç C. (2018a). Umrandan Uygarlığa. 26.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1985). Bu Ülke. İstanbul: İletişim Yayınları
- Meriç, C. (1992). Mağaradakiler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1999). Mağaradakiler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2018b). Kültürden İrfana. 6.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, T. (1993). The Well-Tepered Self: Citizenship, Culture, and the Postmodern Subject. Baltimore: The Johns Hopkins Uni. Press,
- Miller, T. ve G. Yudice. (2002). Cultural Policy. London: Sage.
- Moles, A. A. (1983). Kültürün Toplumsal Dinamiği. N. Bilgin (çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Mumcu, U. (1990). Kazım Karabekir Anlatıyor. 17.Baskı. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Newman, D. M. (2013). Sosyoloji. Doç. Dr. A. Arslan (çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nirun, N. ve Z. Erdoğan. (1977). Sosyoloji. Ankara: Yaygın Yükseköğretim Kurumu.
- Oğuz, E.S. (2017). Türkiye'de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler: 1923-1980. İstanbul: Hiper Yayın.

- Öğün, S. S. (2010). Politika ve Kültür. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Öndin, N. (2003) Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950. İst: İnsancıl Yayınları.
- Özbek, M. (2003). Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski, İstanbul: İletişim.
- Özkul, O. (2008). Kültür ve Küreselleşme. İstanbul: Açılım Kitap.
- Pamuk, M. (2001). Yasaklı Umut Recep Tayyip Erdoğan. Ankara: Birey Yayınları.
- Perin, C. (1982). Atatürk Kültür Devrimi. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Said, B. (1997), A Fundamental Fead: Eurocentricim and the Emergence of Islamism. London: Zet
- Said, E. W. (1998). Kültür ve Emperyalizm. N. Alpay (çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Sarı, E. (2010). Kültür, Kimlik, Politika: Mardin'de Kültürlerarasılık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serdengeçti, O. Y. (2017). Bir Nesli Nasıl Mahvettiler. 20.Baskı. İst: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Smith, P ve A. Riley. (2016). Kültürel Kurama Giriş. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu (çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Swingewood, A. (1996). Kitle Kültürü Efsanesi. Çev: Aykut Kansu. Ank: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi. 2.Baskı. O. Akınhay (çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şeker, F. M. (2013). Osmanlı Entelektüel Geleneği. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şener, S. (2013). Sosyoloji Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım. 5.Baskı. İstanbul: İnkılâb Yayınları.
- Şimşir, B. (2006). Türk Harf Devrimi üzerine İncelemeler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tan, N. (2006). Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. (12 Şubat 2019).
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1336). Devre 1, C.1., İctima senesi 1, 1.5, 165.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1336). s.16.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1942). D.6. C.24. 3.4.: 69.

- Tılıç, L. D. (2009). Utanıyorum ama Gazeteciyim: Türkiye’de ve Yunanistan’da Gazetecilik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, N. ve Tekin, S. (2002). Gültekingil, M. ve T. Bora. (Ed.). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 2 içinde. İstanbul: İletişim, s. 75-91.
- Tonguç E. (1970). Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç. İstanbul: Ant Yayınları.
- Tonguç, H. İ. (1947). Canlandırılacak Köy, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Topçu, N. (1997). Türkiye’nin Maarif Davası. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2018). Kültür ve Medeniyet. 6.Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topuz, H. (1998). Dünyada ve Türkiye’de Kültür Politikaları. İstanbul: Adam Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1930). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan, Ş. (2017). Türk Kültür Tarihi. 8.Baskı. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turhan, M. (1959). Kültür Değişimleri. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1988). Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TÜSEV. (2013). Kültür Politikaları Ekseninde Kamu-STK İlişkileri. İstanbul.
- Tylor, E. B. (1920). Primitive Culture. London: Sixth Edition.
- Uygur, N. (1996). Kültür Kuramı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1973). Atatürk ve Harf Devrimi. Ankara: TDK.
- Ünaydın, R. E. (1943). Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar. 2. Baskı, Ankara: TDK.
- Üşür, S. (1997). İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, Ankara: İmge Yayınları.
- Weber, M. (1978). Economy and Society. R. Guenter ve C. Wittich (ed.). Berkley: University of California Press.
- Wells, C. (1984). İnsan ve Dünyası. B. Güvenç (çev.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- White, L. A. (1959). The Evoluation of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome. New York: McGraw-Hill.
- Williams, R. (1977) Marxism and Literature. Oxford: Oxford University Press.

- Williams, R. (1993). Kültür. ev: Suavi Aydın. İst: İmge Yayınları
- Williams, R. (2017) Kültür ve Toplum 1780-1950. ev: Uygur Kocabaşoğlu. İst: İletişim Yayınları
- Wortham, H. E. (1930). Mustafa Kemal of Turkey. New York: William Edwin Rudge.
- Yalman, A. E. (1998). Yarının Türkiye'sine Seyahat, İstanbul: Köy Enstitüleri ve ağdaş Eğitim Vakfı.
- Yalman, A. E. (1998). Yarının Türkiye'sine Seyahat, İstanbul: Köy Enstitüleri ve ağdaş Eğitim Vakfı.
- Yılmaz, H. (Ed.). (2011). Tarihe Düşülen Notlar-1, Türkiye Büyük Millet Meclisi. Ankara: TBMM Basımevi.
- Yiğit, A. A. (1992). İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası.İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1993). Turkey: A Modern History. London: I.B. Tauris.
- Zürcher, E. J. (2015). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- B- Kitap Bölümü**
- Akkaya, Z. (1972). "Türk Devriminin Topyekun Kalkınma Metot Olarak Dayandığı Prensiptir Gler". Atatürk nderliğinde Kültür Devrimi. Z. S. Gezgin (drl). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 29-32.
- Aktürk, Ş. (2018). AK Parti ve Türkiye'nin Sivil Haklar Hareketi: Dindar Muhafazakrlığa ve Etnik vb. Yönelik Siyasi Tecridin Kaldırılması. AK Parti'nin 15 Yılı: Siyaset içinde. Ankara: SETA Yayınları, 298-314.
- Aslan, A. (2017a). Yerli ve Milli Siyaset. ağlar, İ., Aslan, A., (Ed.). Kuruluşundan Bugüne AK Parti Toplum içinde. İstanbul : SETA Yayınları, 77-104.
- Barutçugil, İ. (2011). Kültürler Arası Farklılıkların Yönetimi. İst: Kariyer Yayıncılık
- Bauman, Z. (1987) Lagislators and Interpreters. NY: Cornell University Press.
- elik, N. B. (2001). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. Gültekingil, M. ve T. Bora. (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 içinde. İstanbul: İletişim, s. 75-91.
- Çiğdem, A. (2002). Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. Gültengil, M., Bora, T. (ed.) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 3. Cild. Modernleşme ve Batıcılık içinde. İst: İletişim Yayınları.
- ubuku A. (2015). AKP'nin Kültür Politikası, Takva Marka Tuğra içinde, İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, s.30-41.

- Durgun, Ö.D. (2015). Bir İktidar Alanı Olarak Kültür ve Sanat. Marka, Takva, Tuğra içinde. İst: Evrensel Basım Yayın.
- Erten Y. (2015). Tayyip Erdoğan'ın Demagojik Sanat Yargıcılığına Yanıtlar. Takva Marka Tuğra içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 298-314.
- Fisher M. (2006). "Açılış Konuşması". Türkiye'de Kültür Politikaları içinde. İst: İstanbul Kültür Sanat Vakfı
- Gökbilgin, T. (1972). "Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik". Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Z. S. Gezgin (drl). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 7-12.
- İnal K. (2015). Sınıf, Kültür ve AKP. Takva Marka Tuğra içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 42-47.
- İnal K, N. Sancar ve U. B. Gezgin. (hızl.). (2015). Marka Takva Tuğra. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.
- İnan, A. (1972). "Açış: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Z. S. Gezgin. (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 3-6.
- İnancık, H. (1972). "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi". Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi içinde Z. S. Gezgin (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Kaynar, R. (1972). "Atatürkçülük ve Liselerimizde Din Öğretimi". Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi içinde. Z. S. Gezgin (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 51-66.
- Kubalı, H. N. (1972). "Atatürk Devrimleri ve Eski Reformlar". Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi içinde. Z. S. Gezgin (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 119-132.
- Kutay, T. (2017). Kültürel İktidarın El Değiştirmesi ve Türklüğün Yeniden İnşası. Kuruluşundan Bugüne AK Parti Toplum içinde. İst: SETA Yayınları.
- Memmi, M. A. (2017b). AK Parti Döneminde Muhafazakâr Yayıncılık ya da Hegemonyayı Dengeleme Arayışı. AK Parti'nin 15 Yılı: Toplum içinde. Ankara: SETA Yayınları, 64-73.
- Özaslan, K. R., ve Erol, M., (2018). Metropolen Alanların Kültürel Hizmetlerinde Yetkili Aktörler: İstanbul Kültür A.Ş. Örneği. Karmaşık Bağlamlarda Yönetim ve Yeniden Tahayyül Etmek içinde. İstanbul: Lambert Academic Publishing, 23-57.
- Şapolyo, E.B. (1972). "Atatürk ve Laiklik". Z. S. Gezgin (drl.). Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi içinde Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 45-50.

Tunçay, M. (1983). İstiklal Mahkemeleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 144-145.

Walzer, M. (1992). On the role of symbolism in political thought. Tracy B. S. (drl.). The Self and the Political Order içinde. New York: NYU Press, 64-76.

C- Makaleler

Akçaoğlu, A. (2018). Kültürün İktidarla Düğümlenişi ve Türkiye'deki Manzara. Birikim, 347, 6-12.

Aslan, A. (2015). 7 Haziran'dan 1 Kasım'a Türkiye'de Siyaset ve Seçimler. SETA Yayınları. Sayı 140.

Aslan, A. (2015). Türkiye için Başkanlık Sistemi. SETA Analiz. Sayı 122.

Bayram, A. K., (2013). İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. 2, 33-47.

Bayraklı, E. ve T. Yerlikaya. (2017). Müslüman Toplumlarda İslâmafobi: Türkiye Örneği. Akademik Ombudsman. 4.7, 51-71.

Bayur, H. (1939). Atatürk. Belleten. 3.10, 247-286.

Bennett, O. (2006). Intellectuals, Romantics And Cultural Policy. International Journal of Cultural Policy. 12.2, 117-134.

Bolat, S.B. (2012). Cultural Policies and Historical Approaches from Tanzimat to Democrat Party. The Journal of Academic Social Science Studies. 5.8, 239.

Bora, T. (2002). Sunuş. Gültengil, M. ve T. Bora. (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 4 içinde. İstanbul: İletişim, s. 15-22.

Bora, T. (2018). Kültürel iktidar tartışmaları: Kültürle kahretmek. Birikim, 347, s.54-63.

Cançat A. (2016). 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul Kültür ve Sanat Projelerinin Kurumsal Disiplinleri; İstanbul Kültür Sanat Vakfı, Kültür A.Ş. Örneği. Art-Sanat, 6. 229-241.

Celal M., M. Kataoğlu., H. Özdemir., M. Tuncay., C. Koçak., A. Ödekan ve K. Boratav (1989). Türkiye Tarihi, cild 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980. İstanbul: Cem Yayınevi.

Ceylan, C. (2018). Normalleşme Sürecinde Tarihin Popülerleşmesi ve Medya. İst: SETA Yayınları.

Çapa M. (1996). Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği. Toplumsal Tarih. 5.30, 22-28.

- Çelik, N.B. (1998) Kemalist Hegemonya Üzerine. Birikim. Sayı: 105-106.
- Çitçi, S. (2011). Peyami Safa'nın Osmanlıca Hakkındaki Düşünceleri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. II.
- Çitçi, S. (2011). Peyami Safa'nın Osmanlıca Hakkındaki Düşünceleri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. II.
- Çolak, Y. (2011). Modern Devletin Çeşitlilikle İmtihanı. Muhafazakâr Düşünce, 7. 28, 11-38.
- Eroğlu İ. (2010). 1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması. Yasama Dergisi. 14, 83.
- Eroğlu, H. (1972). "Türk Devriminin Milli ve Evrensel Değeri". Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Z. S.Gezgin (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 17-26.
- Erol, M. (2019). 28 Şubatçıların Yaşam Tarzı Manipülasyonu. Kriter Dergi. 32, 74-75.
- Görgün M. (2007). İstanbul'u Nasıl Görmemiz Gerektiğine Dair Öneriler. Rh+artmagazine Dergisi.
- Güngörmez, B. (2011). Yirminci Yüzyılın Kültür Gerillaları: Frankfurt Ekolü. Muhafazakâr Düşünce Dergisi. 7.28, 201-222.
- Hanioğlu, Ş. (2017). Atatürk'ü Tarihselleştirmemiz Gerekliyor. Kriter Dergi, 19, s.24-29.
- İçişleri Bakanlığı. (1998). 150'likler, Kubilay Olayı, Çarşaf-Peçe-Peştemalla Örtünme Sorunları: Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler. Polis Dergisi. 129. 89-90.
- İçişleri Bakanlığı. (1998). 150'likler, Kubilay Olayı, Çarşaf-Peçe-Peştemalla Örtünme Sorunları: Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler. Polis Dergisi. 129. 89-90.
- İnan A. (1939). Atatürk and Tarih Tezi. Belleten. III/10, 243-246.
- Karaömerlioğlu, M. A. (1998). The Village Institutes Experience in Turkey. British Journal of Middle East Studies. 25.1, 55-67.
- Kaya, B. Ş. (1938). Halkevleri'nin Açılış Konferansı. Ülkü. 61, 1-9.
- Kaynar, R. (1972). Atatürkçülük ve Liselerimizde Din Öğretimi. Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi içinde. Z. S. Gezgin (drl.). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 51-66.
- Kızılcılık, S. (1991). Pitirim A. Sorokin. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi. 6, 27-44.

- Koçak, O. (2001). 1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları. Gültengil, M. ve T. Bora. (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt: 2 içinde. İstanbul: İletişim, 370-418.
- Koçdemir, K. (2000). Atatürk Donemi Kültür Politikası ve Küreselleşme. Türk İdare Dergisi. 429, 145-169.
- Mardin, Ş. (1971). Ideology and Religion in the Turkish Transformation. International Journal of Middle Eastern Studies. 2.3, 197- 211.
- Mardin, Ş. (1973). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?. Daedalus. 102.1, 169-190.
- Memmi, M. A. (2017a). Türkiye'de Siyasal Bir Alan Olarak Yayıncılık. İst: SETA Yayınları
- Memmi, M. A. (2018). Türk Neşriyat Kongresi'nden 6. Ulusal Yayın Kongresi'ne. Kriter Dergi. 25, 94-95.
- Necip, A. (1933). Kültür ve Medeniyet. Ülkü. 3, 244-245.
- Onarıcı, N. (2011). Avrupa Kültür Başkenti İstanbul. İstanbul Dış Hekimleri Odası Dergi, 136. 113-115.
- Peker, R. (1933). Halkevleri Açılma Nutku. Ülkü. 6-8.
- Purtaş, F. (2013). Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi. Gazi Akademik Bakış Dergisi, 7.13, 1-14.
- Sartori G. (1973). What is Politics. The History of Political, Economic and Social Ideas. 6.1, 5.
- Seymour, M. (2011). On Postnational Identity. F. Requejo ve M. Caminal (drl.). Political Liberalism and Plunational Democracies içinde. London: Routledge.
- Süslü, A. (1995). Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 11.31.
- Şekip, M. (1928). Yeni Harflerimize Dair Darü'l-Fünun'da Yapılan Konuşmanın Metni. Türkiye Nasıl Laikleştirildi içinde. Vakit: İstanbul, 353-362.
- Timur T. (2015). AKP: Sosyal Sınıf, Siyaset ve Kültür. Marka Takva Tuğra içinde. İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, 21-29.
- Wise, P. (2010). Cultural Policy And Multiplicities. International Journal of Cultural Policy. 8.2, 221-231.
- Yaslıçimen, F. (2018). Yerel Yönetimlerde Kültür Politikaları. İLKE Politika Notu, 6, 3-19.

Yıldırım, E. ve P. S. Alpman. (2018). Çürüyen eski ve bir türlü ortaya çıkamayan yeni arasında Kemalizm, Sol ve Türk sağı. Birikim, 347, 23-33.

D- Bildiriler

Gümüştekin, N. (2007). “Kültür” Kavramı ve Osmanlı’dan Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi. Gelişim ve Hareketlilik Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.

Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (2018). 6. Ulusal Yayın Kongresi Sonuç Bildirgesi. Afyonkarahisar.

E- Elektronik Kaynaklar

“Millet Meclisi Tutanakları Dergisi, D. V. C. 20, Sa.3” (1937).
https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d3yy.htm (05.12.2018)

A Haber. (2016). Chopin’in Cenaze Marşı yerine İtri’nin Tekbir’i.
<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/04/17/chopinin-cenaze-marsi-yerine-itrinin-tekbiri> (12 Kasım 2018).

AK Parti. (t.y.). Parti Programı. https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_ (13 Aralık 2018)

Akyol T. (2009, 17 Mart). CHP’de post Kemalizm dönemi!. Milliyet. Erişim adresi:
<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/chp-de-post-kemalizm-donemi--1071971/> (14 Mart 2019).

Alanyalı, A. (2013, 10 Aralık). Atatürk’ün Heykelleri. [Blog yazısı]. Erişim adresi:
<http://gezginmimar-merze.blogspot.com/2013/12/ataturkun-heykelleri.html>.

Aljazeera. (2013). Türkiye’de başörtüsü yasağı nasıl başladı nasıl çözüldü.
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu> (1 Aralık 2018).

Altun, F. (2013, 19 Ekim). Kemalist kültürel hegemonya ve yaşam tarzına müdahale söylemi. Star Açık Görüş. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/kemalist-kulturel-hegemonya-ve-yasam--7ctarzina-mudahale-soylemi-haber-798648/> (5 Şubat 2018).

Anadolu Ajansı. (2016). Başbakan Davutoğlu Kültürel Kalkınma Eylem Planı’nı Açıkladı. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-davutoglu-kulturel-kalkinma-eylem-planini-acikladi/558827> (22 Şubat 2019).

Anadolu Ajansı. (2017a). Şehit Uzman Onbaşı Meriç’in cenazesi toprağa verildi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/sehit-uzman-onbasi-mericin-cenazesi-topraga-verildi/896338> (8 Ocak 2019).

- Anadolu Ajansı. (2017b). Yönetmen Kaplanoğlu: Bunun Adı Açık Bir Faşizmdir. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/yonetmen-kaplanoglu-bunun-adi-acik-bir-fasizmdir/925076> (11 Ocak 2019).
- Armağan, M. (2013b). Meğer, Andımız'ın mucidi ezanı da Türkçeleştirmiş!. Erişim adresi: <http://www.mustafaarmagan.com.tr/genel/meğer-andimizin-mucidi-ezani-da-turkcelestirmis/> (22 Aralık 2018).
- Armağan, M. İskilipli Atıf Hoca'yı asanlardan biri de Andımız'ın mucidiydi. (2013a). <http://www.mustafaarmagan.com.tr/genel/iskilipli-atif-hocayi-asanlardan-biri-de-andimizin-mucidiydi/> (11 Aralık 2018).
- Aslan A. (2017b, 15 Temmuz). Yeni Referans Noktası: Yerli ve Milli Siyaset. Star Açık Görüş. Erişim adresi: <https://www.star.com.tr/acik-gorus/yeni-referans-noktasi-yerli-ve-milli-siyaset-haber-1236928/> (9 Kasım 2018).
- Aydemir, Ş. (2019, Şubat 27). *Eşegini Kaybedip Sonra da Bulmak*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/02/27/esegi-kaybedip-sonra-da-bulmak-trt-2/>, (30 Şubat 2019).
- Aydınlık. (2017). TÜSAK geri döndü. <https://www.aydinlik.com.tr/kultur-sanat/2017-mart/tusak-geri-dondu> (29 Aralık 2018).
- Bardakçı M. (2015, 30 Ekim). Son Halife'nin Tekbiri Dururken Niye Şopen?. HaberTürk. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1146453-son-halifenin-tekbiri-dururken-niye-sopen> (9 Mart 2019).
- Bardakçı, M. (2017, 22 Şubat). Ezanın desibeli. Hürriyet. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1399875-ezanin-desibeli> (28 Kasım 2018).
- BBC. (2010). 2010 Avrupa Kültür Başkentleri. https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2010/07/100625_ecoc_intro (10 Şubat 2019).
- BBC. (2013). Kamuda başörtüsü yasağı kalktı. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131008_basortusu (10 Şubat 2019).
- BBC. (2014). Erdoğan: Osmanlıca öğrenilecek ve öğretilcek https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141208_erdogan_sura (13 Kasım 2018).
- BBC. (2015). Polislere saldırıyı PKK üstlendi. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150722_canli_turkiyede_bugun (11 Kasım 2018).

- Behramoğlu, A. (2013, 12 Ekim). AKP Andımız'dan Ne İstiyor?. Cumhuriyet. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/3745/AKP_Andimiz_dan_Ne_istiyor_.html (5 Aralık 2018).
- Belge, M. (2002). Sosyalist Siyaset. Birikim. <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8683/sosyalist-siyaset#.XKNRulUzaM8> (11 Ocak 2019).
- Belge, M. (2014). Osmanlıca Tartışması. Birikim. <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/1329/osmanlica-tartismasi#.XBKwlPYzaT8> (28 Aralık 2018).
- Belge, M. (2016, 10 Ocak). İslâmî hayat tarzını empoze etme siyaseti uygulayan bir iktidar söz konusu. Diken. Erişim adresi: <http://www.diken.com.tr/murat-belge-ibadet-cuma-iyi-de-isler/> (7 Ocak 2019).
- Belgelerle Gerçek Tarih. (2012). Kemal Atatürk'ün eseri: Kuran ve Ezan'ın yasaklanması. <http://belgelerlegercektarih.com/2012/04/29/kemal-ataturkun-eseri-kuran-ve-ezanin-yasaklanmasi/> (Erişim tarihi 28.10.2018).
- Bianet. (2008). YÖK Başkanı ve Üyelerinin Fikir Ayrılığı: Başörtüsü Artık Serbest mi?. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/105147-yok-baskani-ve-uyelerinin-fikir-ayriligi-basortusu-artik-serbest-mi> (10 Mart 2019).
- Bianet. (2017). Erdoğan'ın ve AKP'nin 14 Yıllık Yaşam Tarzına Müdahaleleri. <https://m.bianet.org/bianet/toplum/182375-erdogan-in-ve-akp-nin-14-yillik-yasam-tarzina-mudahaleleri> (23 Şubat 2019).
- Birgün. (2017). Kadın Polislerden İntikam Yemini: İntikam Daim Olsun. <https://www.birgun.net/haber-detay/kadin-polislerden-intikam-yemini-intikam-daim-olsun-154426.html> (23 Ocak 2018).
- Bozdağ B. [bybekirbozdag]. “3) “Öğrenci andı kararı” ile Danıştay 8. Dairesi; -hukuka uygunluk denetiminin sınırlarını aşmış, -kendisini yürütmenin yerine koymuş, -yürütmenin takdir hakkını yok saymış, -dahası yürütmenin takdir yetkisini bizzat kullanmıştır. Kısaca; anayasa ve yasayı alenen çiğnemiştir. “ (18 Ekim 2018). [Tweet]. <https://twitter.com/bybekirbozdag/status/1053018835715051520>
- CNNTürk. (2008). CHP'den Özcan hakkında suç duyurusu. <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/02/28/chpden.ozcan.hakkinda.suc.duyuru/432720.0/index.html> (3 Kasım 2018).
- Coşkun B. (2014, 11 Aralık). Köpekleşmenin Osmanlıcası.... Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/bekir-coskun/kopeklesmenin-osmanlicasi-674017/> (17 Aralık 2018).
- Coşkun, B. (2016, 14 Ocak). Allah çarpacak ama ne zaman?. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/bekir-coskun/allah-carpacak-ama-ne-zaman-1041693/> (22 Kasım 2018).

- Coşkun, B. (2018, 20 Ekim). Büyük sevdalar yasak dinlemez... Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/bekir-coskun/buyuk-sevdalar-yasak-dinlemez-2691213/> (10 Aralık 2018)
- Cumhuriyet. (2014, 28 Şubat). Erdoğan: Bizim Kanunimiz değil [Video dosyası]. http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/46023/Erdogan__Dizilerdeki_Kanuni_degil_haaa.html (16 Ocak 2019).
- Cumhuriyet. (2016). Laik devlete yeni darbe. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/459100/Laik_devlete_yeni_darbe.html (14 Ocak 2019).
- Cumhuriyet. (2017a). Bütün yollar din dersine çıkıyor. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/840750/Butun_yollar_din_dersine_cikiyor.html (23 Ocak 2019).
- Cumhuriyet. (2017b). 85 yıllık cenaze marşı bitti, Segah Tekbiri geldi. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/822235/85_yillik_cenaze_marsi_bitti_Segah_Tekbiri_geldi.html (23 Ocak 2019).
- Cumhuriyet. (2018). Andımızla ilgili skandal talimat. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/1161276/Andimiz_la_ilgili_skandal_talimat.html (10 Ocak 2019)
- Cündioğlu D. [ducane]. “3. Kaçınıcı yüzyıl Osmanlıcası? Tursun Bey (XV) Kınalızade (XVI) Koçi Bey (XVII) Akkırmani (XVIII) Cevdet Paşa (XIX) Elmalılı (XX)” (8 Aralık 2014c). [Tweet]. <https://twitter.com/ducane/status/541896706942861312>
- Cündioğlu D. [ducane]. “5. Okullarda Osmanlıca'yı "zorunlu" olarak öğretme hevesine kapılmak, cehaletten çok bizzat Osmanlıca'ya saygısızlık nişanesidir.” (8 Aralık 2014a). [Tweet]. <https://twitter.com/ducane/status/541896767953178625>
- Cündioğlu D. [ducane]. “Matematik öğretilir, Mantık öğretilir, Türkçe öğretilir ama Şiir veya Osmanlıca öğretilmez, sadece öğrenilebilir.” (6 Aralık 2014b). [Tweet]. <https://twitter.com/ducane/status/541204687257882624>
- Çağlar, İ. (2018, 22 Ekim). Geçmişten gelen hayalet: Andımız. Takvim. <https://www.takvim.com.tr/yazarlar/yardoc-dr-ismail-caglar/2018/10/22/gecmisten-gelen-hayalet-andimiz> (3 Mart 2019).
- Çakırözer, U. (2015, 25 Ağustos). Erdoğan'da Mursi Alametleri Yeni ve Daha Büyük Gezi'lere Hazır Olun. Cumhuriyet. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/109835/Erdogan_da_Mursi_Alametleri_Yeni_ve_Daha_Buyuk_Gezi_lere_Hazir_Olun.html (22 Kasım 2018).
- Çetinkaya Y. (2012, 26 Ağustos). Şehit cenazesinde neden ille cenaze marşı ve neden ille de Chopin. Yenişafak. Erişim adresi:

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/yalcincetinkaya/ehit-cenazesinde-neden-ille-cenaze-mari-ve-neden-ille-de-chopin-33761> (11 Aralık 2018).

Çölaşan E. (2014b, 11 Aralık). Osmanlıca öğrenilecek!.. Öğren!. Sözcü, Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/emin-colasan/osmanlica-ogrenilecek-ogren-674012/> (26 Aralık 2018).

Çölaşan E. (2017, 23 Şubat). Onlardan Özür Diliyorum. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/emin-colasan/onlardan-ozur-diliyorum-1695180/> (26 Aralık 2018).

Çölaşan, E. (2014a, 30 Eylül). İmam olmayan imamlar. Sözcü, Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/emin-colasan/imam-olmayan-imamlar-612152/> (26 Aralık 2018).

Darbeler. (2015). 27 Nisan E-Muhtırası. <http://darbeler.com/2015/05/18/27-nisan-e-muhtirasi/> (14 Aralık 2018).

Doğru, N. (2016, 11 Ocak). Huriler cennette çadır kurdu bekliyor!. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/necati-dogru/huriler-cennette-cadir-kurdu-bekliyor-1037357/> (15 Şubat 2018).

Duran B. (2014, 22 Ağustos). Davutoğlu ve Medeniyet Söyleminin İktidarı. Sabah. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/duran/2014/08/22/davutoglu-ve-medeniyet-soyleminin-iktidari> . (14 Aralık 2018)

Dündar U. (2014, 26 Aralık). Tedrisat-ı umumiyyeyi Osmanlıca kılmak, cehaletin alâsidir!... Sözcü, Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/ugur-dundar/tedrisat-umumiyyeyi-osmanlica-kilmak-cehaletin-alasidir-690845/> (12 Aralık 2018)

Dündar, U. (2013, 10 Ekim). Andımız değil, kaldırılması ırkçılıktır!... Sözcü. <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/ugur-dundar/an%C2%ADdi%C2%ADmiz-de%C2%ADgil-kal%C2%ADdi%C2%ADr%C2%ADma%C2%ADsi-irk%C2%ADci%C2%ADlik%C2%ADtir-386899/> (11 Aralık 2018)

Dünya. (2011). 2010 Avrupa Kültür Başkenti hüsrarla bitti. (2011). <https://www.dunya.com/gundem/2010-avrupa-kultur-baskenti-husranla-bitti-haberi-135296> (9 Kasım 2018).

Dünyabülteni. (2011). Alevi Çalıştay Raporu İnternette. <https://www.dunyabulteni.net/guncel/alevi-calistayi-raporu-internette-h154933.html> , (20 Şubat 2018).

Ege'de Son Söz. (2012). Bakan Günay cenaze marşını susturdu!. <http://www.egedesonsoz.com/haber/bakan-gunay-cenaze-marsini-susturdu/824333> (17 Aralık 2018).

- Emel, A. (2019, Mart 10). *TRT 2 Nostalji'den Öteye Geçebilir Mi?*. <https://journos.com.tr/trt-2-nostalji-oteye-gecebilir-mi>, (12 Mart 2019).
- Emlek T. (14 Eylül 2017). Şehitler aynı, marşlar değişti. HalkTv. Erişim adresi: <http://halktv.com.tr/sehitler-ayni-marslar-degisti-225207> (21 Mart 2019).
- Ensonhaber. (2018, 21 Aralık). Çanakkale'de CHP adalet heykeli yaptı. <https://www.ensonhaber.com/canakkalede-chp-adalet-heykeli-yapti.html> (23 Aralık 2018).
- Eser T. (2017a, 31 Ocak). Vahiylere Eğitim #HAYIR 2. BirGün. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/vahiylere-egitim-hayir-2-145112.html> (30 Aralık 2018).
- Eser T. (2017b, 5 Eylül). Akıldan vahiye dinci eğitim. BirGün. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/akildan-vahiye-dinci-egitim-177808.html> (30 Aralık 2018).
- Fedai, C. (2009, 18 Kasım). Ahmet İnel ve 'Ezan Gürültüsü'. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://celalfedai.wordpress.com/2014/10/30/ahmet-insel-ve-ezan-gurultusu/> (7 Mart 2019).
- Fedai, C. (2015, 22 Nisan). Düccane Cündioğlu'nun Osmanlıca'sı Beyanındadır. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://celalfedai.wordpress.com/2015/04/22/duccane-cundiolunun-osmanlicasi-beyanindadir/> (27 Aralık 2018).
- Fedai, C. (2015, 7 Eylül). İslâmî Tefekkür, Türkler Ve Kürtler. [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://celalfedai.wordpress.com/2015/09/07/islami-tefekkur-turkler-ve-kurtler/>, Erişim tarihi 03.12.2018
- Fedai, C. (2017, 2 Aralık). Bozuluşun değil oluşun filmi: Buğday. Star Açık Görüş. Erişim adresi: <https://www.star.com.tr/acik-gorus/bozulusun-degil-olusun-filmi-bugday-haber-1281509/> (14 Aralık 2018).
- Fikriyat. (2017). Artık şehit cenazelerinde Segâh Tekbiri getirilecek. <https://www.fikriyat.com/gundem/2017/09/13/artik-sehit-cenazelerinde-segh-tekbiri-getirilecek> (21 Kasım 2018).
- Gülşan R. (2014, 9 Aralık). Onların çocukları kod yazacak bizimkiler Osmanlıca!, Sözcü, Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/rahsan-gulsan/onlarin-cocuklari-kod-yazacak-bizimkiler-osmanlica-986837/> (19 Kasım 2018).
- Gümüş A. (2016, 21 Ekim). Şeriat rejimi okul müfredatında şeriat dersleri. Evrensel. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/yazi/77734/seriat-rejimi-okul-mufredatinda-seriat-dersleri> (9 Aralık 2018).
- Gürses Ö. (2017, 23 Şubat). Türbanlı kadın astsubay ve subaylar... Cumhuriyet. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ozlem-gurses/turbanli-kadin-astsubay-ve-subaylar-1695258/> (2 Aralık 2018).

- Haber 7. (2009). Erdoğan'dan Güçlü Türkiye Vurgusu. <http://www.haber7.com/egitim/haber/445477-erdogandan-guclu-turkiye-vurgusu>. (14 Aralık 2018)
- Haberler. (2016). Şehit Polis Mustafa Sezgin'in Cenazesi, Memleketine Uğurlandı. <https://www.haberler.com/sehit-polis-mustafa-sezgin-in-cenazesi-memleketine-8318782-haberi/> (22 Aralık 2018).
- Habersol. (2016). Cenaze marşı tartışması: Chopin mi, İtri mi?. <http://haber.sol.org.tr/toplum/cenaze-marsi-tartismasi-chopin-mi-itri-mi-152974> (29 Kasım 2018).
- Habertürk. (2014). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Osmanlıca açıklaması. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1018676-cumhurbaskani-erdogandan-osmanlica-aciklamasi> (6 Aralık 2018).
- Hanioğlu, Ş. (2014, 7 Eylül). “Osmanlılık’tan Türkiyelilik’e. Sabah. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2014/09/07/osmanlilik-tan-turkiyelilike>. (30 Kasım 2018).
- Hürriyet Tv. (2018, 16 Ekim). AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik'ten ODTÜ'lu öğrencilerle ilgili açıklama [Video dosyası]. <http://www.hurriyet.com.tr/video/ak-parti-sozcusu-omer-celikten-odtulu-ogrencilerle-igili-aciklama-40989025> (17 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2002). İstanbul’a Yeni Kitap Fuarı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbula-yeni-kitap-fuari-38438298> (19 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2007). Ankara mitingine dair... <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-mitingine-dair-6382564> (23 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2010a). AK Parti'den “Demokratik Açılım” Kitapçığı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partiden-demokratik-acilim-kitapcigi-13557237>. (12 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2010b). Başbakan Erdoğan'dan Roman Açılımı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307> (12 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2012). Cenaze Marşı mı Segah Tekbir mi. <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/cenaze-marsi-mi-segah-tekbir-mi-21362439> (14 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2015). Yeni CHP ayarı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeni-chp-ayari-28600669> (19 Aralık 2018)

- Hürriyet. (2017a). Son dakika: TSK'da başörtüsü yasağı kalktı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tskda-basortusu-yasagi-kalkti-40373902> (30 Aralık 2018).
- Hürriyet. (2017b). Semih Kaplanoğlu'ndan Meltem Cumbul'a tepki.... <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/magazin/meltem-cumbul-yanlis-yapti-40596460> (30 Aralık 2018)
- Hürriyet. 2016. İtri mi, Chopin mi. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/itri-mi-chopin-mi-40089928> (25 Aralık 2018).
- III. Millî Kültür Şûrası. (2017). <http://kultursurasi.kulturturizm.gov.tr/TR-176398/sura-sonuc-raporu.html> (17 Mart 2019).
- İnsel, A. (2009, 10 Kasım). Ezan, bayrak gerisi teferruat. Radikal. Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ezan-bayrak-gerisi-teferruat-963645/> (10 Kasım 2018).
- İnternethaber, (2013). Hüseyin Çelik Sunucunun Dekoltesine Kızdı, <https://www.internethaber.com/huseyin-celik-sunucunun-dekoltesine-kizdi-593118h.htm>, (12 Nisan 2018).
- İpekçi, L. (2017, 3 Ekim). Biz selamlaşıyoruz!. Yenişafak. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/leylaipekci/biz-selamlasiyoruz-2040430> (28 Kasım 2018).
- İSAM. (t.y.). Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı. <http://ktp.isam.org.tr/risaleosm/liste.php?-skip=2737&-max=10> .
- Kansu I. (2016, 16 Ocak). ODTÜ'deki camiye kim yaptırdı?. BirGün. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/464721/ODTU_deki_camiye_kim_yaptirdi_.html (5 Kasım 2018).
- Kırıkkanat, M. G. (2018, 4 Kasım). Alfabe bahane, cehalet şahane!. Cumhuriyet. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1130850/Alfabe_bahane__cehalet_sahane_.html (4 Aralık 2018).
- Kirazoğlu, C. (2012, 11 Aralık). Devrik kıyafet yönetmeliği. Evrensel. Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/yazi/43349/devrik-kiyafet-yonetmeliği> (14 Aralık 2018).
- Kocasakal, Ü. (2018, 1 Ekim). Andımız ve Andınız. Cumhuriyet. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1156841/Andimiz_ve_andiniz....html (27 Aralık 2018).
- Koloğlu, S. (2019, Şubat 25). TRT 2 ve İdil Biret Gerçeği. <http://www.milliyet.com.tr/trt-2-ve-idil-biret-gercegi/cadde/ydetay/2832774/default.htm>, (30 Mart 2019).

- Kolukısa, E. (2019, Mart 10). *TRT 2 Nostaljiden Öteye Geçebilecek Mi.* <https://journno.com.tr/trt-2-nostalji-oteye-gecebilir-mi>, (11 Mart 2019).
- Koray M. (2016, 2 Haziran). Sosyal ve kültürel iktidarda sıkıntılar!.. BirGün, Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/sosyal-ve-kulturel-iktidarda-sikintilar-162443.html> (3 Kasım 2018).
- Kural, B. (2017, 4 Ocak). Erdoğan'ın ve AKP'nin 14 Yıllık Yaşam Tarzına Müdahaleleri. BİANET, Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/182375-erdogan-in-ve-akp-nin-14-yillik-yasam-tarzina-mudahaleleri>, (10 Ekim 2018).
- Milliyet. (2008). AK Parti kapatılmasın' kararı çıktı. <http://www.milliyet.com.tr/karar--font-color-red-bugun-mu---font--aciklanacak--siyaset-972729/> (18 Aralık 2018)
- Milliyet. (2011). Kürt Sorunu Benim Sorunumdur. <http://www.milliyet.com.tr/kurt-sorunu-benim-sorunum--siyaset-1397439/> (16 Aralık 2018).
- Milliyet. (2012). MEB'den seçmeli Kuran ve siyer dersi kararı. <http://www.milliyet.com.tr/meb-den-secmeli-kuran-ve-siyer-dersi-karari-siyaset-1581911/> (16 Aralık 2018).
- NTV. (2011). e-muhtıra'nın kronolojisi. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/e-muhtiranin-kronolojisi,0Sl6nw7mM0iKqufp3XMD6w/jtoOWxvXWUG5tiY202Y8jQ#jtoOWxvXWUG5tiY202Y8jQ> (2 Aralık 2018).
- Oda Tv. (2009). İstanbul Kültür Başkenti Olmaz. <https://odatv.com/istanbul-kultur-baskenti-olmaz-0711091200.html> (25 Kasım 2018).
- Oda Tv. (2017). Hukuk Devletinde İntikam Yemini. <https://odatv.com/hukuk-devletinde-intikam-yemini-0704171200.html>
- ODA TV. (2019). *Mecliste TRT 2 Tartışması.* <https://odatv.com/mecliste-trt-2-tartismasi-04031950.html>, (30 Mart 2019)
- Onedio. (2018). Şu Çılgın ODTÜ'lüler! ODTÜ Mezuniyet Töreninde Bu Yıl Yer Alan Birbirinden Yaratıcı Pankartlar. <https://onedio.com/haber/su-cilgin-odtu-luler-odtu-mezuniyet-torende-bu-yil-yer-alan-birbirinden-yaratici-pankartlar-830500>
- Oral, S. (2019, Mart 10). *TRT 2 Nostaljiden Öteye Geçebilecek Mi.* <https://journno.com.tr/trt-2-nostalji-oteye-gecebilir-mi>, (11 Mart 2019).
- Övür M. (2010, 17 Ocak). İstanbul AB Kültür Kendi oldu da ne oldu?. Sabah. Erişim adresi: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2010/01/17/istanbul_ab_kultur_baskenti_oldu_da_ne_oldu (21 Ocak 2019).

- Özdil Y. (2016, 7 Ocak). Cuma genelgesi. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/yilmaz-ozdil/cuma-genelgesi-1032628/> (9 Ocak 2019).
- Özdil, Y. (2018, 20 Ekim). Andımız. Sözcü. <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/yilmaz-ozdil/andimiz-3-2691286/> (13 Ocak 2019).
- Öztürk, S. (2016, 12 Ocak). Bu genelge parti kapattırır. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/saygi-ozturk/bu-genelge-parti-kapattirir-1038697/> (12 Aralık 2018).
- Öztürk, S. (2017, 3 Eylül). Gençlik bunlara mı emanet?. Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/saygi-ozturk/genclik-bunlara-mi-emanet-1997668/> (11 Ocak 2019).
- Payitaht Abdülhamid. [PayitahtEsFilm]. (26 Ocak 2017). "Bu devlet 4 esas üzerinde ayakta durur. Hanedan-ı Osmani, Hükümet-i Türkiye, Vilayet-i Haremeyn, Payitaht-ı İstanbul!" #PayitahtAbdülhamid [Tweet]. <https://twitter.com/PayitahtEsFilm/status/824332599934013445>.
- Pekdemir, M. (2016, 11 Ocak). Demokrasi: Cumaya gittim, gelmiceem. BirGün. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber-detay/demokrasi-cumaya-gittim-gelmiceem-100318.html> (18 Aralık 2018).
- Resmi Gazete. (1927, 15 Haziran). (Sayı: 608). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/608.pdf>
- Resmi Gazete. İskân Kanunu. (1934, 21 Haziran). (Sayı: 2733 (Mükerrer)). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>
- Resmi Gazete. Kamu Kurum Ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık Ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik. (2013, 8 Ekim). (Sayı: 28789). Erişim adresi: <http://resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131008-10.htm>
- Resmi Gazete. Yürütme Ve İdare Bölümü Yönetmelikler. (2016, 8 Ocak). (Sayı: 29587). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160108.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160108.htm>
- Sabah. (2009). Geçmiş Seçim Sonuçları. <https://www.sabah.com.tr/secim-sonuclari> (19 Mart 2019).
- Sabah. (2015). Çözüm sürecinden bugüne nasıl gelindi?. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/11/cozum-surecinden-bugune-nasil-gelindi?paging=13>. (9 Aralık 2018).

- Sabah. (2016a). Anayasa Mahkemesinden 'ezan sesi' kararı. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/10/13/anayasa-mahkemesinden-ezan-sesi-karari> (7 Aralık 2018).
- Sabah. (2016b). Altın Kelebeğe skandal ödülü. <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2016/11/15/altin-kelebeke-skandal-odulu> (8 Ocak 2018).
- Sabah. (2016c). Erdoğan İmam Maturidi'nin kabrini ziyaret etti. <https://www.sabah.com.tr/galeri/turkiye/erdogan-imam-buharinin-kabrini-ziyaret-etti> (7 Aralık 2018).
- Sabah. (2018). ODTÜ'de mezuniyet töreninde skandal pankart. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/07/07/odtude-mezuniyet-torende-skandal-pankart> (23 Kasım 2018).
- SETA Vakfı. (2017, 24 Ekim). Türkiye'de Kültürel İktidar. [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=Lmb1LSXGtIg> Erişim tarihi: 09.11.2018
- SinanÇetin WebTv. (2016, 11 Aralık). Mutlu Ol Bu Bir Emirdir. [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=zmDdx1ouqko> Erişim tarihi: 10.12.2018
- Söğüt, M. (2016, 8 Ocak). Biz size Hitler olamazsınız demiyoruz.... Cumhuriyet. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/460392/Biz_size_Hitler_olamazsiniz_demiyoruz....html (8 Aralık 2018).
- Sözcü. (2015). Demirtaş, Der Spiegel'e konuştu: Suroç katliamını AKP yaptırdı. <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/demirtas-der-spiegele-konustu-suruc-katliamini-akp-yaptirdi-899220/> (19 Kasım 2018)
- Sözcü. (2018a). AKP'den Danıştay'a 'Andımız' tepkisi. <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/akpden-andimiz-tepkisi-2695300/> (20 Kasım 2018).
- Sözcü. (2018b). CHP'li Öztrak: Açıklayın 'Andımız'ın neresine karşısınız?. <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/chpli-oztrak-aciklayin-andimizin-neresine-karsisiniz-2695468/> (20 Kasım 2018).
- Sözeri, C. (2019, Mart 10). *TRT 2 Nostaljiden Öteye Geçebilecek Mi*. <https://journio.com.tr/trt-2-nostalji-oteye-gecebilir-mi>, (11 Mart 2019).
- Star. (2015). TÜYAP Yöneticisinden 34 Yıllık Yalan. <https://www.star.com.tr/kultur-sanat/tuyap-yoneticisinden-34-yillik-yalan-haber-1069915/> (1 Aralık 2018).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2016). Başbakan Davutoğlu Kültürel Kalkınma Eylem Planı'nı Açıkladı. <http://basin.kulturturizm.gov.tr/TR-159754/basbakan-davutoglu-kulturel-kalkinma-eylem-planini-acik-.html> (17 Mart 2019).

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2017, 3 Mart). III. Milli Kültür Şûrası Açılış Programı. [Video dosyası]. https://www.youtube.com/watch?time_continue=47&v=QKXR9xgflpg. (13 Mart 2019).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). Türk M s kisinin Yasaklanması. <http://www.kultur.gov.tr/TR-96530/turk-musikisinin-yasaklanmasi.html> (15 Aralık 2018).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2014). 19. Millî Eğitim Şûrası Sona Erdi. <http://www.meb.gov.tr/19-mill-egitim-srasi-sona-erdi/haber/7594/tr%20adresinden%2027.01.2016> (4 Şubat 2019).
- T.C. Resmi Gazete (19 Aralık 1925).
- T24. (2012). Hoparlörden gelen yüksek ezan sesi için suç duyurusu. <https://t24.com.tr/haber/hoparlorden-gelen-yukse-ezan-sesi-icin-suc-duyurusu,203354> (19 Şubat 2019).
- T24. (2014). Erdoğan'ın Osmanlıca bildiğine dair en küçük bir işaret yok. <http://t24.com.tr/haber/erdoganin-osmanlica-bildigine-dair-en-kucuk-bir-isaret-yok,280094> (5 Mart 2019).
- T24. (2015). Cemil Bayık: Tüm halkımız silah almalı, kendini eğitmeli ve örgütlemeli. <http://t24.com.tr/haber/cemil-bayik-tum-halkimiz-silah-almali-kendini-egitmeli-ve-orgutlemeli-303392>. (5 Mart 2019).
- T24. (2018). İkinci 100 Günlük Eylem Planı'nda yer aldı: TRT 2 geri dönüyor. <https://t24.com.tr/haber/ikinci-100-gunluk-eylem-planinda-yer-aldi-trt-2-geri-donuyor,772804> (12 Mart 2019)
- Tanrıkulu S. [MSTanrikulu]. “İktidar oldunuz ama ‘kültürel iktidar’ olamayacaksınız. Antalya Film Festivali tarih olunca, Alternatif Film Festivalinde nostalji dakikası” (20 Ekim 2017). [Tweet]. <https://twitter.com/MSTanrikulu/status/921460065160302593>
- Tarihnedio. (2018). 2010 Avrupa Kültür Başkenti İstanbul. <https://tarihnedio.com/2010-avrupa-kultur-baskenti-istanbul/> (14 Mart 2019)
- TDK. (t.y.). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b7542ca037f23.88115268 (20 Mart 2019).
- TRT 2. (2019). Tarih. <https://www.trt2.com.tr/tarih> (04 Mart 2019).
- TRTm ze. (2019). TRT Tarihi. <http://www.trtmuze.com.tr/hakkimizda/trt-tarihi/> (03 Mart 2019)

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2017). 33. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/69654/33-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> (05 Ocak 2018)
- Türkiye Yayıncılar Birliği. (2013). İfade Özgürlüğüne Saygı Gösterilmeli. <http://turkyaybir.org.tr/ifade-ozgurlugu-ve-mecralarina-saygi-gosterilmeli-rights-to-freedom-of-expression-and-the-channels-used-must-be-respected/#.XB5g7FwzbIU>
- Uluç, H. (2019, 1 Mart). *TRT 2 Biraz Özen*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/uluc/2019/03/01/trt2-biraz-ozen>, (30 Mart 2019).
- Ulusal Kanal. (2018, 22 Ekim). Ömer Çelik Reşit Galip'i hedef aldı. [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=13hw96WrgJ0> (2 Mart 2019).
- UNESCO. (1969). Cultural policy: a preliminary study. Erişim adresi: <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000011/001173eo.pdf>
- Uzumbaba. (t.y.). Tarihi gazete manşetleri 2006 - 2007 manşetleri. http://www.uzumbaba.com/belgeseller/tarihi_gazeteler/2006-2007/tarihi_gazeteler_2006-2007.htm
- Vatan. (2015). Özerklik ilanı algı operasyonu., <http://www.gazetevatan.com/-ozerklik-ilani-algi-operasyonu--855549-gundem/>. (1 Mart 2019).
- Yeni Akit. (2015). PKK'dan özerklik soytarılığı. <http://www.yeniakit.com.tr/haber/pkkdan-ozerklik-soytariligi-87258.html> (10 Mart 2019).
- Yenişafak. (2011). Başbakan, Dersim katliamı için devlet adına özür diledi. <https://www.yenisafak.com/politika/basbakan-dersim-katliami-icin-devlet-adina-ozur-diledi-352717> (14 Aralık 2018).
- Yenişafak. (2016). NT'deki '0,5 Cemil' ve Aldığı Örgütsel Kararlar. <https://www.yenisafak.com/hayat/ntdeki-05-cemil-ve-aldigi-orgutsel-kararlar-2508492> (13 Ocak 2019).
- Yenişafak. (2017). Başörtüsü yasağı Türkiye'de sorun olmaktan tamamen çıktı. <https://www.yenisafak.com/gundem/basortusu-yasagi-turkiyede-sorun-olmaktan-tamamen-cikti-2618258> (18 Mart 2019).
- Yenişafak. (2019). Eren: TRT 2, kültür sanatın tek kanalı olacak. <https://www.yenisafak.com/hayat/eren-trt2-kultur-sanatin-tek-kanali-olacak-3447997> (20 Mart 2019)
- Yuvalı, M. Nefretin şiirine şiirle güzel cevap. (2011). <https://www.dunyabizim.com/polemik/nefretin-siirine-siirle-guzel-cevap-h8078.html> (22 Şubat 2018).

Zileli, Ü. (2018, 25 Ekim). Andımız'ı yazan büyük yurtsever!... Sözcü.
<https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/umit-zileli/andimizi-yazan-buyuk-yurtsever-2700464/> (28 Aralık 2018).

